

Parade der mannenbroeders. Flitsen uit het protestantse leven in Nederland in de jaren 1918-1938

Ben van Kaam

bron

Ben van Kaam, *Parade der mannenbroeders. Flitsen uit het protestantse leven in Nederland in de jaren 1918-1938*. Gebr. Zomer & Keuning, Wageningen 1964

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/kaam001para01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / Ben van Kaam

Woord vooraf

Vaak beving me jaloezie wanneer ik oudere protestanten hoorde praten over roemruchte dagen van vroeger. En nieuwsgierigheid ontbrandde in me wanneer ik hen deemoedig iets hoorde mompelen over ‘vele fouten en tekortkomingen in het verleden’. Dit was vooral het geval wanneer een duidelijk antwoord uitbleef op de leergierige vraag welke die fouten en tekortkomingen dan precies waren geweest.

Het ontstaan van dit boek heeft zowel met het een als het ander iets te maken. Van heimwee en nieuwsgierigheid was ik vervuld toen de uitgever me benaderde voor het schrijven van een boek over het vooroorlogse verleden der vaders.

Wat wil dit boek zijn?

Zoekend naar een verduidelijkende ondertitel kwam ik tot: ‘Flitsen uit het protestantse leven in Nederland in de jaren 1918 tot 1938’.

Ik bedoel daarmee o.a. te zeggen dat het boek nergens aanspraak maakt op volledigheid. Het is het resultaat van een steekproef van wat aangetroffen werd in de boekenkast der vaders. Meer dan een stuk journalistiek wil het niet zijn. De gebeurtenissen en toestanden zijn van vroeger. De keuze van de feiten is van deze tijd. Vanuit die gezichtshoek bekeken is het ook 'n beetje een boek van nu.

Alles wat me boeide, schokte of ontroerde in de oude lectuur schreef ik op. Uit ettelijke ordners vol notities is tenslotte dit boek gegroeid.

Het was niet mijn bedoeling het verleden mooier te maken, maar evenmin om de vaders er slecht te laten afkomen. Zowel aan het gevaar van voorvaderverering als aan dat van voorvaderverguizing poogde ik te ontsnappen. Eerbied had ik vooral voor feiten. Menig mooi verhaal bleef ongeschreven omdat het slechts steunde op menselijk herinneringsvermogen. Aangezien mij meermalen bleek, dat weinig feiten in het menselijk geheugen onvervormd bleven, ben ik tenslotte vrijwel uitsluitend afgegaan op wat vastligt in oude boeken, kranten, tijdschriften, brochures en andere documenten.

U kunt het boek gewoon achter elkaar lezen. U kunt er ook in gaan grasduinen, op de wijze waarop u een krant leest. Beide manieren zijn mogelijk.

Hartelijk wil ik tenslotte de zeer velen bedanken voor de hulp die ik heb ondervonden bij het verzamelen van materiaal voor dit boek.

Zomer 1964

Ben van Kaam

1918

Wat lezen ‘onze mensen’ de eerste zondag van 1918?

Het zijn benauwende tijden. Het vijfde oorlogsjaar is ingegaan. De voorpagina van *De Spiegel* (Weekillustratie voor het Christelijk Gezin) toont de eerste zondag van 1918 een tekening van het briesend paard, dat toch eindelijk eens moet sneven. In woeste galop stormt het dier de mijlpaal 1918 voorbij. Het blad weet zeker:

Indien iets met stelligheid uit allerlei feit van de laatste weken en maanden is af te leiden, dan wel dit, dat de volken den oorlog meer dan moede zijn geworden.

De Spiegelfoto's tonen grauwe soldaten, die naar het front trekken, giftige gaswolken, die uit loopgraven worden gespoten en troepeninspecties door generaals en vorsten.

Al jaren brengt het blad oorlogsfoto's. ‘Onze mensen’ verlangen vurig terug naar de rust van vroeger, toen het blad hoofdzakelijk portretten bracht van jubilerende dominees, jarige voormannen en vergaderende organisaties op het terrein van Kerk, Staat en Maatschappij.

Wat lezen onze (protestants-christelijke) mensen de eerste zondag van 1918? R.v.B. schrijft in *De Spiegel* een kort verhaal over een stervende soldaat op het slagveld.

En toen de jongeling ontwaakte uit zijn verdooving, zag hij de schimmen zich bewegen op verre afstand van hem af.

‘Het is gedaan,’ prevelde hij. ‘Ach, is er voor mij dan geen hope meer?!’

Als de koude golven eener wijde, wijde zee kwam over hem diepe ellende - nameloos wee. Stervensnood prangde zijn benauwde ziel, bange eenzaamheid drukte beklemmend zijn angstig hart...

Luchtiger lectuur levert dit zelfde nummer met het feuilleton ‘Wies’ van Nelly Has, dat tevens inzicht verstrekt in de gevoelswaarde der muziekinstrumenten.

De heldin Wies is een vroom en degelijk meisje, maar de jongeman Eddy heeft voor haar geen oog. Hij bemint Adri, wier broers zondags niet meer ter kerke gaan, doch voetballen. Ook aan Adri blijkt een steekje los te zijn. Meende ze het, toen ze Eddy vroeg om nog wat op het orgel te spelen? Of vroeg ze het slechts om Eddy in te palmen?

‘Hè-hè - eindelijk!’ Adri valt neer op den eersten den besten stoel. ‘Wat een geluk, dat u nog op bent; dan kan 'k tenminste m'n gemoed nog wat lucht geven, vóór 'k slapen ga.’

‘Zóó geamuseerd?’ vraagt haar moeder.

‘O, houd u op! Als 't elken keer zóó moet gaan! Als zoete kinderen hebben

we in den tuin gezeten onder 't waakzaam oog van 'n lieve nicht ... En - o ja, laat 'k dát vooral niet vergeten - Eddy heeft orgel gespeeld! 'k Dacht, dat 'k in lachen uit zou barsten! Geef mij als 't u blijft m'n piano hoor! Och, och wat een saaie beweging! ... 't hangt me nu al de keel uit.'

Zou de goede Wies (orgel) het toch nog winnen van de slechte Adri (piano)? De lezers moeten nog tot 2 februari hun geduld weten te bewaren, aleer in de slotzin van het feuilleton over Wies wordt gemeld:

En het ruischt haar tegen, als een klank, die ál Eddy's geluk moet vertolken:
'M'n Wies ... m'n dierbare Wies...'

Maar dat mogen de lezers die eerste zondag van 1918 nog slechts hopen. En de lezers van het christelijke weekblad *Timotheüs* ('Vereerd door de intekening van Hare Majesteit de Koningin') vragen zich dan nog af hoe het Jan Starkheim zal vergaan in 'De Oost' in het vervolgverhaal van W. Schippers.

Jan was een oogenblik ernstig. Doch even later haalde hij de schouders op; de bittere trek om zijn mond werd dieper. 't Baat alles niets; vader en moeder liggen ginder op het kerkhof; wat zou mij dan nog terughouden om koloniaal te worden, als het soldatenleven mij aantrekt...

In het anti-revolutionaire dagblad *De Standaard* geeft een van Kuypers dochters een recept 'Appelgelei van appelschillen'. Ze schrijft erbij:

In deze tijden kunnen wij vrouwen veel van elkander leeren, en elkander in velerlei helpen.

Kuyper zelf is deze week weer naar Duitsland vertrokken voor zijn wintervakantie. Hij sukkelde al geruime tijd met z'n gezondheid.

Ginds voelt Kuyper zich op z'n gemak. In *De Standaard* kiest hij openlijk partij voor Duitsland, maar niet alle protestants-christelijke mensen zijn zo overtuigd van het heilige gelijk van keizer Wilhelm II.

Ds. Vonkenberg van de gereformeerde jongelingsbond is tegen Duitsland en ook Ds. J.C. Sikkels schrijft regelrecht tegen Kuyper in.

Maar tot in het feuilleton is het blad pro-Duits.

'In bange dagen' heet het verhaal van Leontine von Winterfeldt-Platen, dat de christelijke burgerij van Nederland de eerste dagen van 1918 leest. Het speelt in Liverpool in september 1914. De stad is razend omdat een Duitse duikboot onder de kust van Liverpool de Britse kruiser *Padvinder* tot zinken bracht. Bijna de gehele bemanning van 263 man is verdronken.

Is dit een straf van God, omdat Liverpool eens al dien geweldigen rijkdom verworven heeft door den grooten slavenhandel naar de Spaansche koloniën? oppert dan de feuilletoniste. En daarna verhaalt ze hoe moordlustige Britten vergeefs pogen hun woede te koelen op een onschuldige, slim-ontsnappende Duitse vissersknaap van 17 jaren.

In *Timotheüs* van 5 januari 1918 mijmert volksschrijver L. Penning over een jonge Vlaamse schildwacht aan de IJser, wiens verloofde in bezet gebied verminkt werd bij een bombardement. Wiens bombardement?

Penning, wiens boeken over de boerenoorlogen al van de eeuwwisseling af verslonden worden door ‘onze mensen’, blijkt nog steeds weinig van de Britten te moeten hebben.

Engelsche vliegers hadden het schoone dorp in puin gelegd ... Duitschers waren er echter niet gedood. En met de dorpelingen was het ook nog meegeloopen...

Maar de dorpelingen hadden toch de Engelsche vliegers, die hen wilden bevrijden verwenscht, want waren zij niet gekomen, dan had het dorp nog bestaan. Sommigen hadden zelfs hun verlossers, die hun gehele welvaart hadden vernietigd, vervloekt, en toen de uitvaart der dooden plaats had, hadden zij de vuisten gebald - tegen dat Engeland, dat hen wilde redden!

Zo zou het wel gegaan zijn, dacht Penning.

In *Christelijk Vrouwenleven* van januari 1918 schrijft Johanna Breevoort over 'Licht en Vrede'.

Licht en vrede op deze aarde, nu het lijkt of de helsche macht is losgelaten, die Europa grijpt naar den strot, zijn vurige nagelen zet diep in het vleesch der worstelende volken, die al dichter op elkaar ingestormd één klomp vormen, elkaar verzwelgend en vernietigend.

Licht en vrede in Christus. Is het waar in ons eigen landje, nu in duizenden gezinnen moeder haar bleekneusjes niet voldoende voeden kan, vader, werkeloos, de kracht in zijn jonge armen voelt wegzakken, waar het in vele huizen donker is; en in vele harten duistere ontevredenheid het zoo somber en kil en vredeloos maakt?

Kritiek op preken in de kerk; lof voor straatprediker Baas

*In zijn kerkje laat hij galmen
Langs de witte wanden gaan,
Waar zijn argelooze hoorders
toch geen stom woord van verstaan.
Hij laat geen Gezangen zingen,
Da's niet zuiver in de Leer;
Hij dreigt graag met Hel en Duivel,
En dan gaat-ie hard te keer.*

Zo spot de (socialistische) *Notenkraker* met 'Domenee'. Maar ook onder onze mensen ontkomt de geestelijkheid niet aan kritiek. Vooral intellectuelen blijken bezwaren tegen de prediking te hebben. Op de theologische schooldag in Kampen houdt Dr. T. Hoekstra een toespraak over 'De tegenwoordige kritiek op onze preeken'.

En de schrijfster Johanna Breevoort gewaagt van:

de onvoldaanheid waarmede in onzen tijd zooveel het kerkgebouw verlaten, is juist eer een gevoel van ik-en-weet-niet-wat, een gemis, een leegheid, die vooral de jongeren tot wegblijven dringt.

Langdurige kerkdiensten worden niet meer algemeen gewaardeerd. Aan zijn proefschrift, waarop hij aan de VU promoveert, voegt Dr. D.W.O.A. Schut de volgende stelling toe:

De samenkomsten der Gemeente behooren als regel niet langer te duren dan anderhalf uur.

En in een ingezonden stuk in *De Nederlander* naar aanleiding van de zaak-Netelenbos verzucht A. Dorst te Tolbert:

Wij v e r v e l e n ons in de Gereformeerde Kerk. Die theologische Jan Saliegeest, die bang is voor een regenbui, die alle actie met stichtelijke woorden doodt, is ons een gruwelijke ergernis.

Maar gebeurt er dan niets?

Toch wel. In *De Standaard* kan men voorjaar 1918 boeiende reportages lezen van verslaggever Joh. H. Hesseling over het evangelisatiewerk van de bijbelcolporteur N. Baas. Om 'n colporteur had Ds. Wielenga geadverteerd, maar hij kreeg in Baas een straatprediker. Hesseling beschrijft hoe het toegaat op het Amstelveld, waar Baas spreekt:

Zijn we dan zóó slecht; zóó slecht? Ach, vrienden, ziet maar eens om u heen; bijvoorbeeld naar den oorlog! Wie hebben dien doen ontstaan? 'n Paar mensen? 'n P a a r m e n s c h e n ? Zou dat waar zijn? Weet ge, wat de ontslapen minister Talma heeft gezegd? 'De oorlog is ontstaan door zelfontbranding'. Zoo is het. Daar woeden onder de volkeren der aarde twee geweldige machten, de macht van 't bedrog en die van den nijd. 't Bedrog! Dat vinden we hier ook. Denk maar eens aan den afschuwelijken kettinghandel en ... aan alle onjuiste opgaven, die 't Steuncomité ontvangt! ... Heus, de mensch zal niet verbeteren, voor en aleer de m e n s c h is veranderd. D e m e n s c h z e l f d e u g t n i e t...

Genoemde verslaggever Hesseling beschrijft ook de groepjes mensen, saamgeklonterd rond straatprediker Baas.

En waar praten die mensen over?

Over 't weer? Over de moeilijkheden van de distributie?

Neen, die mensen spreken over - laat ons 't nu maar ruim zeggen - over 't geloof!

Waardeerend?

O, meestal heelemaal niet. Veelszins scherp er zich tegen kantend. 't Is weer: weg met Dezen, als eens voor Lithostrótos. Maar goed, ze praten er toch over, die buitenlui, die op 't Amstelveld koopjes komen halen; die werklozen, in wier wanhopig bestaan 'n Amstelveldmarkt 'n verkwikking heeten mag; die slagersjongens, die eens even van de fiets zijn afgesprongen om te kijken 'wat er nou weer aan de hand is'; die militairen met 'n verlofdag; die kantoorbedienden, die 'n kwartiertje aan den tijd van hun patroon ontstelen om eens - 'even maar' - te luisteren...

De Nieuwmarkt, de zwaarste post voor straatprediker Baas, waar gefloten, gehinderd en gejoeld wordt, beschrijft reporter Hesseling als volgt:

Om de groepjes woordvoerders en debaters heen - soms dwars er tusschen-door - lopen colporteurs en colportrices, allerlei soort van lectuur aanprijzend. De man met *Het Volk* beconcurrert er *De Tribune*. 'n Heertje

met flodderdas en weligen haardos - zoo eentje, die de wereld anders wenscht - roept met geaffecteerde stem: 'Koept en liest de wapens nieder!' *De Vrije Socialist* en *De werklooze arbeider*, ze worden hier aangeboden. Doch ook *De Strijdkreet* - 't Weekblad van 't Heilsleger - en *De Beste Tijding* - 't Evangelisatiegeschrift van de Hervormde Stadszending - komen de aan-

dacht vragen. Er worden tractaten verspreid en gegadigden gezocht voor Bijbels of Nieuwe Testamenten...

Maar de mensen zijn woelig. Ze verzetten zich, althans voor zoover 't gezien kan worden, tegen de boodschap die hun wordt gebracht. Men merkt 't ook hier wel overduidelijk, dat 't Evangelie niet is naar den mensch'. De interrupties volgen elkander fel en rauw op.

'In 'n stille ziel heeft God 'n welbehagen, staat er in den bijbel,' roept 'n vrouw, 'en kijk ie' - dat is de Colporteur! - 'en kijk ie z'n eigen daar nou staan op te winden!'

'Als er geen Christenen waren, dan hadden we 't veel gelukkiger op de wereld', decreteert 't heertje van *De Waepens Neder!*

'Hij is omgekocht door de kapitalisten om ons stil te houden,' verzekert 'n derde.

Zoo wordt er gescholden op 't geen de Colporteur en zijne vrienden verkondigen. Dikwijls met bewoordingen zóó vuil en zóó hemeltergend, dat we ze niet zouden durven weergeven! En toch...!

Als onze Colporteur z'n toespraak heeft beëindigd, komt er 'n jonge man op hem toeloopen. 'Geef me'n Nieuw Testament,' fluistert hij snel...

Nederland in wereldoorlog 'neutraal'

Nederland is neutraal. Ook *De Spiegel* kiest niet openlijk partij, al heeft men soms moeite pro-Duitse gevoelens te verbergen. In onderschriften bij foto's van Duitse soldaten wordt steeds gewezen op de kloekheid en dapperheid van de mannen. Foto's van geallieerde soldaten worden begeleid met meewarige bijschriften als:

Wie ziet niet met deernis deze flinke schare jonge mannen, voor een groot deel ten doode opgeschreven? Ach, dat God verlossing gave.

De verjaardag van de Duitse keizer slaat men ook in januari 1918 niet over. Het blad wijst nog eens op 's keizers vele verdiensten en de daarbij behorende benijders.

Dit is de oorzaak van de geweldige worsteling, die eenerzijds wordt gevoerd om handhaving van het verkregene, anderzijds om den keizer en zijn rijk ten onder te brengen. De Heere alleen weet, wat het einde hiervan zal zijn en Hij vergeve genadiglijk alle onrecht, dat zich in dezen strijd heeft opgestapeld.

Al mogen 'onze mensen' gaarne verhalen lezen van dappere strijders, deze oorlog lijkt alleen maar afschuwelijk. *De Spiegel* klaagt:

De krijg in het open veld, waarbij de troepen hun grootsten heldenmoed aan den dag konden leggen, heeft in onzen tijd plaats gemaakt voor den afmattenden loopgravenoorlog zonder bezieling en zonder einde.

En het laatste kruimeltje romantiek is naar veler mening uit het bedrijfsleven verdwenen, wanneer de partijen met gifgas beginnen te werken. Het blad meent:

Wanneer er iets is, dat den huidige oorlog in zijn karakter goed weergeeft, dan is het de entrée van het nieuwe wapen: giftige gassen. De door haat

vergiftigde menschenhersen zijn tot zulke middelen gekomen, sinds alle begrippen van ridderlijkheid in den strijd zijn afgeschud.

Ontdaan is men ook over de aanwezigheid aan geallieerde kant van niet-westerse soldaten. Bij een der foto's heet het:

Nog meer heidenen naar der Christenen oorlogsveld!

En bij een andere foto is te lezen:

De Sikhs, Engelsch-Indische heidenen, een niet minder gevaarlijk volk dan de met hen overgekomen Goerka's, die enkel uit bloeddorst vechten, bij voorkeur met het mes.

Toch bestaat er ook enige ongerustheid over de kijk, die de mensheid mocht krijgen op de Europese christenheid. Over een Frans regiment Noord-Afrikanen dacht het blad bezorgd:

Wat moet er in de harten van deze aanhangers van Mohammed omgaan bij hetgeen zij in Christelijk Europa zien gebeuren?

We zijn neutraal. Maar zeker is het niet dat we buiten de oorlog zullen blijven. Moet een soldaat, die vindt dat Duitsland terecht roept: 'Mit Gott für Kaiser und Reich' dan tegen de Duitsers vechten? Moet een soldaat die Frankrijks leuze 'Pour Dieu, pour la Patrie' gerechtvaardigd acht, Fransen doden?

Oude Paden (Weekblad voor de verbreiding der geref. beginselen ten dienste van Kerk en Volk van de hervormde predikant J.J. Knap Czn) schrijft:

De heer J.v.H., militair in de legerplaats bij L., verzocht ons te zeggen, of wij militairen dienst mogen weigeren, indien wij met beslistheid weten, dat de Overheid niet recht door zee gaat en wij dus met een onrechtvaardigen oorlog te doen hebben?

Oude Paden antwoordt:

Een conscientie kan dwalen ... En zoo kan mijn conscientie een bepaalden oorlog voor wettig houden, terwijl de conscientie van mijn overbuur hem uit den boeze acht. Het komt ons raadzaam voor en zelfs plicht de Overheid te gehoorzamen zolang niet met Gods Woord in de hand bewezen kan worden, dat zij ons in een onrechtvaardigen oorlog drijft ... Het lijkt ons veilig om in gevallen, waar geen opzettelijke overtredingen van Gods gebod door de overheid te constateeren zijn, niet al te spoedig een oorlog te billijken of er de gerechtigheid van te verwerpen.

Overigens geeft dit blad er eerlijk bij toe:

Een geheel bevredigende oplossing schijnt ons bezwaarlijk te vinden.

Zorgen maken wij ons ook over de ‘zoutelooze en vaak zedelooze versjes’, die het zich aan de grenzen vervelende Nederlandse leger zingt.

Op last van de Minister van Oorlog verschijnt derhalve in 1918 een zangbundel, waaruit soldaten ‘Het Kwezelken’ kunnen leren, en ‘De Gilde viert’ en ‘Hans en Trieneke’ en ‘Merck toch hoe sterk’.

De veldartillerie mag zingen:

*De kruitdamp is hun leven.
't Kanon is hun banier!
De hoop daarvoor te sneven
Bezielt elk kanonnier.*

*Zij haken naar den strijde,
 Voor Vaderland en Vorst
 Voor Land en Koning beide,
 Klopt steeds hun mannenborst.*

Maar dat het niet heus de bedoeling is dat het zo'n vreselijke vaart zallopen, blijkt uit een ander liedje in de militaire zangbundel. Hendrik C. van Oort is de auteur van 'Geen overpad'.

*Wanneer ze nou vragen:
 kom laat me d'r door,
 we wouwen hier even passeeren?
 Dan zeggen we hullie:
 geen malligheid hoor!
 Dat hoef je hier niet te probeeren.
 Wij geven hier geen overpad.
 Bij jullie zijn er wegen zat.
 Wij zijn neutraal en houen van vree,
 Wij blijven neutraal en vechten niet mee.*

De zedelijke verwildering van 1918

Reeds drie en een half jaar woedt de oorlog. De dood vraagt dagelijks zijn duizenden slachtoffers. Gevangenen en gewonden zuchten en klagen. De hongersnood nadert met den dag. Maar van verootmoediging voor God is geen sprake. Integendeel, de zucht naar genot neemt meer en meer de overhand, en we kunnen welhaast spreken van de *vermaakwereld*.

Aldus brengt *Timotheüs* van 20 april 1918 de groeiende verontrusting onder woorden over het gedrag van de mensen.

Wat al gebouwen worden er ingericht voor pret en jool! ... De vermaakwereld is op weg naar het verderf. O, dat ze tot inkeer kwame!

Ook puntdichter Luctor is in genoemd blad verontrust:

*En Christenen zouden in een tijd,
 dat 's werelds voegen kraken,
 Hun ziel nog bezighouden met
 Genoegens en vermaken?*

De bioscoop wordt aangewezen als schuldige aan de stijgende criminaliteit. *Patrimonium* waarschuwt:

Voor al op jeugdige personen heeft menige bioscoopvoorstelling een verderfelijken invloed. De toeneming der criminaliteit van de opgroeiende jeugd is voor een niet onbelangrijk deel aan de werking der slechte films te wijten.

De Nederlandsche Tucht-Unie laat biljetten aanplakken met de volgende tekst:

De tuchteloosheid en de verwildering van de Nederlandsche jeugd nemen onder den invloed der omstandigheden toe; baldadigheid en straatschenderij oefenen een zekere bekooring uit; wetten, verordeningen en voorschriften worden uit het oog verloren; het aantal misdrijven en kleinere

vergrijpen vermeerderd met den dag; de kindercriminaliteit breidt zich uit.

Geschokt leest men ook wat een predikantsvrouw, mevrouw Kruyt-Hogerzeil, durft te schrijven in *Opwaarts*, het orgaan van de Bond van Christen Socialisten.

Is diefstal af te keuren, of kunnen wij tot den diefstal opwekken? Hier is voorloopig geen onmiddellijk antwoord op te geven. Het maatschappelijk leven is zoo totaal verworden, het is op zulke onmenselijke grondslagen opgebouwd, dat men zich er niet met zedelijk klinkende algemeenheden afmaken kan. Moet een vrouw, die haar kinderen gebrek ziet lijden, eigenlijk niet stelen, is diefstal van brood of melk wellicht zelfs niet haar plicht? ... Wij kunnen hier niet met uitsluitend ja of neen beantwoorden, in beide gevallen zijn we onvolledig en doen wij aan menselijke gewetens te kort...

‘Bertha’ reageert in *Christelijk Vrouwenleven*:

Ik heb even mijn oogen moeten uitwrijven om te zien of ik wel goed las ... Volgens ieders geweten is en blijft te allen tijde diefstal een zonde tegenover God ... Volgens het geweten van een groote meerderheid der menschen is het op eerlijke wijze verwerven van kapitaal geen zonde tegenover God...

Ook wat kleding betreft blijkt waakzaamheid geboden. Dr. A. Dupont leert waartoe kleding dient:

Zij dient om te voorkomen of af te weren allen zinnelijken prikkel en alle vleeschelijke begeerte, die het zien van het onbedekte lichaam van onzen naaste bij ons opwekt. Daarom is ook niet goed te keuren het baden in open afdeelingen voor mannen en vrouwen gezamenlijk. Maar daarom is ook verkeerd, kleederen te dragen, die alle vormen, alle lijnen, bijna alle plooien van het lichaam doen doorschemeren, de japonnen van boven steeds lager en van onderen steeds korter, de armen steeds blooter doen worden.

De redactie van *Timotheüs* meldt bij deze beschouwing:

Onlangs schreef ons een lezer van ons blad dat een meisje op een kantoor aan een jonkman, aldaar ook werkzaam - beiden van geloovigen huize - aanstoot gaf door haar kleeding met onbetamelijk ver uitgesneden hals. Hoewel het hem veel moeite kostte, wees hij haar er op, en zeide tot haar, dat het hem tot verzoeking was, aanleiding gaf tot verkeerde gedachten. Het meisje, dat er zelf in het geheel niet aan gedacht had, veranderde daarna haar kleeding.

Maar besef dat het onbegonnen werk is om tegen de mode te strijden, blijkt januari 1918 reeds aanwezig bij *Timotheüs*. Het blad slaakt de volgende klacht:

Wanneer de mode ons rechthoekige meubelen voorschrijft, dan nemen we ze, al passen de gebogen lijnen veel beter bij de gekrulde haren van vrouwen en dochters. Wanneer de mode blauwe tinten eischt voor overtrekken en gordijnen, dan schikken wij ons, al zou onze eigen smaak ons liever zetten in het warmere rood of bruin...

Kuypers laatste deputatenrede: 'Wat nu?' (na de schoolstrijd)

'Vader is de oude niet meer,' zeggen Kuypers dochters voorjaar 1918 tot

Enkele weken voordat de socialistische kunstenaar Albert Hahn overleed, tekende hij in *De Notenkraker* van 1 juni 1918 nog deze spotprent op Kuyper en diens mannenbroeders.

elkaar. Ze zien het scherp. De oude man sukkelt, maar de 80-jarige partijleider is nog niet van plan het politieke strijdperk te verlaten.

Eind januari krijgt hij bronchitis. In maart nog eens een keer en in april opnieuw. Het wordt een slepende kwaal. De dokter gebiedt huisarrest en zelfs mag Kuyper een tijdlang zijn kamer niet verlaten. Het is een kwelling voor de altijd actieve volksleider.

‘Laat de verkiezingsstrijd nu maar eens aan ons over,’ dringt zijn vertrouweling Idenburg aan. Maar Kuyper schudt de machtige kop. Neen. Hij heeft zijn volk nog iets te zeggen.

Over de toekomst van dat volk is hij niet gerust. Het is een tijd van verslapping en inzinking onder jongeren, maar ook onder ouderen. Vurig verlangt Kuyper om nog eenmaal de kracht en de invloed van vroeger te krijgen. Maar de oude tijden willen niet terugkeren.

De buitenwacht ziet Kuyper nog altijd als de man wiens wil wet is bij zijn mensen. Maar Kuyper zelf weet beter. De journalist B.C. Sliggers van het a.r.-dagblad *De Zeeuw* schrijft over ‘de kleine luyden’ van 1918:

Zij achten Dr. Kuyper hoog, erkennen volmondig dat zij hem veel verschuldigd zijn, doch passen er voor alles te slikken, wat de leider hun belieft voor te zetten.

Bij de intellectueel en maatschappelijk tot ontwikkeling gekomenen 'staat' het om zich onafhankelijk van Kuyper te gedragen. Verontwaardigd zijn anti-revolutionaire kopstukken over de in christelijk-historische kringen voortlevende opvatting als zou alleen Kuyper de lakens uitdelen in de a.r.-partij. En de tekeningen van spotprenttekenaar Albert Hahn, die het in *De Notenkraker* (SDAP) voorstelt alsof de hele a.r.-partij nog steeds kritiekloos achter Kuyper aanloopt, ervaren zij als hoon.

In zijn werkkamer aan de Kanaalstraat in Den Haag knielt Kuyper elke ochtend neer, bidt voor zijn volk en hoopt de oude kracht en invloed nog eenmaal terug te ontvangen.

Hij schrijft zijn laatste deputatenrede. Het gaat niet meer zo vlug als vroeger. Zo nu en dan moet hij even rusten, maar de grijze partijleider zet door. De schoolstrijd is bijna ten einde, ziet hij. Zijn hand schrijft:

Mits we, onverbiddelijk aan onze verkregen rechten vasthouden, als één man in engen bond voor onze rechten blijven opkomen, is het Schoolgeding straks een voor goed gewonnen pleit.

En wat moeten 'onze mensen' dan?

Ja, wat dan? Daarover hoopt Kuyper op 2 mei in het Utrechtse Tivoli tot z'n mannenbroeders te spreken. Z'n hand glijdt over het papier:

Wat ditmaal bij het opkomen ter Deputatenvergadering van zelf aller hart vervult, is uiteraard de vraag:
Wat nu?

Meteen weet Kuyper de titel van z'n deputatenrede. Die kiest hij altijd zorgvuldig, want hij weet dat zijn mensen die titel zullen onthouden als het rooms-katholieke volk de beginwoorden van een pauselijke encycliek.

'Wat nu?' zet hij erboven.

Op donderdag 2 mei hoopt hij in Tivoli z'n partij het nieuwe hoofddoel te wijzen.

*Zij kwamen ter vergaad'ring
En 't oog ging zoekend rond,
Of 't niet den dierb'ren leider
Op d'oude plaats hervond,*

zo dicht 11 mei 1918 het satyrieke zondagsblad van de socialistische krant *Het Volk* over de deputatenvergadering van de anti-revolutionairen.

In het weekblad *De Spiegel* lezen 'onze mensen' dezelfde zondag:

Het was een groote teleurstelling, dat Dr. Kuyper - door ongesteldheid - verhinderd was tegenwoordig te zijn. Is de leider der Antirevolutionaire partij nog onvermoeid dagelijks bezig in *De Standaard* met zijn artikelen en asterisken den weg te wijzen in de huidige politieke omstandigheden, toch liet zijn gezondheid niet toe, de vergaderingen bij te wonen. Z. Exc.

A.W.F. Idenburg nam zijn taak over, en thans gekozen als vice-voorzitter van het

Het vijfde oorlogsjaar is ingegaan. Voorpagina van het weekblad De Spiegel, 5 jan. 1918.

Om het zingen van 'zouteloze en vaak zedeloze' versjes door het gemobiliseerde Nederlandse leger tegen te gaan, werd in 1918 - op last van de Minister van Oorlog - een zangbundel voor de soldaten uitgegeven. Het inzicht in onze buitenlandse politiek werd bij de militairen verdiept door het lied 'Geen overpad'. De bandtekening van de bundel laat doorschemeren dat we geen militairistische mogendheid zijn. Na de november-woelingen van 1918 stroomden jonge en oude mannenbroeders toe tot het burgerleger de B.V.L. (de Bijzondere Vrijwillige Landstorm) om (als 't moet) pal te staan voor het wettig gezag. Van de B.V.L. is nevenstaande propagandaprent: 'Vader en zoon'.

Centraal Comité, blijkt deze meer en meer de aangewezen opvolger van Dr. Kuiper te worden.

Kuiper heeft een keelaandoening en hij is schor. De dokter heeft de reis van Den Haag naar Utrecht verboden. De oude man ervaart het als een foltering zijn mensen niet te mogen toespreken. Kuipers dochters maken zich bezorgd over hun vader.

In Tivoli leest Idenburg de rede voor. Maar *De Notenkraker* spot niet geheel ten onrechte:

*Maar ach, men wil niet enkel
Zijn woord, zijn wil verstaan,
Men wil zijn stem, zijn geestdrift,
Zijn lijfskracht ondergaan.*

Het laat het a.r.-volk niet onverschillig wie zijn voormannen zijn in de politieke strijd. In hun woningen hangen de portretten van hun helden. Zijlstra zou het volgens *De Standaard* van 20 juni 1918 op een Friese partijdag zó zeggen:

Wij kunnen lang over onze beginselen spreken, maar onze tegenstanders begrijpen ons daarbij als we namen noemen van Kuiper, Idenburg, Scheurer, Colijn, Van Twist; als ze die namen hooren, begrijpen ze wat we bedoelen.

Op de vergaderingen applaudisseren ze graag voor de voormannen. Maar soms gaan de mannenbroeders in hun vereringslust iets te ver. Zo ook op deze deputatenvergadering van 2 mei.

In het *Friesch Dagblad* (a.r.) wordt hun enkele dagen later de les gelezen.

Nóóit moeten we weer het zingen van een psalmvers, van een woord van God dus, onderbreken om te applaudisseeren als een mensch binnenkomt. Het is een kleinigheid, zeker!
Maar als ons dat weer overkomt, dan zingen we eerst het vers uit ... en daarna klappe 't applaus tweemaal zo fel: we weten dan nog best voor wie 't bedoeld is!

Wat is er gebeurd? Onder 't zingen van een psalm is binnengekomen ... Duymaer van Twist, en dat bracht de strijdlustige mannenbroeders buiten zichzelf van geestdrift.

Bedenkelyk is, dat de rede 'Wat nu?' van Kuiper niet direct laaiende geestdrift wekt. Men kan bij Kok in Kampen de rede in brochurevorm kopen. Plichtsgetrouw doen vele anti-revolutionairen het. Zij lezen wat Kuiper zijn partij als nieuw hoofddoel had willen aanwijzen na de schoolstrijd.

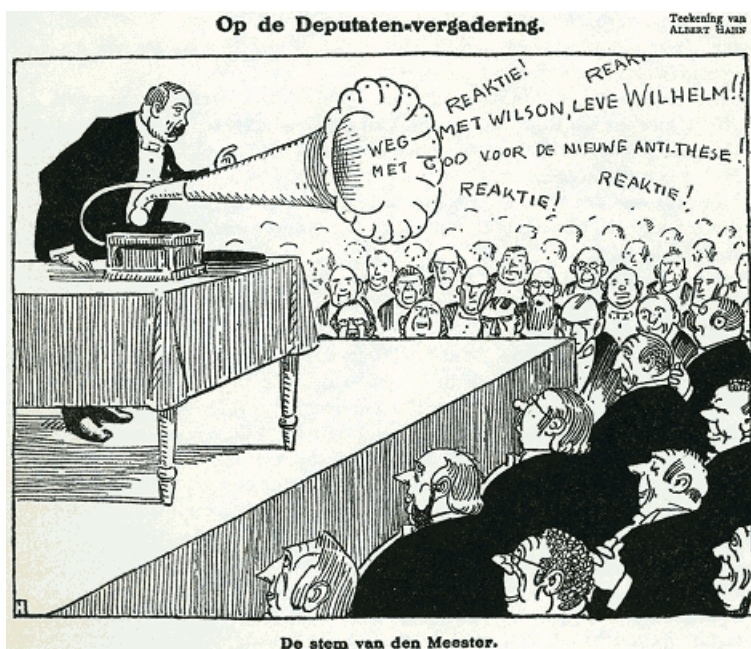
Die quaestie nu, dát vraagstuk M.H. heeft geen onzer te kiezen, want dan zou 't zich niet onweerstaanbaar aan ons opdringen. Het treedt van zelf voor ons, en legt door de feiten zelf beslag op onze toekomst. We zijn een politieke partij, doch om ons heen en in eigen kring treedt telkens duidelijker, soms zelfs schier met overwicht, het machtige *sociale* vraagstuk naar voren.

... en kan ik u op het *Wat nu?* geen ander antwoord voorstellen, dan om straks na afdoening van het Onderwijsgeding, mits dan in zijn completen

vorm, er met eenparige stem voor uit te komen, dat wat ons thans wacht, niet anders zijn kan noch mag, dan 't zetten van 't sociale arbeidsvraagstuk in het juiste en in 't complete verband met onze Antirevolutionaire politiek.

‘De rede werd met warm applaus door de vergadering beantwoord,’ meldt het a.r.-dagblad *De Standaard*. Ergens midden in het verslag kunnen de Standaardlezers enkele regels vinden over Kuypers antwoord op de vraag: Wat nu?

Een klankbord vindt Kuyper zeker niet in *De Notenkraker* bij de socialistische kunstenaar Albert Hahn. De tekenaar (hij zal nog slechts enkele maanden leven) heeft Abraham de Geweldige al vanaf 1902 geschetst als de grootste conservatieve arbeidersverdrucker en mammondienaar in ons land. Om de zelfbewuste anti's te plagen, tekent hij Idenburg bij een grammofoon, die geacht wordt Kuypers klanken voort te brengen, terwijl het gehoor devoot luistert. ‘De stem van den Meester’ schrijft hij er - Kuyper erend - onder. Maar wát er ook uit de grammofoon komt, over ‘Wat nu?’ vernemen de lezers van *De Notenkraker* niets.

De socialistische caricaturist Alb. Hahn had in *De Notenkraker* van 11 mei 1918 in ieder geval geen behoefte om Kuypers antwoord op de vraag ‘Wat nu?’ (na de schoolstrijd) aan het Nederlandse volk bekend te maken.

Jordaan tekent Idenburg in vorstelijk hermelijn. 'De onder-koning leest de Troonrede voor'. Maar wat staat erin?

Zonder klankbord draagt zelfs de stem van 'Abraham de Geweldige' niet ver. Enkele maanden later reist een dodelijk vermoeide, overwerkte Kuyper naar een Duits herstellingsoord. Zijn tijd is voorbij.

Hoop op fusie a.r - c.h.

Van toenadering tussen de anti-revolutionairen en christelijk-historischen is in 1918 niet veel te bespeuren.

Het feit dat a.r. en c.h. zich geroepen achten met een en hetzelfde Evangelie den vijand te bestrijden moest hen bewegen één leger van Evangeliebelijders te vormen, om des te meer kracht te kunnen ontwikkelen. De tijden zijn ongetwijfeld rijp voor die geestelijke mobilisatie.

Zo schrijft de 30-jarige journalist B.C. Sliggers van het christelijke dagblad *De Zeeuw* in een brochure: 'Pleidooi voor hereeniging'.

De hoop is gevestigd op jongeren. Kuyper is oud en Lohman is oud. Zal een hereniging straks mogelijk zijn? Colijn (a.r.) meent in een voorwoord:

Ook zal de druk der tijden naar ik voorzie, wel nopen tot meerdere eenheid.

Schokking (c.h.) acht de brochure ook gewenst, al waarschuwt hij dat:

de vraag der hereeniging ... niet zoo eenvoudig schijnt.

En er gebeurt niets.

In *De Standaard* van 20 juni staat het volgende verslagje:

HOOGVEEN - Dinsdagavond sprak de heer L.F. Duijmaer van Twist over: 'Waarom anti-revolutionair?'. Vooral werd door den spreker duidelijk het onderscheid uiteengezet tusschen de a.r.-partij en de c.h.-unie. De heer J. Knoppers van Meppel trad met den spreker in debat, maar werd uitvoerig en afdoend beantwoord. Deze vergadering was voor de anti-evolutionairen een succes.

De Vrijzinnig-Democraat van 1 juli spot:

Onder schijn van broederlijkheid en opkomen voor 't zelfde hooge beginsel, gunnen de anti-revolutionaire en christelijk-historische partij elkaar het licht der oogen niet.

Friese jongens paraat in november-revolutie

Opeens is de oorlog afgelopen. Duitsland capituleert. Een revolutiegolf spoelt over Europa. De 'roden' grijpen naar de macht. Maandag 11 november kondigen Troelstra en Heycoop de revolutie voor Nederland aan. Dinsdag 12 november houdt Troelstra een revolutionaire rede in het parlement. Woensdag 13 november valt er in Amsterdam een dode bij een communistische rel voor de cavalerie-kazerne. De christelijke partijen en organisaties vergeten plotseling hun verdeeldheid. Sensationeel grote advertenties verschijnen 's woensdags in de christelijke bladen waarin zij gezamenlijk het volk oproepen ter vergadering.

Ook de kerken komen in beweging. *De Nederlander* (c.h.) van woensdag 13 november bevat de volgende advertentie:

Deputaten van de Classis 's-Gravenhage richten bij deze het *dringend verzoek* tot al de Gereformeerde Kerken in Nederland, nog *deze week Vrijdagavond een Bedestond te houden om den Heere eenpariglijk te smeeken, dat Hij genadig afwende van ons arme land en volk en Vorstenhuis het gevaar der revolutie, dat zoo nabij dreigt.*

Namens Deputaten
Js Van Der Linden.

De regering besluit een beroep te doen op het gezagsgetrouwe volk. De christelijke arbeidersbeweging wordt mobiel gemaakt tegen de komende staatsgreep. Gedomobiliseerde soldaten worden opgeroepen om vrijwillig het uniform nog eens aan te trekken.

Het gonst van activiteiten in het land, die woensdagavond. In Friesland is Mr. J.J. Croles, raadsheer bij het gerechtshof, verwoed bezig gezagsgetrouwe jongens op te trommelen. Tot diep in de nacht zendt hij boodschappers naar de verst gelegen gehuchten in Friesland. Hoe reageert men daar?

Het woord is aan Geeske Spaan, die in het blad *In en om ons Huis* van 4 september 1923 (orgaan van de Ned. Chr. Vrouwenbond) vertelt wat haar overkwam.

Mijn man was naar de vergadering van den kerkeraad en mijn oudste zoon naar de ringvergadering van de Jongelingsvereniging. Ik had de kleine kinderen naar bed gebracht en ik zat nog wat te lezen bij het licht van een distributiekaars op onze eenzame hoeve, ergens in Friesland.

Alleen onze hond houdt mij trouw gezelschap. Eensklaps schrikken wij beiden op. Een vlugge voetstap nadert en er wordt op de deur geklopt, terwijl een bekende stem zegt: 'Ik ben het moeder, doe maar gauw open.' 'Hé, jongen,' zeg ik, 'ben jij er al weer?' en terwijl ik bij het licht der kaars naar hem opkijk (hij is veel groter dan ik), zie ik hoe bleek en ontdaan hij er uit ziet. 'Maar jongen,' roep ik, 'wat is er gebeurd?'

'Moeder,' zegt hij en zijn stem stukt een beetje, 'ik moet weg, zoo spoedig mogelijk. 'k Moet weer onder dienst morgen met de eerste gelegenheid.' Ik vernam zóó echter niet het rechte en daarom schonk ik hem eerst een kop koffie in en liet hem een beetje bekomen.

Eindelijk vernam ik het volgende: Ze waren nog maar pas begonnen met hun werkzaamheden op de ringvergadering, waarvan hij toevallig voorzitter was, toen hem een telegram gegeven werd met het opschrift: 'Geheim'! Vlug had hij toen met een paar andere bestuursleden kennis genomen van den inhoud, die ongeveer luidde: 'Kom zoo spoedig mogelijk met zooveel vrijwilligers als u mogelijk is in Leeuwarden om vervolgens naar Den Haag te gaan, om Hare Majesteit de Koningin en de Kroon te beschermen. Er dreigt revolutie. Er is gevaar!'

Terwijl onze Friese JV-er de buurt affietst om andere gedomobiliseerden te overreden hun uniform weer aan te trekken, nemen wij even een kijkje in Den Haag.

In de Dierentuin houden 'roden' een vergadering. Lang voor het begin is de zaal al berstensyol. Honderden staan buiten. Uit de opeengepakte menigte

klinkt de Internationale op. Onder het zingen worstelt de voorzitter van de federatie van de SDAP, de heer W. Drees, zich naar het podium. Hij roffelt even met de voorzittershamer en de stilte valt. Drees spreekt een inleidend woord.

In Duitsland is het schijnbaar sterke bewind ineengestort. Daar is de socialistische republiek gevestigd en daardoor is het besef gevestigd, dat de tijd voor een volledige democratie ook voor Nederland is aangebroken.

We gaan weer even terug naar Geeske Spaan in Friesland:

Dat was me een nacht. Terwijl slechts zeer enkelen met den toestand goed op de hoogte waren en in onze afgelegen omgeving alles rustig sliep en aan geen gevaar werd gedacht, waren we allen aan het poetsen en wrijven en inpakken, want het soldatenpak was voor een week of wat, toen onze jongen na een diensttijd van 3½ jaar thuis was gekomen, op zolder geborgen en sindsdien niet meer nagezien.

Oud vignet van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm.

Activiteit is er ook in het nachtelijk Amsterdam. Bij de heer Vliegen, partijvoorzitter van de SDAP, rinkelt de telefoon. ‘Met Schröder, hoofdredacteur van *De Telegraaf*. Kan ik even bij u komen om u te spreken?’

Het kan. En even later zitten tegenover de SDAP-voorzitter de heren Schröder en H. Louis Israëls, politiek medewerker van *De Telegraaf*. Ze komen aanbieden de komende revolutie met *De Telegraaf*, maar nog meer met *De Courant* te steunen, op één voorwaarde, van politieke aard. ‘Neen,’ zegt Vliegen. Onverrichterzake verdwijnen Schröder en Israëls in het nachtelijk duister.

Angst heerst bij velen. Wat, als de ‘roden’ zullen slagen? Ook anderen maken zich alvast op om mee te huilen met de wolven in het bos.

Maar de zoon van Geeske Spaan staat bij het ochtendkrieken bepakt en bezakt gereed om de regering te hulp te snellen. Ik geef z'n moeder weer het woord:

Met hun zessen stonden ze 's morgens bij de treinhalte, met hun geheele uitrusting.

‘Wat is er te doen?’ vraagt nieuwsgierig de beambte, die hun kaartjes verkoopt.

‘Och, flauwe gekheid,’ zeggen ze, ‘morgen komen we weer terug.’

Vanuit Leeuwarden vertrekt de trein met vrijwilligers. 't Is een extra-trein met een verbazend aantal wagons; twee locomotieven, getooid met een breeden oranjeband, trekken den langen trein, die telkens voller en voller

wordt. Van Noord naar Zuid trekken de jongens op onder luid gezang van het Friesche volkslied en ‘Wilhelmus van Nassauwe’ en ‘Ze zullen het niet hebben’ en dergelijke liederen meer. Overal zien zij verbaasde, vragende gezichten van mensen, die maar niet kunnen begrijpen wat er gaande is. Zijn dat nu diezelfde jongens, die tot voor kort zongen ‘en het duurt nog maar een paar dagen, dan gaan wij de rotzooi uit’?

Aan het station worden de Friese vrijwilligers afgehaald door Duymaer van Twist. Uit Sneek zijn er 22 man, onder leiding van reservekapitein Mr. P.S. Gerbrandy. Het worden onvergetelijke dagen, waarin veel wordt gemarcheerd en gezongen. De revolutielust van de SDAP-ers bekoelt weldra. Sommige regeringsvrijwilligers willen demonstreren voor de huizen van SDAP-ers, maar dat is beter van niet. De leiding bedenkt iets anders en daarvan brengt P. Linze in *De Spiegel* van 30 november het volgende levendige verslag uit. Het is de avond van 18 november, ‘Oranje-maandag’.

Zij zongen ons oude Wilhelmuslied ... Hun dreunende pas gaf uitdrukking aan de woordenkracht, die dit heerlijke lied in elk opzicht in dagen van spanning maakt tot den zegezing, die heel onze historie door onzen volksstam heeft geïnspireerd (...). O, gij hebt de relazen in uw dagblad gelezen. Gij hebt in den geest meegeleefd, medegeschreid van heilige ontroering.

Speciaal de Friese vrijwilligers trekken de aandacht van deze reporter Linze.

Op trok ik met hen achter de oranjevlag, uitwapperend in de koude bries van een guren Novemberavond. Welke Hollandsche jongen voelt echter

Tekening van Hein Kray in *De Houten Pomp* (a.r.) van 25 september 1925.

koude, als het harte van vreugde klopt? Zoo marcheerden wij uit de Oranje-kazerne, hun tijdelijk logies, naar Kanaalstraat 5, waar de vensters helder verlicht waren, en waar onze tachtigjarige Dr. A. Kuyper gereed stond de huldiging in ontvangst te nemen, die hem, na al wat hij reeds meemaakte, in zijn glorieus leven in dienst van Kerk en Staat, toch een moment van heilige ontroering moet zijn geweest ... Daar stonden ze in wijden kring geschaard, de mannen, die bereid waren hun leven te geven in den dienst voor God, Nederland en Oranje ... Daar stonden ze, de kloeke Calvinisten, in hun vastberaden ernst een geduchte afspiegeling van hen, die het den goden dezer eeuw toezingen, dat ze ons niet zullen hebben.

Kuyper is thuis. Er zijn weliswaar vrienden geweest, die aangeboden hadden hem 's nachts naar veiliger oorden te brengen dan het roerige Haagje, maar Kuyper zei: 'Ik verlaat mijn post niet, ik ben in Gods hand.'

Thans drinkt hij thee. In de kamer dringt het gezang door van de Friese jongens. Kuypers dochter bericht het volgende:

Met niet veel moeite liet hij zich overhalen in de open voordeur te gaan staan luisteren. Met ontbloot hoofd. Het was winteravond en mijn vader was 81 jaar. Maar hij wilde geen hoed opzetten. Wij konden hem alleen overhalen, zijn overjas aan te trekken.

Over naar Spiegelreporter Linze buiten op straat:

Eerst het Friesche volkslied ten deele uitgejubeld, dan stilte, ademlooze stilte ... Dr. Kuyper gaat spreken...

'Mannen-broeders! ... Ik kan niet onder woorden brengen, wat er thans in mij omgaat. Oud, doch niet verouderd, leef ik mede met den hoogst ernstigen tijd, dien ons vaderland doormaakt. Gij hebt aan den oproep der Regeering aanstonds gehoor gegeven om hier in de residentie den zetel onzer Regeering, den troon van Hare Majesteit, onze geëerbiedigde Koninginne, te kòmen beschermen. De broeders doen mij door hun komst hier thans een moment doorleven van mij voor historische beteekenis ... Zoo gaarne zou ik nog eens weder in uw midden zijn ... Helaas, ik kan het niet. Dat gij thans tot mij gekomen zijt, is mij een heerlijk blijk van uw oude, trouwe liefde. Uit den grond mijns harten zeg ik u daarvoor dank! Een dank, dien ik u verzoek te vertolken in een lied tot eere van onzen Koning, een danklied voor de verlossing uit dreigend gevaar...

Zoo sprak Dr. Kuyper ... Rondom, in de naaste omgeving van de woning van den Staatsminister, stonden voor de verlichte vensters de dames en heeren uit de society-kringen onzer residentie, waar men wel eens lichtelijk durft te spotten met wat de zieleddrijfkracht dezer mannen is: hun onwankelbaar geloof in den Heere God Almachtig ... Nu moeten zij het hebben doorvoeld in dit grootsch moment, hoe daar is een band, een heilige band, een gemeenschap der geloovigen, die elke beschrijving tart...

‘Brengt,’ zoo vervolgde Dr. Kuyper zijn toespraak, ‘ons aller dank tot onzen Vader in de hemelen, in het alles uitzeggende: ‘Hoe zalig is het volk, dat naar Uw klanken hoort’.

En laat ik nu eerlijk zijn: mijn Friesche vrienden zongen het met den geest der oude helden ... Ik kon niet ... Daar was in mijn ziel die heilige ont-

roering, die in stilheid en vertrouwen haar sterkte vindt ... De tranen rolden mij langs de wangen ... Daar stond onze oude, grijze leider, wiens stem nog geenszins zijn hoogen leeftijd verried en wiens luide: 'Lang leve onze Koninginne!' het danklied tot den Heere bezegelde.

Drie huizen verder in de Kanaalstraat woont het a.r.-kamerlid Duymaer van Twist, de grote man van de vrijwilligersbeweging. Ook naar hem trekken de Friese jongens. Linze meldt:

'Mannen,' sprak hij, staande voor het geopend vensterraam, 'dank voor uw komst ... Ik ben juist bezig te telefoneeren met het Paleis. Om acht uur kunnen we bij de Koningin-Moeder komen. Om half negen bij de Koningin ... Ik ga mee.'

Zingend marcheren de mannen door Den Haag.

'Nu naar de Koningin,' roept de heer Duymaer, die vooraan gaat ... Door den historischen Lange Voorhout trekken de duizenden, in den pas loopend op den trommelslag van den tamboer, al zingend naar het Noordeinde.

Uren trekken de mannen door de stad. We kunnen hen niet overal volgen. Tot besluit nog één keer het woord aan Spiegelreporter Linze:

Dan spreekt de heer Van Twist een woord van dank en trekt de jubelende schare in optocht stedewaarts, waar nog lang de juichkreten de straten als een machtigen niet te stuiten golfstroom van Oranjeliefde doorbruisen.

In *Patrimonium* van 28 november schrijft K. Kruithof:

Aan de Christelijke Besturenbonden in Nederland.
Kameraden,
De revolutie is, althans voorloopig, afgelast. De roode beweging heeft bakzeil moeten halen. Godlof, mede door onze actie hebben de revolutionairen hun plannen moeten opgeven...

En verder...

... rijmt in 1918 het SDAP-raadslid van Den Haag Van As een spotversje: 'Z'n eigen pot koken, is de leus van den christen; Centrale keukens zijn uitvindingen van paganisten.'

... wordt in de christelijke bladen geadverteerd met een boekje van Johanna Breevoort, getiteld: *Stomme Zonden*.

... poogt *De Notenkraker* (SDAP) de a.r.-arbeider tegen z'n partij op te zetten met het volgende grapje:

A. Weet je waarom broeder Kruithof, de leider van het Chr. Nationaal Vakverbond, nummer 10 van de anti-revolutionaire lijst is?

B. Neen.

A. Omdat die lijst geen no. 11 heeft.

... schrijft *Patrimonium* van 26 september:

Prof. de Savornin Lohman blijft zich in *De Nederlander* verzetten tegen een staatsbijdrage voor de ouderdomsverzekering. Zijn betoog heeft ons echter niet overtuigd. Wij zien werkelijk niet in, waarom de Staat aan deze,

voor heel de maatschappij zoo belangrijke zaak, geen blijvenden steun zou mogen verleenen.

... worden in 1918 bij promoties aan de Vrije Universiteit o.a. de volgende stellingen verkondigd:

De verplichte militaire groet moet in het Nederlandsche leger worden gehandhaafd.
(E.J.E.G. Vonkenberg)

Openbare Godslastering behoort strafbaar te worden gesteld.
(W.G. Koster)

Dienstplicht voor theologische studenten brengt meer voor- dan nadeelen met zich.
(D.W.O.A. Schut)

Noch op recht alleen, noch op macht alleen kan een gezond staatkundig leven worden gegrondvest; een harmonische vereeniging van die beide is daartoe vereischt.
(G. Ruys)

1919

Het Tweede Chr. Sociaal Congres

Zeer geachte Hoorders, Dames en Heeren!

De grote zaal van het gebouw der Maatschappij voor den Werkenden Stand in Amsterdam is berstensvol, wanneer Prof. Mr. P.A. Diepenhorst die maandagmiddag z'n openingsrede begint. Velen moeten staan. In heel wat harten leeft verwachting. De rode revoluties in Europa hadden vele starre conservatieven opgeschrikt. De tijden zijn zwanger van vernieuwingsdrang. Zal het Tweede Christelijk Sociaal Congres een even krachtige klarenstoot zijn als het eerste, dat in 1891 een trilling door het land deed gaan?

Ouderen weten nog hoe de toen 54-jarige Kuyper in 1891 met machtige zweepslagen de kapitalistische structuur van de maatschappij geselde. Hoe hij bestreed dat het socialisme zijn oorsprong dankte aan verwarde utopieën van dweepers, of geboren zou zijn uit het brein van hongerlijdende heethoofden. Hoe hij hoonlachte om hen - ook in eigen kring - die meenden dat het socialisme iets was, dat thuishoorde bij Jan Rap en zijn maat. Hoe hij in de striemende taal van de oud-testamentische profeten architectonische kritiek leverde op de inrichting van de maatschappij.

In hun oren klinken de machtige uitspraken van 1891 nog na:

Nee, zóó behoeft het *niet* te blijven, het *kan* beter worden. En die beterschap ligt ongetwijfeld - ik deins voor het woord niet terug - op den *socialistischen* weg, mits ge onder socialistisch nu maar *niet* verstaat het programma der Sociaal-democratie, maar in dit op zichzelf zoo schoone woord alleen uitspreekt, dat ook onze vaderlandsche maatschappij, om met Da Costa te spreken, 'geen hoop zielen op een stuk grond is', maar een van God gewilde *gemeenschap*, een levend menschelijk *organisme*.

De klok slaat drie uur. Het Tweede Christelijk Sociaal Congres begint. 't Is maandag 10 maart. Vier dagen zal men vergaderen. Jarenlang is uitgezien naar dit congres. Al in maart 1914 had Dr. Kuyper aan *Patrimonium* laten weten dat de a.r.-partij het tweede congres zou bijeenroepen. Commissies waren al benoemd. Maar de oorlog dwong tot uitstel.

Nu is het dan zover. Het bestuur en de genodigden komen binnen en worden begroet met een warm applaus. Het orgel speelt. Prof. Diepenhorst laat zingen: 'Zend, Heer, uw licht en waarheid neder' en 'Dan ga ik op tot Gods altaren'. Na het gebed begint hij z'n openingsrede.

Zeer geachte Hoorders, Dames en Heeren!...

Lohman is er. Ondanks zijn hoge leeftijd woont de grijze leider van de christelijk-historischen alle vergaderingen bij. Kuyper is er niet. Alle pogingen om hem op het congres te krijgen, mislukten. Is het alleen de bronchitis, die hem

thuishoudt? ‘Het is jammer dat hij er niet is,’ zegt Prof. Slotemaker de Bruïne in zijn slottoespraak. ‘Toch eischt de piëteit, dat hij naast Lohman en Pierson met dankbaarheid genoemd wordt.’

Van Idenburg, die ook bericht van verhindering stuurde, kwam een telegram binnen met de ‘beste wenschen’.

In socialistische kringen beziet men het congres met een sceptisch oog. Dat de bezittende groep onder de christenen zich tegen de revolutiepoging enkele maanden geleden keerde, konden ze begrijpen. Maar dat de christelijke arbeidersbeweging zich direct bereid had getoond om voor de regering te vechten, zit hun nog steeds hoog.

De Notenkraker maakt ulevellenrijmen:

*Wij zullen zoo van tijd tot tijd congresseeren
Anders kunnen wij nooit de revolutie bezweren.
Wij nemen op ons congres wel resoluties aan,
Maar reken er niet op, dat het in de practijk zoo zal gaan.
Op deze congressen zullen wij de arbeiders leeren.
Om te dansen naar de pijpen van de groote heeren.
Tegen den tijd dat onze organisatie zoo wat gaat op de flesch,
Beleggen wij opnieuw een Sociaal Congres.*

Op de laatste dag legt Prof. Diepenhorst aan de vergadering de vraag voor of er een nieuw congres moet komen. Het proces-verbaal van het congres meldt:

De vergadering antwoordt met applaus van ja.
De voorzitter vraagt: ‘Wanneer?’ ‘Weer na 27 jaar?’
De vergadering: ‘Neen!’
De voorzitter zegt, dat het tweede congres geen zilveren en geen koperen bruiloft moet vieren, omdat dan te lang moet worden gewacht. Hij stelt voor: over twee of drie jaar.
De vergadering applaudisseert instemmend.

De Spiegel schrijft 22 maart vol hoop:

Nu moet het tot daden komen! Het inzicht is er; de begeerte tot het goede is versterkt; moge de Heere met zijn genade Christelijk Nederland tot een bederfwerend zout maken in dezen boozen tijd, waarin socialisme en anarchisme alle banden, ook de sociale, verscheuren onder den schijn van ze te willen sterken.

In veler harten leeft verwachting...

De zeden in 1919

Onze woningen zijn heel wat geriefelijker ingericht dan eenige eeuwen geleden, wij hebben badkamers met koud en warm water, elektrische schellen en electrisch licht; wonen wij hoog, dan is er een lift om ons naar

boven te brengen; de centrale verwarming vervangt hoe lang zoo meer de primitieve stookplaatsen van oudsher, en niet lang zal het meer duren of de kachels worden als oud-roest opgeborgen.

Aldus mijmert de hervormde predikant van Groningen Ds. J.J. Knap Czn. in zijn blad *Oude Paden* op 7 maart 1919. Vooral na de oorlog zet zich een stormachtige technische ontwikkeling in.

De predikant constateert:

Op het publieke terrein gaat deze ontwikkeling zoo mogelijk nog sneller. Men denke slechts aan de openbare vervoermiddelen. Nauwelijks onderdrukken wij een glimlach, als wij ergens in het achterland nog een paardetram zien voortsjokken; wij zijn immers aan de electrische banen gewend, en in de wereldsteden is zelfs de ondergrondsche lijn het meest gebruikte verkeersmiddel, terwijl de luchtbussen reeds in de maak zijn om passagiers en poststukken per aëroplaan over te brengen.

Maar Ds. Knap vindt het na-oorlogse tijdperk in ander opzicht maar zo-zo.

Het is niet te loochenen, dat het zedenbederf hand over hand toeneemt. De ontbinding begon met het pogen om den huwelijksband los te rafelen; zij ging voort met het prediken van de vrije liefde, gesteund door de schandelijke practijken van het Neo-Malthusianisme ... maar de verwildering wordt voleindigd in de kringen waar de van God gevloekte tegennatuurlijke zonde den mensch tot beneden het peil der dieren verlaagt. Ontstellend is het te zien, dat men in onze dagen reeds zoover gaat de tegennatuurlijke zonde hier en ginds in bescherming te nemen, en de zedelijke monsters die er zich aan schuldig maken voor een eenvoudige variëteit der normale menschen gaat houden, die door geen blaam getroffen kunnen worden.

Ook het gedrag der vrouwen baart Ds. Knap zorgen. In *Oude Paden* van 14 november schrijft hij:

Wij onderzoeken hier niet waaraan de toenemende uithuizigheid onder de vrouwen toegeschreven moet worden: of zij haar grond vindt in de begeerte om de holheid van een ledig leven dat de eenzaamheid schuwt te maskeeren, dan wel in de heerschende genotzucht, die van het ééne vermaak naar het andere doet dartelen. Hoe dit zij, het feit staat onweersproken vast, dat de moderne vrouw gaarne uitloopt, inplaats van haar roeping in hoofdzaak in de binnenkamer te zoeken en daarin haar lust te vinden.

En met de jeugd is er ook al iets merkwaardigs aan de hand, zo meldt Ds. Knap in *Oude Paden* van 9 mei:

Zoowel uit de lagere als de hogere rangen der maatschappij rijst de klacht op, dat in onzen tijd de kinderen reeds in hun prille jeugd ongezeggelijker worden en men hen slechts met de grootste moeite in toom kan houden.

Van carnavalspret moet Ds. Knap weinig hebben. In zijn blad van 28 februari leest men:

Wie ze, als schrijver dezes, hetzij in het Zuiden van ons vaderland, hetzij onder zuiver katholieke volken wel eens meegemaakt of liever van nabij beschouwd heeft, kan niet ontkomen aan de gedachte midden in het wulpsche heidendom verplaatst te zijn...

Er werd ernst met het leven gemaakt. En nauwlettend ging men na of anderen wat dit betreft niet in gebreke blijven. In *De Standaard* van 18 maart schrijft een medewerkster, die als pseudoniem gekozen had 'XYZ', in de rubriek 'Vrouwenleven' over het dienstbodenvraagstuk en meer in het bijzon-

der over de zgn. ‘uitgaansavonden’. Zij was er niet tegen. Allerminst.

Maar ik wil óók weten, wáárheen mijn dienstbode gaat. Ik zou er geen bezwaar tegen maken als ze naar een vergadering van de kerk of iets dergelijks ging, maar als ze me kwam vragen om langs de straat te lopen, of bijvoorbeeld naar een danscursus, of naar de bioscoop te gaan, zou ik dat niet kunnen hebben. Reeds in het belang van de dienstbode zelve niet. Iedereen weet aan welke gevaren jonge meisjes zijn blootgesteld.

Overigens is er een ontwikkeling gaande, die deze zorg beperkt tot de meer welgestelde dames.

De enorme stijging van loonen zal binnenkort vele van onze huismoeders verhinderen om langer een dienstbode te houden.

Dit zegt de schrijfster mevrouw Van Hoogstraten-Schoch voor de vrouwenvergadering van het Christelijk Sociaal Congres. Met vooruitziende blik kondigt zij een doe-het-zelf tijdperk aan.

De enorme duurte van wasch-, naai- en strijkloon, arbeidsloon aan behangers, ververs, timmerlieden, zullen velen onzer dwingen weer alles zelf te doen...

Spreekster citeert Egberta C. van der Mandele in *De Groene*:

Is het werkelijk een overoude waarheid dat al 's werelds gedoe slechts een kringloop is, dat we weer teruggaan naar de tijden van weleer, de tijden van onze grootmoeders en overgrootmoeders?

Onze dames - ook de dames uit de hogere standen - koopen weer zelf op de markt haar veters en japonstoffen, die in de winkels veel duurder zijn. We leeren weer zelf onze blousjes maken ... Straks nemen we de wasch weer in huis, net als onze grootmoeder, die er zoo trots op was, dat niets de deur uitging.

Ook in Amerika blijken dienstboden moeilijk te krijgen. Mevrouw Van Hoogstraten-Schoch vertelt haar gehoor:

Het dienstbodenvraagstuk is er een, dat dreigt actueel te worden, en de berichten, die uit andere landen tot ons komen, stemmen niet hoopvol. Ik hoorde een dezer dagen nog van een jonge Hollandsche vrouw, die naar Amerika gegaan was, en die daar wegens totaal gebrek aan huishoudelijke hulp oud en afgewerkt en verzwakt was vóór haar tijd.

Bezorgd constateert spreekster:

Vergeet niet, dat juist deze toestanden ons zullen drijven in de armen der eenheidsidealen van de modern voelende mensen van onzen tijd.

En haar gehoor verneemt van (socialistische) plannen voor eenheidswoningen en woningcomplexen met één centrale keuken, verwarming, wasserij, gemeenschappelijke eetzaal, logeerkamers, kinderspeelzaal en muziekkamers.

Op dit pad voortgaande, komt men terecht bij de socialistische, revolutionaire idealen, die naar mijn bescheiden meening een groot gevaar voor de instandhouding van ons gezinsleven opleveren...

Duitsland zonder ‘Deutschtum’

Uit Duitsland komen sombere berichten. Er heerst een woelige en onzekere toestand in dat land na de revolutie van vorig jaar. ‘Onze mensen’ kunnen het

maar moeilijk verwerken. Duitsland verslagen, keizer Wilhelm verdreven en Duitsland een republiek met sociaal-democraten in de regering. Dit Duitsland kent men niet. Het is hun vreemd. Er is een verlangen naar vroeger, toen een geestverwant Duits volk zijn vrome keizer vereerde. In *De Standaard* van 10 maart lezen zij een driestar (van Kuyper?), waarboven staat: ‘Restauratie ingewacht’.

... en daarom is er alle uitzicht, dat, heeft eenmaal de razernij van het oogenblik uitgewoed, het rijkere element in het normale gezonde Duitschland weer naar voren zal dringen en het leven van voor vijf jaar nogmaals zal doen opwaken. Het kan niet anders dan een quaestie van tijd wezen (...) Het kan drie, vier jaren, het kan tien jaren vorderen om zich het oude ‘Deutschtum’ te laten herstellen (...) De koorts, die 't aangreep is heftig. Vandaar het ijlen dat u thans zoo beangstigt. Maar ook dit ijlen zal zich straks in zachter polsslag stillen, en dan leeft Duitschland weer op. Misschien door een Napoleon!

Enkele maanden nadat *De Standaard* deze woorden schrijft, loopt een verbitterd jongmens van 30 jaar zoekend door de slecht verlichte gelagkamer van een bierknijp in de Herrnstrasse in München. Duitslands nederlaag kan hij niet verkroppen en de sociaal-democraten in de regering haat hij.

Zoekend kijkt hij rond. Er is niemand te zien. Men had hem gevraagd te komen omdat hij in de politiek wilde. In een zijvertrek vindt de jongeman vier mensen, die onder een vuile gaslamp rond een tafel zitten. Er wordt gepraat. De jongeman vraagt bedenktijd. Twee dagen later geeft hij zich op als lid van de zojuist opgerichte nationalistische Duitse Arbeiders Partij. Hij krijgt lidmaatschapskaart nummer zeven. Zijn naam is: Adolf Hitler.

Acht-urige werkdag; wat moet een arbeider met al die vrije tijd doen?

Vreugde heerst er in 1919 in menig arbeidersgezin. De arbeidswet Aalberse is aangenomen. De acht-urige werkdag zal worden ingesteld.

Het dagblad *De Graafschapper* (a.r.) meldt:

Men raakte daarbij in zoo vreugdevolle stemming, dat de Kamer onder het zingen van het Wilhelmus uiteenging...

Maar wat zal de arbeider met al deze vrije tijd gaan doen? Een nieuwe reden voor zorg houdt ons bezig. Ook *De Graafschapper* stapt niet lichtvaardig over de nieuwe problematiek heen.

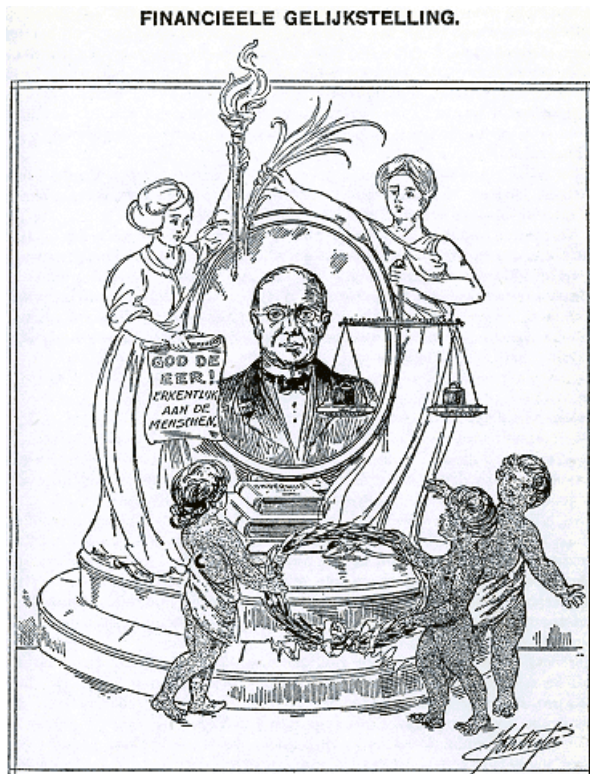
Maar hoe zal die vrije tijd worden besteed? Daar komt het op aan. Het voorrecht kan hem tot geestelijk en stoffelijk voordeel worden, maar ook: tot een oordeel.

't Is te hopen dat 't hier beter gaat dan in andere landen. In de meeste staten, waar de 8-urige werkdag is ingevoerd, werd het grootste profijt van de

nieuwe regeling getrokken door den bioscoop. Tegen dit gevaar kan niet met genoeg kracht ook voor ons land worden gestreden.

Het blad citeert het niet bepaald geestverwante Franse blad *Temps*, dat kort geleden schreef:

De achturendag levert den bioscoop duizenden aan handen en voeten gebonden mensen - wat zeg ik - nieuwerwetsche slaven, wier verbeeldings-

Minister de Visser is bezig zich een monument te stichten.

In De Ster der Christelijke Weekbladen van de uitgeverij Libertas verscheen op 13 juni 1919 dit prentje ter gelegenheid van de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs, het einde van de schoolstrijd.

kracht hij naar eigen willekeur zal kneeden in den vorm die hem behaagt. De bioscoop is de religie der ongeloovige massa, daar hij in de gedachten der ongeletterde toeschouwers een element van het bovennatuurlijke mystieke of wetenschappelijke giet. De bioscoopeigenaars, glimlachend achter hun lessenaars, stroopen hun mouwen reeds op om zich op deze menigte nieuwe bezoekers te werpen. Zullen wij toestaan dat deze menschen, die de publieke opinie vergiftigen, een geheel volk bederven, zonder te protesteeren tegen hun misdaad?

‘Zoo schrijft een wereldsch blad’, vervolgt *De Graafschapper*. En de lezers denken: hoe erg moeten wij het dan wel niet vinden. Een verantwoorde vrijetijdsbesteding acht dit blad noodzakelijk.

We moeten, waar noodig, in de plaats, en anders naast de bioscoop iets stellen, dat geestelijk, zedelijk en godsdienstig opvoedend en opbouwend werkt. Laat de arbeider in de eerste plaats zijn vrijen tijd besteden om zich, indien mogelijk, beter te bekwamen in zijn vak. Handels- en vakcursussen kunnen in dezen nuttigen arbeid verrichten. Men kan zijn lichaam sterken en harden, mede door zich disponibel te stellen voor de volksweerbaarheid - sluit u aan bij de Burgerwacht!

Lohman en Kuyper wisselen een laatste brief

De voorpagina van het weekblad *De Spiegel* van 14 juni wordt ingenomen door een portret van Mr. A.F. de Savornin Lohman achter zijn bureau. Enkele weken geleden is de politieke leider van de christelijk-historischen 81 jaar geworden. Bij de foto merkt *De Spiegel* o.a. op:

Bij alle wrijving tusschen de door hem gestichte vrij-anti-revolutionaire partij, later vereenigd met de christelijk-historische, en de anti-revolutionaire, is de diepere eenheid in het beginsel gebleven, zoodat in de laatste jaren meer en meer stemmen zijn opgegaan om weer tot vereeniging te komen. De brute wijze, waarmede socialisten en communisten optreden, eischt nauwe aaneensluiting van alle belijders van den Christus op staatkundig erf...

Het ontgaat de oplettende Spiegellezers niet dat duidelijk zichtbaar op de foto in de werkkamer van Lohman een ingelijste tekening hangt van Dr. Kuyper, die over enkele maanden 81 hoopt te worden. Ieder herkent de beroemde tekening (Kuyper met pijp) van Jan Veth.

Zijn de beide staatslieden dan toch minder onverzoenlijk dan gedacht is? Voor hen is 1919 een jaar van gemeenschappelijke overwinning. De financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs is onder c.h.-minister De Visser bereikt. Beide mannen weten dat zij niet vele jaren meer zullen leven. In de omgeving van

de twee grijze ministers van Staat, die vroeger strijdmakkers waren, wordt gepoogd de wederzijdse gevoelens van verbittering te doorbreken.

Tweede kerstdag schrijft Lohman de volgende ontroerende brief aan de zieke Kuyper.

Toen ik onlangs, kort na Uw verjaardag, Uw vriendelijk bedoeld briefje

REVOLUTIEGOLF SPOELT OVER EUROPA

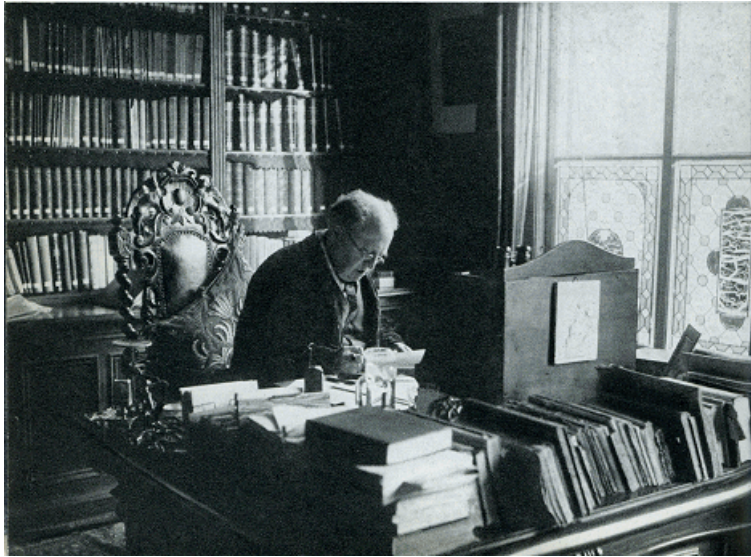
Fotomontage op de voorpagina van De Spiegel, 23 november 1918. Nog verscheidene jaren leefde bij de mannenbroeders de vrees voor 'n herhaling van de revolutiewoelingen van 1918. Eerst toen de socialisten oranje gingen dragen en de driekleur uitstaken, slonk (aarzelend) het wantrouwen in hun bedoelingen. De in 1918 door Troelstra wel aangekondigde, maar niet uitgevoerde revolutiepoging, verscherpte de tegenstelling tussen christelijke, georganiseerde arbeiders en socialistische arbeiders, die vooral in 1903 was ontstaan bij de spoorwegstaking. Mede dank zij de christelijke vakbeweging (K.Kruithof) verdween de revolutieneiging van 1918.

Overal waar Kuyper verscheen, dromden de mensen samen om 'de geweldige' te zien.

Reclameboekenleggettje van een christelijke boekhandelaar.

Zolang zijn lichaamskrachten het toelieten, zat Dr. Abraham Kuyper achter z'n bureau in de werkkamer aan de Kanaalstraat in Den Haag (thans Dr. Kuyperstraat) om zijn mensen voor te lichten. Zijn gezag van vroeger was hij echter al lang kwijt.

beantwoordde, heb ik, geloof ik, U onvriendelijker geschreven dan ik bedoelde.

Nu ik verneem, dat Gij minder wel zijt, en ik ook zelf in den laatsten tijd voortdurend aan heengaan herinnerd wordt, wil ik U zeggen, dat ik toen schreef onder den indruk van de toen hangende quaestie-Netelenbos. Maar al heeft eene uitwendige hereeniging tusschen ons niet kunnen plaats-vinden, nooit zal ik kunnen vergeten, dat wij beiden te samen denzelfden Heer hebben gediend, zij het ieder op zijne wijze; dat wij beiden hetzelfde bruiloftskleed behoeven, en dat wij daaraan zullen erkennen, dat wij gezamenlijk mogen aanzitten aan dezelfde Tafel. Dan zal alles vergeten zijn, wat nu vaak ons hinderde saam te komen, omdat onze oogen dan beter geopend zullen zijn. Wat gij ook v o o r e n a a n mij gedaan hebt, daarvoor dank ik U en voor datgene waardoor ik U onnoodig pijn gedaan heb, daarvoor vraag ik vergiffenis. Met een vriendelijken handdruk en nog altijd met hoop op herstel, Uw oude vriend in Xo.

A.F. de Savornin Lohman

De ontroerde Kuyper schrijft meteen terug.

Carissime. Laat mij U hartelijk en innig mogen danken voor Uw epistel van gisteren. Het was me de verhooring van een zoo vaak opgezonden bede. En het is om mijn God te loven, dat de zooveel jaren afgewachte verbroedering en verzoening dan toch eindelijk gekomen is en gekomen is op zoo loyale, zoo echt christelijke wijze. Uw brief is me een feestgeschenk, waarvoor ik U niet alleen, maar mijn God dank zeg. Van heeler harte Uw vriend en broeder,

A. Kuyper

En verder...

... gelast koningin Wilhelmina in 1919 een onderzoek of in haar dienst wel alles gedaan wordt om het gebruik van Nederlands fabrikaat te bevorderen.

... schrijft *De Spiegel*:

De gruwelen in het Oosten van Europa, vooral in Polen aan de Joden gepleegd, vervullen heel de Christenheid met hartelijke deelneming...

... schrijft *De Spiegel* over het Verdrag van Versailles:

De vrede is gesloten. Aan de eene zijde is er gejuich, aan den anderen kant diepe verslagenheid en rouw. Vijf jaren hebben wij met wisselende gevoelens medegeleefd in den schrikkelijksten oorlog, die ooit heeft gewoed...

... werden in 1919 bij de promoties aan de Vrije Universiteit o.a. de volgende stellingen verkondigd:

De groentijd blijve gehandhaafd, mits streng tegen buitensporigheden gewaakt worde.

(D.F. van Giffen)

Het bekleeden eener betrekking bij de Spoorwegen of Posterijen, waaraan beperkte Zondagsarbeid verbonden is, mag op zichzelf geen reden zijn voor het toepassen der kerkelijke tucht.

(Th. Ruys)

1920

‘Het Getuigenis’ van de Gereformeerde Synode tegen de boze wereld

In de Gereformeerde Kerken woelt een vernieuwingsdrang. Men wil bij de tijd blijven. Maar hoe móet dat?

Hoopvolle ogen zijn gericht op de Noorderkerk in Leeuwarden, waar sterke mannenhanden in hoefijzervorm een rij tafels voor de preekstoel opstellen. Ernstige mannen in zwarte pakken en hoge witgesteven boorden nemen achter die tafels plaats. De synode vergadert. De mannen zijn zich bewust dat er na de wereldoorlog andere tijden zijn aangebroken. Conservatisme is fout, zeggen ze tot elkaar. ‘Valsch conservatisme’ althans, zo voegen ze er verduidelijkend aan toe.

Er worden vele studie-commissies benoemd.

De *Leeuwarder Kerkbode* schrijft:

Wij moeten *vooruit*. Maar wij willen daarbij niet ons eigen karakter verliezen. Wij willen *vooruit*, maar wij willen als *Gereformeerden* vooruit.

En daarom wordt Ds. Netelenbos als dominee afgezet. Niet ‘gereformeerd’ genoeg. Te ethisch. Hij heeft in een hervormde kerk gepreekt. Zijn christenzijn wordt niet betwist. Hoe kómt men daarbij? Buiten de gereformeerde kerken is best zaligheid. Maar ‘ethischen’ horen er niet in. Hoofdschuddend schrijft de *Leeuwarder Kerkbode* over Ds. Netelenbos:

Hij had als verstandig mensch zelf moeten begrijpen dat dit niet ging. Dan had hij zichzelf en onzen kerken heel wat onaangenaamheden en onnoodige moeite bespaard.

Niet ‘gereformeerd’ genoeg is ook de Nederlandsche Christen Studenten Vereeniging (NCSV). Met de woorden van Ds. J.C. de Moor ontraadt de synode het lidmaatschap van deze organisatie ‘ten eerste’ aan gereformeerde studenten.

Nog meer gevaren bedreigen de gereformeerde kerken, de gereformeerde leer en de gereformeerde zede. De synode besluit om een ‘getuigenis’ te doen uitgaan naar alle kerken in het land, waarin op de zonden van de wereld wordt gewezen en waarin de hoop wordt uitgesproken,

... dat wij onszelf onbesmet zullen bewaren van de wereld en van den geest, die nu werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid.

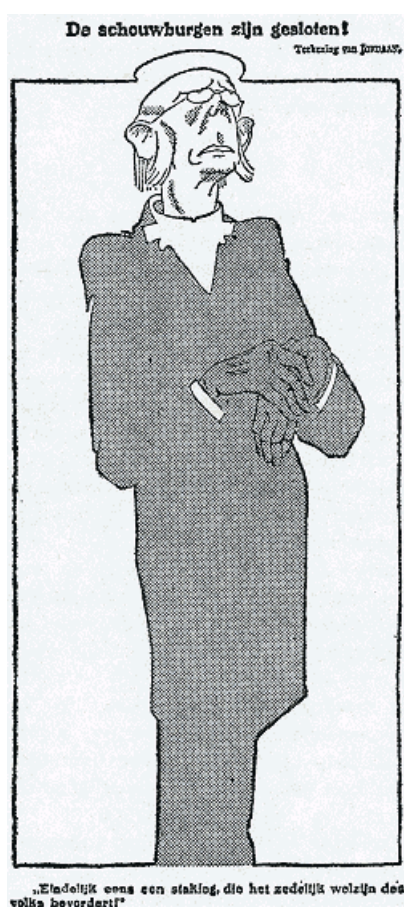
Gewaarschuwd wordt tegen de ‘schandelijke praktijken’ van het Neo-Malthusianisme. En gewezen wordt op de gevaren van toneel, dans en kaartspel.

De bejaarde Prof. Herman Bavinck wordt het te bar. Hij wraakt de enghartigheid in dit alles. Hij vraagt zijn mede-synodeleden of dáár nu ‘het’ kwaad in schuilt. Hij wil graag weten waarom er in het getuigenis met geen

woord wordt gerept over zoveel andere zonden, zoals het maken van woekerwinsten in de crisisjaren. Maar het stuk gaat uit.

Zondagochtend 3 oktober leest de Amsterdamse predikant Ds. J.G. Geelkerken het voor in de ochtenddienst. Van de kansel, zoals de synode het gewild had. Maar in zijn preek roept hij uit:

Het is jammerlijk eenzijdig om in onzen dag de wereld, de menschheid niet anders te zien dan als een samenknopsel van enkel dwaling en ketterij, leerverbastering en sectewezen, afval in het belijden en afwijking in den wandel, goddeloosheid en onzedelijkheid, vijandschap en zinnenlust, ongodisterij en opstandigheid. Nog eens, het is een jammerlijk eenzijdige visie op onzen tegenwoordigen toestand.

De toneelspelers staken voor hogere gages. Jordaan tekent in De Notenkraker (socialistisch) van 10 januari 1920 deze prent.

Bewogen wijst de predikant op de onmacht en de onvruchtbaarheid van het synodale ‘Getuigenis’. Het is een halve waarheid, roept hij, en niets is bedenkelijker en gevaarlijker dan zulk een waarheid.

Het is doodstil in de kerk. Kán dat zomaar? Mag een predikant op de kansel een synodestuk bestrijden? De dominee op de preekstoel klaagt over het zout, dat smakeloos is geworden, over de zuurdesem, die niet meer gist en over een geslacht dat nergens door kan uitgaan dan door bidden en vasten. Hij spreekt over de

machteloosheid van de discipelen bij de ‘maanzieke knaap’. En hij wijst tenslotte op de eis van Gods Woord.

Want die eisch is niet alleen om ‘te waken en te strijden’ tegen afdoling in belijdenis of wandel binnen eigen kring. Die eisch is ook niet alleen om onszelf en de onzen ‘onbesmet te bewaren van de wereld’. Die eisch is zelfs niet alleen, om ‘aan eene wereld vol zonde en ellende ... te verkondigen de deugden van Hem, die *ons* uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonder-

baar licht, de groote liefde Gods in Christus Jezus *ons* bewezen'. Neen, tot die eischen van Gods Woord behoort ook *deze*: het woord te hooren en te doen dat Christus eens sprak ten opzichte van dien maanzielen jongen, dat Hij nog spreekt tot Zijn Kerk ten opzichte van een in Satans greep gebonden en dood-krankte wereld, een menschheid bezeten en in zwaar lijden; dit woord: Brengt haar Mij hier.

En de gemeente zingt: 'Gedenk niet meer aan 't kwaad dat *wij* bedreven.' Thuis bij de koffie-met-koek zeggen sommigen: 'Als hij daar maar geen last mee krijgt. Tegen de synode preken.' Maar anderen zeggen: 'Hij heeft gelijk: De kerk is er voor de wereld.'

Prof. J. Ridderbos te Kampen spreekt in een brochure als zijn stellige overtuiging uit:

... dat de daad van Ds. Geelkerken met Gods Woord in lijnrechten strijd is en daarom niet anders dan onvoorwaardelijke afkeuring verdient.

Maar Dr. B. Wielenga oordeelt in *De Reformatie* deze predikatie zuiver naar het Woord en hij vindt de gemeente van de Amsterdamse Overtoom te benijden, dat zij zulke getrouwe en moedige leraars bezit.

De grote klokkenist is dood

Nu luiden de klokken in Nederland.

Daar luiden er van de torens der kerken, eenvoudige kerkjes voor het meerendeel, waar stijve rechte mensen binnengaan met strakke gezichten om te luisteren naar strakke leeringen en hun zielen te laven aan den koelen klank der loutere psalmen. Dat zijn de klokken van den rouw. Van Kuypers's kleine luyden om des grooten Kuypers's dood...

Zo begint in het *Algemeen Handelsblad* van 9 november 1920 het artikel bij het overlijden van Dr. Abraham Kuypers. Maandagavond 8 november tussen zes en zeven uur stierf hij in zijn woning aan de Kanaalstraat in Den Haag. De voorpagina van *De Standaard* is die week gevat in een brede zware rouwrand. Zijn redacteur R.C. Verweyck vertelt over Kuypers's laatste dagen. 'Ons belijdend volk leefde mee aan deze sponde en ik mocht dan ook deze dingen niet voor mij houden'. Zondagavond nog was Verweyck in Kuypers's woning. De zieke kon reeds niet meer spreken.

Des avonds te ongeveer 7 uur bemerkte men, dat hij iets begeerde, en toen men hem vroeg of hij wellicht zijn kinderen om zich heen wilde zien, knikte hij bevestigend. Zijn zonen en dochters betraden toen de ziekenkamer en daar nam hij met een kus afscheid van allen. 't Was een ontroerend oogenblik.

Even daarna wenschte hij den heer en mevrouw Idenburg te zien...

... Met betraande oogen zagen wij allen op hem; niemand die eenige oogenblikken de ontroerende stilte verbrak; de zieke hijgde zwaar en lag

overigens rustig met gesloten oogen te wachten. Zijn hoofd zonk een weinig op de borst; zijn handen bewogen zich.
Een zijner dochters boog zich over hem heen en vroeg: ‘Vader, zullen we bidden?’ Hij sloeg de oogen op en knikte bevestigend.
Wat nu volgde kan ik moeilijk onder woorden brengen. Het ziekbed was

omringd door allen, die er bij tegenwoordig konden zijn en we waren allen diep ontroerd, toen de heer Idenburg zoo kinderlijk eenvoudig bad of God zijn moegestreden kind een ruimen ingang in zijn Koninkrijk wilde geven en hem het sterven licht maken.

Nimmer zal ik dat uur van heilige ontroering vergeten. Met gebogen hoofd bleven we allen om de sponde staan voor een paar oogenblikken en verlieten toen diep onder den indruk van dit afscheid de ziekenkamer.

Eén van Kuypers dochters vertelt over dit moment:

Het was alsof de schoenen van de voeten waren gedaan, omdat de plaats waarop zij stonden heilig land was. God was daar.

De volgende dag (maandag) moet Kuyper gevoeld hebben dat zijn einde nu snel naderde. 's Middags om drie uur nam hij bewust afscheid van zijn dochter die hem verpleegd had.

Zij vertelt:

En daarna wendde hij weer het hoofd naar de deur en wenkte met de oogen. Ik vroeg weer: 'Moet er iemand komen?'

Vader knikte van ja.

Ik noemde weer de namen zijner kinderen. Maar neen, die bedoelde hij blijkbaar niet.

Toen vroeg ik: 'Moet de heer Idenburg komen?'

Ja, die was het, wien hij verlangde bij zich te hebben.

Ik geloof zeker, dat mijn vader den heer Idenburg heeft willen hebben bij zijn sterven. Voor hemzelf, en ook voor ons, zijne kinderen, die in dat oogenblik zoo heel veel zouden verliezen.

De heer Idenburg, per telefoon geroepen, kwam dadelijk, maar vond mijn vader in sluimerenden toestand. Hij was zoo vriendelijk even te wachten, maar toen de sluimering voorbij was, en ik tot vader zeide, dat de heer Idenburg gekomen was, kreeg ik geen antwoord meer.

Om half vijf zag ik de groote verandering komen, heel langzaam en zachtjes, maar zeker. Ik zeide tot den heer Idenburg: 'Ik geloof, dat het einde nu daar is, zou U de kinderen even willen roepen?'

Dit deed hij, en weldra stonden wij allen samen geschaard om vaders sterfbed.

Boven het hoofdeinde van het bed hing een schilderij voorstellende de kruisiging van onzen Heiland, door wiens vergoten bloed en gebroken lichaam de dood ook voor mijn vader mocht zijn een doorgang naar het eeuwige leven. Als in de schaduw van dat kruis blies hij om zes uur den laatsten adem uit. Het was als het inslapen van een moe kind, - zoo zacht en zoo vredig. Niemand had gemerkt, wanneer precies het leven was gevloten en de engelen Gods zijn ziel de zalen des eeuwigen lichts hadden binnengedragen...

Toen heeft de heer Idenburg met ons gelezen den aanvang van 2 Corinthe 5: 'Want wij weten, dat zoo ons aardsche huis dezès tabernakels gebroken

wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis, niet met handen gemaakt,
maar eeuwig in de hemelen...'
En daarna zijn wij tezamen nedergeknield, om God te danken, niet alleen

voor al wat Hij ons had geschonken in zulk een vader, maar ook dat vader, nu verlost van alle zonde en strijd, was opgenomen in Gods heerlijkheid.

Men zegt dat er tienduizend mensen bij Kuypers begrafenis geweest zijn. Er is gerouwd in duizenden huizen, in afgelegen boerderijen en overal langs de straten. Het *Gereformeerd Jongelingsblad* van 12 november schrijft:

Ons hart schreit en juicht. Wij kunnen geen woorden vinden om te vertolken, wat in ons binnenste omgaat.

Verslaggevers rapporteren:

't Is bij half twee als de stoet eindelijk kan vertrekken. De mist, die over de straten hing, is ietwat opgetrokken. Maar de zon breekt niet door. Overal langs den weg staan de menschen langs de trottoirs opgesteld. Als de stoet passeert gaan de hoeden en petten eerbiedig af.

Ergens op een stoep van een statig huis staan twee vrouwtjes met een omslagdoek om. Wie weet hoe ver zij gelopen hebben om de uitvaart van den Meester te zien. En bevende handen brengen de roode zakdoeken, en zij weenen, weenen lang...

Als de stoet de Oranje-Nassau-kazerne voorbij trekt, komt de wacht naar buiten en presenteert het geweer. Daar klinkt het roffelen van de trom. Koninklijke eer!

Studenten van de Vrije Universiteit dragen de kist naar de grafkuil. Minister Heemskerck spreekt en ook Colijn.

Wie dien band niet ziet tusschen ons eenvoudige Antirevolutionaire volk en Dr. Kuyper, die zal nooit Kuyper kunnen zien, zooals hij geweest is...

Professor Woltjer beklimt het spreekgestoelte en Dr. K. Dijk. Ook Kuypers intiemste en trouwste vriend Idenburg voert het woord:

Er was in Kuypers ziel naast iets machtigs ook iets wonderlijks warm. Wie niet in zijn vertrouwelijkheid werd opgenomen, kon de kracht van zijn geloof ervaren, zijn onversaagden moed waardeeren, zijn sterken wil bewonderen; kon geïmponeerd worden door zijn groote kennis en schitterende talent - maar met dit al toch niet meer dan ten deele hem kennen. Gesloten bleef dan dat teedere in zijn bestaan, waardoor zijn gansche leven werd verwarmd...

Honderden kranten schrijven over Kuypers dood. *Het Nieuws van den Dag*, 12 november:

Heden, den dag der begrafenis, trok in onze straten een groep straatmuzikanten de aandacht, die met zich medevoerde een soort rouwobelisk, waarop stond: 'Aan de nagedachtenis van Dr. A. Kuyper.'

Op elken hoek waar men stilstond, maakte een der mannen met luider stem bekend, dat heden ter eere van den grooten doode, geen andere dan treurmuziek zou worden gespeeld, waarna eenige malen Chopin's treurmarsch werd ten gehooore gebracht...

De Gids, 6 december:

Ook op zijn grafsteen beitele men slechts één woord, en dat is genoeg: Kuyper.

De beroemdste tekening van de socialistische tekenaar Albert Hahn. 'Géén der vleiende epigonen heeft hem óóit met zulk een volledige omvatting zijner grootheid voor ons opgeheven', schreef bij Kuypers dood de socialist Kleerekoper over deze prent.

Heden ontsliep in Zijn Heere
en Helland, onze innig geliefde
Vader, Behuwd- en Grootvader
DR. ABRAHAM KUYPER,
Min. van Staat, Commandeur
in de Orde van den Ned. Leeuw,
in den ouderdom van 83 jaar.
Bloemendaal.
DR. H. H. KUYPER.
C. M. J. KUYPER—HEYBLOM
en Kinderen.
Padang (Sumatra).
DR. J. H. F. KUYPER.
's-Gravenhage.
H. S. S. KUYPER.
Rotterdam.
DR. ABR. KUYPER JR.
H. KUYPER—V. OORDT
en Kinderen.
's-Gravenhage.
J. H. KUYPER.
C. M. E. KUYPER.
Leiden.
G. KUYPER.
H. L. W. KUYPER—
STORM VAN LEEUWEN
en Kinderen.
Den Haag, 8 Nov 1920.
Kanaalstraat 5.
Geen bloemen.
De ter-aarde-bestelling zal
plaats hebben Vrijdag a.s. op
Oud-Elk en Duinen. Vertrek
van het sterfhuis te 1 uur.
Volstrekt eenige kennisgeving.

De overlijdensadvertentie van Dr. Kuyper in De Standaard van 9 nov. 1920.

Dr. A. KUIJPER

Binnen een paar weken verschijnt van wijlen
den onvergetelijken Leider der Anti-revolutionaire
partij een prachtig, nog nimmer gepubliceerd
portret *in geheel nieuwe uitvoering*.

Amsterdam, 10 November 1920.

Uitgevers Mij. „DE AMSTEL”,
Hemonystraat 47.

Advertentie in de Amsterdamsche Kerkbode van 14 november 1920.

De Haagsche Post, 13 november:

Toen ons blad een jaar of vijf geleden een plebisciet uitschreef, om te weten te komen wie in het oog van ons volk de tien grootste Nederlanders waren, en hoe hun grootheid werd gerangschikt, kwam Dr. Kuyper nummer één op de lijst te staan.

Algemeen Weekblad, 12 november:

Als hij op straat liep, dan waren er op een korte wandeling honderden, die fluisterden dat Kuyper daar ging en die stil bleven staan om hem ná te zien...

De (socialistische) Notenkraker, 13 november (auteur A.B. Kleerekoper):

Hield Hahn van Kuyper? Ja, zonder twijfel! Wie zijn hart gekend heeft, weet dat hij hem anders niet onophoudelijk zou hebben geteekend. En in 'Abraham de geweldige', zijn prachtigste Kuyper-prent, leeft een geweldige Abraham. Géén der vleierende epigonen heeft hem óóit met zulk een volledige omvatting zijner grootheid voor ons opgeheven.

De Tribune (communistisch - auteur David Wijnkoop) schrijft op 10 november:

Abraham Kuyper was - en dat zegt niet weinig, maar véél - een staatsman; en hoe ongelooflijk het onzen kameraden misschien in de ooren klinkt, omdat hij hún man niet was, een volkstribuun bovenal. Hij was de propagandist, de agitator, de organisator, de politicus van een volksklasse, de in het Nederland van het midden van de vorige eeuw door het opkomen van de 'liberale' bourgeoisie in de verdrukking geraakte 'kleine luyden'.

De Beukelaar, 19 november:

In het leven van Dr. Kuyper is een tijd geweest, dat hij meer *de kracht* van het politiek-sociale beginsel naar voren bracht. Toen hij in den Tak-tijd zijn 'Christus en de sociale nooden' schreef, zijn kreet voor sociale rechtvaardigheid liet hooren. Helaas! Die kreet is vergalmd. Het is al meer geworden de groep, de macht van de sterk aaneengesloten groep.

Het Volk (SDAP), 9 november:

Uit de dagen toen hij zich naar het arbeidersvraagstuk keerde, zijn ons uit zijnen mond van de meest striemende woorden tegen het verderfelijk kapitalisme bewaard gebleven die in ons land gesproken zijn, woorden ook van begrip voor het werkelijke, economische, den godsdienst niet rakende wezen van het socialisme - maar het bleven woorden en het moesten woorden blijven, omdat hij, die de leider der kleine burgerij was, niet de leider der arbeiders kón zijn.

De Vrijzinnige Democraat, 13 november (auteur Marchant):

Nu zij, voor wie Kuyper een profeet is geweest, omdat hij hen tot nieuw leven wist te wekken, hem moesten missen, zouden zij de nagedachtenis van den ouden, den besten Kuyper, niet beter kunnen eeren, dan door zich van de afdwaling rekenschap te geven en te trachten, den ouden grondslag weer terug te vinden.

Het Nieuws van den Dag (voor Nederlandsch Indië), 11 november:

Men kan zeggen dat zijn onzinnige pro-Duitsche gezindheid reeds wees op seniele aftakeling; feit is dat het van 1918 af snel met hem grafwaarts ging.

Reformierte Kirchenzeitung, november:

Kuyper had den moed in zijn Standaard onzen marsch door België begrijpelijk te vinden, ofschoon hij dezen niet billijkte.

Kölnische Zeitung, 9 november 1920:

Mannhaft ist er, besonders während des Krieges, in seinem Blatte Standaard für Deutschland eingetreten.

De Frankfurter Zeitung merkt op:

Tijdens den oorlog is Kuyper met onverschrokken moed aan de zijde van Duitschland getreden, toen de meerderheid van het Nederlandsche volk een min of meer bedekte vijandschap tegen Duitschland koesterde.

Die Burger (Zuid-Afrika), 12 november:

As Nederlander in kern en been het hy ingesien, dat die Calvinistiese tak van die Dietse volk, wat hardnekkig hom hier op die suidpunt van Afrika staande gehou het, die voortdurende belangstelling verdien van die Hollandse volk en datvoeling tussen die twee volke nie verbreek mag word nie.

Nieuw Israëlitisch Weekblad, 12 november:

Voorzoover Dr. Kuyper als auteur zijn meening over de Jodenheid heeft gepubliceerd, moet gezegd, dat hij, de man van de groote lijn, die alles in het groot zag, tegenover ons Joden niet overal die breedheid van blik heeft getoond, die zijn vereerders zoo gaarne in hem bewonderen. In zijn standaardwerk 'Om de Oude Wereldzee' heeft hij ook het Joodsche probleem behandeld en hierin komen de vooroordeelen, die hij tegenover afstammelingen van de ook door hem vereerde z.g. oud-testamentische figuren, koesterde, aan den dag.

Timotheüs, 13 november (auteur J.N. Voorhoeve):

Zeker, wij waren het in veel niet eens met Dr. Kuyper. Maar is er niet 'een gemeenschap der heiligen?' (...) Is het niet waar, dat men met iemand verschillen kan, bedenkingen kan hebben tegen zijn openbaring, twijfel koesteren of zijn daden wel steeds door de hoogste overwegingen werden gestuwd, vragen hebben betreffende zijn woorden en geschriften, zonder te verzuimen God te danken voor de gave, die Hij zoo iemand gaf?

Algemeen Handelsblad, 9 november:

Dus luiden de klokken in Nederland.
Want de man, die langer en sterker dan iemand anders in de vorige eeuw en in deze eeuw, de klokken heeft geluid in het land, met machtige vuisten

beukend op 't klavier van het wondere klokkenspel dat de volksgeest is,
die ligt nu stil. Voor eeuwig is zijn hand verstijfd.
De klokken luiden - zonder zijn roering.
Kuyper, de groote klokkenist, is dood.

Rumoer om opvoering door VU-studenten van ‘De Tante van Charley’

Het volk-achter-de-VU is geschokt. Toneel aan de Vrije Universiteit!

En dan een stuk, waarbij een man zich in vrouwenkleren dient te steken!
Professoren en curatoren van de VU ontvangen boze brieven, waarin publiekelijke afkeuring wordt geëist van de wijze, waarop het studentencorps Nil Desperandum Deo Duce zijn achtste lustrum heeft gevierd.

... Pretmakerij, of platter, lolmakerij. In dat teeken, zijn wij welingelicht, stond ook de gewraakte opvoering der Heeren Studenten; men wilde lol en grollen, Gereformeerde studenten...

Sommige briefschrijvers wijzen op het tijdstip, waarop de gereformeerde zede is geschonden.

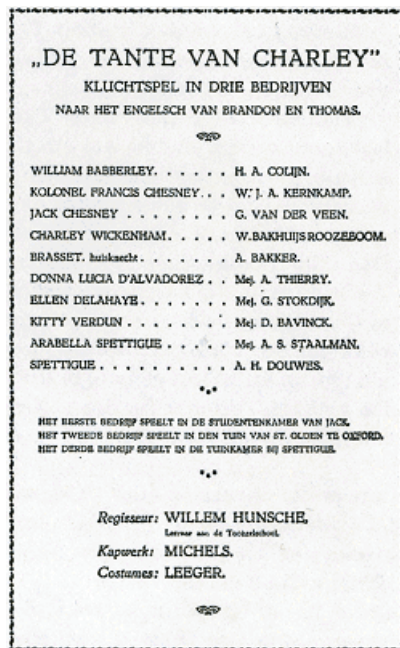
Sta ondergeteekende toe een enkel woord U te doen toekomen in verband met het feit dat studenten onzer VU kort vóór en even ná den dood van haren stichter, onzen beminden Dr. A. Kuyper, dus m.i. van weinig kiesheid en piëteit tegenover hem getuigende, den moed hebben gehad de eer onzer VU met voeten te treden door hun dwaze tooneelvoorstelling, U wel bekend. Voortdurend blijft deze zaak een onderwerp van bespreking, be- en veroordeeling door hen, die onze VU liefhebben én die haar gram zijn...

Curatoren en professoren zijn geërgerd en geprikkeld. Ze hebben geen zin om zich belachelijk te maken met een publieke veroordeling van de studenten. Ze willen ook geen last met het volk-achter-de-VU.

Wat is er dan gebeurd?

Donderdag 21 oktober om half drie 's middags gaat in gebouw 'Bellevue' het doek op tijdens het lustrumfeest voor de opvoering van de uit het Engels vertaalde klucht 'De Tante van Charley'.

Buitenkant programma en rolverdeling van het omstreden toneelstuk 'De Tante van Charley', dat door de lustrumvierende VU-studenten werd opgevoerd.

Vlak vóór de opvoering zijn er al even moeilijkheden geweest. Een vooraanstaand gereformeerd predikant, Dr. J.C. de Moor, heeft mede namens een aantal andere reünisten gedreigd, dat hij niet aan de lustrumviering zou meedoen wanneer ‘De Tante’ op het programma blijft.

Paniek bij de senaat van het studentencorps. Een van de leden, J.J. Buskes (fiscus), wordt naar Prof. Geesink (hoogleraar in de ethiek) gestuurd om zedekundige bijstand. Buskes vertelt daarover het volgende: De gehele woensdagavond kijkt de hoogleraar na hoe de calvinisten in de loop der eeuwen tegenover de travesti hebben gestaan.

In een bijeenkomst donderdagmorgen brengt hij er een somber verslag van uit. Alle calvinisten waren tegen de travesti. Verslagen horen de studenten toe. ‘Maar,’ zo eindigt Prof. Geesink zijn beschouwing, terwijl hij beslist op de reeds gloriërende De Moor afstapt: ‘verder geen gesodemieter; vanmiddag gaat het door.’

En zo gaat enkele uren later het doek op voor een zotte klucht, waarin rijke Oxfordse studenten dwaze grappen uithalen.

De zaal buldert van het lachen, wanneer de rector van de senaat Henk Colijn (zoon van de nieuwe leider van de a.r.-partij) als de tot dame-op-leeftijd verklede student William het podium betreedt:

Kolonel: ‘Dus u bent de gevierde tante van Charley, mevrouw?’

William: ‘Ja kolonel, ... ik ... e ... ben vandaag ... de tante van Charley uit Brazilië, waar de apen vandaan komen, wil ik zeggen.’

De Standaard acht het kennelijk wijzer voor het volk verborgen te houden hoe de spes patriae feest viert. De avondeditie meldt slechts:

LUSTRUM STUDENTENCORPS VU

De uitvoering, die het studentencorps der VU hedenmiddag in de zalen van ‘Bellevue’ gaf, werd geopend door den heer A.O. Heesterman en bijgewoond door een talrijk publiek. De burgemeester was onder de vele belangstellenden.

Maar het komt tóch uit. *Patrimonium* in Amsterdam vraagt de studenten de klucht dinsdagavond 30 november nog eens op te voeren.

Aan de vooravond verschijnt in *De Standaard* een protesterend ingezonden stuk van W.J. Röttger.

... Waar het bestuur reeds de opmerking bereikte, om deze opvoering achterwege te laten, en waar genoemde vereeniging als richtsnoer aanneemt het Woord Gods en de opvoering ergernis veroorzaakt onder de gereformeerde broeders, zou het bestuur niet in overweging willen nemen, alsnog zijn standpunt te herzien...

Enkele dagen later vergoelijkt de befaamde rubriekschrijver Bijltje (R.C. Verweijck) in *De Standaard*:

Och, dat onze studenten zooiets onder elkaar doen, kan ik wel dragen, al is - ook naar veler oordeel onder hen - de keuze van 't stuk niet gelukkig geweest; maar waarom daarmee voor 't publiek gekomen?

Maar nu 'De Tante' een publieke zaak geworden is, wil Bijltje het zijne er wel van zeggen:

In onze revolutiedagen zien we met ontzetting de lichtzinnigheid hand over hand toenemen.

Ook binnen de VU blijft 'De Tante' de tongen beroeren. De notulen van de curatorenvergadering van 20 november melden:

Dr. De Moor wijst er op dat de opvoering van een kluchtspel door de studenten, ter gelegenheid van het onlangs gevierde lustrum, bij velen in den lande een ongewenschten indruk heeft gemaakt en zoowel in geestelijk als geldelijk opzicht aan de universiteit schade kan berokkenen.

De heer Joh. Breen, secretaris van curatoren, schrijft aan een geschokte Rotterdamse mannenbroeder:

dat de VU-senaat in overleg met Curatoren zich in verbinding heeft gesteld met de studenten en hun bezwaren tegen de opvoering van het bewuste tooneelstuk heeft kenbaar gemaakt. Als gevolg van deze besprekingen mag worden aangenomen, dat eene herhaling zich vermoedelijk niet zal voordoen...

In een publieke afkeuring heeft de VU-leiding geen zin. Gegronde is hun verwachting dat 'De Tante' nimmermeer aan de VU zal worden opgevoerd. VU-student H.J. Pos schrijft in Minerva, dat iedereen in de zaal zich geamuseerd heeft. Maar...

Een andere kwestie is of de keuze onverdeelde instemming gevonden heeft: ik geloof van niet. Dit staat in alle geval nu wel vast, voor wie 't nog niet weten mocht, dat de Gereformeerden niet zóó 'kulturfeindlich' zijn, dat ze bij 'n huiselijk feest', zooals dit Lustrum heusch was, het tooneelspel uit den boeze zouden achten. Evenwel moge 't een volgend maal beter gelukken een stuk te vinden dat óf 'n meer zuiver-modern óf althans 'n meer eigen karakter heeft dan 't nu vertoonde.

En verder...

... kwalificeert in 1920 de vertegenwoordiger van de Christelijk-Ethische Partij, de koffieplanter Ottolander, in de Volksraad in Nederlands-Indië - naar de gedachte van Abraham Kuyper in Ons Program van 1878 - de overheersing van het ene volk door het andere als een revolutionaire toestand.

... klaagt een kleine huizenbezitter in een ingezonden stuk in *De Standaard* over 'den knellenden strop, waarin de uitgebuite eigenaars van huizen thans dreigen te stikken'.

... rijden er in ons land 31.000 personen-motorrijtuigen.

... prijst *De Spiegel* de heer J. de Vries voor de wijze, waarop hij in zijn sportrubriek in *De Standaard* in toenemende mate belangstelling onder ons weet te wekken voor gymnastiek en sport. 'Hij heeft heel wat vooroordeelen met flinke principiele betoogen weten te overwinnen'.

1921

Kazerneplein en Voorkamer; situatieschets van de toestand op het vaderlijk erf

‘Het wordt zo leeg om ons heen,’ klagen de ouderen. Een voor een zijn de oude leiders weggefallen: Rutgers, Woltjer, Sikkels, Talma, Klaarhamer, Kuiper. Nu, in 1921, staan ze bij het graf van Bavinck.

Onwennig stappen de Nederlandse calvinisten een nieuw tijdperk in. Men voelt dat er andere tijden zijn aangebroken. Maar nu de schoolstrijd gewonnen is, ontbreekt hun een inspirerend strijddoel.

Wat moet een leger na de overwinning?

Bij vele ouderen leeft een verlangen naar vroeger dagen, toen men zich één voelde onder de roemruchte voormannen. Vol heimwee besnuffelt men het terrein van het onderwijs, hopen op nog tekenen van leven bij de oude vijand.

Ha! In bijna jubelende termen meldt in 1921 *De Standaard*:

Bij de eerste de beste gelegenheid wordt de vredesmantel, die trouwens zeer slecht gedragen werd, afgeworpen en zien wij het gansche leger van liberalisten weer tegenover ons, tegenover ons bijzonder onderwijs, tegenover de vrijheid onzer scholen, tegenover ons recht, gereed den doodelijken slag toe te brengen. Waarlijk ... een nieuw hoofdstuk zal aan den schoolstrijd worden toegevoegd!

Maar diep in hun hart weten de veteranen beter. De grote schoolstrijd is gewonnen. Het is slechts kruimelwerk wat nog rest. Het zal nooit meer zo worden als vroeger. Ze zijn bewakingstroepen geworden van de bijzondere school, van het erfdeel der vaderen. En wachtlopen verveelt.

De geestdodende sfeer van de kazerne begint zich te ontwikkelen op het calvinistische erf. Aan demobilisatie denken ouderen en ook veel jongeren niet. Kuipers trompetsignaal bracht hen in de vorige eeuw in het veld onder Groen's leuze: ‘In ons isolement ligt onze kracht’. Moet men, nu de schoolvrijheid bevochten is, zich weer gaan verstrooien en aansluiting zoeken bij de rest van het volk?

In de calvinistische kazerne gaat men knopen poetsen. Scherp wordt gelet op de zuiverheid der leer en de reinheid van zeden.

Er is veel om beducht voor te zijn. *De Spiegel* vergelijkt in 1921 de huidige tijd met die na de Franse revolutie van 1789. Alleen is het nu nog een graadje erger.

Evenals toen: onzedelijkheid, armoede, ellende en uitgaan, pretmaken, dansen. Evenals toen: een Godvergeten tijd!

Het *Friesch Dagblad* meldt over de wereld:

De schandelijke praktijken van het Neo-Malthusianisme vinden het meest

ingang in die kringen, waar men met 's Heeren ordinantiën niet rekt en in genot en weelde zijn hoogste vermaak zoekt.

Huiverig zijn de calvinisten voor feministische elementen in de socialistische partij, die een aanslag willen plegen op 'het gezin'. *De Rotterdammer* waarschuwt:

De staat, en dan meer bijzonder het staatsorgaan de *G e m e e n t e*, moet koken, wasschen, strijken, in één woord, moet tot zich nemen al datgene wat nu nog binnen den bekrompen kring van het gezin verricht wordt...

Op het kazerneplein klinkt de stem van de sergeant, die opleidt voor de strijd. De Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerden Grondslag is het belangrijkste trainingscentrum. Duizenden calvinistische jongemannen leren er pal te staan voor de beginselen, waakzaam te zijn tegen 'de halven', en de wereld te mijden.

Debatteren leert men ook in de Chr. Reciteer- en Debatingclubs, waarvan de bond dit jaar de naam wijzigt in 'Bond van Christelijke Clubs tot bevordering der Welsprekendheid'. Het gesproken woord is een machtig wapen, weten de calvinisten.

Secretaris G. van Beek schrijft in *De Spiegel*:

Want als het principieele woord moet worden gebracht in de vergaderzalen van 's lands raad of in welke officieele plaatsen dan ook, dan mogen we ons verblijden als de 'voerders' van dat woord daartoe zijn voorbereid. Als ze een oefenschool hebben doorlopen, waar het beginsel der Christelijke welsprekendheid wordt hooggehouden.

Maar de oude generaals leven niet meer. Ook de tegenstanders missen hen node ... nu ze dood zijn.

In *Het Volk* (SDAP) schrijft Oproerige Krabbelaar niet zonder heimwee:

Toen voor dertig jaren, Kuyper's gloeiende sociale profetie ... later ook nog een warm gestemd wekker der geesten als Talma, en thans niets meer dan een galmend reactionnair als Van der Voort van Zijp, een opgeblazen windzak als Duymaer van Twist, een kakelend haantje als Rutgers, een miezerige muggenzifter als Beumer, met als meest 'sociaal'-element nog een dominee als Smeenk en boven deze de groot-kapitalistische petroleum-magnaat Colijn. Wel is de anti-revolutionaire partij in rampzalig verval...

Het gezag van Kuyper heeft de nieuwe leider van de a.r.-partij nog niet. Niet allen vonden het vanzelfsprekend dat Kuypers mantel om de schouders zou vallen van Colijn. De Utrechtse Prof. Dr. Hugo Visscher, die van Kuyper de bijnaam had gekregen 'de man met de geuzenkop', maakte op sommigen onmiskenbaar de indruk het partijleiderschap te begeren. De oud-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, Idenburg - een edel christen - werd jarenlang door velen beschouwd als Kuypers opvolger. Was deze meest intieme vriend van Kuyper al niet vice-voorzitter van de partij? Kuyper had hem eens vergeleken met de zachtmoedige apostel Johannes. En Colijn had hij toen vergeleken met Petrus, de apostel, die geneigd was de zaak des Heren met het zwaard te verdedigen.

Het verschil in beoordeling had te maken met hun uiteenlopende aanpak van koloniale vraagstukken, dacht Colijn. Al in 1904 had hij Kuyper gezegd

DE NEDERLANDSCHE MAAGD: „Halt!”

HET BIOSCOOPGEVAAR (Ingediend is een Wetsontwerp tot bestrijding van het bioscoopgevaar)

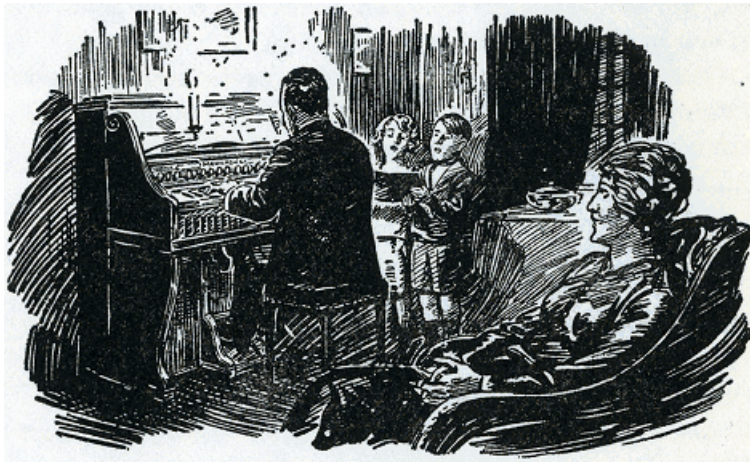
Tekening uit *De Ster* (der christelijke weekbladen) van 23 september 1921.

HET PROBLEEM
van den Zondagmiddag
 Gezelligheid in huis
 voorkomt, dat de begeerte
 wordt opgewekt de ge-
 zelligheid buitenshuis te
 zoeken.
 Wij leveren U een orgel
 van het beste fabrikaat,
 hetgeen desgewenscht
 door eenvoudig huren in
 drie jaar Uw eigendom
 is, of à contant franco door
 geheel Nederland met
 10 jaar garantie.

Vraagt Catalogus No. 67
N.V. HEES & Co.
 DELFT.

Advertentie in *Het Schouwvenster* en illustratie in *De Spiegel*. Tegen de verveling: het harmonium.

het niet eens te zijn met Kuypers gedachten in Ons Program van 1878. Idenburg stond veel dichterbij Kuyper, wat betreft diens visie op de toekomst van Indië. Kuyper, die nooit in Indië was geweest, voelde al in de vorige eeuw dat de Indonesiër eens vrij zou willen zijn. En dit verlangen achtte hij gezond. Op 1 januari 1914 riep hij nog in de Eerste Kamer uit, dat nooit bij het Indonesische volk mocht uitsterven 'het verlangen om weer een vrij volk, een onafhankelijke natie te worden'. De enige rechtvaardiging voor Nederlands heersende aanwezigheid in Indië achtte Kuyper de taak om de Indonesiër tot zelfstandigheid op te voeden. Idenburg was Kuypers leerling, die in 1913 als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië de ethische politiek uitvoerde. Aan de eerste grote organisatie van Indonesiërs, de Sarekat Islam, verleende hij rechtspersoonlijkheid, ondanks de verwensingen die hem naar het hoofd werden geslingerd van conservatieve en liberale zijde. Dat de inlanders praatjes kregen, duidde op zedelijke verwildering, riep men boos. Maar Idenburg schreef Kuyper in het moederland:

Wat men zoo noemt, is niet anders dan een gevolg van het feit dat de inlander over zich zelve en over z'n omgeving gaat nadenken. Het is het begin van zijn 'ontwaken'. En dit behoeft volstrekt geen 'verwildering' te zijn, maar het is het einde van den tijd dat men hem aan alle kanten kan plukken en uitzuigen. We moeten ons daarover verheugen, al geeft het ons eenige moeite: we hebben het aldus gewild - althans het gezegd - en door ons onderwijs het bevorderd.

Colijn had een andere aanpak. In datzelfde jaar 1913 schreef Idenburg aan Kuyper:

Colijn is geen filosoof. Ik vermoed dat als hij las wat ik hierboven schreef, hij mij een dreamer zou noemen (zoo niet erger). Hij is, als ik het wel zie, de man van de groote zaken, die alle heil verwacht van groote kapitalistische ondernemingen en die natuurlijk wel niet zal zeggen dat het er niet toe doet hoe de inlander behandeld wordt, maar die toch erg bevreesd is voor wat hij noemt: ethisch gedoe...

Kuyper kende Colijns talenten, maar ook diens gebreken. In 1910 schreef hij in een brief aan Idenburg over Colijn:

Alleen is zijn interieur niet zoo fijn besnaard. Vooral de snaar der teederheid kan fijn geluid geven. Het gemoedelijke is bij hem te veel in den officier en den ambtenaar overgegaan...

En in 1915 oordeelde Kuyper over Colijn:

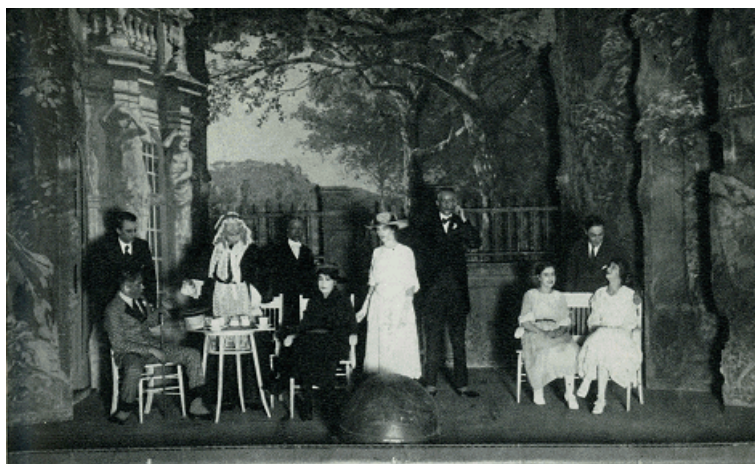
Zijn wil is krachtig ontwikkeld. Alleen maar zijn gemoedsleven is niet naar evenredigheid ontwikkeld. Hij leeft in anderer gevoel zich weinig in...

Bezorgd was Kuyper ook toen Colijn directeur werd van de Bataafsche Petroleum Maatschappij.

Hij leeft nu zoo vlak bij Mammon, zoodat ik wel eens vrees, dat hij er zelf een tikje van beet kan krijgen...

Blijdschap vervulde Kuiper, toen een van z'n dochters hem op zijn sterfbed de laatste brief van Colijn voorlas. Colijn schreef:

Ik v o e l, dat er wel eens twijfel in uw hart rijzen kan of men, na Uw verscheiden, wel de oude beproefde paden zal blijven wandelen.

'Pretmakerij, of platter, lolmakerij. In dat teeken, zijn wij wel ingelicht, stond ook de gewraakte opvoering der Heeren Studenten', zo schreven in 1920 boze mannenbroeders over de opvoering van de klucht 'De Tante van Charley' door studenten der Vrije Universiteit. De gereformeerde zede werd bedreigd. Een van de studenten ('n zoon van Colijn) had zich zelfs als vrouw verkleed. Foto boven: Een scène uit het omstreden stuk. V.l.n.r. (zittend) Lex Douwes, Ali Thierry, Dien Bavinck en Suze Staalman, (staande) Gaelle v.d. Veen, Henk Colijn (als 'de tante'), A. Bakker, Gerda Stokdijk, W.J.A. Kernkamp, W. Bakhuis Roozeboom.

De kleine luyden zijn kennelijk in betere doen geraakt. Advertentie uit de (gereformeerde) Leeuwarder Kerkbode van 2 okt. 1920.

VERSCHEIDENHEID IN LEVENSVORM

De levensstijl van de nazaten der kleine hyden begint uiteen te lopen.

De jongelingsvereniging op Gereformeerde Grondslag 'Prediker 12:1a'.

Een fuifje van studenten der Vrije Universiteit; het dispuut Iumbo omstreeks 1922.

Daartegenover wensch ik U voor Gods aangezicht te verzekeren, dat ik, in broederlijke eensgezindheid met Idenburg, al mijne krachten zal aanwenden om ons Volk te houden op de paden, die gij het hebt gewezen.

Een opvolger wees Kuiper zelf niet aan. Zijn voorkeur voor Idenburg was echter duidelijk. Maar wilde Idenburg? Diens gezondheid liet in ieder geval niet toe dat hij partijleider werd. Een jaar eerder moest hij om die reden aftreden als minister van koloniën. En zo viel Kuipers mantel om de schouders van Colijn. Vice-voorzitter werd Idenburg.

Ook Colijn ziet dat het maar een vrij lusteloze toestand is in de partij. Er leeft wel dadendrang bij de veteranen en de strijdlustige jongeren. Maar wat ontbreekt na de schoolstrijd is een nieuw, eenvoudig doel om actief voor te zijn. Kuipers antwoord op de vraag ‘Wat Nu?’ van 1918 wordt weliswaar niet bestreden, maar vermag de mannenbroeders niet tot geestdriftige actie te brengen. Lang niet allen hebben de sociale bewogenheid van Kuiper. De liberale leus ‘vrijheid’ spreekt velen meer aan dan het christelijke ‘gerechtigheid’. Maar Colijn weet iets. Een inzamelingsactie! Hij vraagt van het a.r.-volk een miljoen voor de a.r.-partij.

Aan zijn broer schrijft Colijn op 7 maart:

Ik heb dat miljoen gevraagd natuurlijk ook omdat wij de rente daarvan noodig hebben voor de inrichting van een behoorlijk Partij-Bureau, maar in de allereerste plaats omdat het mij ter opwekking en verlevendiging van de actie gewenscht voorkwam te beginnen om eens een z w a r offer te vragen.

Enthousiast slaat men aan het inzamelen. De opbrengst overtreft soms de aanslagen. Van Rotterdam werd f55.000 verwacht. Er komt een ton uit de Maasstad.

De Notenkraaker spot op 12 februari:

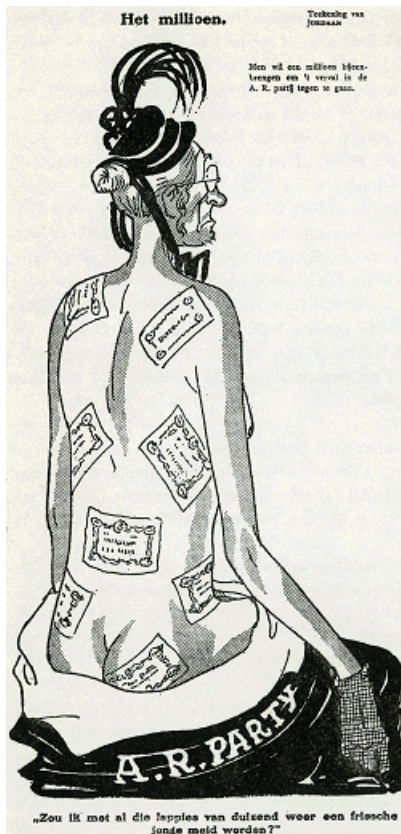
Het vermogen van al die kleine luyden
Schijnt toch nog héél wat te beduiden.

Toch mag deze offervaardigheid niet zonder meer worden aangezien voor politieke belangstelling, zo weten sommigen onder ons. Voor onderwijsvrijheid (de christelijke school) kwam men in beweging. Doch ‘De eere Gods op alle terrein des levens’ is een strijdleuze, die behalve aan stille vroomheid ook aan geldingsdrang van de groep kan appelleren. En de smaak van groepsvorming heeft velen onder onze mensen te pakken gekregen. Mag men dat politieke belangstelling noemen?

Mr. Anne Anema schrijft in 1921:

Tot op den huidigen dag is voor zuiver politieke aangelegenheden onder ons dan ook vaak maar matige belangstelling en er ontbreekt aan een werkelijk *politieke* opvoeding van ons volk nog heel veel, een politieke rede slaagt onder ons soms te beter naarmate zij dichter tot een ietwat geseculariseerde preek nadert.

Hij maakt deze opmerking in een brochure *Onze tijd en onze roeping - Een woord aan ons gereformeerde volk*. De toestand onder Kuyper noemt hij 'monarchaal'. De huidige toestand op het gereformeerde erf doet hem meer aan een republiek denken.

Om weer leven in de lusteloze a.r.-partij te brengen, begint Colijn een miljoen-actie voor het partijbureau. Geestdriftig storten de mannenbroeders zich op dit doel. In *De Notenkraker* van 12 februari 1921 tekent Jordaan deze spotprent.

Advertentie in de (geref.) *Leeuwarder Kerkbode* van 9 juli 1921.

Naast het oude type ‘gereformeerden’ signaleert hij - vooral onder jongeren - een nieuw type, dat niet aangezien mag worden voor ‘modern’ of ‘ethisch’, maar dat als een nieuwe loot aan de gereformeerde stam moet worden beschouwd. Anema distancieert zich van de houding van de gereformeerde synode jegens de NCSV. Hij waarschuwt al te snel een regel een ‘beginsel’ te noemen en nieuwe geluiden als niet-principieel te beschouwen.

Het heeft namelijk af en toe den schijn, alsof men met de benaming van principieel alleen hen meent te moeten aanduiden, die ál wat oud is, loven en ál wat nieuw is, laken. Ging dit door, dan zou men tot de fatale uitkomst geraken, dat principieel feitelijk gelijke beteekenis erlangt als conservatief. Dat ware de dood in den calvinistischen pot...

En bijna nog erger acht Anema het verschijnsel, ‘dat men telkens in de groote liberale bladen stukken vindt, van zoogenaamd calvinistische zijde.’ Spanningen bespeurt Anema tussen jongeren en ouderen.

Bij de ouderen staat meer op den voorgrond de trits objectiviteit, verstand, organisatie, bij de jongeren subjectiviteit, gevoel, persoonlijke vrijheid.

En nog een nieuwe tegenstelling merkt Anema op binnen ons volk. Maar die moet onverbiddeijk de poort uit. De tegenstelling tussen ‘intellectueelen’ en ‘het eenvoudige volk’.

Inderdaad dreigt er een officierskaste te groeien in het calvinistische kamp. Een 30, 40 jaar geleden hadden de calvinistische kleine burgers en arbeiders slechts ‘enkele vijfballen mannen van grooter bezit en intellect’ in hun midden, aldus Anema.

Maar die tijd is voorbij. Door toeneming van stoffelijke welvaart en door het verkrijgen van eigen inrichtingen van middelbaar en hoger onderwijs is er thans juist uit de kringen dier kleine luyden zelf een heele schare van die zoogenaamde intellectueelen voortgekomen ... Predikanten, advocaten, ambtenaren bij de rechterlijke macht en bij de administratie van rijk, provincie en gemeente, leeraren, dokters, kortom een heele intellectueele middenstand heeft zich onder ons gevormd, die behoudens een zeer enkele uitzondering, is voortgesproten uit de kringen der kleine luyden zelf...

Ook elders in zijn brochure signaleert Anema de verandering die zich voltrokken heeft bij de vroegere kleine luyden.

Onze volksgroep heeft door de noeste vlijt en trouwe toewijding van een vroeger geslacht een heelen sprong vooruit gedaan, zoowel op stoffelijk als op geestelijk gebied, zij is beter geschakeerd en minder eenvormig geworden. Tientallen zonen en dochters van ons volk genieten thans een veel beter verzorgde opvoeding dan hun ouders in hun tijd hebben gehad. Nu moeten zij daarover geen hoogen borst opzetten, maar ons volk moet ze ook niet voor intellectueelen uitmaken en hen niet wantrouwen, omdat ze ook andere behoeften hebben gekregen en zich anders uiten. Wij hooren allen bij elkander, al verschillen wij in bezit, in kennis en op uitwendige

punten ook in levensvorm. Wie onder ons de eenvoudigen zou willen ophitsen tegen de meer ontwikkelden, doet een diep verkeerd werk, waarvoor niet één billijke reden bestaat...

Voor al de levensvorm van sommige officieren en studenten aan de hogere

krijgsschool, de Vrije Universiteit, wordt door een groot deel van het kader en de calvinistische legerscharen argwanend bekeken. Er zijn er zelfs, die aan kunst gaan doen! Anema schrijft:

Feitelijk is door onze volksgroep noch aan het nationale kunstleven deelgenomen, noch gepoogd een eigen kunstleven te scheppen, met misschien een betrekkelijke uitzondering voor de litterarische kunst. Practisch stond men als groep tegenover de kunst in haar verschillende openbaringsvormen óf onverschillig, óf vijandig.(...) Wie onder ons wat voelde voor eenige kunst, werd te dezer zake min of meer als een afwijkend type beschouwd, in wien men, als hij overigens hartelijk meeleeft, bereid was dergelijke private liefhebberijen, als hij er niet veel mee te koop liep, in goedmoedigheid te verdragen. Maar als hij het heele zaakje liet lopen, had men dat eigenlijk nog liever.

Vroeger was het overigens erger, herinnert zich Anema:

Ik herinner mij nog levendig, hoe een kwart eeuw geleden het bijwonen van een uitvoering der Mattheüs Passion van Bach in organen van de Christelijke pers werd in de ban gedaan, omdat - naar ik meen - de tekst 'Luthers' was; dat het hebben van een piano in huis, zooal niet veroordeeld, dan toch werd achtergesteld bij een harmonium, omdat de eerste 'subjectief', het laatste 'objectief' was; hoe bij velen het bijwonen van een concert in het Concertgebouw te Amsterdam werd veroordeeld, omdat een Christen daar niet behoorde te komen, het was daar 'de wereld'. Zelfs het gaan naar een oratorium-vereeniging hoorde ik eens betitelen als 'de eerste stap op den weg naar de hel', ik woonde bij, dat een predikant zijn gehoor waarschuwde tegen 'muziek en ander verderfelijk zingenot'. En het waren volstrekt niet overigens achterlijke en beperkte mensen, die zoo oordeelden, het waren uitingen van de publieke opinie onder ons, die behoudens enkele uitzonderingen, gemeengoed was.

Maar in 1921 leeft de gereformeerde gezindte niet meer volgens één patroon. Er openbaren zich verschillen, soms worden het breuken. Het worden soms zelfs breuken in het leven van dezelfde mens. Symboliek bevatten de volgende regelen in de brochure van Anema over de inrichting van het huis.

Waar vroeger werd volstaan met 'huiskamer en keuken' is er nu in heel wat gereformeerde huishoudens een 'salon' bijgekomen en het zou lang niet kwaad zijn, als een onzer artistiek aangelegde predikanten eens een vertoog schreef onder den titel: anti-revolutionnair ook in uw salon; misschien vinden zij voor 'salon' dan wel eens een wat meer Nederlandsch klinkend woord, 'sierkamer' of zoo iets.

Het woord wordt gevonden door de kleine burgerij zelf, die - tot meerdere welstand gekomen - een 'pronkkamer' is gaan inrichten. 'Voorkamer', zo noemt men het vertrek dat gereserveerd wordt voor vertoon van welstand, voor het koffiedrinken

na kerktijd en voor al het andere leven dan het gewone alledaagse. Een 'voorkamer' krijgt ook het 'pand der vaderen'.

Verscheidenheid in levensvorm begint zich te ontwikkelen.

'Een dubbel leven', zeggen sommigen.

Het is maar hoe je het bekijkt.

En verder...

... blijkt ons land op 18 april 1921 6.841.155 inwoners te tellen.

... zwellen anti-revolutionaire borsten van trots bij de benoeming tot burgemeester van de hoofdstad Amsterdam van W. de Vlugt.

... signaleert de 31-jarige Ds. J. Waterink in het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* het bestaan in ons land van 12 zondagsscholen van de Revolutionair-Socialistische Jeugdbond De Zaaier, 'die iets anders predikt dan de gereformeerde zondagsschoolvereniging "Jachin", maar overigens 'n overeenkomstige werkstijl heeft'.

... noemt Troelstra in het parlement Colijn: 'de grootste Kapitalist en Mammondienaar in Nederland'.

... worden bij promoties aan de Vrije Universiteit de volgende stellingen verkondigd:

Het is in strijd met het karakter en wezen der coöperatie haar een
klassenstrijdmiddel te noemen.
(H. Engel)

Het invoeren van liturgische diensten is niet gewenscht.
(C. Bouma)

... meent *De Spiegel* van 10 december:

Het proces-Landru heeft ons weer in gruwelijke werkelijkheid getoond,
in wat *zedelijk verworden* tijd wij leven!

1922

Beeld voor Judas in Rusland

Een huivering gaat door christelijk Nederland.

Het Zoeklicht bericht 13 januari het volgende:

Het antisemietenblad *Hammer* van 16 October deelt mede, dat volgens *8 Uhr Abendblatt*, de leider van een Deensche Roode Kruis-afdeeling in een boek zijn indrukken weergeeft van een bezoek aan Rusland. Hij werd door een leidster der Communisten uitgenoodigd de onthulling bij te wonen van een bolsjewistisch standbeeld te Sviavogorod. Toen het omhulsel viel, zag men het beeld van den geprezen held, die een kruis met de voeten vertrad ... het was Judas Iskarioth!

Het *Friesch Dagblad* verstrekt zijn lezers de volgende dag meer bijzonderheden over hetzelfde onderwerp:

Een standbeeld ... voor Judas Iskarioth.

Die zijn Heer en Meester verkocht! Hij staat daar op zijn voetstuk, meer dan levensgroot, naakt, het woest vertrokken gelaat dreigend ten hemel gericht, terwijl de hand wroet rondom den hals, om er 't koord losser te trekken, waaraan hij zichzelf verhangen heeft (...).

Een Jood hield de onthullingsrede.

Niet als Jood, maar als communist.

Lang hadden ze er over geprakkizeerd, zei hij, met welk standbeeld zij den tuin verrijken zouden.

Zoo hadden ze bijv. over Kaïn gedacht.

Ook een echte 'revolutionair'.

Maar ten slotte was het dan toch Judas Iskarioth geworden.(...)

Is het niet ontzettend?

Voor den man, van wien onze Heiland zei, dat het hem beter ware indien hij nooit ware geboren, - richt Sovjet-Rusland een standbeeld op.

Van watergeuzen en driestarren

Het anti-revolutionaire dagblad *De Standaard* jubileert. Een merkwaardig blad. Daarover is iedereen het eens, tot Colijn toe, die thans de plaats van Kuyper als hoofdredacteur heeft ingenomen.

Al een halve eeuw zweert het calvinistische volksdeel bij *De Standaard*. Er zijn verhalen van lezers die Kuypers 'driestarren' in schriften overschreven en van buiten leerden. En nog steeds spellen duizenden dagelijks dit blad kolom voor kolom.

'Maar waarom dan toch?' zo vraagt Colijn zich af in het jubileumnummer.

Zoo belangrijk is *De Standaard* toch niet: het blad wordt door vele andere als nieuwsblad in betekenis overtroffen. Het doet niet mee aan de mode van den dag. Het is eerder ouderwetsch en in veler oog achterlijk.

Het is geen reclametekst, die de nieuwe hoofdredacteur in het jubileumnummer schrijft. En toch verdenkt niemand Colijn van een gebrek aan koopmanschap. Colijn weet echter dat de relatie tussen *De Standaard* en zijn lezers van andere aard is als die bij andere bladen.

Daar zijn gezinnen, ook nu nog, waar het niet komen van *De Standaard* het gezinsleven incompleet zou maken.

Maar waarom zijn de Standaardmensen dan zo gehecht aan hun blad? Ook Colijn geeft toe het niet precies te weten.

Het antwoord is moeilijk te geven. Maar het feit is er niet minder om.

Een merkwaardig blad.

De oplage is altijd klein geweest, maar de invloed was groot. Woedend werd het blad bestreden door de liberale pers, maar onverstoort ging Kuyper door met zijn aanvallen op alles wat hem niet zinde. Men probeerde Kuyper en zijn *Standaard* te negeren, maar niemand gelukte het die houding blijvend aan te nemen.

Voorals Kuypers 'driestarren', korte polemische stukjes, werden bewonderd en gevreesd bij vriend en vijand. Iedereen wist wat een 'driestar' was. Toen Kuyper in 1918 het nieuwe kabinet Ruys de Beerenbrouck verdacht van conservatieve en roomse neigingen, kon de socialistische *Notenkraker* een grapje over deze Standaardrubriek maken in de zekerheid, dat iedereen het zou snappen.

De vrouw van Zijne Excellentie: 'Kijk Simon, daar verschiet een star.'
Excellentie: 'Me zorg ... als het maar geen driestar is.'

Op 1 april 1872 verscheen het eerste nummer van het blad, 300 jaar na de inneming door de watergeuzen van Den Briel.

'Geus' of 'Geusken' had Kuyper het nieuwe dagblad willen noemen, maar Groen van Prinsterer adviseerde: niet doen.

De titel Geus of Geusken zou mij te zeer een leus der anti-roomschgezinde hartstogtelijkheid zijn. Aan dien naam zijn, bij de dankbare herinnering aan den zegen Gods, ook wanbedrijven gehecht, wier oprakeling tegen U zou kunnen worden geëxploiteerd.

Zo werd het dus *De Standaard*. Maar Kuyper kon het in zijn eerste hoofdartikel toch niet laten om over de watergeuzen te schrijven.

In die ruwe zeerobben met stukgeknipte ooren en afgesneden neuzen, had de Heere dorst naar die nog ongekende vrijheid gewekt, niet door wijs-

Vraagt uwen winkelier:
Dr. A. KUYPER Sigaren
Seriemark v/d fabrikanten
K. M. DE JONG & ZON
LEEWARDEN

PORTRETTE
Kabinetformaat (10x14)
op karten 20x30 cm.
VAN
Prof. Dr. H. RAVINCK
den Heer H. COLIJN
Prof. Mr. D. P. D. FABRUS
den Heer A. W. F. IDENBURG
Ds. H. A. DE BAATFORSTHAR
Prof. Dr. A. KUYPER
Prof. Dr. R. H. KUYPER
Dr. J. C. DE MOOR
Ds. B. VAN DERHEVEN
Jhr. Mr. A. F.
DE SAVOENIN LOHMAN
Dr. J. TH. DE VISSER
PER STUK 1 R. 50
UITGEVER W. TEN HAVE
AMSTERDAM

IKGEEFU
een goede raad!
Ziet gij ongesteld?
Niet de
Wortelboer's Kruiden
of
Wortelboer's Pillen
te haast.
Zij zijn als uitstekende
huismiddelen bekend, en
kosten maar weinig, ook
overal verkrijgbaar

DE STANDAARD
DAGBLAD VOOR NEDERLAND
HOOFDORBAAN DER A.R. PARTIJ
Bureaux Redactie en Administratie,
N. Z. VOORBURGWAL 58-60
AMSTERDAM.
TEL. N. 2157 N. 2315. C. 885.
Het blad dat ieder Anti-
Revolutionair in de eerste
plaats leest,
omdat
het als hoofddorgaan
leiding geeft, men daarin
het meest uitvoerig
verslag der EERSTE en
TWEDE KAMER der
STATEN-GENERAAL
vindt, en daarin door ter-
zake kundigen onze Chr.
levens- en wereldbeschou-
wing het beste wordt ge-
propageerd.

WONINGINRICHTING
J. J. BUSKES - UTRECHT
SPRINGWEG 50 - TELEFOON No. 1313

WIJ, CALVINISTEN vragen een horloge van . . . VAN ARKEL!
STRIKT GENOMEN kóópt ge een horloge van . . . VAN ARKEL!
VIERT U WE VIERDAGEN in 't bezit van een horloge van VAN ARKEL!
ALS GIJ IN UW HUIS ZIT hebt ge een horloge van VAN ARKEL!
VOLHARDEN BIJ HET IDEEAL met een horloge van VAN ARKEL!
ANTI-REVOLUTIONAIR OOK IN UW HUISGEZIN
en allen een horloge van VAN ARKEL!
J. VAN ARKEL
O. EBBINGESTRAAT 21 -- TELEFOON 928
GRONINGEN
SPECIAAL ADRES VOOR EERSTE KLASSE HORLOGES
MET EEN MAXIMUM GANGVERSCHIL VAN 1½ MINUUT PER MAAND

Mevr. de Wed. Ds. RUDOLPH
ZOETERW. SINGEL 45
LEIDEN
TELEF. 1548
beveelt zich gaarne aan
voor levering van
AVONDMAALSWIJN.

Advertenties uit het jubileumnummer van De Standaard in 1922.

geerige ontwikkeling, niet door verfijnde beschaving, maar door den *nood*, door *doodsnood*.

Welke vrijheid? Gewone vrijheid?

Neen, zo hield Kuyper zijn mensen voor. Het ging om de ‘vrijheid van conscientie’, om de

heilige gewetensvrijheid: de vrijheid, om in Kerk en School, der Vaderen God, naar der Vaderen trant te dienen.

Zijn kritici was hij een slag voor door alvast toe te geven dat Calvin deze vrijheid nog niet kende en Servet, een bestrijder van de leer der Drieëenheid, wegens godslastering ter dood liet veroordelen; verder dat ook de watergeuzen haar nog niet begrepen.

Zij konden nog bloed vergieten, waardoor juist het heilig recht dier Conscientievrijheid wierd miskend.

De eerste driestar van Kuyper op 10 april 1872 betrof de geestelijke vrijheid in Duitsland. Hij bepleitte dat de kerk in dat land zich zou losmaken van de staat.

Bijna een halve eeuw streed Kuyper in *De Standaard* voor de vrijheid van geweten. De strijd voor onderwijsvrijheid was de strijd voor herstel van het karakter der natie, dat verloren was gegaan.

Maar al was *De Standaard* ideëel gezien een geweldig succes, uit koopmansoogpunt was het maar een droevig zaakje. Eigenaar Kuyper was nu eenmaal meer artiest dan zakenman. Ettelijke malen hing het bestaan van het blad aan een zijden draad. Zakelijker anti-revolutionairen dan Kuyper sprongen dan bij om het blad te redden.

Zo was het ook in 1915 gebeurd, toen Colijn met harde hand in de Standaard-huishouding ingreep.

In een brief aan zijn vertrouweling Idenburg jammerde de bejaarde Kuyper:

Erge drukte vooral over *De Standaard*, waar ik nog niet weet, of het blad kan blijven bestaan. De oorlog gaf den knak, en de inkomsten dekken op verre na de onkosten niet. De club zoekt nu raad te schaffen. Of 't lukken zal, God weet het. Colijn ijvert er ook voor. Alleen maar zeer kaufmännisch, wat wel goed is, maar met gemis aan teederer gevoel. Hij vat 't niet wat 't voor mij is, dit kind van mijn liefde en kracht, dat bijna vijftig jaar oud is, met ondergang bedreigd te zien...

Inderdaad was de toestand zeer penibel. Het aantal abonnementen was geslonken tot 3500. Het blad leed jaarlijks tienduizenden guldens verlies; in een der oorlogsjaren zelfs f80.000.

Colijn redde het blad door Kuyper te dwingen een zakelijker basis en invloed van anderen te aanvaarden. Voor Kuyper was vooral dat laatste een bittere pil. Jongeren kregen zeggenschap over de onderneming. Colijn tastte ook in eigen zak. De onderneming herstelde zich.

In het jubileumnummer kan Colijn in 1922 schrijven:

Onze hoop is niet beschaamd geworden. Het aantal abonnees is vervijfvoudigd en wel zijn nog niet alle zorgen geweken, wel levert de exploitatie van het *blad* nog een verlies op, maar er is uitzicht dat dit weldra niet meer het geval zal zijn.

Vrouwen voor het eerst ter stembus

Eerbiedig rijzen de leden van een stembureau te Baarn omhoog achter hun paperassen. Hun stoelen schuiven rumoerig over de kale houten vloer. H.K.H. de Koningin-Moeder Emma komt haar stemplicht vervullen.

In een automobiel rijdt de Koningin-Moeder voor. De kap is neergeslagen. Iedereen kan de geliefde vorstin zien zitten. Met het oproepbiljet in de hand volgt ze de pijlen van de bordjes 'Stembureau'. Staande zien de leden van het stembureau toe hoe de Koningin-Moeder haar biljet in de blikken bus laat glijden. Het apparaat van de fotograaf van *Het Leven* klikt. Op welke partij zou Hare Koninklijke Hoogheid hebben gestemd? Alle partijen mogen hoop koesteren. Ook voor vrouwenstemmen geldt het recht van geheimhouding. Voor het eerst trekken ook de Nederlandse vrouwen ter stembus, dank zij een initiatief van het kamerlid Marchant. De protestants-christelijke partijen hebben tegengestemd. Ze zijn tegen vrouwenkiesrecht. Maar nu het tóch gekomen is, en nu er zelfs stemplicht voor de vrouw geldt, wat moet er nu ge-

De mannenbroeders hadden hun best gedaan, maar de opmars van de vrouw op politiek terrein was niet te stuiten. Bovenstaande prent in De Houten Pomp (a.r.) van 15 december 1922 getuigt van hun bezorgdheid.

beuren? Beginselvast thuisblijven? De protestantse politici rillen bij de gedachte aan de gevolgen.

Rubriekschrijver ‘Opmerker’ schrijft in *De Spiegel* van 18 maart, dat hij van iemand vernomen had, die zijn vrouw had verboden om naar de stembus te gaan, omdat hij *tegen* vrouwenkiesrecht is. Maar een geschrokken ‘Opmerker’

... kan zich onmogelijk voorstellen dat er onder ons Christelijk volksdeel één vrouw zal zijn, die bij de stembus thuis blijft!

Zeker, ik weet, dat velen den stemplicht een onding vinden. En met name door de anti-revolutionairen is in de Tweede Kamer hard gewerkt, om hem weg te krijgen. Het is niet gelukt. De stemplicht is er. Dientengevolge moeten onze vrouwen en meisjes, op grond van Romeinen 13, ter stembus. De vrouw heeft het stembiljet gekregen en het is onverantwoordelijk er geen gebruik van te maken.

Het grofste geschut wordt in stelling gebracht om het kennelijk van onverschilligheid verdachte vrouwvolk naar de stembus te drijven.

In het julinumnummer van *Nederland en Oranje* (blad van de Arja, de a.r.-jongerenclubs) schrijft C.B. van der Wal ‘Een woord voor onze christenvrouwen’.

Waar toch gaat het bij de stembus om? Om de victorie van de Christelijke en niet-Christelijke levensbeschouwing.

Mocht de laatste winnen, dan zijn daar twee soorten mensen schuldig aan, aldus Van der Wal.

Ten eerste zij, die vóór de leuze: ‘Weg met God’ hebben gestemd en ten tweede zij, die niet tegen deze leuze hebben gestemd. Tegen die leuze kunt ge stemmen op 5 Juli. Daarna niet meer. Heeft die leuze meerderheid, dan is de uitspraak van ons volk: God moet weg. En hebt Ge op 5 Juli niet tegen die uitspraak gestemd, dan zijt ge mede de oorzaak van deze beslissing. Dan staat Ge op één lijn met Judas, die oorzaak was, dat Christus eens van de aarde verbannen werd.

Voor dien Judas Iskarioth heeft het socialisme in Rusland een standbeeld opgericht met het opschrift: ‘Judas Iskarioth, de grootste held ter wereld, die de menschheid van den kapitalistischen leider Jezus van Nazareth verlost’. Is het niet ontzettend? Zoudt Gij door Uw thuisblijven oorzaak durven geven, dat zulks ook hier eens plaats zou hebben? ‘Wie niet vóór Mij is, is tegen Mij’, geldt ook voor u bij de komende stembus.

Lachen in ernstige tijden

Het zijn ernstige tijden, waarin ernstige mannen ernstige vermaningen uitdelen. Een van hen schrijft in *De Spiegel*:

Verleden week las ik in de tooneelrubriek van een overigens hoogstaand liberaal blad een beoordeeling van een tooneelstuk.

Let nu eens op uitdrukkingen als deze: In geen jaren zoo onbedaarlijk gelachen. Wie zorg heeft, *lacht* zich gezond. Alle malaise *lach* je weg.

Wie bij dit stuk *niet* lacht, is opgeschreven.

Ik heb mij afgevraagd: Meent die schrijver nu inderdaad wat hij zegt? De malaise van onzen tijd *weglachen*! Is het niet verschrikkelijk? Lachen, dat doet de dwaas, die in zijn hart zegt, dat er geen God is ... De malaise weg

lachen! Is het niet een uiting van de grootst-mogelijke onverschilligheid? Zoo alleen, dunkt mij, spreekt de man, wien het niet kan schelen, hoe de wereld draait. Lachen! Lachen! Lachen! leest ge op de affiches van schouwburgen en theaters. Alsmaar lachen ...
 Maar er is één, die het hardst van allen lacht. Het is Satan. Het gaat wel goed zoo. 't Lijkt in onze dagen wel, of *zijn* haan zal koning kraaien; of *zijn* rijk zal worden gegrondvest...

Humor in a.r.-weekblad 'De Houten Pomp'

Verwonderde Standaardlezers vinden 15 september 1922 in hun degelijke anti-revolutionaire krant een 'Eerste Proefnummer' ingevouwen van een nieuw weekblad dat met gemengde gevoelens wordt bekeken: *De Houten Pomp*. Het kondigt zich aan als 'een humoristisch-satyriek orgaan' van a.r.-bodem. Mág dat? Is dat te rijmen met de ernstige anti-revolutionaire of christelijk-historische beginselen?

'Jazeker,' meent het nieuwe blad en het verwijst de ongeruste lezers naar een uitspraak van Abraham Kuyper, wiens vertrouwde beeltenis de gehele tweede pagina siert. Kuyper schreef in 1909:

Er is zooveel 'costelijk mal' in ons menschelijk leven, en bijna in ieder persoon, dat we den gullen lach, ter correctie van zooveel menschelijke dwaasheid, niet kunnen missen.

Toch bezien de calvinisten nog wat wantrouwend het met weelderige tekeningen van de 21-jarige medisch student Hein Kray bedrukte blad. De taal waarmee de merkwaardige naam wordt verklaard, klinkt vertrouwd. Verwezen wordt naar de deputatenrede 'Der vaderen erfdeel' die de nieuwe partijvoorzitter Colijn enkele maanden geleden heeft gehouden en waarin hij 'den geest der geuzen' weer vaardig trachtte te maken over het a.r.-volk.

Het wapentuig was gebrekkig; 'Houten Pompen', noemden de Spanjaarden het uit Roomsche kerkklokken gegoten Calvinistische geschut, maar uit die houten pompen zou, naar het teekenend woord van Busken Huet, het saluutschot der Noord-Nederlandsche onafhankelijkheid klinken.

Een goed reformatorisch geluid, maar toch...

De redactie van het nieuwe blad wordt gevoerd door R.A. den Ouden, adjunct-secretaris van de a.r.-partij en J. Hollander, parlementair redacteur van *De Standaard*, beginselvaste mannen dus.

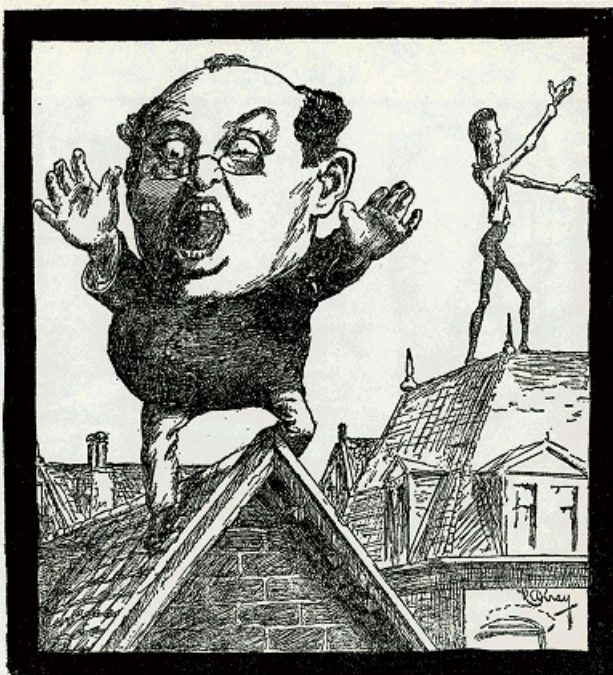
Colijn schrijft na enkele weken een driestar.

'Gaarne - maar niet zonder vreeze', wilde hij de aandacht op het nieuwe blad vestigen. 'Niet dat in de tot nu toe verschenen proefnummers iets voorkwam, dat aanleiding gaf tot die vreeze. In geen en deele. Maar gevaar is hier wel', aldus Colijn. Hij besloot zijn gereserveerde aanbeveling aldus:

De taak, die men op zich nam is dus wél zwaar. Het ondernemen lichtelijk gewaagd. Maar juist daarom de eere, als men slaagt des te grooter. Succes zij den ploegers, die dezen voor ons zoo stuggen grond trachten te scheuren, van harte gegund.

Hoe stug de grond is, blijkt uit lezersbrieven, die van oude getrouwe Standaard-columnist Bijltje (pseudoniem van R.C. Verweijck) verlangen dat hij

Reclameberichten

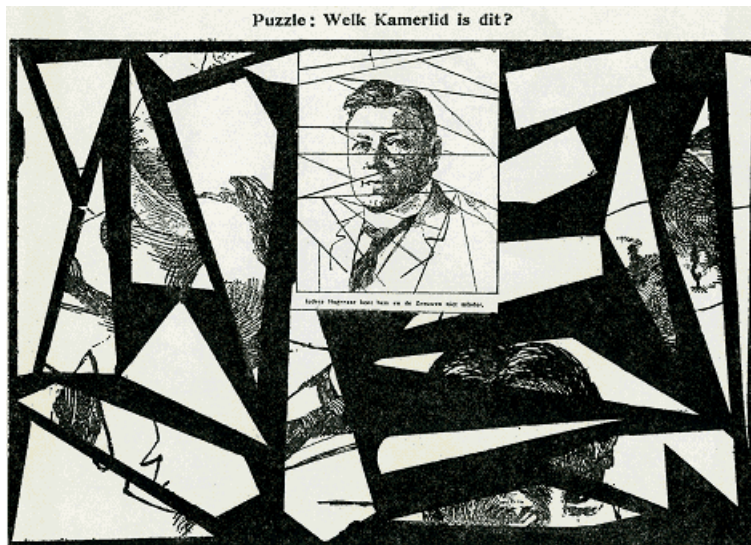

Van alle daken verkondigt men de aanstaande verschijning van

DE HOUTEN POMP

Caricaturistisch-Critisch Weekblad. Uitgave Drukkerij Veritas, Zwolle.
Abonnementsprijs: f 0.75 per kwartaal voor de lezers van dit blad.

In De Standaard werd per advertentie het verschijnen aangekondigd van een a.r. satyriek weekblad.

Geregeld verschijnt de eerste tijd een legpuzzel in *De Houten Pomp*. Rara, wie is deze voorman? De mannenbroeders, die de stukjes goed aan elkaar passen, zien te voorschijn komen het kloeki hoofd van het 43-jarige kamerlid Mr. J.A. de Wilde. Wie er niet uit kan komen, vindt de oplossing (inzet) in het volgende nummer.

deze lichtzinnigheid op het calvinistische erf publiekelijk afkeurt.

Bijltje - tussen twee vuren - verklaart breedvoerig dat er tussen *De Standaard* en *De Houten Pomp* 'hoegenaamd geen verband' bestaat en dat hij de zaak 'buitengewoon moeilijk' vindt. Maar helemaal afvallen wil hij deze merkwaardige loot aan de a.r.-stam toch ook niet en daarom geeft hij schoorvoetend toe:

... dat het niet kan schaden, als nu en dan de gulle lach de droefkreukels van ons ernstig gelaat ontrimpelt.

Hoongelach over het a.r.-humoristische blad stijgt op uit het satyrieke blad van de SDAP, *De Notenkraker*.

'Wat? Een grappenmaker van calvinistischen huize? Maar dat is immers tegennatuurlijk, dat kan niet bestaan', schrijft Pen-Arie (het socialistische kamerlid A. IJerman). Hij heeft de indruk dat het blad geboren is 'uit een kruising van een ouderling met een gorilla-wijfje' en spreekt de hoop uit, dat het 'een wettig kind' van *De Standaard* zal blijken. Voorts adviseert hij de naam van het blad maar te verklaren uit het aan Colijn gewijde lied:

*Zijn wij lompen,
Laat ons pompen!
Vivat Petroleum!*

En verder begroet *De Notenkraker* het blad met een uitvoerig spotvers.

*Wij legden ons met groot succes
Op uitgestreken gezichten.
Wij weerden de losheid, de luchtigheid
Wij hebben ons immer uitsluitend gewijd
Aan vrome, aan ernstige plichten.
Doch broeders, wanneer de Tijdgeest dwingt,
Wie zal dien weerstand bieden?
Hij maakt van mannen, tot heden geleid,
door diepe, deege degelijkheid,
Naar humor smachtende lieden.
Ging ook niet onder de jongelingschap
Studeerend op onze Vrije,
Die, zoekend naar lichte verpoozing,
daarvoor 'De Tante van Charley' uitverkoor,
De zin voor humor gedijen?*

Boekenkast en kamerwand in 1922

Inspecteert ge bij het huisbezoek het boekenrekje van het christelijk gezin, dan valt zeker uiterst zelden een grillig bandje van Couperus op. Daar lachen u veeleer de soliede banden van Henry's en Kuiper's werken toe. Ook wordt uw oog getroffen door de stroeve, perkamenten omhulsels van sommige 'olde schrievers'.

Aldus meldt de 49-jarige Amsterdamse predikant B. Wielenga in zijn in 1922 gebundelde serie Reformatie-artikelen over moderne letterkunde. Maar de geestelijke laat zich door deze uiterlijke huiskamerschijn niet bedriegen. Welke boeken halen 'onze mensen' uit de leesbibliotheek? Welke boeken worden behandeld op de christelijke middelbare scholen?

Een 'vader' vraagt hem om eens een lezing te houden over 'de modernen, want', zo motiveert hij in ontruste toon z'n uitnodiging:

mijn dochter, die hier een instituut voor meisjes bezoekt, moet een opstel maken over Louis Couperus, en ik acht het noodig, dat op zulke feiten de aandacht wordt gevestigd.

Frappant noemt Dr. Wielenga de lijst van boeken, opgegeven voor het eindexamen van een christelijke H.B.S.

De auteursnamen zijn: Multatuli, Marcellus Emants, Frederik van Eeden, Albert Verwey, Louis Couperus, Edward Koster, P.C. Boutens, Jac. van Looy, Augusta de Wit, G.F. Haspels, Stijn Streuvels, Maurits Sabbe en G. Schrijver.

Men ziet, het is op een enkele uitzondering na van de allermooiste literatuur. De 'oude school' schittert door geheele afwezigheid,

zo constateert Dr. Wielenga.

Wij staan dus voor het feit, dat op de hogere inrichtingen van christelijk onderwijs de leerling officieel en opzettelijk in aanraking wordt gebracht met de eertijds in onzen kring gevloekte school van '80.

Ook de catechisanten van Dr. Wielenga blijken nog wel andere auteurs te

lezen dan P. Keuning, H.S.S. Kuyper, L. Penning, Seerp Anema, Joh. Breevoort, S. Ulfers, G. Schrijver, Nelly Has, J. Veltman, en A. van Hoogstraten-Schoch. Vooral bij de jongens is dit het geval.

Van sommigen kreeg ik den indruk, dat ze met moderne letterkunde waren overvoed, misschien wel vergiftigd.

‘Hoe is het bij jou?’ vraagt Dr. Wielenga z'n Haagse collega Dr. K. Dijk. Ook deze verzamelt lijstjes onder z'n catechisanten. De ‘moderneren’ blijken bij hen al evenmin onbekend. Dr. Wielenga wijst er op, dat de jongelui, die thans de christelijke middelbare scholen bevolken, straks in ons midden leiding zullen geven aan het leven.

Wanneer hier de moderne letterkunde, niet als verboden snoepgoed, maar als verordende spijs wordt genoten, kan men zeggen, dat ons christenvolk *als zoodanig* reeds deze letterkunde als kulturelement heeft aanvaard.

Helaas is van serieuze principiële benadering nauwelijks sprake geweest. De predikant klaagt:

Toen de mannen van '80 hun revolutionairen aanval begonnen, is er algemeen om hen gelachen, als waren zij ijende maniakken. Nu ziet ge hoe hun zaaisel opgeschoten is, ook in uw tuin. Zeker, fijne, geurige bloemen, die ge dankbaar plukt, maar ook stinkend onkruid, giftig gewas. En omdat men zich niet bezonnen heeft op deze kunst, is er geen onderscheidend oordeel dat waarschuwt. Men acht soms een boek ongevaarlijk, alleen omdat er geen gore praatjes of grove vloeken in staan...

Liefhebbers van literatuur en kunst als Dr. Wielenga moeten strijden tegen zowel botte afwijzing als kritiekloze aanvaarding van alle moderne kunst.

Zwoel en giftig is de atmosfeer, waarin vele van hare werken zijn geboren. Zonder erbarmen moet door onze kritiek al wat de teekenen van dekadentie en perversiteit draagt, als volksvergift worden verbannen. Waar zij de schoonheid aan de gemeenschap heeft gekoppeld, moet door ons dit monsterpaar als de pest worden bestreden. En tegenover de onheilbare leuze: ‘de kunst om de kunst’, moet van onze zijde weer het edel beginsel: ‘de kunst tot Gods eer’, worden gesteld.

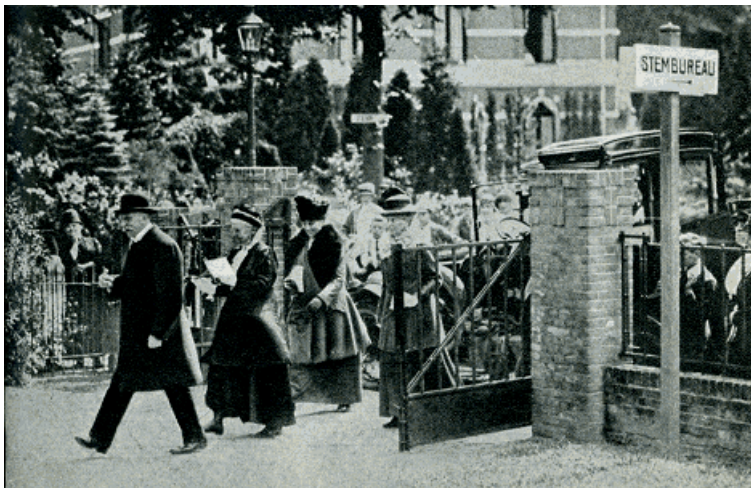
Maar waar in de nieuwe letterkunde, ook uit onchristelijke zielen, werkelijke schoonheid bloeide, waar door hen de taal en de stijl van valsche smetten werden gezuiverd, waar door hen persoonlijkheid en oprechtheid in de kunst gebracht is tegenover onwaarheid en banaliteit, daar zult ge dit, als christen, dankbaar erkennen, en (onze christenschrijvers voorop) in uw eigen leven tot toepassing brengen.

In *De Reformatie* publiceert Dr. Wielenga ook 'n rapport over 'n kamerwandonderzoek in 30 Amsterdamse gereformeerde gezinnen.

Was er op dit gebied vroeger een eeredienst van het onschoone, tegenwoordig dreigt het nog erger te worden. Vroeger vond men naast de familieportretten, eenige portretten van voortrekkers op geestelijk terrein, als Kuyper, v.d. Berg, soms ook Calvin, Luther e.a.; bij enkelen Da Costa, Van Ronkel, hier en daar portretten van de koninklijke familie. Daarnaast platen als Gethsémané, de Rots der Eeuwen, de Stamboom der vorstelijke familie,

Koninginnedag! Wedstrijd hardlopen met eieren op een omgekeerd bord. Koningin Wilhelmina ziet in het rijtuig glimlachend toe. Naast haar Prinses Juliana.

Ook de Koningin-Moeder Emma brengt haar stem uit na de invoering van het vrouwenkiesrecht.

Verscheidene mannenbroeders fronsten hun wenkbrauwen toen in 1922 het eerste nummer verscheen van een anti-revolutionair caricaturistisch blad, geheten 'De Houten Pomp'. Was het leven voor zoiets niet veel te ernstig? Voor de redactieleden van het nieuwe blad was dat geen vraag. In de tuin van het Kuyperhuis in Den Haag lieten zij zich fotograferen. V.l.n.r. R.A. den Ouden (adj. secr. Centraal Comité a.r.-partij), J. Hollander (parlementair redacteur van De Standaard) en Hein Kray (medisch student - spotprenttekenaar). Zeven jaren heeft het strijdv aardige blad bestaan.

Luther voor den Rijksdag, Het Verbond der Edelen, De slag bij Waterloo (naar Pieneman); een en ander in zeer slechte uitvoering en natuurlijk in glimmend zwarte lijsten. Was dit alles niet bepaald smaakvol, er was toch een drang naar het betekenissenvolle te bespeuren.

Toen is de zucht naar iets anders gekomen. 'Weg met dien ouden rommel, we voelen daar tegenwoordig niet meer voor.' Wel is waar werd het hier en daar artistiek iets beter, smaakvoller: etsen van Dake, naar Rembrandt, of de Romantiekers als Mauve, Maris e.a.; soms ook een Nieuwenkamp of Brandenburg, zelfs wel eens een Van Gogh, maar over 't algemeen werd 't minder. En weer treft in de eerste plaats het onbesliste, het wankel in de keuze. Zoo zag ik o.a. Engelse platen (Made in Germany) als de Two Sisters (naakt), The Morning (naakt), Love Night (naakt), The Dear Afternoon, enz. Vervolgens als wandversiering: reclameplaten voor zeepen en parfumerieën, van Maubert en Houbigant. Bij sommigen wanden volgeprikt met prentbriefkaarten; hier en daar een wandtekst op fluweel, met vogeltjes en vruchten 'versierd'. Werkelijk de triomf van het 'smakelooze'.

De zedelijke verwildering van 1922

En de zedelijke verwildering schrijdt maar voort in de wereld:

De Nederlander (c.h.), 18 maart:

De oorlog heeft van alles op z'n geweten. Ook zedelijke en geestelijke ruïnes heeft hij bij menigten gemaakt. Ruim één vijfde van alle Duitsche huwelijken loopt op echtscheiding uit...

Nieuwe Provinciale Groninger Courant (a.r.), 19 juli:

De klacht over de huidige immoreele kleeding der vrouw wordt met hoongelach begroet. Het protest tegen schunnige literatuur wordt verworpen, omdat men het voor de vrijheid van de kunst opneemt. En een waarschuwing tegen vuil plaatwerk of boos tooneelstuk wekt niet dan een smadelijken lach.

Prof. Paul Scholten in *Onze Eeuw*:

Men spreekt van een nieuw leven, maar hoe zal dat komen in een tijd die in het jakkeren in auto's en op motorfietsen en in het afloopen van bioscopen vervulling zoekt voor zijn niet te verzadigen lust naar sensatie?

Friesch Dagblad, 29 april:

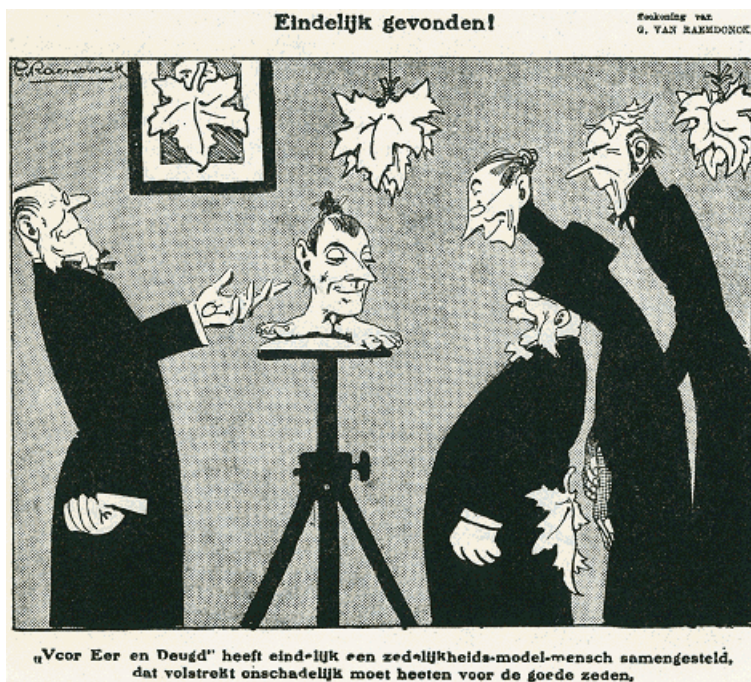
Reeds meer dan eens werd vanuit Parijs verzekerd, dat het Fransche volk bezig is uit te sterven. (...) Want de grondtrek van het

Neo-Malthusianisme is dit: wilt ge een ongebreideld bevredigen van uw genotzucht? Wilt ge een lui bevredigen van uw gemakzucht? Wilt ge een onbeperkt bevredigen van uw luxezucht? Gebruik dan Neo-Malthusiaansche middelen. Wie dergelijke moordmiddelen toepast, is afgezakt van alle godsdienstig, alle hooger voelen. Lage motieven drijven hem (...) Groot is het kwaad van het Neo-Malthusianisme. Als zonde voor God. Het is m o o r d , het is o n z e d e l i j k h e i d .(...)
Ook in 't 'vrome' Nederland vrat deze zonde in breeden kring in. De cijfers wijzen 't ook hier al uit, al is 't - Gode zij dank - nog niet zoo erg als in Frankrijk(...)

Zelfs in Christelijke kringen neemt gaandeweg, maar zienderoogen het geboortecijfer af. We hebben van den kansel een Gereformeerden predikant zijn gemeente in ontroerenden ernst hooren wijzen op het bedroevend lage aantal geboorten in de laatste jaren, dat slechts ongeveer de helft van het normale bedroeg. Er wordt gefluisterd van orthodoxe kerken, waar de dienaren m i n d e r kinderen hebben te doopen dan vroeger...

Het Zoeklicht, 5 mei:

De schaamteloosheid stijgt ten top. Men laat de onderscheiding tusschen goed en kwaad varen, en waar moet dan het einde zijn? De vrouw is bezig zichzelf van alle waardigheid te ontdoen; het aantal vrouwen en meisjes dat rookt, wordt hoe langer hoe grooter, voornamelijk in Engeland.(...) Geslachtsdrift wordt tegenwoordig op één lijn gesteld met honger en dorst(...) Ten derde is het de bioscoop, die een van de grootste maatschappelijke onheilen is. In Londen is dezer dagen - volgens het *Hdbl* - een slager overleden door een steek in den borst met een groot slagersmes, door zijn vierjarig zoontje. Deze had dat zoo in den bioscoop zien doen.(...) Daarbij komen nog de vuile romans, waarvoor, ondanks de papierschaarschte, nog voldoende materiaal voorhanden is...

Uit De Notenkraker van 1922.

In *Hoenderloo* citeert - ter waarschuwing - de Rotterdamse kinderrechtster de Bie de Amerikaanse hoogleraar W. Burgess over de bioscoop.

De bioscopen:
 hinderen het schoolwerk;
 geven den kinderen een onjuist en verwrongen beeld van het leven en zijn plichten;
 verminderen den eerbied voor het gezag;
 leiden tot een zekere vroegrijpheid in sexueele aangelegenheden;
 wekken geringschatting voor het huiselijke leven;
 oefenen een slechten invloed op zedelijkheid en reinheid;
 zijn, over het geheel genomen, ook schadelijk voor het lichaam, daar zij nadeelig werken op de oogen, ook zijn zij slecht voor vitaliteit en mentaliteit.

Nieuwe Provinciale Groninger Courant, 19 juli:

Wij vreezen dat het uiterst moeilijk zal zijn om het bioscoopkwaad te keeren. De belijders van den Christus kunnen vooreerst niet meer doen dan zelf een voorbeeld te geven en voorts krachtig te waarschuwen.

Purmerends burgemeester in de plaatselijke bladen over de kermis:

Het gaat alle perken te buiten als men meisjes en vrouwen bier en jenever ziet drinken, als ware het de heerlijkste melk of limonade.(...)
 Zinneprikkelend en zedebedervend was het in hooge mate en voor de jongelui stellig gevaarlijk.

Nieuwe Provinciale Groninger Courant, 18 juli:

En dan zijn er nog menschen - achtenswaardig en fatsoenlijk, ik geloof het graag - die er den spot mee drijven, wanneer in den een of anderen gemeenteraad van Christelijke zijde een voorstel wordt gedaan, om de kermis af te schaffen!

Friesch Dagblad, 18 juli:

De burgemeester van Purmerend is géén calvinist. Tjonge nee! En dat wil hij weten ook. Zelfs is hij geen 'puritein'.
 Hij zal - ik citeer 's mans eigen verklaring - geen vrouw of meisje er scheef om aankijken, al heeft ze haar arm wat ver bloot; hij zal niet precies nameten hoever hals en schouders buiten de bloes blijven; hij zal zich niet stooten aan de hoogte der hakjes, noch aan de lengte, beter gezegd 't gemis aan lengte van 't opperkleed.(...) En toen hij dat alles (de kermis) gezien had, gebruikte hij niet het woord, maar was wat hij zeide, saam te vatten in het oordeel: 't Is een zoodje.'

De Spiegel, 4 november, over rechtszaak tegen Haagse jongelui:

Er kwam nog meer aan het licht. Het bleek, dat in die kringen het niet zoo nauw werd genomen met het huwelijk, met de reinheid van zeden. Maar de 'Haagsche vandalen' waren nog slachtoffers van andere zaken. Daar was het slechte boek; daar was de bioscoop; daar was het tooneel. Alles even verderfelijk; Godonteerend, omlaaghalend den mensch, die toch beelddrager Gods is ... En dan staat daar voor de rechters een advocaat. Hij strekt van onder de breede mouwen zijner toga de armen uit, doet een stap voorwaarts en roept het uit: 'Nee, niet zij zijn de schuldigen, maar de gewetenlooze exploitanten der bioscopen en schouwburgen en uitgevers van slechte gemeene lectuur!'

En verder...

... roept in 1922 Dr. J.C. de Moor op de bondsdag van de gereformeerde jongelingsbond te Haarlem:

Om der wille van het ware, het goede en het schoone dienen de zoogenaamde samenspraken in den ban te worden gedaan.

... publiceert *De Spiegel* als ‘bladvulling’ het volgende puntdicht van Joannes Lublink:

*Vraagt gij, naar welk doel een oprechte Christen streeft?
Zie hem voor 't algemeen in nutten ijver blaken,
En, daar hij 't minst voor zich, het meest voor and'ren leeft,
Hen door zijn voorbeeld vroom, wijs door zijn lessen maken.*

... zegt de pasgekozen voorzitter van de Duitse Arbeiderspartij Adolf Hitler, blijkens een verslag van 22 november in de *Völkischer Beobachter*:

De Marxisten hebben gepredikt: Als je mijn broeder niet wilt zijn, sla ik je de hersens in. Ons motto zal zijn: Als je geen Duitscher wilt zijn, sla ik je de hersens in.

... schrijft Pastor Modersohn in het blad *Heilig dem Herrn*, dat de Duitse ex-keizer in Doorn, hem tijdens een 15 oktober gebracht bezoek heeft medegedeeld, de joden voor een deel verantwoordelijk te achten voor het onheil dat Duitsland heeft getroffen.

... constateert *De Nederlander* (c.h.) van 27 februari:

De woningnood behoort tot de ernstigste oorzaken van volksverwildering en zedelijke schade.

... betoogt *Het Volk* (SDAP) dat ieder, christen, jood of heiden in haar blad volkomen bevrediging kan vinden:

Met wie dit niet het geval is, die zij eerst christen of jood en daarna socialist en dezulken dienen zich te verbeteren.

... gebiedt *De Spiegel* van 21 oktober:

Bladen als *Panorama*, *De Prins*, *Het Leven*, *Het Stuiversblad* en welke er nog meer kunnen zijn, zij behoren *geweerd* uit onze gezinnen. Wij kunnen bij onszelf terecht! Zoowel met de dagblad- als de geïllustreerde pers.

... signaleert *De Spiegel* het bestaan van

... een niet-Christelijk geïllustreerd tijdschrift, *Het Leven* genaamd, dat vaak een ‘schunnig blad’ is, doch niettemin ook nog onder onze mensen wordt gelezen.

... wordt de benaming 'koloniën en bezittingen' uit de Grondwet geschrapt omdat men daarin iets vernederends ziet.

... sturen onderofficieren het volgende telegram aan de minister:

De afdeeling spreekt haar sterke verontwaardiging uit over uw houding bij de audiëntie op 14 Juni j.l. ten opzichte van mannen, die trotsch zijn op hun houding gedurende de mobilisatie en Novemberdagen 1918.

... oordeelt *De Nederlander* (c.h.) van 19 juli over bovengenoemd telegram:

Dit is niet meer ongepast; dit is de toon van iemand die de verhouding: chef-ondergeschikte niet erkent...

CHRISTENDOM EN SOCIALISME VEREENIGBAAR?

(Christendom en Socialisme staan tot elkaar als vuur en water.

BEBEL.

EIGENWIJS FRITSJE: „Moesje, waarom passen de blokken uit mijn oude doos nu niet in de nieuwe; ik wil ze bij elkaar doen”.

MOEDER: „Omdat de blokken van verschillend maaksel zijn, mijn Fritsje; stop ze dus elk in hun eigen doos”.

Prentje uit De Ster der Christelijke Weekbladen in 1922.

1923

Penning in Zuid-Afrika

Het is winter in Nederland, maar op het voorhoofd van de 70-jarige ‘oubaas’ Penning parelen zweetdruppeltjes. Hij geniet ervan nu eens met eigen ogen het land te zien, dat hij voor zoveel Nederlanders en Duitsers heeft beschreven: Zuid-Afrika. Maar 't is er wel baie warm in januari. Op oudejaarsdag wees de thermometer zelfs 83 graden Fahrenheit in de schaduw.

Op 8 november 1922 was de krasse oude baas met de ‘Randfontein’ uit Rotterdam vertrokken. Met vochtige ogen had hij afscheid genomen van vrouw en kinderen. Zou hij hen ooit terugzien? Maar dankbaarheid vult het hart van de schrijver van ‘De Leeuw van Modderspruit’ en ‘De verkenner van Christiaan de Wet’, omdat zijn uitgevers La Rivière en Voorhoeve te Zwolle en Callenbach te Nijkerk hem deze reis hebben aangeboden. Over het afscheid in Rotterdam vertelde hij:

Mijn oogen werden vochtig. Waarom weende ik? Mijn vurige wenschen werden immers vervuld? Toen droogde ik mijn tranen, opdat gij ze nimmer zien zoudt, o Blikoortje! Noch gij, Louis Wessels! Noch gij, dappere mannen, die ik hoop te ontmoeten, om met u aan te heffen de onsterflijke liederen voor vrijheid en waarheid en recht!

Op de boerenhoeve waar hij nu logeert, hebben gediensstige handen een tafel voor hem naar buiten gedragen. Er is een keurig kleed over uitgespreid.

In de schaduw van een lommerrijke boom zit Penning thans reisbrieven te schrijven aan de lezers van *Timotheüs*:

De menschen zijn hier anders dan in ons vaderland. Ze zijn blijmoediger, opgewekter - schuilt het in den Afrikaanschen zonneschijn? Of in de hooge berglucht? Of wordt de strijd om het bestaan hier minder bitter gestreden dan in het zinkende Europa?

Achter Penning staat een Zoeloejongetje met een bebladerde boomtak de bejaarde schrijver uit het verre vreemde land enige koelte toe te wuiven. Aan het zwarte deel van de bevolking moest de Nederlandse volksschrijver eerst wel even wennen. Direct nadat de ‘Randfontein’ de haven van Kaapstad was binnengelopen, zag Penning voor het eerst van zijn leven een menigte gekleurde mensen.

De *Timotheüs*lezers berichtte hij:

Ik zag er onder die kleurlingen, welke geen kleeren, maar slechts vodden aan 't lijf hadden. Hun dikke lippen, de hagelwitte tanden in hun donkerbruin gelaat, het zwarte kroeshaar, de zonderlinge kreten, die ze uitstieten - het maakte een vreemden, huiveringwekkenden indruk.

Penning is nu al aan hun aanblik gewend. Maar het samenlevingsprobleem

lijkt hem moeilijk. Op 9 januari schrijft hij over dit probleem aan *Timotheüs*:

Blanken en Zwarten wonen hier naast elkander; kinderen van Jafet en kinderen van Cham. En er zal groote wijsheid voor noodig zijn, om deze grootste aller tegenstellingen in Christelijken geest te verzoenen.

In mei vaart Penning weer met de 'Randfontein' terug naar het vaderland. Dankbaar schrijft hij:

Zoo is dan mijn lievelingswensch in vervulling gegaan. Ik ben geweest in den omtrek der beroemde slagvelden; ik heb de Afrikaners bezocht, met hen 'gezelst', in hunne tenten geslapen. De Afrikaansche boerenwoningen ben ik binnengetreden; de 'kopjes' heb ik bestegen...

Natie verdeeld hij regeringsjubileum Koningin Wilhelmina

Fier, uitdagend zelfs, zien wij den kring der natiën rond en roepen: wie heeft een Vorst of Vorstin gelijk onze Koningin? En dan zijn we er zeker van, dat ze allen het zwijgen moeten bewaren.

Trots klinken 6 september de woorden van Prof. V. Hepp in de historische Nieuwe Kerk in Amsterdam. Nederland viert het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Maar het is niet 'heel Nederland' dat plaatsgenomen heeft in de kerkbanken, zo blijkt uit de rede van de gereformeerde theoloog.

De roerige, hossende, op jolijt beluste massa verstaat het niet, dat gij als Christelijke Oranjevrienden Uw Vorst eerst en bovenal liefhebt om Godswil. In ieder mensch werkt intuïtief de vaderlandsliefde ... En die vaderlandsliefde is bij het overgrootste deel van ons volk saamgevoeld met Oranjeliefde. Wij beweren dan ook volstrekt niet, dat wij het monopolie van Oranjeliefde bezitten. Maar wel bezitten wij als Christenen een bijzonder soort Oranjeliefde...

Nee, de roerige, hossende op jolijt beluste massa hoort er niet bij. Vooraf hebben we elkander vermaand om het feest vooral waardig te houden. In het blad van de Ned. Chr. Vrouwenbond *In en om ons Huis* schreef Ds. J.H.C. Scholten:

Ik zou het zoo bejammeren dat de feestviering zou ontaarden in 'Oranjelol'.

En een politiek pesterijtje van een ander volksdeel, dat ook niet in de Nieuwe Kerk zou plaatsnemen, mochten we er van de predikant eveneens niet van maken.

We hebben nu feestliederen te zingen, maar niet 'alle socialen in een harington', enz. Ik vind dit zoo'n onwaardig gedoe...

Overigens heeft menige Oranjeklant er wel enige zin in om ‘de roden’ tot de Oranjeorde te roepen. Is er van rode zijde niet een pamflet verspreid, waarin op de volgende oneerbiedige wijze over de Koningin wordt gesproken:

Mevrouw van Mecklenburg heeft in deze 25 jaar geen goed en geen kwaad gedaan.

De Spiegel had 5 mei al eens ferm gezegd:

Wij hebben juist vandaag een artikel gelezen in het hoofdorgaan van de SDAP, *Het Volk*, een naam, die allermint past voor dat blad, omdat hij een leugen is. Het Volk, dat is het Nederlandsche volk. En dat wordt niet door

dat orgaan vertegenwoordigd. Het toont zelfs strijk en zet, dat het de mentaliteit, de psyche van dat volk niet kent en het geheel verkeerd beoordeelt. Het beweert thans, dat het feest niet zal worden gevierd door ons gansche volk, maar dat er een groote meerderheid is, die - het wordt niet zoo gezegd, maar het komt er op neer - die walgt van het gedoe voor de koningin, met een kleine k. Die groote meerderheid moet dan natuurlijk zijn dat deel van ons volk dat 'rood' stemt. Hoe mis is het gezien! Want het meest opmerkenswaardige feit bij Oranjefeesten en bij een koninklijk bezoek is wel dit, dat het spontane gejuich het sterkst van die zijde komt ... Dat komt, omdat diep in het bloed van ons volk zit, de liefde voor Oranje, die een politieke partij als de SDAP er niet uitkrijgt...

Dit is ook de mening van mevrouw Westenbrink-Wirtz, die in *Timotheüs* van 22 september over een socialistisch damesblad meldt:

Ook *De Proletarische Vrouw* is op 6 september met een 'feestnummer' verschenen. Als zoowat alle jubileumkranten is het geïllustreerd. Een aparte symbolische teekening werd voor de voorste pagina ontworpen. Wat die teekening voorstelt? In 't midden staat een gekroonde pop, in iedere hand een vlag. Om haar heen dansen elf kinderen, waarvan sommigen in gewestelijke dracht. Onder aan de bladzijde staat een vrouw aan een waschtobbe. De kinderen noodigen: 'Hè moeder, dans eens met ons mee in den kring.' Maar de vrouw antwoordt: 'Ik zou je danken, terwijl er nog zoo'n hoop vuile wasch ligt. En jullie zijn toch zelf ook al te groot om nog met de pop te spelen!' Volgens het bijschrift is die vrouw het zinnebeeld van de arbeidende klasse en den kleinen middenstand. De kinderen zijn de elf provinciën. Als deze haar vragen mee te doen, weigert ze, omdat er nog zooveel vuile wasch ligt: drankzucht, schoolmisstanden, militarisme, persbedrog, kapitalisme, wraakzucht, haat...

P. Brouwer laat in *De Ster* der christelijke weekbladen een ander geluid horen.

Maar - alle socialisten mogen me ontoerekenbaar verklaren: dán gaat er ook zoo iets als een Oranjekoorts door 't bloed en door de massa en kunnen we, om met den ouden 'papa Buytendijk' te spreken, een paar dagen 'uitzinnig zijn van Oranjerije'.

Ook Prof. V. Hepp in de Nieuwe Kerk herinnert in zijn rede aan het rode kwaad:

... men had het snoode plan opgevat om de feestelijkheden dezer dagen te verstoren. Men wierp zich als spelbreker op. Maar men ondervond reeds van te voren dat ons liefhebben van Oranje geen spel, maar harde ernst is, die zich niet laat breken...

Fel in de herinnering van het Oranjevolk blijven de revolutiedagen van 1918 voortleven. Waarom zou zoiets niet weer kunnen gebeuren? Prof. Hepp vraagt:

... Wie zal voorspellen of, indien in een naburig rijk het bolsjewisme terreur zal oefenen, geen geweld zal worden gepleegd, om ons in dien maalstroom mee te zuigen? Wij leven nu eenmaal aan den voet van een vuurspuwenden berg. Dag aan dag hooren wij het angstig gerommel...

Men rilt als men hoort van de gruwelen, die Trotzky in Rusland bedrijft. En ook in Nederland vergiftigen rode onderwijzers en leraren de volksziel. Ds. J.C. Rullmann trekt het land door met een lezing, waarin hij vertelt, dat op de (openbare) kweekschool te Rotterdam een der leraren zich onlangs geroepen heeft gevoeld om als voorbeelden op het bord te schrijven: 'Leve Rusland, Leve Lenin, Leve Trotzky'.

Uit het gehoor van Ds. Rullmann gaat een kreet van afschuw op.

'En toen was er een leerling, die ook een voorbeeld moest geven,' zo vervolgt Ds. Rullmann, 'en die schreef er onder: 'Leve Koningin Wilhelmina'. 'En daarmee heeft deze leerling het zoo bedorven, dat hij sedert geen goed meer in de ogen van den leeraar kan doen.'

Het gehoor beeft van verontwaardiging.

Het Volk vindt dat wethouder De Zeeuw maar eens moet uitzoeken wat er van dit verhaal waar is. Maar *De Standaard* kan *Het Volk* alvast verzekeren dat Ds. Rullmann 'het gebeurde waarlijk niet uit zijn duim zoog'. Zwart op wit had men dit kunnen lezen in de brochure *De communistische propaganda onder kinderen* door D.K.W. van het plaatselijk comité van actie tegen revolutie te Rotterdam, dat concludeert:

Het groote gevaar voor ons land is de openbare school met haar talloze roode onderwijzers.

In en om ons huis zegt in de bespreking van het geschriftje:

De blijde Oranjedagen die wij thans beleven, mogen ons niet blind maken voor de actie onzer tegenpartijen. Er wordt gewerkt in het communistische kamp en wij hebben te waken.

De Standaard verwijst wethouder De Zeeuw naar het Rotterdams comité:

Daar kan wethouder De Zeeuw dus navraag doen naar de juistheid van het gebeurde. En dan zal hij vernemen, dat het aangehaalde feit absoluut historisch is.

Wethouder De Zeeuw spreekt het verhaal evenwel tegen.

Maar waar of niet waar, in ieder geval is daarmee de revolutiedreiging niet verminderd.

In *In en om ons huis* wijst 'Isardi' op 'het monster der revolutie, dat zijn grauwen kop omhoog steekt'.

Wel is waar onder een schoone leuze. Men sprak niet van revolutie, maar van sociaal-democratie. Gelijkheid voor allen - recht voor allen, in den zin van geen onderscheid meer. Geen standenverschil. Alle menschen precies eender. Levende met elkander als de apen in een bosch - en voor de rest niets meer of minder, geen 'mijn of dijn', geen eigendom of bezit.

De lezers huiveren. 'Als apen...'

De Spiegel neemt het volgende mopje op over de 'Algemeene dienstplicht'.

Hoofdofficier (bij het monsteren der recruten): 'Wie ben jij, mijn jongen?'

‘Jonker Adolf Marius van Châtillon.’

Hoofdofficier, een weinig verlegen, tot den volgenden:

‘En gij, mijnheer?’

‘Teunis Groot, stalknecht van jonker Adolf Marius van Châtillon.’

Er verschijnen vele gedenkboeken bij het regeringsjubileum van koningin

Wilhelmina. Ook een officieel gedenkboek. Maar ook dáárin is de natie niet één. De sociaal-democraten weigerden een bijdrage over de ontwikkeling van hun partij. En er waren sociaal-democratische kamerleden, die hun portret niet in Het Gedenkboek wensten.

Maar ook in protestants-christelijke kring wordt misprijzend in het dikke boekwerk gebladerd. *De Spiegel* van 9 juni schrijft:

Wij hebben het lijvige boekdeel geheel doorgelezen en toen was er, ondanks de groote waarde er van, een gevoel van onvoldaanheid. Inderdaad, het boek is ‘neutraal’ gehouden. Dat wil zeggen: Hem, Wien in de eerste plaats de eere toekomt, wordt die eere niet gegeven...

Een Christelijk-Nationaal gedenkboek verschijnt echter ook. Tevreden laat *De Spiegel* zich uit over de uitgave van La Rivière en Voorhoeve, waaruit ‘een ander geluid’ opklinkt, ‘dat wij zoo graag hooren’.

En als dan in magistralen vorm, dezen hoogleeraar eigen, in het tweede onderdeel Prof. Dr. Hugo Visscher ons vertelt van het Koningschap bij de gratie Gods, dan is het ook hier weer de rechte toon...

‘Onze Oranjeliefde heeft iets mystieks’, roept Prof. Hepp in de Nieuwe Kerk. En Dr. K. Dijk schrijft in *De Reformatie*:

Ons volk is een eigenaardig volk.
Het is meer dan een andere natie de drager der religie. Nergens vindt ge zooveel theologische scholing en, Gode zij dank, zooveel positief christendom als ten onzent, en Da Costa heeft dan ook niet ten onrechte een vergelijking gemaakt tusschen Nederland en het Israël van den ouden dag.

Met instemming citeert Dijk dan Da Costa's ‘Geestelijke Wapenkreet’:

*O Nederland; Gij zult eens wêêr
het Israël van 't Westen worden!
God zal Uw Kerk met licht omgorden,
Uw Koningen met Davids eer.*

En met deze aanspraak geven Nederlanders blijk zich niet te onderscheiden van alle andere christelijke volkeren, rooms-katholiek of protestant, die zich - als het oude Israël - in bijzondere mate door God uitverkoren achten. Zo wordt in Hilversum een nieuw vaandel onthuld van de christelijke Oranjevereniging. Met gouden letters is er op geborduurd:

‘GOD-NEDERLAND-ORANJE’.

Tevreden geluiden stijgen op uit het weekblad *De Reformatie*, waarin een van zelfvoldaanheid glimmende Prof. Hepp een terugblik werpt op een kwart eeuw gereformeerde geschiedenis.

Onze kerken zijn gedurende de regeering van Koningin Wilhelmina ook in aanzien gestegen. Werd er vroeger nog maar half met ons gerekend, werden leden onzer kerken dikwerf door hooghartige liberalen niet voor vol gehouden en zag men ons het liefst als amechtigen aan, thans heeft ons kerkbeeld een ander voorkomen verkregen. Steeds meerdere van haar leden werden geroepen tot de hoogste ambten in staat en maatschappij. In welvaren zijn wij zienderoogen vooruit gegaan. Al behoort het grootste deel onzer nog tot

Uit de Jeugdrubriek van De Ster der Christelijke Weekbladen van 1923.

de 'kleine luyden', velen hunner wisten zich, hulp van God ontvangen hebbende, op te werken, en de anderen zijn niet verarmden uit de achterbuurten, maar hebben het gewoonlijk beter dan hun vaders. Onze kerkgebouwen dragen van dien voorspoed mede de sporen. De kathedralen, waaruit we in een vroegere periode wederrechtelijk zijn verdreven, mogen door hun majesteit en oudheid imponeeren, onze kerkgebouwen van den laatsten tijd zijn intiemer, en bovenal gerieflijker. En was in het laatste kwart der vorige eeuw menig predikant te beducht voor zijn traktement, dan dat hij zijn broeders in de Doleantie de hand reikte, thans zijn de traktementen der Gereformeerde bijna overal hooger dan die der Hervormde predikanten. Het is dan ook geen zeldzaamheid, dat onze kerken door buitenstaanders worden geprezen om haar activiteit, haar offervaardigheid, haar moderniteit in goeden zin.

Uit dit aardse welvaren trekt Prof. Hepp een conclusie van verstrekkende aard, die in het bijzonder het nooddriftige deel des volks te denken zou kunnen geven.

Dat het oordeel van anderen over ons zich de laatste 25 jaren zoo belangrijk heeft gewijzigd, ligt niet aan onze kloekheid van verstand, niet aan onze zich steeds perfectionneerende scholing, niet aan onzen vooruitstrevenden wil, maar daaraan, dat God ons genade deed vinden bij velen, die ons omgeven. En dat moge dienen als bewijs, dat Zijn Geest niet van ons week.

‘Wij willen Holland houden, en Indië daarbij...’

De Standaard van 12 september 1923 roept:

We moeten Indië houden! Omdat we de band van de historie voelen!
Omdat

we eerbied betoonen willen aan het bloeitijdperk onzer volkshistorie!
Omdat onze welvaart in zoo sterke mate van Indië afhankelijk is ... We moeten Indië honden.

Hetzelfde geluid klinkt op in *De Houten Pomp* van 2 november. Een lezer stuurt een tekeningetje van met sabel en steek marcherende jongens, die zingen: 'Wij willen Holland houden, en Indië daarbij...'

Bij de Indonesische studenten in Nederland begint het vermoeden te rijpen dat er langs de weg van samenwerking met de Nederlanders nooit een onafhankelijk Indonesië zal komen.

En verder...

... verschijnt 17 maart in *De Spiegel* voor het eerst een foto van hakenkruisdragende Duitsers. De vaandels van de Nationaal-Duitsche Arbeiderspartij worden ingezegend.

... klaagde Dr. B. Wielenga:

Wij zijn te veel orthodoxe, te weinig gereformeerde kerken geweest. Er kwam bij velen een verstijving tot farizeesche orthodoxie, dat wil zeggen: uitwendige rechtzinnigheid, die niet door het geestelijk leven wordt gedekt.

... werden bij promoties aan de Vrije Universiteit o.a. de volgende stellingen verkondigd:

Een catechisatie-leerboek in vraag- en antwoordvorm is, althans voor de catechisaties der oudere leerlingen, voor het doel niet geschikt.
(J. Waterink)

Medezeggenschap van arbeiders in de bedrijven, anders dan ten aanzien van loon- en arbeidsvoorwaarden is niet aanvaardbaar.
(P.J.A. Idenburg)

Aangezien de vrije beschikking over het menselijk lichaam aan de overheid niet toekomt, behoort onder meer ook de vaccinatie-*dwang* te worden veroordeeld.
(H.A. Colijn)

... schrijft *De Spiegel* van 23 juni:

Onder het kwaad onzer dagen valt ook de sport te rekenen. Sport op zichzelf is niet kwaad. Maar alles wat op zichzelf niet kwaad is, wordt daarom goed beoefend? Het lijkt er niet veel op!
De sport, speciaal de voetbalsport, zooals wij die nu kennen, is geen sport. Dat twee en twintig mensen daar als gekken achter een bal lopen, terwijl er van de zijde der duizenden en tienduizenden toeschouwers

letterlijk een gebrul opgaat, als er een ‘punt’ wordt gemaakt; als daar kreten van aanvuring worden gehoord al dien tijd dat de wedstrijd duurt, belieft men dat sport te noemen? Het is immers te gek om los te lopen!

... meent A. Zijlstra in een artikel over de jongelingsverenigingen in *De Reformatie* van 7 september:

Overigens wordt de arbeid, die de geestelijke bewerking der jeugd bedoelt, zeer tegengehouden door de ontwikkeling van de sport, die louter doelt op lichaamskracht.

1924

JV-ers ‘principiëler’ dan ds. Vonkenberg

‘Strompelen op staatskrukken? Nooit!’ Ernstig heffen, gereformeerde jongelingen de waarschuwende vinger tegen plannen om jeugdwerk te steunen met geld uit de staatskassen. En men laat een kloek en principieel ‘tegen’ horen. Inmenging van de staat in het jeugdwerk verdraagt zich niet met de anti-revolutionaire staatsopvatting, zo betogen zij.

Maar de staatssubsidie is tóch gekomen. En wat moet je dan?

‘Aanvaarden,’ zegt de 55-jarige Ds. Jan Engelbert Vonkenberg, die in 1888 de ‘Nederlandsche Bond van Jongelings-Vereenigingen op Gereformeerden grondslag’ stichtte. Spotters maakten van de N.B.V.J.V.O.G.G.: Niets Beduidend Jongens Vermaak Over Grootvaders Godsdienst.

Een opvallend man, deze dominee. Men kent hem als een rechtschapen strijder in Kuypers gelederen. Toch volgde deze Kuyperiaan zijn meester niet kritiekloos. Lijnrecht tegen Kuyper in veroordeelde hij bijvoorbeeld de Duitse inval in België als een groot stuk onrecht.

Van grote visie getuigde het initiatief in 1888 van de gymnasiast Vonkenberg om naast het algemeen-christelijk Nederlandsch Jongelingsverbond een organisatie ‘op gereformeerden grondslag’ te stichten. Hij deed het op eigen initiatief - niet op aandringen van Kuyper. Maar zonder de ‘JV op GG’ zou de calvinistische beweging ondenkbaar zijn geweest. Duizenden doorknede strijders voor kerk, staat en maatschappij ontvingen hun training in de jongelingsvereniging.

Verleden jaar kon het *Gereformeerd Jongelingsblad* nog trots opsommen, dat zeven van de zestien a.r.-kamerleden oud-bondsmakkers waren.

Het zijn in alfabetische orde, de heeren: Th. Heukels, Chr. van den Heuvel, J. van der Molen, J. Schouten, C. Smeenk, J.A. de Wilde en A. Zijlstra.

En wij zijn niet weinig grootsch op onze ‘aangesloten Vereeniging’ in de Tweede Kamer.

De jongelingen behoeven maar te wenken, en op hun bondsdagen op Hemelvaartsdag hebben ze als sprekers ministers en oud-ministers.

Merkwaardige namen dragen de jongelingsverenigingen: ‘Mijn zoon geef Mij uw hart’ (Amsterdam), ‘Hebt de Waarheid en den Vrede lief’ (Rotterdam), ‘Uw Koninkrijk kome’ (Utrecht), ‘Onze hulp zij in den Naam des Heeren’ (Enkhuizen), ‘De Heere is mijn Banier’ (Stadskanaal), ‘Onderzoek de Schriften’ (’s-Graveland), ‘Dient den Heere met Blijdschap’ (Assen) en ‘t Wordt Gebouwd’ (Hoogeveen). Eigenaardige afkortingen komen dan ook in gebruik.

Ook bijbelse namen zijn geliefd: ‘Samuel’ (Aarlanderveen), ‘Paulus’ (Alk-

maar), 'Théofilus' (Veendam), 'Jonathan' (Woudsend) en 'Gideon' (Zwartsluis). Trouwens, een heel bijbelgedeelte blijkt ook als verenigingsnaam te kunnen worden gevoerd: 'Spreuken 23:23a' (Middelburg), '2 Timotheus 2:19' (Den Haag), 'Jesaja 55:6a' (Steenwijk), 'Psalm 119:9' (Velp). Achter deze namen verbergen zich kleine zelfstandige clubs, die wekelijks bijeenkomen om bijbelse beginselen te bestuderen voor kerk, staat en maatschappij. En eenmaal per jaar komen ze op Hemelvaartsdag bij elkaar om kracht te putten uit de bezielende toespraken, het massale van de toogdag, de samenzang en het versterkte besef geroepen te zijn tot strijd voor de zaak des Heren.

Men denkt en spreekt in militaire termen. Men wenst als Neêrlands jongelingschap te staan:

... de lendenen omgord met de waarheid, voorzien van den helm der zaligheid en het zwaard des Geestes, en gedekt door het schild des geloofs...

Graag vergelijken de jongelingen zichzelf met de geuzen uit de tachtigjarige oorlog. Bij het bondsjubileum in 1913 werden zij aldus bezongen:

*Gereformeerde Jongelingen
zij dit lied gewijd kordaat
toont u Gode goed soldaat!
en wie ook den dienst uitgaat,
't Vaandel moet elk blij bezingen.*

Het is niet zo verwonderlijk dat deze kordate schare zich soms strijdlustiger toont dan de generaals.

Tégen subsidie voor het jeugdwerk!

Maar de overheid is er ons toch ten goede, sputteren gematigder figuren tegen. De overheid wil helemaal niks te vertellen hebben in het jeugdwerk. De overheid wil alleen subsidiëren!

Niks mee te maken, zeggen de extra-principiëlen. De steeds uitbreidende staatsmacht dient een halt te worden toegeroepen. Zelfs het gematigder standpunt van Colijn en Schouten kan de kokende principes niet afkoelen. Groot is de boosheid der jongelingen wanneer uitkomt dat hun leider Ds. Vonkenberg voor de bond tóch een gift, afkomstig uit de regeringskassen, heeft aanvaard van de Centrale Jeugdraad. Het was weliswaar geen gewone subsidie, doch een deel van de opbrengst van een jeugdtentoonstelling. Maar de staat heeft de duiten bezoedeld door het tijdelijke bezit ervan.

Hoog laaien de discussies op.

Op de bondsdag van Groningen, 10 mei, een jaar eerder, wordt besloten om de rijksbijdragen niet te aanvaarden en de ontvangen gelden terug te storten in 's rijks schatkist. Dezelfde dag deelt Ds. Vonkenberg mee, dat hij de bond zal verlaten. Ook andere motieven spelen mee, maar de subsidiekwestie was toch een belangrijke oorzaak van dit besluit.

Het snijdt Vonkenberg door de ziel.

In het *Gereformeerd Jongelingsblad* van 29 februari 1924 neemt hij afscheid van zijn bond, die hij langer dan 35 jaar leidde:

De Bond is meer dan een stuk van mijn leven. Het is mijn levensstuk.

De jongelingen, die ‘principiëler’ willen zijn dan de meester, benoemen hem enkele maanden later tot erelid.

Broeder Marinus in de oppositie

... Het *ontstaan* van de zonde in ons geslacht - niet dus de allereerste *oorsprong* der zonde in het *heelal*, waarover wij zooveen spraken - wordt ons medegedeeld in het derde hoofdstuk van Genesis...

De stem van de Amsterdamse predikant klinkt als anders. Niets wijst er op dat er iets bijzonders aan de hand is in de gereformeerde Schinkelkerk aan de Amstelveenseweg, die zondagavond 23 maart 1924. De gemeente heeft gezongen, er is gecollecteerd en thans is Ds. Geelkerken bezig met de preek. Aan de beurt is Zondag III van de Heidelbergse Catechismus.

De mensen op de harde houten banken hebben de luisterhouding aangenomen; sommigen zuigen op een frisse pepermunt. De kinderen knijpen hun ogen toe om lichtstreepjes te maken; allen ondergaan de rust van een kerkdienst op zondagavond. Alleen de stem van de dominee wordt gehoord.

Ik weet wel, dat dit gedeelte der Heilige Schrift ons voor eigenaardige moeilijkheden plaatst ... Ook is het vaak moeilijk uit te maken, hoe allerlei bijzonderheden, die Genesis 3 ons bericht, moeten worden uitgelegd, en zijn er schier evenveel ‘verklaringen’ als geleerde uitleggers. Denk maar aan ‘den boom der kennis des goeds en des kwaads’, de slang en haar spreken, den boom des levens, enzovoorts...

Een der kerkgangers peinst over deze woorden na. Wat heeft Ds. Geelkerken daar zojuist gezegd? Twijfelt hij er aan of alles wel precies zo gebeurd is als in Genesis is beschreven?

De predikant vervolgt:

Doch de gemeente late zich door dit alles niet van de wijs brengen. Vast staat, dat wij in Genesis 3 de goddelijke bekendmaking hebben van een historisch feit, het *feit* van den zondeval, die heeft plaats gehad aan het begin der geschiedenis van ons menselijk geslacht. Zooals de Catechismus zegt; ‘Vanwaar komt dan zulke verdorven aard des mensen?’ Uit den val en de ongehoorzaamheid onzer eerste voorouders, Adam en Eva...

Het orgel speelt.

Het kerkgebouw stroomt leeg.

Enkele dagen later brengt de peinzende kerkganger, de heer H. Marinus, in grote ontstemming bij de secretaris van de corporatie der gereformeerde kerk van Amsterdam-Zuid, de heer J. Vree, zijn aanstelling als corporatielid terug. ‘Na wat

Ds. Geelkerken zondagavond heeft gezegd, kan ik niet meer bij hem kerken,' zegt hij boos.

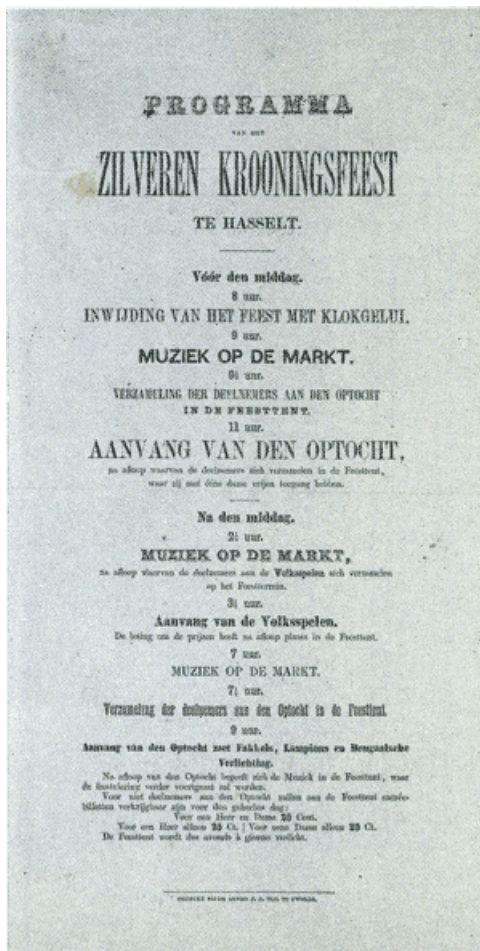
Op het spreekuur donderdagavond bij Ds. Geelkerken vraagt de heer Vree wat de predikant toch gezegd heeft dat broeder Marinus zo heeft ontstemd. Ds. Geelkerken zucht. De klacht irriteert hem in hoge mate. Hij vindt veel in de gereformeerde kerk van Amsterdam wat hem tegenstaat en verontrust. Het intellectualisme, dat het dogmatisch systeem in de plaats schuift van de waarheid Gods; het confessionalisme, dat de belijdenisformule stelt in plaats

Prentbriefkaart uit 1923. Nederland viert het zilveren regeringsjubileum van de 43-jarige Koningin Wilhelmina.

Vaandel van de Leidse Christelijke Oranjevereniging.

Programma van het zilveren kroningsfeest in 1923 te Hasselt.

De koninklijke familie aan het strand.

Voor- en achterzijde van het programma 25-jarig regeringsjubileum Koningin Wilhelmina.

van het Evangelie; het alleen maar historisch geloof dat zijn belijdenis en zijn eigen christen-zijn belijdt in stede van Christus.

En nu dit. Een klacht dat hij getwijfeld zou hebben of er wel werkelijk een slang in het paradijs heeft gesproken...

Wijkouderlingen komen broeder Marinus vertellen dat de kerkeraad z'n klacht ongegrond oordeelt, maar broeder Marinus is niet tevreden. Hij zoekt het hoger op. De zaak-Geelkerken rolt.

De komedie van het Hitlerproces

Als ik hier als revolutionair sta, dan is dit als revolutionair tegen de revolutie. Er bestaat niet zoiets als hoogverraad tegen de verraders van 1918.

Voor het eerst dringt in Nederlandse bladen de naam door van Hitler. De thans 35-jarige leider van een nationalistisch-Duitse partij staat in maart met enkele anderen in München terecht wegens samenzwering tegen de Staat. Hij ontkent niet. Zonder enig voorbehoud te maken, geeft hij tijdens het weken durende proces toe in november vorig jaar een revolutie te hebben willen ontketen. De poging is mislukt. De politie schoot. Er vielen doden. En Hitler gaf het op. Z'n hoop dat leger en politie zich achter hem zouden scharen, was niet in vervulling gegaan.

Maar Hitler weet dat velen, die de sociaal-democratische president Ebert verachten, en die naar herstel van het oude 'Deutschum' verlangen, sympathiseren met hem, de nationalist, die de vernietiger wil worden van het internationale marxisme en die Duitslands vroegere glorie wil doen herleven.

Zal de rechtbank deze rechtse revolutionair durven veroordelen?

De Standaard van 2 april meldt:

Het Münchener 'Volksgericht' heeft toch den 'moed' gehad om veroordeelingen in het proces-Hitler uit te spreken, al zijn het er dan ook straffen naar! Het heeft Hitler, Pöhner, Kriebel en Weber tot 5 jaar vestingstraf veroordeeld, die echter na 6 maanden 'voorwaardelijk' kan worden gemaakt; Ludendorff is geheel vrijgesproken...

Het zou wat al te bar zijn geweest om alle beklaagden geheel vrij te spreken, maar men heeft toch zoo weinig straf opgelegd, als men maar enigszins doen kon.

Vreugde in rechtsche kringen ... scherpe afkeuring daarentegen in de organen en bij de aanhangers der democratische partijen, die het vonnis van München beschouwen als een vrijbrief voor rechtsche staatsgrepen in de toekomst en als slag in het aangezicht der republikeins-gezinden. Een Wolff-telegram uit Berlijn meldt daaromtrent nog nader: De rechtsche bladen hebben met voldoening gezien, dat bij het Hitlerproces ten minste Ludendorff is vrijgesproken. Verder hopen zij dat aan de veroordeelden de straf spoedig zal worden kwijtgescholden. De meer linksche bladen

zijn niet tevreden met het vonnis. Het *Berliner Tageblatt* spreekt van een 'angst-vonnis' en van een justitie-bankroet.

Het gelukt echter niet allen in a.r.-kring om zich geheel te ontworstelen aan de gedachte dat Hitler toch maar tegen het rode internationalisme revolteerde. Gezag is gezag, maar toch...

De Staatsmacht: „U hebt mij haast gewurgd— dat moet ik afkeuren... maar ik respecteer uw nobele bedoelingen.“

Reeds op 29 maart 1924 tekende Jordaan een spotprent op de 35-jarige Adolf Hitler in het socialistische blad *De Notenkraker*.

In het a.r.satyriekke blad *De Houten Pomp* van 14 maart dicht ‘Harry’:

‘Herr’ Hitler wordt beschuldigd
Van een revolutiedaad,
En in Duitschland is dat strafbaar:
(Hier in Holland kan 't geen kwaad).

Nu staat Hitler voor de rechtbank
Met zijn eed'le vriendschaar.
En hij zal zich gaan verweren,
Anders wordt de straf heel zwaar.

‘Ik’, zoo zegt hij, ‘ik ben schuldig,
Want mijn toeleg is mislukt,
Maar, waarom krijgt hij z'n straf niet,
Wien zoo'n revolutie-daad gelukt?’

*Sta nou niet zoo raar te kijken.
Waarom heerscht de Keizer niet,
Of de Kroonprins? Zeg dat nou eens,
Ik wil leeren, zoo je ziet.*

*Moet ik nu 't gelag betalen,
Nu mijn greep een misgreep was,
Heeren rechters, toont erbarmen,
Velt uw vonnis niet te ras.*

De Berlijnse correspondent van het a.r.-dagblad *De Standaard*, E. Jan Stoffels, oordeelt evenwel 7 april:

Op zichzelf was het Hitlerproces en is de uitspraak van de rechters geen heugelijk feit, waarover zich Duitschland mag verblijden ... De putsch, het proces, en het vonnis doen niet voor elkander onder: comédie, aanstellerij en blamage zijn de juiste benamingen voor alle drie...

Vóór Kerstmis laat Duitsland Hitler en Kriebel alweer vrij.

Studenten wekken beroering met ‘Saul en David’

De Vrije Universiteit trilt voorjaar 1924 op haar grondvesten. Het volk is ontzet. ‘Walgelijk, walgelijk, driedubbel walgelijk,’ krijgt de theoloog Prof. V. Hepp in het weekblad *De Reformatie*. Het kookt in calvinistisch Nederland. Wat is er geschied? Het woord is aan Dr. J.C. de Moor, die in de *Utrechtsche Kerkbode* een poging onderneemt de affaire ‘met kalmte en ernst’ te bespreken.

De laatste weken is in onze kerkelijke wereld groote beroering veroorzaakt door eene tooneelvoorstelling, gegeven in den Stadsschouwburg te Amsterdam door een ‘christelijke tooneelvereniging’, bestaande uit een aantal ‘intellectueelen’, waarvan een niet gering getal studeert aan onze Vrije Universiteit.

Toen de circulaires, die uitnoodigden tot bijwoning van dezen avond, in vrij breeden kring waren rondgezonden, is aanstonds in onze pers tegen dit voornemen geprotesteerd. Ook is de vraag gesteld, in hoeverre de Vrije Universiteit daarbij betrokken was. Werd laatstgenoemde vraag aanvankelijk aldus beantwoord, dat deze vrijwel erbuiten bleef, nadere inlichtingen en inzonderheid publieke mededeelingen van Dr. J.G. Geelkerken bewezen, dat dit moeilijk langer kon worden volgehouden. Inmiddels was Prof. Hepp zijn artikelen over dit onderwerp in *De Reformatie* begonnen, die niet den brand hebben ontstoken, doch wel de vlam hoog deden uitslaan. Alle pogingen om het geven der voorstelling te voorkomen, mislukten. Ze had plaats, en de studenten werden door Querido (de schrijver van het stuk) openlijk om hun moed geprezen. Al verder woekerden de vlammen voort. Prof. Buitendijk nam het op voor de studenten, wilde niet langer redacteur van *De Reformatie* zijn, daar hij

‘met zijn naam niet langer de volksvoorlichting van Prof. Hepp mede wenschte te dekken’, en verklaarde de tooneelvoorstelling met genoegen te hebben bijgewoond. De strijd tusschen *De Reformatie* en Dr.

Geelkerken (in de *Overtoomsche Kerkbode*) werd al heviger en hield eerst op aangezien Prof. Hepp verdere discussie voor onmogelijk verklaarde. Kerkeraden en Locale Comité's der VU gingen zich in den strijd mengen met moties en verzoeken. De pers stond vol ervan. 75 studenten der VU stelden zich per motie te weer tegen Prof. Hepp en vóór Prof. Buitendijk. De Senaat der VU vergaderde en nam een motie aan. Evenzoo deden Directeuren en Curatoren, terwijl ook Deputaten voor het Verband tusschen de Gereformeerde Kerken en de Theologische Faculteit in het geschil werden betrokken. Het scheelt niet veel, of het huis der VU brandt aan alle zijden; men moet de gesprekken daarover maar eens hooren. Er is heel wat brandstof en van bezinning om den brand te blusschen is niet veel te bemerken...

Inderdaad is 'De Tante van Charley' van 1921 een storm in een glas water, vergeleken bij de deining die de opvoering op 15 april door VU-studenten veroorzaakt van het in 1915 door de remmeloze romanticus Israël Querido geschreven treurspel 'Saul en David'.

SAUL

't Is goed. Nu speel! -

(David gaat weer naar zijn harp en speelt een droef gezang. Saul, half schreiend, in betoovering verstomd, strekt zijn handen naar den harpenaar uit.)

SAUL (met betraande oogen)

Dat is mijn hart, dat zingend weent...

Mijn zoon, het komt zoo diep van binnen uit, dat snikken van uw lied ...

(David, verheugd, aarzelt vóór hij naar Saul toegaat.

Plotseling, op den achtergrond een schuchtere saamstoeting van vrouwen en volk.)

VROUWEN

Hoort volk! ... Hoort! Hoort! David speelt! onze groote held!

ANDERE VROUWEN (met enkele mannenstemmen er doorheen)

Saul sloeg zijn duizenden...

WEER ANDERE VROUWEN

Maar David zijn tien duizenden!

STEMMEN

Heil David!!! ... Heil! De grootste held van Israël!

(Saul, hevig ontroerd, rukt zich hijgend overeind van zijn zetel. Zijn gezicht verwringt afgrijselijk, door woede getergd. Hij grijpt zijn speer en werpt die in razernij naar David. Deze laat zijn harp angstig vallen, ontwijkt en vlucht verschrikt.)

SAUL (rauw en smartelijk krijtend naar het dal): Gelógen volk! ... gelógen!!
... (hij valt bewusteloos neer.)

DOEK

De VU-studenten hebben ditmaal gemikt op niveau. Louis Saalborn heeft de regie. Een grote schare is bij de opvoering betrokken. Gerepeteerd is o.a. in de Senaatszaal van de VU ('waar zooveel gewijde herinneringen hangen' - Dr. De Moor).

„HET CHRISTELIJK STUDENTENTOONEELGEZELSCHAP“	
SAUL EN DAVID	
TREURSPEL IN VIER BEDRIJVEN (VIJF TAFRELEN) DOOR IS. QUERIDO	
Dit was naar ontwerp van des Regisseurs — Regie en costumering van Louis Salkers — Costumes van A. Smit & Zoon — Kapwerk van Baptiste Dierick	
PERSONEN.	
Saul, koning der Joden	S. J. F. Dercksen
Abimelech, zijn vrouw	Cas. Fichthens
Michal, Sauls dochter	Betty Versteeg
Hasah, Sauls dochter	Nini Bedonckx
Jonathan, de kroonprins; vriend van David .	Mr. W. Bakhuizen Roerboom
David, Valdivia; echtgenoot van Michal .	G. A. van Es
Samsel, richter	P. van der Vloed
Bethlehem, akkerbouwer	L. Ooms
Elinoor, priester	Th. Meyer
Abimelech, tweede vrouw van David .	Ris Schel
Alphenaar, zoon van Achimelech	K. W. Donkers
Elis, de vermaarden Hoogpriester	P. Warmenhoven
Abimelech, broeder van David, ook krijger bij zijn kant	W. A. Schouten
Samsel, richter van Ender	R. J. Mulder
Wieldebaas van Ender	Ally Thierx
Een heidensch meisje, slagt van de wieldebaas	Leontje Pot
Alizer, Bevelhebber van Koning Saul	H. Burger
Amasa, Een Amalekiet	J. C. Jansen
Een Hebreeuwer, slachtoffer	N. J. G. Sikk
Wependag van Saul	Th. Meyer
Een heidewerter	H. Burger
Een boodschapper	D. Warrink
	W. A. Schouten
Horvlingen	Betty Versteeg, Nini Bedonckx, Cato Philippus, Ally Thierx, Ris Schel, Leontje Pot, Annie Bortman, Julia Schijffeler, Fieda Schagen, Aas Heemstra, Jet van Eyk, Annie Pot en Marie Doreen
Vrouw uit het volk	
Dicasteringen en Schieders	
Amalekieten, Horvlingen	J. C. Jansen, N. J. G. Sikk, H. Burger, M. van Meirveld, A. van Leperen, D. Warrink, B. van Linder, en M. Hinkelman
Mannen uit het volk	
Krijgers, Knechten, Wependag	
Sleuten en Boedchergers	

Rolverdeling uit het programma van de deining verwekkende opvoering van 'Saul en David' door VU-studenten.

Ook de theeschenkerij in de foyer van de Stadsschouwburg is een VU-aangelegenheid. Dames uit VU-kringen (o.w. mej. G. van der Molen) staan in de pauze met theepotten de cultuurdorstigen op te wachten. De relatie tussen het gebeuren in de Stadsschouwburg en de VU valt niet te verdoezelen. Vóór de opvoering is er al geklaagd bij de gereformeerde kerkeraad van Amsterdam.

Dat levert de volgende motie op:

De kerkeraad, kennis nemende van enkele ingekomen bezwaarschriften inzake een voorstelling, getiteld 'Saul en David', te geven door een christelijk tooneelgezelschap, in den Stadsschouwburg, vermaant ten ernstigste de studenten, die leden der Gereformeerde Kerk mochten zijn, aan deze voorstelling niet deel te nemen en spreekt zijn vertrouwen uit, dat geen der gemeenteleden deze voorstelling zal bezoeken.

Maar vrijwel niemand trekt zich er iets van aan. Dr. De Moor verzucht:

Wanneer men terugdenkt aan de droeve geschiedenis met 'De Tante van Charley' kan dit trouwens moeilijk zoo bevreemdend genoemd worden.

Drie dagen na de opvoering brengt Prof. Hepp de lezers van *De Reformatie* op de hoogte van wat hij gelezen (niet gezien) heeft. 'Afkeerwekkende lectuur', 'krenkend voor de vrouweener', 'voor den Calvinist niet slechts, maar voor ieder, die door de moderne moraal niet is vergiftigd, zedekwetsend', 'kwetsend voor de Gereformeerde, ruimer voor de christelijke zede.' Prof. Hepp's hoofdbezwaar blijkt gelegen te zijn in de onzedelijke woorden en schandelijke beschouwing over David.

Hij biedt zijn lezers een citaat uit het stuk.

DAVID (ingehouden, droom'rig)
O, deze vrouw, mijn Abjathar...
Zij rooft mij Michal's heugenis.
Rond haar schoon gezicht
zij spant een tooverij van licht...

ABJATHAR:

Zoo vurig is haar woord,
zoo smachtend...
DAVID (hevig)
Stil Abjathar ... mijn zinnen branden
van huiverende lusten áf!
Blaas niet in den gloed!
Zeg haar ... ik kom! -
Abjathar eerbiedig af.

'Walgelijk, driedubbel walgelijk,' krijgt Prof. Hepp. 'Maar ook al zou men deze passage schrappen, dan schoot men er niets mee op, want het was walgelijkheid, door heel het tooneelstuk heen'.

In de *Overtoomsche Kerkbode* van 1 juni staat Dr. J.G. Geelkerken na lezing van het stuk 'stom verbaasd', hoe ter wereld iemand er over schrijven kon gelijk Prof. Hepp. Hij 'kan z'n ooren bijna niet gelooven'. Dr. Geelkerken oordeelt:

David wordt er volstrekt niet in 'uitgebeeld als een van jonge man af zinne

lijk schepsel'. Hij komt er integendeel wel degelijk telkens in uit als iemand van hoog zedelijk karakter, ook als 'uitverkorene des Heeren'.

Lezing van het stuk heeft Dr. Geelkerken 'niet alleen kunstgenot, maar zelfs stichting' gegeven.

Dit is niet het geval bij Dr. de Moor. Ook deze verstrekt zijn lezers (van de *Utrechtsche Kerkbode*) een passage uit Davids tekst.

Ik dacht ... de lokking uwer vormen, zwoel,
de trilling van uw borst,
de geuren om uw lenige gestalt'...

'Het is vunzig', schrijft Dr. de Moor - het Hooglied vergetend - 'Het doet ons - als het waar was - allen eerbied voor David en Abigaël verliezen'.

Hij is overigens tegen alle tooneel.

... In den tegenwoordigen tijd lijkt mij alle tooneelspel en
schouwburgbezoek voor den Christen niet geoorloofd...

Ook amateurtoneel kan geen genade vinden in de ogen van de predikant.

Wie zich laat besmetten door deze bacil, moet zich niet verbazen wanneer straks de ziekte doorwoekert en edele deelen schaadt.

Hij roept de studenten toe:

Besteedt uw tijd en geld niet aan schmink, regie, schouwburghuur, en
rollen leren, doch bestudeert de geschriften onzer voormannen.

En het allervoornaamste bezwaar van Dr. de Moor tegen Saul en David was, dat de *geest* der Heilige Schrift in dit stuk volstrekt zoek is.

... die *moest* zoek zijn. Men kon dit tevoren weten. Want I. Querido is een Jood. En een Jood kan nooit de ontzettende tragiek der tegenstelling tusschen Saul en David gevoelen...

De protestbrief, die de theologische faculteit van de VU krijgt van deputaten van de gereformeerde kerken, ademt dezelfde geest. Het deed deputaten leed dat 'het heilige is aangerand...'

... door het opvoeren van een tooneelstuk als dit, waarin de Schriftgegevens op ergerlijke wijze zijn misbruikt, terwijl zij konden weten, dat reeds op zichzelf genomen aan een Jood, en aan een Jood als Querido, dit heilige niet kon worden toevertrouwd.

De VU-senaat begrijpt dat er iets moet gebeuren. Op 16 mei komt er de volgende uitspraak:

De Senaat der Vrije Universiteit...

geen oordeel uitsprekende over de theoretische kwestie van het tooneel of over de praktische quaestie van de voorstelling van 'Saul en David', omdat daarover onder Gereformeerden een zeer verschillend oordeel mogelijk is, besluit echter al zijn invloed te zullen aanwenden om te verkrijgen, dat de studenten, terwille van het Gereformeerde volk en de liefde voor onze Universiteit, zich onthouden van voorstellingen, welke buiten eigen kring plaats hebben.

'Het compromis-karakter ligt er dik op,' constateert Dr. W.A. van Es in de *Leeuwarder Kerkbode*,

... toch is het de vraag of de Senaat onze Hoogeschool - in de gegeven

omstandigheden - wel anders had kunnen besluiten. De gevoelens over het tooneel zijn onder ons niet gelijk...

Tot degenen, die vinden dat er niet fors genoeg is opgetreden, behoort minister H. Colijn, directeur van de VU.

Hij schrijft z'n mededirecteur J.H. de Waal Malefijt op 8 juni de volgende brief:

Ik zie dat de vergadering van Dinsdag a.s. ook eenige ingekomen brieven bespreken zal in verband met de opvoering van 'Saul en David'. Ik moet dien dag voor een conferentie op Het Loo zijn en kan dus de vergadering niet bijwonen. Ik heb over deze zaak wel een persoonlijk oordeel, maar dat is nog iets anders dan vereischt wordt van een Directeur, die wellicht zal moeten meewerken aan een *handeling* van Directeuren uitgaande. Voor dit laatste weet ik te weinig van hetgeen eigenlijk is voorgevallen.

Het stuk ken ik niet.

De omstandigheden die het gebeurde omringen zijn mij onbekend.

Ik heb dus niet heel veel meer dan een *indruk*.

En die is niet gunstig.

Het optreden van den Senaat is water- en melkachtig.

Ons Volk ziet in deze zaak vooral een *symptoom van verwereldlijking* in den kring der Universiteit.

Ik herinner nog eens aan wat ik op een der eerste vergaderingen van Directeuren aan de orde stelde. Dit nl.:

De VU drijft op de theologische faculteit.

Gaat die het vertrouwen van ons Volk missen, dan zinkt de hele Universiteit weg.

Of: m.a.w. als Kampen de theologen gaat krijgen, dan is het met de rest spoedig gedaan. Daarom waagde ik destijds een poging om het vraagstuk der saamsmelting Kampen-Theologische faculteit nog weer eens aan de orde te stellen.

Men wilde dat toen niet.

Maar dan moet aan het *alternatief* stevig de hand gehouden. Dat is: er moet gezorgd worden, dat het vertrouwen van ons Volk ongerept gehandhaafd blijft.

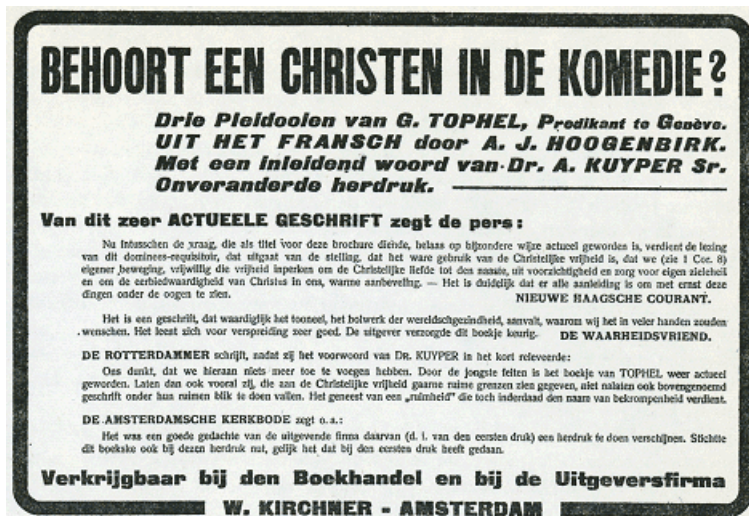
En om dát te bereiken, zal er vermoedelijk met klem moeten worden opgetreden.

Dit gebeurt prompt.

Op 10 juni spreken de VU-leiders uit:

... dat zij, die verbonden zijn aan een Universiteit welke zich geheel en al stelt op den bodem der Gereformeerde beginselen en opkomt uit het leven van het Gereformeerde volk, verplicht zijn, om bij hun openlijk optreden in alles, rekening te houden met de Gereformeerde zede; (en) betuigen daarom hun diep leedwezen, dat het geven dezer tooneelvoorstelling allerminst hiermede in overeenstemming is geweest...

De uitgeverij W. Kirchner te Amsterdam brengt een onveranderde herdruk van het in 1881 verschenen boekwerkje: *Behoort een Christen in de Komedie?* van de Geneefse predikant G. Tophel.

Druk werd in 1924 in het weekblad *De Spiegel* geadverteerd met dit boekje.

Opgang, Christelijk tijdschrift voor Kunst en Letteren, komt in juni met een extra nummer uit, gewijd aan de kwestie 'Saul en David', waarin tal van prominenten hun licht over het brandende toneelvraagstuk laten schijnen. Standaard-redacteur H. Burger schrijft daarin:

Het orgelspel in de kerk werd vroeger niet geduld. Een bezoek aan een concertzaal heette verflauwing der grenzen. Een gereformeerde dominee in toga een bijzonder mensch. De Gezangenkwestie in de Gereformeerde Kerken is nóg een lastig vraagstuk. Veel is reeds veranderd, veel zal nog gereformeerd worden. Het kan niet anders. De geestelijke ontwikkeling staat nimmer stil en de mensch volgt...

Ds. Klaas Schilder te Delft laat in dit nummer van *Opgang* weten:

Op den bodem van een christelijke wereld- en levensbeschouwing zie ik, onder veel voorwaarden en met alle beperking, die de christelijke vrijheid meebrengt, in abstracto plaats voor een christelijk tooneel. Maar ik acht het tevens tamelijk wel onbereikbaar.

En enkele maanden later (in september) constateert Ds. Schilder in *Op den Uitkijk* met lichte spot:

En dan - 'Saul en David'! Ineens is het rumoer verstomd en leggen zich de golven. Hoe is het mogelijk?

Is gemengd zwemmen spelen met vuur?

Waarom ik me zóó boos maakte, dat den geheelen avond mijn naald vinnig

door het naaiwerk vloog en elke steek een denkbeeldig iemand een prik gaf?

Benieuwd buigen 22 juli 1924 zich de lezers van *De Nederlander* (c.h.) over de rubriek 'Vrouwenleven', waarin mevrouw Van Hoogstraten-Schoch de vraagstukken van de tijd bespreekt.

Dat was niet omdat B. en W. van Haarlem een proef namen, om te zien of gemengde baden iets aanbevelenswaardig waren ... neen, ook niet omdat de heer Joosten (SDAP) in de discussie den nadruk er op legde, dat het zich geheel inpakken van de dames, oorzaak kan zijn dat het sexueel gevoel meer geprikkeld wordt (het is een feit, dat er in onzen tijd menschen zijn met zeer eigenaardigen aanleg), maar omdat ik verontwaardigd was en ieder serieus mensch zou dat ook zijn, wanneer mannen en vrouwen in een gemeenteraad lachen, als het gaat over dingen met zulke vèrstrekkende gevolgen.

O, zeker, men kan over alles grapjes maken. Hah! Hah! Zulke dompers als toch die christelijken zijn, zulke nachtuilen! In alles zien ze kwaad. Hah! Hah! Hah!

Kijk met den heer Gerritsz naar het buitenland, daar heeft men in de Gem. Zweminrichting ook gemengde baden en wat de verwording van de jeugd betreft, hah! hah! hah! daar is het zoo erg niet meer! Malligheid, onzin, dwaasheid! Ik zou aan alle menschen die gelachen hebben in den Haarlenschen gemeenteraad, toen de christelijk-historische heer Joh.

Visser sprak, willen vragen: 'Zijn jullie vaders en moeders? Moeten we het onzen kinderen in dezen tijd nog moeilijker maken?(...) Zijn jullie dan vergeten hoe het jonge bloed bruist en hoe de hartstocht, eens opgewekt, een haast onoverwinnelijke vijand is?(...)

Laten we op sexueel gebied nu maar niet met het buitenland komen aandragen, en liever God danken, dat we onze kinders nog in een tamelijk reine Hollandsche atmosfeer kunnen opvoeden.

Wij ouderen moeten open oogen hebben voor de gevaren. Er moet paal en perk gesteld worden aan den te vrijen omgang, aan de losse manieren, aan de verwildering van zeden. Gemengde baden in de gem.

zweminrichting van een stad of een dorp zijn nooit of te nimmer aan te bevelen. Het bestaan van zulke baden is een spelen met vuur, een onverantwoordelijke luchthartigheid, een niet willen onderkennen van gevaren...

Het wonder van de 'draadloze'; NCRV opgericht; de omroepstrijd begint

Wat onwennig staat Nederlands minister van Financiën H. Colijn in een klein vertrekje in de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek te Hilversum. Op de grond ligt een tapijt. Langs de muren hangen zware gordijnen. Tegen een van de wanden staat een bijna manshoge zuil, waarop, in een dik rubber kussen, een vreemd cilindervormig geval

rust. Gediensstige heren leggen de hoge gast uit, dat dit de Sykes-Round Microfoon is. Tegen dit ding zal Zijne Excellentie straks moeten spreken. En op hetzelfde moment zal men de minister dan elders in Nederland uit een ontvangtoestel kunnen horen.

Colijn vindt het allemaal wat vreemd. Maar hij verliest zijn waardigheid en zelfbeheersing geen moment. Beminnelijk knikt hij bij het luisteren naar de

uiteenzetting. Hij zal maar doen alsof hij op een preekstoel stond. Dat lijkt hem het beste.

De heren verwijderden zich. Colijn gaat voor de microfoonzuil staan. Z'n handen hebben de neiging om het gevaarte beet te pakken, zoals ze gewend zijn de randen te omvatten van een lessenaar of kanselbijbel. Maar dát is te gek. Wat moet hij met z'n handen? Omdat Colijn er geen raad mee weet, steekt hij ze maar in de armsgaten van z'n vest. En z'n linkervoet plaatst hij op de zitting van een houten stoel.

Van ruim negen tot ongeveer tien uur spreekt Colijn vrijdagavond 27 juni 1924 tegen het vreemde ding over de slechte financiële toestand van het land. Een verslaggever van het a.r.-dagblad *De Standaard* is naar het gehoorzaaltje gesneld, dat de firma P. Geervliet in de Amsterdamse Kerkstraat heeft ingericht, om vrijdags- en maandagsavonds geïnteresseerden in het wonder van de draadloze te ontvangen.

De volgende dag leest het Standaardpubliek, welk mirakel is geschied.

Het was inderdaad schitterend, zoo goed als wij den spreker hebben verstaan. Behalve 'n enkel hiaat in het begin - wat we gaarne aan onze onwennigheid toeschrijven - vingen wij de rede bijna woord voor woord op.

Eerst gaf Z. Exc. een inleidinkje over het vreemde van te spreken in een kleine ruimte, zonder zijn gehoor te zien. Onwillekeurig denkt men aan een stem des roependen in de woestijn. Maar er zijn aan het spreken op deze wijze ook voordeelen verbonden; men behoeft bij voorbeeld nooit in repliek of dupliek te treden, wat vaak is een herhalen, van wat reeds in eerste instantie is gezegd...

Uitvoerig vernemen de Standaardlezers wat de verslaggever opgevangen heeft van Colijns visie op de benarde toestand van 's lands financiën. Er moet drastisch bezuinigd worden. De eindjes moeten aan elkaar worden geknoopt. De malaise heeft overigens regelrecht geleid tot de inrichting van de radiostudio van de NSF, die tot dusver kompassen, scheepstelegrafen, radiozenders en ontvangers voor schepen maakte. Maar steeds meer schepen worden opgelegd. Koortsachtig zocht de NSF-directie naar nieuwe afzetgebieden. Een jaar geleden kwam men op de gedachte, om radio-ontvangers voor huiselijk gebruik, in de handel te brengen. Maar wanneer de mensen er niets zinnigs mee konden horen, zou dat nooit lukken. Daarom ging de fabriek zelf een programma uitzenden.

Zeer vereerd is men thans door de komst van de minister, die zich bereid heeft verklaard zijn financieele beleid in het gordijnenkamertje toe te lichten.

Het Standaardverslag van deze voor Europa unieke gebeurtenis eindigt aldus:

Ik dank mijn onzichtbare hoorders zeer, besloot de minister, voor het geduld, waarmede ze mij hebben aangehoord. Ik hoop dat ze mij hebben verstaan en dat zij ernstig zullen blijven nadenken over den toestand van ons land.

Toen dankte iemand, namens de hoorders, op zijn beurt den Minister.

Heeft men Colijn ook elders kunnen horen? Zeker, zo meldt *De Standaard*:

Uit Halfweg meldt men ons dat daar een 25-tal politieke vrienden zeer duidelijk de rede van minister Colijn hebben kunnen volgen. Uit Amersfoort

meldt ons een medewerker, dat hij de rede uitnemend heeft kunnen volgen.

In het gordijnenkamertje had enkele maanden eerder, op 4 april, de evangelist Johannes de Heer van de Maranatha-beweging gestaan. De heren van de NSF stonden aanvankelijk wat sceptisch tegenover het experiment. De meeste luisteraars zouden waarschijnlijk niet van een stichtelijke uitzending gediend zijn. Maar het experiment werd gewaagd. Hilversumse diakonessen zongen en Johannes de Heer sprak onder de titel: 'Hoe wij door de draad-looze de geestelijke dingen verstaan'.

Ongeveer 400 rapporten stroomden bij de NSF binnen. De heren hadden toen toegegeven zich te hebben vergist. Er kwamen ook luisteraarsbrieven, waarin aangedrongen werd op de oprichting van een christelijke radio-vereniging. In zijn blad *Het Zoeklicht* raadde Johannes de Heer om deze zaak door anderen ter hand te doen nemen. Hem ontbrak daarvoor de tijd en bovendien is hij vrij ernstig ziek geworden.

P.K. Dommisse te Maassluis neemt het initiatief. Een week voor Colijns radio-toespraak, vergadert hij met vijf andere mensen in Utrecht. In *De Spiegel* van 12 juli verschijnt de volgende advertentie:

Christelijke

Vereeniging voor Draadlooze Telefonie

Aan alle Christenen van Nederland vragen wij steun en medewerking om de DRAADLOOZE TELEFONIE dienstbaar te maken aan de geestelijke belangen van ons Volksleven. Binnen korten tijd hopen wij U allen de gelegenheid te verschaffen in uw eigen woningen redevoeringen en muziek van belangrijke landelijke samenkomsten of uitvoeringen te volgen; ook zullen onze zieken en zwakken langs radio-telefonischen weg, predikatiën, toespraken, zang, enz. kunnen beluisteren, terwijl ten behoeve van personen staande buiten het Chr. leven geëvangelizeerd wordt.

Meldt U terstond als LID aan.

Contributie f 3.— per jaar. Wij verleenen bemiddeling tot het betrekken van ontvangtoestellen tegen zeer lagen prijs.

Secretariaat te Maassluis.

Een week nadat deze advertentie in *De Spiegel* staat, blijkt in Nederland de omroepstrijd te zijn begonnen. Zo verschijnt 19 juli in *De Notenkraker* (SDAP) een spotvers van Mr. Punch, getiteld: 'Ode aan de christelijke golflengte' (uitgevonden te Maassluis, A.D. 1924).

*Preeken doorklieven de sferen,
Om de wankle menschheid te leeren,
Vast te staan in de leer...*

Zo begint het gedicht, waarin een (christelijke) Piet Jansen ten tonele wordt gevoerd, die bevreesd is dat het eigen volk - via de draadloze - besmet zal raken met de leer van anderen.

*Ieder dwaalt - minus één
En dat is Piet Jansen alleen.
Zoo scheidt ieder geiten en bokken,
Postduiven- en konijnenhokken,
Stamboekhengsten en algebra,
Volgens Piet Jansen z'n 'ethica'.
Niemand mag iets hooren
- Of hij is reddeloos verloren -
Van wat Klaas Willemsen leert,
Die de waarheid te kennen beweert.
Want zijn leer is doemwaardig slecht;
Piet Jansen heeft 't zelve gezegd.*

Op 15 november wordt de eerste Nederlandse omroepvereniging de NCRV officieel opgericht. Tot voorzitter wordt benoemd Mr. A. van der Deure te Bennekom. Tot de oprichters behoren verder de heren P.K. Dommisse, F. de Boer, E.J. de Bruin, W.A. van Os, Ds. K. Schilder, Ds. A.C.G. den Hertog en burgemeester Pruis van Vlaardingen.

Twee belangrijke besluiten vallen er. Voor f3000 huurt de nieuwe vereniging een heel jaar zendtijd op woensdagavond van de NSF. Verder wordt met de uitgeverij Gebr. Zomer & Keuning te Wageningen een overeenkomst aangegaan voor de uitgifte van het *Chr. Tijdschrift voor Radio*, officieel orgaan van de NCRV.

De lezers van *De Standaard* vernemen 23 december, dat de nieuwe vereniging morgen voor het eerst een radio-avond zal geven.

... aan een ieder, die een ontvangtoestel bezit, wordt verzocht kennissen en vrienden uit te nodigen, om zooveel mogelijk personen in de gelegenheid te stellen dezen belangrijken avond te volgen. Zij, die in staat zijn voor een grooteren kring met luidspreking te demonstreeren, worden alsnog verzocht om morgen, hetzij voor publiek, hetzij voor een aantal genoodigden een demonstratie te organiseeren.

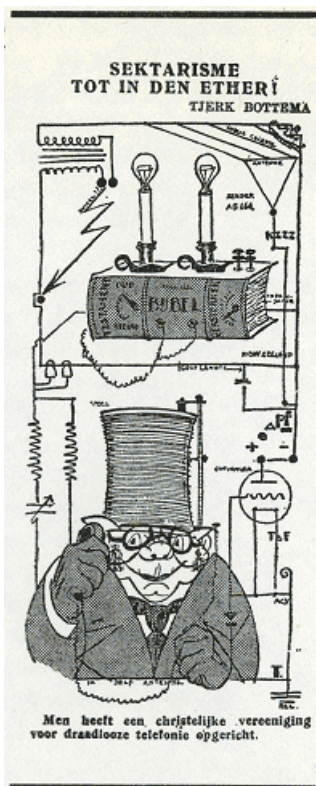
Voor het eerst klinkt aan de vooravond van Kerstmis 1924 het roepteken:

Hier is Hilversum, de NCRV.

Het Lutherlied klinkt uit de luidspreker en 'Daar ruischt langs de wolken'. En Kuypers vertrouweling Idenburg spreekt over de christelijke radio-

Grapje in Het Schouwvenster van 2 januari 1925.

Spotprent in De Notenkraker van 28 februari 1925 op de oprichting van de NCRV. (De VARA werd pas in november 1925 opgericht.)

telegrafie. Hij voelt zich nóg onwenniger dan Colijn voor dat vreemde ronde ding. Spreken doe je tegen mensen, niet tegen dingen. Geen nood. De jonge vereniging trommelt een ‘gehoor’ bijeen van ongeveer 40 mensen.

Alles moet wennen.

‘Wij gaan dus ook meedoen daar in Hilversum,’ schrijft Ds. K. Schilder te Delft in *Op den Uitkijk* van 6 december. Hij noemt deze stap:

... een voorzorgsmaatregel, waarbij te rechter tijd gebruik gemaakt is, voor onze christelijke actie, van een verschijnsel, dat er is, dat de bewondering wekt en dat in de toekomst meer zal beteekenen, dan wij met z'n allen op dit oogenblik droomen kunnen.

De zedelijke verwildering van 1924

En de zeden blijven maar verwilderen. Het verdriet de Rotterdamse kinderrechter H. de Bie in *De Nederlander* (c.h.) van 21 juni, dat niet iedereen instemt met deze klaagzang.

Wij klagen in de na-oorlogsche jaren zoo over zedenbederf en verwildering, maar velen trekken de schouders op of willen het niet zien. Laat de menschen genieten; na zwaren arbeid hebben zij er recht op, zoo pleiten menschen die er prat op gaan, dat zij in het bijzonder het wél meenen met de breede lagen van ons volk. Jeugdorganisaties zonder leiding van anderen en waarin de sexen samen zijn, is een ideaal van de laatste jaren ... Open-hartigheid op sexueel gebied wordt bepleit en er worden door lectuur en vertooning en dans, gedachten en voorstellingen gewekt in onze onevenwichtige jongens- en meisjes-harten, die verwerkelijking zoeken, tot daden drijven. Het bewijs te leveren aan menschen, wier oogen voor deze gevaren niet openstaan, is echter niet zoo gemakkelijk. Men zegt, dat onzedelijkheid er altijd geweest is of men noemt ons zwartkijkers, die een jong leven geen pretje gunnen. Maar als wij de statistiek opslaan, kunnen wij met cijfers komen...

Trouwens, de spoorwegen kunnen er ook een boekje over open doen. Zojuist heeft de spoorwegdirectie zich genoopt gezien een 'kleedingvoorschrift' uit te vaardigen voor het vrouwelijk personeel, dat de dames - gedurende de diensturen - gekleed moeten zijn in een 'aan de hals behoorlijk gesloten bovenkleed van niet -doorzichtige stof, met tot de polsen reikende mouwen'.

De Van Houtens fabrieken hebben het voorschrift al overgenomen en ook enkele wethouders overwegen om de bij de gemeente in dienst zijnde dames op deze wijze tot grotere zedigheid te dwingen.

Ontdaan roept mevrouw J.M. Westenbrink-Wirtz in *Het Schouwvenster* van 10 oktober: 'Hebben wij steeds onzen plicht gedaan?'

O, zeker, er is, en er wordt onder ons geprotesteerd tegen de groote wuftheid in kleeding en manieren. Maar waren het niet teveel de enkelen, zij, die door de een of andere reden een meer vooraanstaande plaats bekleedden, waren het ook niet b.v. in 't bijzonder de predikanten, die dit deden? ... Wanneer eens alle christen-moeders van 't begin af haar plicht hadden gedaan ... Want dít is 't geweest: we hebben ons wel verzet, maar te zwak. We hebben langzaam aan kamp gegeven. Wat we eerst te erg vonden, leek een volgend seizoen, als de mode alweer een stapje verder was, toch tamelijk onschuldig. En zoo sukkelen we mee, in de achterhoede ondanks ons-zelf, maar toch: we gingen mee. Hoe anders zou het te verklaren zijn, dat ook bij onze christen-meisjes, dat zelfs in onze kerken toiletjes gezien worden, die den eisch van welgevoegelijkheid niet kunnen doorstaan?

En omdat deze dingen zoo zijn, daarom is het feit, dat een dienstorder, als die bij de spoorwegen noodig was, ook voor ons beschamend.

De Schouwvensterredactie zelf maakt de indruk een tikje minder zwaarmoedig gestemd te zijn over de ontwikkeling van de damesmode. Voor een mannenmopje is althans ruimte. Op 24 oktober wordt van lezer E.K.B. te W. het volgende puntdichtje geplaatst:

Korte mouwen, korte rokken,

*En een korte paraplu,
Kort zijn zelfs haar mooie lokken,
'Kort van stof' (?) is 't vrouwtje nu.*

Het dansverbod, dat dit jaar door de roomse geestelijkheid is uitgevaardigd, ontgaat de protestantse zedeprekers niet. *De Heraut* schrijft hierover:

Dit verbod nu trekt daarom te meer de aandacht, omdat de Roomsche moralisten tot dusver over het dansen zeker veel minder streng oordeelen dan de Gereformeerde Puriteinen.

Blijkbaar begint men thans ook in Roomsche kringen in te zien, dat de onderscheiding tusschen zedelooze en niet zedelooze dansen in onze dagen vrijwel een denkbeeldige is geworden. Reeds in de danswoede, die zich vooral na den wereldoorlog van de volkeren heeft meester gemaakt, schuilt een zeer ernstig zedelijk gevaar. Maar nog veel meer daarin, dat al deze moderne dansen er als op toegelegd zijn om de zinnelijkheid te prikkelen en verkeerde hartstochten op te wekken en te bevredigen ... En elke nieuwe dans, die wordt ingevoerd, maakt de samenstrengeling der lichamen nog nauwer en draagt een nog meer pervers karakter. Er is maar één middel, dat hiertegen helpen kan: de geheele onthouding ... Het is de Christelijke Kerk, die in de eerste plaats geroepen is om tegen zulke zedelijke afdwalingen te waken. In onze Gereformeerde kringen is het dansen gelukkig nog zulk een groote uitzondering, dat zulk een dansverbod van den kansel niet noodig is.

De *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* van 15 september signaleert een neo-Malthusiaans insluipsel in de *Haagsche Post* (zgn. neutraal). Dit blad schreef:

Wil men oorlog de wereld uithelpen, dan zal men moeten geraken tot verstandige beperking der menschenbevolking. Onze planeet, die thans 1600 millioen menschen telt, die meerendeels in nood, zorg en angst leven, kan er vermoedelijk 600 miljoen in volmaakte zedelijke en stoffelijke welvaart herbergen, en naar een waarlijk hooge beschaving opvoeren.

‘Me dunkt, brutaler en cynischer kan het wel niet gezegd worden’, roept de *Nieuwe Provinciale Groninger*.

Hoe steekt het ongeloof hier den kop op. Met de leidingen Gods in de wereld-historie kan geen rekening worden gehouden. De mensch zal het aantal inwoners bepalen, om gelukkig te kunnen leven.
Het is ontzettend.

Op de jaarvergadering van de Nederlandsche Middernachtzendingsvereniging spreekt Mr. A. de Graaf over het ‘Zedenbederf der jeugd’. Het is een droevig beeld dat hij schildert.

Er wordt niet anders geconstateerd dan het feit dat de geraadpleegde autoriteiten het er over eens zijn, dat zedenmisdrijven van ouders, veelal van vaders met kinderen, mannen met meisjes (soms zeer jonge), mannen met jongens (soms zeer jonge), en van jongens met meisjes en jongens en jongens onderling, ook wel van oudere meisjes met kleinere jongens,

veelvuldig en in den laatsten tijd, vooral in de laatste 3 à 4 jaren in sterk toenemende mate voorkomen.

De (gereformeerde) *Leeuwarder Kerkbode* van 8 november zegt over deze rede:

Zoekt men naar de oorzaak, dan wordt vooral op het gezin gewezen, de slapheid der ouders en zedelijk verderfelijke lectuur ... Ook tegen een

Minister Colijn was de eerste minister van Financiën ter wereld, die z'n begroting toelichtte via het nieuwe wonder: 'de draadloze'. Hij sprak bijna 'n uur. Strekking van z'n rede: er moet bezuinigd worden.

Advertentie uit het Christelijk Tijdschrift voor Radio.

Een beroemd verkiezingsaffiche in 1925. Zoals het bij de verkiezingen van 1905 voor of tegen Kuyper ging, zo ging het nu voor of tegen Colijn. Hein Kray tekende deze plaat.

ander mode-idee heft spreker dan waarschuwend den vinger op, de door velen zoo luid aangeprezen sexueele voorlichting.

De Spiegel wist op 16 februari reeds heel zeker:

Onze tijden zijn donker ... Hand over hand neemt de zedenverwildering toe. Ook ons vaderland ontkomt er niet aan, wie oogen en ooren heeft, kan het opmerken.

Jonge mensen zoeken eenheid

Architect Arnold Ingwersen staat midden in het lege kerkgebouw der Hersteld Evang. Luth. Gemeente aan de Kloveniersburgwal in Amsterdam.

Een tikje hoger ... Ja zo is het goed.

Het doek hangt. Tevreden doet hij een stap terug en leest de tekst.

OPDAT ZIJ ALLEN EEN ZIJN.

En op een ander doek dat al onder het orgel hangt, staat:

VREEST NIET, GELOOFT ALLEENLIJK.

De kerk is keurig versierd. Van de eerste gaanderij hangen Perzische tapijten, die gratis beschikbaar gesteld zijn door de firma Reuter en Cohen, aan de Nieuwe Zijds Voorburgwal. Tegen iedere pilaar van deze gaanderij is een stemmige psalmversiering aangebracht.

Het kerkgebouw is klaar om op tweede kerstdag 1700 christenjongeren van uiteenlopende kerkelijke richting te ontvangen voor het Eerste Christelijke Congres voor Jongeren.

‘Eere zij God’, zingen zij, en ‘Een vaste burcht is onze God’. De organist Jan Zwart sleept de jongeren mee met machtige orgelklanken.

Voorzitter Dr. W.J. Kolkert spreekt de schare toe.

Ons tien procent verschil treedt gemeenlijk meer naar voren dan onze 90% eenheid in Christus.

Jan Schouten spreekt en ook Dr. J. Eykman.

Stil wordt het ook in het kerkgebouw wanneer de hoge preekstoel beklommen wordt door de 66-jarige christelijk-historische minister Johannes Theodoor de Visser, die vier jaar geleden de schoolstrijd tot een beslissende fase leidde. De minister spreekt over ‘Het absolute in Christus’. De jongeren van 1924 horen van hem dat hij een opbloei van het christendom verwacht in de tweede helft der 20ste eeuw.

‘Een te stoute uitspraak’, meent Prof. V. Hepp in *De Reformatie*.

Maar in het hart van vele jongeren leeft hoop.

En verder...

... vond *De Rotterdammer* op 14 mei 1924:

De verschillende moordaanslagen, waardoor ons land in den laatsten tijd werd opgeschrikt, doen weer de vraag opkomen of ons land wél gedaan heeft, in afwijking van de meeste Europeesche landen, de doodstraf af te schaffen.

... karakteriseerde Colijn de a.r.staatkunde als

vooruitstrevend conservatisme. Niet het conservatisme, waarmee Groen en

Kuyper te worstelen hadden, maar het conservatisme, dat beteekent het vasthouden aan het Chr. beginsel. Vooruitstrevend, omdat de a.r.-partij rekening wil houden met de wisselende volksbehoeften.

... ontkent *De Standaard* op 1 oktober dat we bij de die ochtend gestarte eerste Indiëvlucht te doen hebben met een roekeloos ondernemen of waaghalzerij, zoals sommigen menen. 'Het gaat hier om een nieuwe verbinding met ons Indië, om het leggen van een nieuwen band tusschen het Nederland hier en het Nederland ginds...'

... stelde de Chr. Democratische Federatie (grondslag: 'de eeuwige beginselen van Gods Woord') vast:

dat onze Christelijke Regeering te kort schoot in de toepassing der verdeelende gerechtigheid doordat zij te zware offers eischte van de economisch zwakkeren tegenover die der economisch sterkeren.

... vraagt een ontzette *Rotterdammer* zich op 18 juli af waar we naar toe gaan, naar aanleiding van een advertentie in *De Telegraaf*, waarin E. Baronesse Van der Feltz en de gepensioneerde zee-officier A.E. Thierens vrienden en kennissen laten weten

dat zij een 'vrij' huwelijk zijn aangegaan, wegens de gebrekkigheid der tegenwoordige huwelijkswetgeving, die zelfs bij zeer ernstige verschillen scheiding onmogelijk maakt, indien een der partijen zich daartegen verzet.

... stichten op 8 oktober in hotel l'Europe te Utrecht enkele Nederlandse christenen de vereniging 'Kerk en Vrede', die tegen alle oorlog of oorlogsvoorbereiding is.

... schrijft op 28 juni 'Opmerker' in *De Spiegel*:

De tijd komt dat Mussolini's despotisme een eind zal hebben. Want hij heeft gebouwd op het fundament van het geweld. En dat is voos. Het socialisme brengt geen heil; het fascisme dat even revolutionair is, doet het ook niet. Alleen het Christendom. Alleen de beginselen, neergelegd in Gods Woord.

... schrijft Dr. Rijk Kramer in een ingezonden stuk in *De Standaard* van 1 maart o.a. het volgende:

Ons christelijk volk heeft nu eenmaal een eigenaardigheid, dat het op geneeskundig gebied zich zoo gaarne laat voorlichten door daartoe onbevoegden, ook op het gebied der vaccinatie. Het gevolg is geweest en is sedert 1800 herhaaldelijk aangetoond, dat de Christenen meer door de pokken werden aangetast dan de Joden, de Hervormden meer dan de Remonstranten, de Christelijk Gereformeerden meer dan de Hervormden. En al is, dank zij de verplichte vaccinatie, na 1872 geen groote epidemie meer opgetreden, zelfs nú nog meen ik in Amsterdam verschil op te merken tusschen de Gereformeerden A en B.

1925

Verbergt Duitsland wapens?

De voorgenomen ontruiming door Britse troepen van het Keulse bruggenhoofd is niet doorgegaan. Geruchten willen dat Duitsland, in tegenstelling tot wat bepaald is, tóch wapendepots verborgen houdt.

L. Penning schrijft 9 januari 1925 in *Het Schouwvenster*:

Is dit werkelijk zoo? Denkt Duitschland aan een nieuwen oorlog? Wil dit verpletterde volk opnieuw de oorlogsfanfare blazen? Men moet wel erg onnoozel zijn om zulks te gelooven. Het Duitsche volk denkt aan heel iets anders, en deze Duitsche regeering, die zich door bedachtzame gematigdheid heeft gekenmerkt, is stellig niet voornemens, het verderfelijke pad in te slaan, waar de pinhelmen van Ludendorff worden gevonden.

En op 16 januari meent Penning:

Nu kan het wel waar zijn, dat de bezwaren, die de contrôle-commissie der Entente tegen de militaire organisatie en kazerneering der Duitsche rijkspolitie maakt, juist zijn, in zoover als deze organisatie en kazerneering indruischt tegen de voorschriften, doch dan deugen de draconische voorschriften niet, want zonder die organisatie en kazerneering staat de Duitsche overheid vrijwel machteloos tegenover den Bolsjewiek, den sprinkhaan uit het Oosten.

Colijn als ‘stuurman des lands’

*Heb je van dien kloeken Colijn wel gehoord,
Die zuinig de schatkist beheerde?
Die binnen een jaar door zijn daad en zijn woord
De inflatie van Nederland weerde?
Colijn, Colijn,
Colijn moet stuurman zijn,
Wij stemmen op Colijn,
Wij kiezen, ja! Colijn,
Hij moet tot stuurman gekozen zijn!
Hijjjj moet tot stuuuurman gekóóóózen zijn!*

Zilvervloot-melodieën galmend trekken de anti-revolutionairen in 1925 ten verkiezingsstrijde, geïnspireerd door een affiche van de 24-jarige Asser tekenaar Hein Kray.

Overall in Nederland hangen trotse calvinisten voor het raam de plaat van Colijn als ‘s Lands Stuurman’. Met de hand aan het roer en een zuidwester op, staart Colijn vastberaden naar de einder. Het beeld spreekt de water-

geuzenvereerders aan. Iedereen voelt het: de partij heeft sinds Kuyper vijf jaar geleden stierf een nieuwe ‘grote man’.

Reeds vorig jaar nam het a.r.-weekblad *De Houten Pomp* een gedicht op, waarin de volgende regelen voorkwamen:

*Maak Gij een eind Colijn, aan 't tijdperk van verkwisting,
Verwording, wanbeheer, dat 't land moet ondergaan!
Doe geen concessies aan partijgewoel of gisting,
Wat Luther sprak te Worms, neem 't als Uw lijfspreuk aan!*

*Dictator scheldt men u, gij MOET Dictator wezen
Te midden van een volk, apathisch of verdeeld;
Met zachte middelen is geen gifhaard te genezen;
Hier heeft gewonnen spel wie hoogste troeven speelt.*

Maar niet álle Nederlanders zijn weg van de a.r.-leider. De (socialistische) *Notenkraker* spot een week vóór de verkiezingen in een ‘Ode aan Colijn’:

*Op je fiets, je bier, 't sigaartje,
Legde hij een matig recht,
Eénder voor het allegaartje,
Voor den rijkwaard en zijn knecht;
Millionair en arme menschen
Plukt hij naar gelijk formaat;
Kun je 't billijker nog wenschen
Van een échten democraat?*

Men rijmt maar aan in de verkiezingsdagen van '25.

Bart van de Veluwe roept in *De Houten Pomp* verontwaardigd over het socialistisch dagblad *Het Volk*:

*Het leugent, het leugent!
Maar hoe 'Het Volk' ook kladt,
Het kan Colijn niet deren:
De Stuurman houdt het rad.*

En dezelfde dichter meent ook:

*Vrijheid en gezag te knotten,
Godsdienst en geloof bespotten
Dat is werken met venijn;
maar het schip van Staat te sturen,
dat het vlaag en vloed kan duren,
Kan de Stuurman, kan COLIJN.*

Hein Kray boekt grote successen met zijn affiche. Maar waar wil Colijn op aan koersen? Ziet hij nieuw land? Blijkt hij naar de toekomst? Roept hij de getrouwen op om Kuypers nog lang niet bereikte doel van een christelijke samenleving in het oog te houden?

In de verkiezingskrant *Rechtshouden!!* (orgaan van de kiesvereniging ‘Nederland en Oranje’ te Groningen), begint Colijns openingsartikel aldus:

IN HET TEEKEN VAN VERWEER

Ons program voor de volgende wetgevende periode staat in het teken van verweer.

Dat is niet de meest aangename positie.

Aangenamer is wanneer we de verkiezingen tegemoet kunnen gaan met een program dat heenwijst naar vruchtbaren opbouw.

De strijd om de school was jaren lang bezielende drijfveer onze politieke actie.

De zorg voor de economisch zwakkeren kwam keer na keer op onze stembus-programma's om een vooraanstaande plaats vragen.

Thans echter voelen we dat vooral het *bewaren van wat we hebben* het eerst om ons aller inspanning vraagt.

We hebben ons nationaal volksbestaan lief en we zien het bedreigd door een onverantwoordelijk roepen om *eenzijdige* ontwapening...

Dat niet, zoo zeggen we in ons verkiezingsprogram!

Daartegen gaat ons verweer!

Colijn zal de 'deputatenrede' voor de a.r.-partij uitspreken. Uit geheel Nederland zijn 23 april mannenbroeders naar Utrecht gereisd, om te horen wat Kuypers opvolger te zeggen heeft. *De Standaard* meldt 's middags:

't Was druk in de Nobelstraat. Mannen met de karakteristieke trekken, die 'onze mannen' zoo vaak kenmerken, trokken in grooten getale naar Tivoli. 't Was drukker nog vóór 't gebouw zelf. Daar klontten reeds half tien de menschen samen.

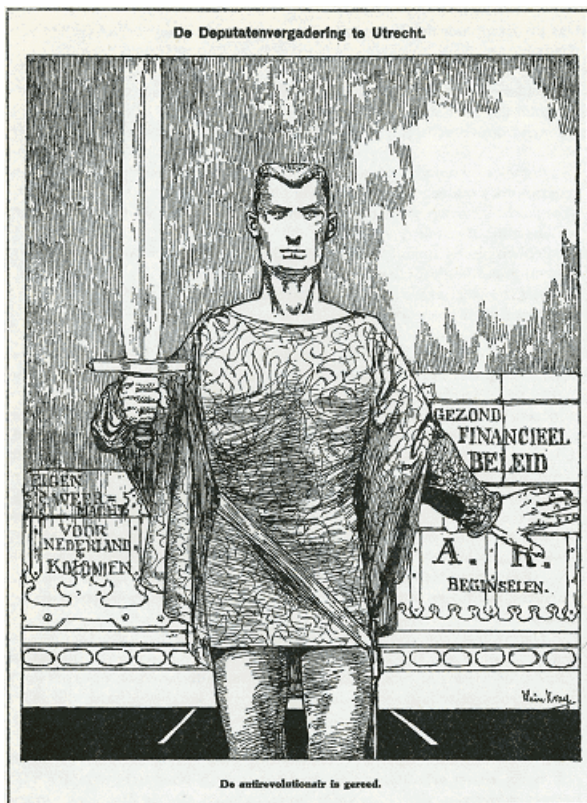
Vlak voor de deur stond een man, een man met een pak bij zich en hij deelde boekjes uit, boekjes met het opschrift: *Hoort, Mr. G. Groen van Prinsterer en Dr. A. Kuyper*. Een goed geluid lijkt het dus. Maar het boekje is geschreven door ... Mr. A.M.C. Sandberg, voorzitter van den Chr. Democratischen Bond en de zich met dezelfde adjectieven tooiende federatie; slaat men den omslag op, dan leest men: 'Tegen de coalitie, het evangelie'.

Het boekje heeft een geel omslag. Geel is de kleur van den haat. De mannen met het boekje met blauwen omslag - want dit is de beschrijvingsbrief en *blauw* is de kleur der *trouw* - zijn te *trouw* aan hun beginsel, om zich door een leugenleuze te laten verleiden. En Groen en Kuyper hooren, dat dóen deze mannen. Want de leider, die vandaag zijn woord tot hen zal richten, vertolkt hún geluid.

Wat voor mannen 't zijn: 't is reeds in den zang te hooren. Daar staan en ook reeds zitten er zelfs, om te wachten, tot zij binnen mogen. En met belangstelling zien zij toe op de ordemaatregelen, die de heer Den Ouden en zijn staf troffen. Maar zij doen meer. Hoor, zij zingen met elkaar: 'Zelfs vindt de musch een huis, o Heer', 'Wilhelmus van Nassauwe', 'U alleen, U loven wij'.

Hopeloos pogen, te trachten deze mannen van hun stuk te krijgen.

Inderdaad hebben die calvinisten het moeilijk, die niet zo gelukkig zijn met Colijn als Kuypers opvolger. Wat staat er in die gele brochure?

Daags na de deputatenvergadering van de a.r.-partij in Utrecht publiceert *De Houten Pomp* op 24 april 1925 deze prent.

De anti-revolutionairen die er in bladeren, vinden een verslag van een rede die de ontwapenaar Mr. Sandberg, zaterdag 28 maart gehouden heeft in Utrecht.

‘Mannenbroeders’, zo begon hij.

De a.r.-partij verloor haar grooten leider, die nog in 1919 had getuigd, dat het jammerlijk was om aan te zien hoe in Nederland de volksklasse werd ‘onderdrukt’. Hij werd opgevolgd door den man, die de a.r.-beginselen beziet met de ervaring en den blik van den groot-ondernemer. Zijn optreden vindt, over het geheel genomen, de toejuichingen der groote liberale bladen, die Dr. Kuyper slechts met hoon en smaad overlaadden. Voor het christelijkdemocratische woord zijn de anti-revolutionnaire boeren en middenstanders doof. Is het wonder, dat de arbeiders in de groote plaatsen met geen stok naar de anti-revolutionnaire vergaderingen zijn te jagen?.. De verwezenlijking der christelijk sociale gedachten van Dr. Kuyper is gestuit op het stomme verzet van de partijen, die eens zijn geesteskinderen waren ... De voorstelling wordt gewekt, alsof voor of tegen de anti-revolutionnaire partij hetzelfde beduidt als voor of tegen den Christus! En dit terwijl de Christus als het ging tusschen arm en rijk, zich schaarde aan de zijde van het arme volk, maar de anti-revolutionnaire partij de rijken dient ... De geheele regeeringspolitiek ademt den geest van het materialisme ... Is er geen andere weg dan de inflatie van den gulden af te wenden met de inflatie van het Christendom? ... Wie stond dichter bij het Evangelie, zij of Kuyper? Wij moeten terug tot dien Kuyper, onder de leus: tegen de coalitie, het Evangelie ... opdat het protestantsche volk versta, dat *wij* de geestelijke kinderen zijn van Groen en Kuyper...

Doch het was slechts een kleine schare die opkwam om Mr. Sandberg te horen zeggen, dat thans 95% van de anti-revolutionnaire kamerclub uit conservatieven bestaat en dat helaas ook de democraat J. Schouten reeds gedeeltelijk onder de leidersmantel schuilt.

De Standaard gaf maandag 30 maart geen verslag van de vergadering van de Christen-democraten. Wel lazen de abonnees die dag het ‘Ontwerp-stembusprogram’ van de a.r.-partij.

Bovenaan staat als punt 1:

Krachtige bestrijding van wat in het leven des volks de publieke eerbaarheid aanrandt.

De punten 2 en 3 bepleiten voortgaande bezuiniging en versterking van het militaire apparaat in Nederland en Indië.

Onder luid applaus wordt in Tivoli dit stembusprogram vastgesteld.

Het blad meldt dat er een enthousiaste stemming heerst in Tivoli. De deputatenrede van Colijn, getiteld ‘Om de bewaring van het pand’, wordt meermalen door applaus onderbroken.

Kopschuw toont Colijn zich van nieuwigheden. Tegenover ‘het moderne’, stelt hij ‘het blijvende, dat van eeuwigheid is’.

Somber klaagt hij over o.a. het Neo-Malthusianisme, de rassentheorieën die in Duitsland worden ontwikkeld, de homo-sexualiteit, de aanslagen op gezin en huwelijk, de ‘goddeloozen-propaganda’ in Rusland, 's lands financiën,

de weigering van r.k. en c.h. om mee te werken aan herstel van de doodstraf, en over de aantasting van alle gezag in ‘de moderne democratieën’.

Ook de roep der arbeiders naar medezeggenschap in de leiding van het bedrijf, die hier en daar wordt vernomen, is een symptoom in de universele beweging der moderne democratie. En al zijn er aan dit vraagstuk meer zijden dan de eene waarop ik thans het licht wil laten vallen, zooals het zich uit in den roep der syndicalisten: de fabriek aan de arbeiders! of zooals het tot uitdrukking komt in den wensch der sociaal-democraten naar het gesocialiseerd bedrijf, is dit verlangen niet anders dan een begeerte naar het *ni maître*, in den grond niet anders dan een ontkenning van de autoriteit van het gezag?

Ook op de voorpagina van *Ons Beginsel*, het verkiezingsorgaan van de Anti-Revolutionnaire Propagandaclub te Gouda, verschijnt Colijn als ‘s Lands stuurman’.

Onder de plaat staat het lied:

*Hoû zee, hoû zee, Hoû moedig zee!
Kamp wakker met de golven,
Wel worstlend, nooit bedolven:
Het loope tegen, 't loope mee,
Hoû zee, hoû zee!*

De verkiezingsstrijd wordt er een vóór of tegen Colijn, die als minister van financiën de laatste twee jaar de waarde van de gulden redde met een drastische bezuinigingspolitiek.

Naarmate de aanvallen op Colijn persoonlijker worden, stijgt de vereringslust van de anti-revolutionairen. Vrijwel overal waar Colijn spreekt, zingen zijn volgelingen hem toe: ‘Dat 's Heeren zegen op U daal’. Staande hoort Colijn het aan. Zijn leiderschap is thans onbetwist.

De Houten Pomp zingt:

*Iovivat, wie doet me wat,
Ik stem op Henk Colijn,
Die, naar men algemeen vertelt,
Den gulden veilig heeft gesteld.
Iovivat, wie doet me wat,
Ik stem op Henk Colijn.*

De rubriekschrijver van *De Standaard*, ‘Bijltje’, schrijft enkele dagen vóór de verkiezingen:

We hebben voorts natuurlijk beplakt wat er beplakbaar is. Ik zie groote reclame-biljetten met Colijn er op en daarnaast vuurroode muurvlakten, waarop in duizelingwekkende cijfers door de SDAP iets verkondigd wordt. 't Is goed dat er bij staat: ‘Weg met Colijn’, dan weet ik inééns wat de bedoeling van al die getallen is. De mooie reclameprent van *De Houten Pomp*, Colijn aan 't stuurrad, zie ik ook aangeplakt en achter vensters

hangen, en toen ik verleden week in den spoortrein zat en een van onze nieuwste buurten voorbijspoorde, een buurt die als ‘rood’ staat aange-

schreven, zag ik onder een paar vensters een flink Oranjekleurig biljet geplakt met *Stemt Colijn* er op. Flink zoo, overal worden onze kleuren gezien.

De verkiezingsstrijd wordt beleefd als een religieuze strijd, waarin de anti-revolutionnaire partij tot gideonsbende is uitverkoren om het spits af te bijten.

Vlak vóór de verkiezingsdag dicht Bart van de Veluwe:

*De Veldheer, voor den slag,
had zijn taak volbracht,
Per radio had hij voor 't laatst gesproken:
'Van God, van Hem alleen wordt onze hulp verwacht,
Slechts in Zijn naam de vaandelen opgestoken!
Komt, broeders! Zusters! Heft thans, eer wij henen gaan,
Te zaam in 't Psalmgezag den lof des Heeren aan!'*

Na de verkiezingen krijgt Colijn opdracht een kabinet te vormen. Op 4 augustus begint het te regeren. Ton van Tast tekent in de *Haagsche Post* Colijn opnieuw als stuurman bij het volgende rijmpje:

Maar lang zal Colijn het roer niet mogen vasthouden. De rooste regeerdag valt z'n kabinet op een voorstel van de extreem-protestantse Ds. Kersten, om het gezantschap bij de paus af te schaffen.

De 39-jarige vrijzinnig-democraat Mr. P.J. Oud constateert in een rede:

De beste en meest profetische verkiezingsplaat leverden de anti-revolutionnaires. De heer Colijn werd op hun plaat afgebeeld met oliejas en zuid-wester. 't Was of de teekenaar voorzag, welk een storm over het hoofd van den leider der a.r.-partij zou losbreken! Inderdaad, ze hebben zwaar weer gehad, en het schip is gestrand!

De zedelijke verwildering van 1925

En de zedelijke verwildering in de wereld blijft maar voortschrijden. Heeft het enkele jaren geleden verschenen boek van Oswald Spengler *Der Untergang des Abendlandes* er iets mee te maken, dat 'onze mensen' bijna wekelijks te horen krijgen hoe verdorven het huidige geslacht is?

Colijn geeft in zijn deputatenrede 'Om de bewaring van het pand' op 25 april blijkt dit boek te hebben gelezen, althans er van te hebben vernomen.

De decadentie in onze eeuw is op alle gebied zoo markant, dat Spengler geen twijfel mogelijk acht aan de aanstaande vernietiging. De historische wet, waardoor iedere cultuur, na een periode van opgaan en blinken, weer moet verzinken, wijst allerwegen het doodvonnis onzer moderne beschaving aan.

De 70-jarige volksschrijver L. Penning beziet met ontzetting het na-oorlogse tijdperk in zijn buitenlands weekoverzicht in *Het Schouwvenster*: 'Er is een wereld ineengestort ... Onze hersens zijn te stomp en werken te langzaam, om dit alles te vatten', zo klaagt hij 25 februari.

En hoe waarschuwend er de stemmen ook tegen opgaan, er wordt niet geluisterd. Brood en spelen! wordt er geroepen; sport en nog eens sport! En lege wiegen!
Zoo komt het dat Frankrijk de Negers van Afrika te hulp moet roepen om zijn grenzen te verdedigen. Frankrijk wordt vernegerd. Daar is niets aan te doen.

In een voetnoot merkt de Schouwvensterredactie bij Pennings lege-wiegenklacht op, dat er nog andere oorzaken zijn. O.a. 'de degeneratie van het Romaansche ras'.

Maar de steeds mondiger wordende vrouwen willen in dit verband toch ook nog wel even wijzen op het huidige gebrek aan dienstboden. Wie moet het werk doen als de vrouw alsmaar in het kraambed ligt?

Mevrouw J.M. Westenbrink-Wirtz citeert in *Het Schouwvenster* van 30 januari met instemming een klacht van een katholieke vrouw in het dagblad *De Tijd*:

En als ik dan 's Zondags in de kerk hoor preeken dat in het katholieke gezin de wieg niet leeg moet staan, dan wordt het mij droef te moede en voel ik al den omvang van het dienstbodenvraagstuk.

En hoe komt het dat er dienstboden tekort zijn? Mevrouw Westenbrink-Wirtz wijst op de maatschappelijke veranderingen:

Zoolang men vasthoudt de onderscheiding van den minderen stand, die er alleen maar is om den beteren te dienen, loopt alles op niets uit en keeren de

meisjes niet anders dan noodgedwongen in de huishoudelijke betrekkingen terug.

Maar de vrouwen zijn lang niet meer zo degelijk als ze waren.

Als er in den huiselijken kring gesproken wordt over maatschappelijke of godsdienstige onderwerpen, dan zwijgt heel dikwijls het vrouwelijk deel van het gezelschap, maar zoo spoedig begint niet een der aanwezige dames over een nieuwe blouse, of ze heeft, ook in onze kringen, aller oor.

Aldus constateert ‘Moeder Maartje’ in *Het Schouwvenster* van 3 april. Ontzet slaat ze de handen ineen:

Het lijkt wel zonderling, maar wie zoo de couranten van de laatste dagen doorkijkt, moet wel tot de conclusie komen, dat het aller-allervoornaamste in het leven der vrouw, de mode is(...) 't Is Mode al wat de klok slaat.

Scherp let men op of er in de vrouwenmode aanwijzingen te vinden zijn voor de naderende ondergang van de westerse beschaving.

In *Op dan Uitkijk* van 2 mei gewaagt Dr. J. Veldkamp van

... de klacht uit Parijs, dat je zoo langzamerhand de vrouwencostuums nauwelijks meer kunt onderscheiden van die der mannen, of het moest zijn door de vleeschkleurige kousen der ‘fair sex’, liefst omcirkeld door een platina ring. Van welken wilden volksstam hebben ze die ringendragerij ook weer overgenomen?

zo vraagt verontrust de auteur.

Als onze beschaving en het gezonde volksleven gevaar dreigt, dan is het zeker niet in de laatste plaats van de zijde der vrouw, die zich het *niet* tot een eer rekent middelpunt van het gezellige gezinsleven te zijn of tenminste, als dat voor haar niet weggelegd is, een werkkring te zoeken die het meest overeenkomt met haar eigenaardigen aanleg; die, integendeel, door zich te begeven op een terrein waarvoor de natuur haar kennelijk niet bestemd heeft, of door een doelloos leven, met al de gevolgen van dien (sensatiezucht, enz.) niet tot een zegen, maar tot een vloek voor haar omgeving wordt.

Het artikel eindigt aldus:

Moge God de vrouwen bewaren, opdat ze waardige moeders en echtgenooten en zusters van kloeke mannen kunnen zijn!

Een enkele keer dringt een glimp humor door in de algemene verontrusting over de alsmaar verwilderende en modezieker wordende vrouwen.

De Schouwvensterredactie bekroont 11 september het volgende puntgedicht:

Dames, denkt eer gij besluit

*Tot dragen van kort haar,
Dat thans het nieuwe spreekwoord luidt:
Berouw komt na de schaar.*

Wanneer het ál te gek wordt met de beschuldiging der vrouw, begint 'Moeder Maartje' zich te verweren. In *Het Schouwvenster* van 27 februari roept ze verontwaardigd:

Dacht u nu heusch, dat de meisjes vroeger geen last hadden van verslaafdheid aan de mode? Kom, kom, onder de meisjes van vroeger waren net zulke modepoppen als thans.

Op de klacht dat vele moeders ‘pronkziek’ zijn geworden en ‘de eenvoud des levens’ uit vele gezinnen is verdwenen, wijst mevrouw Westenbrink-Wirtz de opgroeiende dochters als de schuldigen, aan, die hun best doen moeder een beetje te moderniseren.

Niet zozeer om moeder-zelve, als wel omdat ze zich schamen een eenvoudige, een beetje ouderwetsche moeder te hebben.

Niet de moeders, maar de jongedochters zijn de draagsters van het kwaad:

Ik aarzel niet het een van de verderfelijkste dingen van onzen tijd te noemen, dat bij al te veel meisjes het verdiende geld geheel aan kleeding, en daarbij voor een onevenredig groot gedeelte aan bovenkleeding, wordt uitgegeven.

In het algemeen baart de jeugd zorgen. Zo hebben ze - van ouderen - de gewoonte aangenomen om te roken. *Patrimonium* waarschuwt:

De ouders mogen hier wel ernstig en nauwlettend toezien. Niet alleen omdat het een roekeloze geldverspilling en schadelijk voor de gezondheid is, maar ook omdat het cigarettens-rookende opgroeiende geslacht schijnbaar de kracht en de energie verliest om zijn aandacht te bepalen bij de maatschappelijke en politieke vragen, en schier alleen lust gevoelt om mede te doen aan de overdreven sportmanie; over voetballen en rijwielwedstrijden kunnen zij spreken. Voor vraagstukken van hogere orde heeft menigeen geen belangstelling meer. Hier dreigen zeer ernstige gevaren; laat ons acht op dit alles geven.

Dit is aan geen dovemansoren gezegd bij de protestants-christelijke kamerleden. Minister Colijn mag er dan vóór zijn om een miljoen uit te trekken voor de Olympiade, die in 1928 in Amsterdam zal worden gehouden (er zal dan 's zondags niet worden gesport), alle a.r.-kamerleden, de meerderheid van de c.h.-fractie en Ds. Kersten stemmen tégen dit voorstel. Veel stof doet daarbij opwaaien de verwijzing van het a.r.-kamerlid Prof. Dr. Hugo Visscher ('de man met de geuzenkop') naar 1 Timotheus 4:8a:

Want de lichamelijke oefening is tot weinig nut.

De verkiezingen van 1925 staan volgens *De Graafschapper* (a.r.) van 23 april in het teken van 'de strijd voor het heilig houden van den huwelijksband en voor handhaving van den Christenlijken grondslag van ons volksleven'. In een somber gestemde rede betoogt Colijn:

Die strooming ten onzent, die ingaat tegen de Christelijke grondslagen van het huwelijksleven, is slechts een vertakking van een internationale beweging.

In *De Spiegel* van 30 mei schrijft 'Opmerker' naar aanleiding van deze rede:

Al meer en meer wordt het zedelijk gevoel afgestompt. Het is walgelijk, te hooren, welke gemeene brochures men gratis in de brievenbussen der menschen in de groote steden stopt, teneinde hen te bewegen, bewust het kindertal te beperken en daarvoor aangeeft de middelen die dan dienstig kunnen zijn.

Ook in christelijke kringen kleden de vrouwen zich nog steeds niet zoals 't hoort. 'Opmerker' meent:

... als vele vrouwen en vele meisjes onder ons zich eens biddend afvroegen: Ben ik nu wel gevoeglijk gekleed; wek ik geen onreine lusten op? dan weet ik zeker, dat het er spoedig beter zou uitzien dan nu, helaas! in breeden kring moet worden geconstateerd. Weten zij dan niet, dat zij menigen jongen man in de verleiding brengen? Weten zij dan niet, dat er onder haar gekleed gaan in de kleeding, waarmede Thamar zich kleedde, toen zij Juda opwachtte? ... Vaak worden modeshows gehouden, waar ook de Christen-vrouw heengaat. Deed zij niet beter, er weg te blijven? Beter in overeenstemming met ons beginsel was de stem van een vrouw op de laatste jaarvergadering van den Bond van vrouwen tot verhooging van het zedelijk bewustzijn, die vroeg te protesteeren tegen het houden dier shows...

Met bezorgdheid neemt men ook kennis van de teruglopende geboortecijfers in Den Haag. Ook het badnummer van *Het Leven* is een schandvlek op de natie. Mevrouw Van Hoogstraten-Schoch, in *De Nederlander* van leer trekkend tegen 'het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel, slapheid en losheid van zeden in onze dagen', heeft vreemde verschijnselen waargenomen.

Ik zag in een spoorwegcoupé een ouderen man het badnummer van *Het Leven* inkijken, terwijl om zijn wellustige lippen een zekeren grijns lag, die maakte dat een koude rilling over mijn rug liep.

Waar had ik die uitdrukking meer gezien?

Bij een gier, ja zeker, bij een gier!

Ik zag hem het blad overreiken aan een maat, die een eindje verder in de coupé zat. Ook op diens gezicht kwam dat zekere, dat zoo moeilijk te beschrijven valt.

Uiteraard geraakte de schrijfster razend nieuwsgierig. Tegenover de *Nederlander*-lezers wendt zij studiezin voor ('bij studie hoort materiaal') om haar volgende stap te verklaren:

Aan een stil, uitgeleefd stationnetje kocht ik het badnummer van *Het Leven*. Toen ik het doorbladerde, legde zich als het ware een koude hand op mijn hart. Ik heb me verbaasd afgevraagd: 'Wat gaat er van een land worden, dat zóó zijn vrouwen eert, zóó zijn jong, lief vrouwelijk Nederland te koop aanbiedt aan de begeerige blikken van de degenereerden? Wat moet er van een volk worden, waarvan de jonge dochters toestemming geven om zóó afgebeeld te worden?'

En scherp wordt vooral gelet op de jeugd. Hoe moeten de jongeren zulke degelijke burgers worden als de ouderen? Dr. J. Veldkamp geeft in *Op den Uitzicht* van 17 januari aan, waarin z.i. het kwaad schuilt.

Ik geloof, dat er tegenwoordig over het algemeen te weinig gehoorzaamheid geëischt wordt. Met al die slapheid kweekt men geen krachtige karakters, die tóch hebben leeren buigen voor het wettig gezag. Een her- en derwaarts geslingerd, wispelturig, eigenzinnig, zich gewichtig voelend geslacht,

lastig voor zichzelf en voor hun mede-mensen, in den grond
onmaatschappelijke mensen dus!

Hoe moet men het kind *dán* aanpakken? Dr. Veldkamp belooft wonderen door strenger
tucht.

Hoeveel rijker kan zich het kind ontplooien in een goed geordend gezin,

waarin dat kind naar Gods gebod zijn ouders *eert* (en dit ook uit in de wijze van aanspraak) ... Zoo'n kind zal ook niet van uitgaan aan elkaar hangen, zooals het ultra-‘moderne’ kind. O, zeker, het zal het dol vinden, eens uit te gaan! En wandelen, fietsen, picknicken! De hei op, het bosch in! Heeft God zelve niet den eersten *hof* geplant? Maar het zal op zijn tijd ook heel graag bij zijn ouders thuis blijven, hen helpen, of stilletjes een boek bij hen zitten lezen.

Het water loopt vele ouders om de tanden bij dit beeld. Wantrouwend slaan zij het gedrag van hun kroost gade. Vastberaden grijpen vele vaders de wonderroede. Het is schreeuwend noodzakelijk dat het kind een bondgenoot krijgt. Die treedt reeds naar voren. Het is de 35-jarige Dr. J. Waterink. In *Op den Uitkijk* van 21 februari schrijft hij:

Ook in het kind is de neiging tot alle kwaad. Maar dat geeft ouderen nog niet het recht om nu ook maar alles wat het land doet, te zien als voortgekomen uit die bedorven natuur...

Ouders, God vraagt van U niet slechts, dat Gij kinderen *hebt*, maar ook dat gij ze *houdt*. Wanneer ouders een kind verliezen door den dood, weenen ze. Het is te verstaan. Maar hoeveel ouders en opvoeders zijn er niet, die elken dag al hun best doen hun kinderen kwijt te worden? Is het niet het allerergst, dat gij uw kind *geestelijk* verliest?

Met tal van verhalen ‘uit de praktijk’ tracht Dr. Waterink de ouders af te helpen van de opvoedingskrampjes, waarin de onheilsjournalistiek hen onvermijdelijk moest brengen. ‘Maar er staat ook in mijn bijbel zooiets van kinderen tot toorn verwekken’, betoogt hij in *Op den Uitkijk*. En hij ontleedt een geval, waarin z.i. elke opvoedkundige intuïtie ontbrak, ‘laat staan dat er gedacht kan worden aan godsdienstige opvoeding’. 't Is een verhaal uit een calvinistisch gezin in 1925. Het woord is aan Dr. Waterink:

Het was zoo ‘gewoon’ geweest, toen Henk van de catechisatie kwam. Vader en moeder keken tegelijk naar de klok, toen ie binnen kwam. 't Was nou precies op tijd. ‘Fijn - nou konden ze niks zeggen’. (Ouders, waarom zoo vaak dat irriterende dat ge op de klok kijkt wanneer de jongen thuis *is*? Zorg dat ge weet, hoe laat het is. Dan kunt ge, als hij op tijd is, hem een onaangename gewaarwording, misschien ook een verkeerde gedachte sparen). Toen had vader gevraagd: ‘Was 't gezellig?’

‘Nou’ - had Henk gezegd ... ‘gezellig... wie vindt 't nou gezellig op catechisatie?’

‘Ja jongen, in mijn tijd,’ zoo was vader begonnen, - en Henk dacht: ‘ja - in uw tijd - dat weten we al - toen waren er zoo enkel engeltjes’ - ‘in mijn tijd’ zoo sprak vader - en Henk wist al wat er kwam - ‘in mijn tijd, toen hadde' we d'r plezier in om naar de leering te gaan. We leerden nog bij den ouwen Kerkman, maar ik kan je vertellen, er was heel wat meer liefde dan nou bij de jeugd. Ik was blij a's 't weer maandag was. Ik leerde m'n vragen voor plezier - en d'r was geen vraag of die ouwe baas wist 'r 'n antwoord op - geloof maar.’

‘Hm’ - had Henk gezegd - ‘had-ie zich voor waarzegger motten verhuuren.’
Snel was moeders blik naar vader gesprongen - ze had éven gedacht, of
ze

misschien een uitbarsting kon voorkomen. Even nog kopjes thee presentereen of zoo iets. Ze voelde plots, dat er spanning kwam. Maar 't was te laat...

... 'Jongen,' zoo barstte vader los, 'zul jij niet met wat meer eerbied leere' prate' over dien ouwen dominee; 't is 'n schandaal; ik merk wel, hoe onverschillig je hart is. Moeder en ik ...' (moeder ... och 't goeie mensch begréép veel beter dan vader!) ... 'hebben er verdriet genoeg van, maar als jij zoo doorgaat, dan gaat 't mis met je. Je weet "door den weg der tegenspreking Korachs vergaat de afvallige", zooals d'apostel Judas zegt. Jonge, jonge, ik heb je 't vaak genoeg voorgehouden...'

En vader zette z'n preek nog wat voort.

Tot 't Henk te machtig werd.

'U neemt ook alles precies zoo op...'

Toen werd 't vader heelemaal te erg. Hij vergat zichzelf schier. 'Ja, dat is de taal van de wereld van onzen tijd ... je mot 't niet zoo precies nemen.

Nee ... je mot wat van de wereld ook wezen. Maar ik zeg je ...' (en de vuist kwam op tafel) 'je kunt niet God dienen en den mammon'.

Plotseling steeg Henk 't bloed naar 't hoofd.

Ietwat driftig was-ie, zooals vader ook vroeger was.

En het was er uit voor-ie 't zelf wist:

'Ver ... r ... rek.'

Toen schrok-ie van z'n eigen woorden...

Er ging plotseling iets in hem stuk...

Maar vader viel al in - met een gebaar dat waardig geweest zou zijn, wanneer het kalmer was geweest en wijzer woorden had begeleid...

'Ga uit m'n oogen...'

Henk verdween al.

Nog klonk 't 'm na ... 'Wie zijn vader vloekt'...

Vijf minuten later lag-ie op bed te schreien ... en er hoonlachte iets in z'n hart.

Och, later sleet het wat uit ... Later ... Maar toch ... soms wist-ie niet of-ie moest schreien of lachen.

Zóó is hef gebeurd.

En zóó gebeurt het héél vaak.

En verder...

... roept H. Colijn in een toespraak: 'En hieraan vooral houd ik én persoonlijk én als eerste vertegenwoordiger der a.r.-partij vast: er kome geen periode meer van tekorten! Het gat is gestopt en voorzoover het van ons afhangt blijft het dicht.'

... verstrekt *Het Schouwvenster* het volgende middel tegen neusbloeding:

Stamp versche peterselie in een vijzel en leg dit in de neusgaten. Ingeval eener wonde, legt men eveneens fijngehakte, versche peterselie, als pappleister er op, dat onmiddellijke stelping van het bloed teweeg brengt.

1926

Christelijke cursus leidt op tot 'ik-mens'

Advertentie:

Treedt ook gij toe! Maak aldus een begin. Wilt gij altijd een zwakkeling blijven, die zich aan een stroohalm vasthoudt? Zult gij dit jaar blijven voortsukkelen in het moeras waarin gij wellicht al jaren hebt geleefd? Laat 1926 voor u een jaar van werken en worstelen worden.

Ferme klarenstoten worden gegeven op de advertentiepagina van het christelijke, geïllustreerde weekblad *De Spiegel* van 2 januari 1926. Een nieuwe religieuze sekte?

Wie de - een pagina grote - advertentie doorworstelt, ontdekt dat hij te maken heeft met het 'Christelijk Instituut voor Zelfontwikkeling' (dir. C.G. Wiegand), dat voor nog geen gulden per week een heel gezin een schriftelijke cursus 'persoonlijkheidsvorming' wil geven.

Onder de kop **PERSOONLIJKHEID EN INTELLECT VEREEND, BRENGEN U DE ZEGEPRAAL**, worden 5 januari de zich in het moeras aan strohalmen vastklemmende zwakkelingen opgeroepen 'ik-mensen' te worden.

Ik-mensen zijn persoonlijkheden, en voor wie heeft men meer achting en waardeering: voor *persoonlijkheden*, of voor mensen, met wie men kan doen, al naar men goedvindt?

In grote letters roept de advertentie de Spiegellezers toe:

ALLEEN AAN DE PERSOONLIJKHEID IS, GELEID DOOR DE WIJSHEID EN DE KRACHT GODS, DE TRIOMF VERZEKERD.

Verachtelijk laat de advertentie zich uit over de kennelijk nog in het moeras vertoevende massa.

Bij de massa daarentegen, die voor een groot deel overbelast was met ingestampte en half verwerkte kennis, zien wij wrevel, teleurstelling in hare levensverwachting en de kortstondige opgeblazenheid maakt daar plaats voor inzinking, die eindigt in verslapping en afmatting. Zoo is de toestand op het einde van de eerste 25 jaren der 20ste eeuw.

O, die massa...

De massa gaat haar geestelijk godsdienstig leven steeds meer verwaarlozen en zoekt in lichaamskracht en vlugheid haar ontspanning en levensdoel. De jeugd is de toekomst en wie nog oog heeft voor het ware levensgeluk, zoekt de jeugd te verzamelen en te onttrekken aan de verderfelijke macht, die haar afvoert van alle godsdienstig leven.

En ook op dit terrein klinkt het: *richt U wel* tot de massa, maar zoek het *individu* te bereiken, door persoonlijk contact; en men zoekt naar *organisators*, naar *jeugdleiders*, naar *persoonlijkheden*, naar *superieure krachten*, doch

men vindt ze slechts *sporadisch*, als men ze nog vinden kan. Zoo woelt en worstelt het mensdome als *massa*, en alleen PERSOONLIJKHEDEN kunnen zich verheffen in deze worsteling en hun bestaan handhaven.

Een cursus van het Christelijk Instituut voor Zelfontwikkeling kan blijkbaar helpen een superieure kracht te worden.

In anderhalf jaar tijds vonden meer dan 700 personen hierin hun *kracht* en *voortgang*, geestelijk en stoffelijk konden zij opklimmen van den geringen stand tot den adelstand des geestes, werden van eenvoudige bijna vergeten jongelingen op verantwoordelijke posten geplaatst, werden volksleiders, en tot de hoogste ambten in kerk en staat geroepen.

Wie volksleider wil worden (en geestelijk en stoffelijk opklimmen) kan voor 20 cent aan postzegels inlichtingen krijgen over de schriftelijke cursus. Buiten op de enveloppe vermelden: 'Ora et Labora'. De advertentie besluit:

Vraagt nog heden inlichtingen, eer gij *weder ingedommeld zijt in Uw ingezonkenheid en afmatting*.

Javaanse troebelen baren zorg

In de Rotterdamse haven maakt zich het nieuwe vrachtschip 'Franken' van de Norddeutsche Lloyd los van de kade. De fluit loeit. De reis naar Nederlands-Indië begint.

Aan boord bevindt zich het bemanningslid Jan Valtin. Niemand kent hem. Maar de kapitein is gelukkig dat hij deze Duitser vlak voor het vertrek nog heeft kunnen aanmonteren, toen één der bemanningsleden (een communist) zich plotseling ziek meldde. Niemand let op de bagage van de zeeman. Niemand weet wat er in de pakketten zit, die hij aan boord bracht.

Ook Jan Valtin, wiens echte naam Richard Krebs is, heeft er geen idee van. Dat gaat de Komintern-agent ook niet aan. Zijn taak is slechts om deze pakketten naar Nederlands-Indië te brengen en af te geven aan de vrouwelijke Komintern-agente M. Lan. Ze zal zich legitimeren met een foto van een hond. Dezelfde foto als hij op zak heeft.

De Duitse Komintern-agent Krebs doet wat hem geleerd is in Moskou. Er zal vermoedelijk wel een opstand in Indonesië worden bevorderd tegen het Nederlandse gezag. Niet om dit gezag omver te werpen. Daar is geen schijn van kans op. Maar elke mogelijkheid om onlusten te wekken in het ontwakende Azië moet worden aangegrepen. De Aziatische volkeren beginnen te verlangen naar zelfstandigheid. Ze willen vrij zijn van westerse overheersing. Het is de strategie van Moskou om te zorgen dat dit nationalisme met het communisme zal worden vereenzelvigd. Vooral in de koloniale mogendheden moet die mening postvatten. Het moet zo worden dat de westerse bestuurders geen verschil meer zullen zien tussen communisme en

Aziatisch nationalisme. Een betere propaganda voor het communisme is niet denkbaar bij de gekleurde volkeren. Onlusten kunnen daarbij dienst doen.

Jan Valtin draagt z'n pakketten van boord.

Een half jaar later breken er opstanden in Nederlands-Indië uit. De tactiek van de rebellen vertoont een merkwaardige overeenkomst met die van de communisten in barricadegevechten te Hamburg.

Met krachtige hand slaat het Nederlands gezag de opstanden neer, maar de communisten kunnen tevreden zijn.

‘Het was alleen maar communistisch gestook’, zeggen de Nederlandse gezagsdragers.

‘Onze mensen’ knikken. Communisme is het, en anders niks. En wie begrip toont voor de Indonesische nationalist, speelt het communisme in de kaart, zo denken zij.

In *De Houten Pomp* verschijnt een spotprent, waaronder men leest:

Terwijl de Javaan ten doodendans wordt geleid, durft de sociaal-democratie hier te lande de Regeering de schuld te geven en haar tot zacht optreden aan te manen. De familieband trekt zeker; immers in geheel de opgestane streek is de communist de aanstoker. En hoe zal de eene revolutionair (de soc. dem.) de andere (de communist) bestrijden?

En *De Spiegel* meent over de opstanden:

Het gezegde dat de bevolking in het Bantamse het juk ‘moede’ was, was maar een voorwendsel. Het was alleen *Moskou*, dat revolutie wilde verwekken.

Moskou heeft reden tot lachen. Zó gaat het goed. Hoe meer schuld in het westen, hoe meer eer in het oosten.

Ds. Geelkerken afgezet door Asser Synode (‘de slang’)

Wanneer de koster van de gereformeerde Molenstraatkerk in Assen de gaslampen aansteekt die maandagavond 25 januari 1926, weet hij dat het is voor een historische bidstond. Heel gereformeerd Nederland kijkt naar het Drentse provincieplaatsje, waar een morgen beginnende buitengewone generale synode van de gereformeerde kerken zal uitmaken of de Amsterdamse predikant Dr. J.G. Geelkerken het gezag van de bijbel aantast of niet.

Sinds die zondagavond 23 maart 1924 kerkganger H. Marinus in een preek Dr. Geelkerken meende te horen betwijfelen of nu wel een heuse slang Eva in het paradijs had toegesproken, is er heel wat gebeurd.

De kerkeraad kon geen theologisch kwaad in Dr. Geelkerken ontdekken, maar een hardnekkig het ‘hogerop’ zoekende broeder Marinus vond tenslotte gehoor bij belangrijker kerkvorsten, die Dr. Geelkerken tóch al niet mochten vanwege diens onafhankelijke gepreek en geschrijf tegen de zelfgenoegzame besloten-club-mentaliteit op het gereformeerde erf.

In de kerkelijke procedure geven de partijen elkaar geen millimeter toe. Steeds kwader worden de strenge bewakers van de gereformeerde leer en de gereformeerde zeden door de van steeds dieper verachting jegens hen getuigende houding van Dr. Geelkerken.

Niet alleen theologen hebben zich in de burgeroorlog geworpen, die in kerkblad en brochure woedt op het gereformeerde erf. Ook gewone mannenbroeders schrijven

brochures, die voor enkele dubbeltjes verkrijgbaar zijn. Zelfs broeder Marinus brengt een brochure voort. Voor calvinistische drukkers is het een fijne tijd.

Kernvraag is: Was het een ‘werkelijke’ slang die in het paradijs tot Eva sprak? Of is hij geen Schriftaanrander, die niet rotsvast weet of Genesis het

Zóó zie ik onzen Duymaef graag.

ES IST ERREICHT!

Zoo zie ik onzen Duymaef graag,
Vier blanke sterren op zijn kraag,
Als had dat wijze staatsmanshoofd
Den Melkweg van zijn glans beroofd!
Nu hij aldus in glorie prijkt,
Is wel de hoogste tree bereikt,
Die hij van dat zijn roem begon
Tot heden toe bereiken kon.

Geen pet, een steek dekt nu het oord
Waar hij zijn brein te hebben hoort;
De veeren op die struische steek
Zijn van ontzag voor Duymaef bleek;
Daaronder draagt, gelijk een veest,
Vier gouden kwasten thans zijn borst;
Het komt er in dit grootsch bestaan
Op géén kwast meer of minder aan!

Wie had dat vroeger ooit gedacht
Toen Steenwijk hem ter Kamer bracht
Dat zulk een groetheid eenmaal zou
Hem trotscher maken dan 'em paus?
De landmaat, loepend langs de straat,
Aanschoovt zijn vleitend aangezicht,
En voelt het als bewijs van kracht,
Dat Néerland hem heeft voortgebrecht!

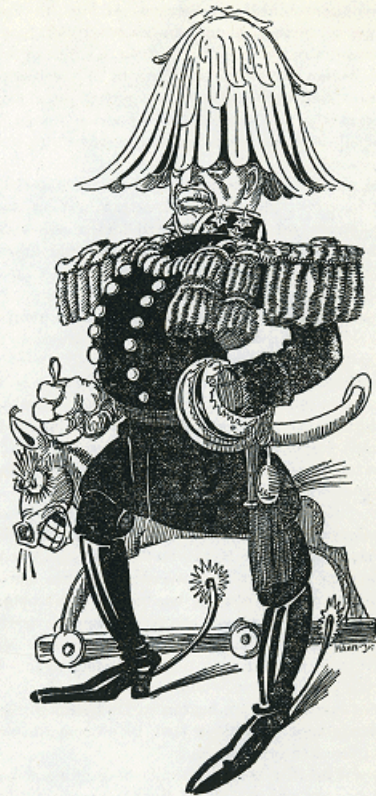
Maar schoot hij dan als Generaal,
In volen glans en luisterpraal,
Geen bloed kleeft aan zijn blanke hand
Dat hij vergoot voor 't vaderland.
Geen vloeistof heeft hij ooit verdamd
Dan ink... en water voor de tranen,
Die sijpelt langs zijn schoen gelast
Als... „Zij" de Ridderzaal verlat.

Maar wil heeft hij gendevoerd
En met zijn taal het volk ontroerd;
Wanneer men dan daarbij bedacht,
Dat slechts een tiende van zijn knucht
De natie toch maar heeft verkwikt
Omdat de rest werd ingeslakt,
Dan voelt men welk een redenaar
Hij zoet geweest zijn, heer Duymaef!

En nu dat hoogste werd bereikt,
De Generaal daar vóór ons prijkt,
Een krijgsmann, die in heel 't bestaan
Geen doos klip heeft kwaad gesaan,
Nu gunnen wij (ons hart is ruig)
Wilt graag dat mooie peik aan Duymaef,
En roepen gaarne allemaal:
Hoog leve Hollands Generaal!

374

Tekening van A.H. Nieuw

Duymaer van Twist (van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm) klimt (b.d.) op tot de rang van generaal. De Notenkraker wijdt er een pagina aan. De Houten Pomp nam vers en prent over met het bijschrift: 'Ziehier de felicitatie van De Notenkraker bij de promotie van ons kamerlid.'

ook heeft over ‘zintuiglijk-waarneembare werkelijkheden’?

Ook de buitenwacht leeft geïnteresseerd mee. Met een voor theologen irritante simplificatie brengt de man-in-de-straat het hele gewichtige theologische vraagstuk terug tot: ‘Sprak de slang of sprak hij niet?’

Er verschijnen foto's in de kranten van Dr. Geelkerken, ‘de slangendominée’. Een krant laat een slang rond het portret-ovaal van de predikant kronkelen. Men vermaakt zich met de broederoorlog tussen de elkaar regelmatig van ‘vuil spel’ beschuldigende gereformeerden.

Ernstig beklimt de gevierde Utrechtse predikant Dr. J.C. de Moor (47) de kansel van de ouderwetse Molenstraatkerk in Assen. Als praeses van de vorige synode zal hij de bidstond leiden, die voorafgaat aan de ‘buitengewone’ aan de kwestie-Geelkerken gewijde kerkvergadering. Zijn dokter had hem afgeraden naar Assen te gaan, maar 't zal wel wat meevallen, denkt de predikant.

Hij laat zingen psalm 119:3: ‘Och, schonkt gij mij de hulp van Uwen Geest’. Men kan het suizen der gaslampen horen, wanneer Dr. De Moor spreekt over wat voorafgegaan is aan deze synode:

Wij moeten met schaamte bekennen, dat reeds de manier, waarop in het aanhangige proces velen zijn opgetreden, allerm minst is geschikt geweest om den eerbied voor Gods openbaring te versterken. Dat de wereld zoo gruwelijk heeft gespot b.v. met de paradijsgeschiedenis, blijft weliswaar voor haar rekening, maar het is niet te ontkennen, dat dezerzijds daartoe aanleiding te over is gegeven...

Sinds 1892 is er wel menigmaal allerlei moeite geweest, doch nimmer stegen de wateren van wereldzin, hartstocht en onderlinge vijandschap zoo hoog als thans, en werd de Kerk van Christus zoo zeer tot een aanfluiting.

Over de zaak zelf merkt de gevierde Utrechtse kanselredenaar o.a. op:

De Gereformeerde Kerken bezitten in haar belijdenis en de verdediging, welke deze tegen de dwaalleer bevat, een allerkostelijksten schat. Zij zullen echter voortdurend er op bedacht moeten zijn, dit bezit te verdedigen en zich immer moeten inspannen om de leugens te ontmaskeren. Daarbij mogen zij ten slotte niemand en niets ontzien...

De synodevergaderingen beginnen. De mannenbroeders komen bijeen in de Zuidersingelkerk, een kloek stuk gereformeerde architectuur in het hartje van het Drentse brinkstadje.

Intensief neemt Dr. De Moor aan de besprekingen in een belangrijke commissie deel. Tot 1 uur 's nachts zit hij dinsdag aan de stukken te werken. Om vijf uur staat hij woensdag 27 januari alweer op. Hij logeert, zoals alle synodeleden, bij een gastvrij gereformeerd gezin in Assen. Samen met Prof. Dr. H.H. Kuyper en de Vlaardingse Ds. H.J. Heida wandelt hij de tweede synodedag om vier uur naar z'n logiesadres aan de Torenlaan. Onderweg voelt hij zich onwel worden. Tijdens het theedrinken wordt het duidelijk dat hij iets ernstigs heeft. Men brengt hem naar bed. De dokter

constateert een beroerte. Nog vóór middernacht overlijdt de gevierde predikant. Verscheidene synodeleden kunnen hun tranen niet bedwingen, wanneer ze het bericht vernemen.

Er gaat een schok door gereformeerd Nederland. Dr. De Moor dood! Op de tweede synodedag! De naar Assen getrokken journalisten hebben het druk met de berichtgeving over dit sensationele sterfgeval. Maar schande wordt er gesproken over de manier waarop het *Algemeen Handelsblad* zijn lezers op de hoogte stelt van het overlijden van Dr. De Moor.

In *Op den Uitkijk* schrijft een diep verontwaardigde Dr. J. Veldkamp:

De stilheid der ontroering, in wijden kring gewekt door de plotselinge ineenstorting van deze schijnbaar nog zoo krachtige figuur, werd rauw geschonden door de schandelijke lastertaal van een bericht in het *Handelsblad*, als zou de slag, die den eik velde, zijn toegebracht door de leden der commissie uit de Synode, wier voorzitter hij was, en wier heftigheden hij niet zou hebben kunnen beheerschen. Het *Handelsblad* heeft zijn leedwezen betuigd over het leugenbericht. Dat was ook wel het minste wat men doen kon.

De synode vergadert voort. Vrijwel ononderbroken blijven de deuren gesloten, een geheimzinnigheid, die wrevel wekt in het land. Dr. Geelkerken wordt verhoord. Gemeenteleden uit Amsterdam worden verhoord. In de wandelgangen gaat het gerucht dat de synode onder de indruk is van de klacht van een eenvoudige, aan de Amsterdamse Overtoom wonende slager, dat de preken van Dr. Geelkerken z'n huisvaderlijk gezag hebben aangetast.

De spanning blijft er in. Zullen de broeders brokken maken? Of zullen ze wijzer zijn?

Dr. Geelkerken denkt dat het wel mee zal vallen wanneer even voor zijn vertrek synodepraeses Ds. K. Fernhout Mzn (die hem 5 februari 1911 te Epe in het ambt bevestigde) op hem komt toelopen, hem een schouderklop geeft en zegt: 'Ik ben blij, dat je hier geweest bent.'

In de maand maart komt de ontknoping van het drama. Na wekenlang vergaderen beslist de synode dat de slang een 'zintuiglijk waarneembare werkelijkheid' is geweest.

Van Dr. Geelkerken wordt geëist dat hij de volgende verklaring zal ondertekenen:

Ondergeteekende, kennis genomen hebbende van de uitspraak der Synode, enz.

verklaart zich aan deze beslissing te conformeren en het Schriftverhaal Genesis 2 en 3 naar zijn in de uitspraak der Synode aangegeven zin zonder eenig voorbehoud te aanvaarden en ten grondslag te zullen leggen aan wat hij in dezen zal leeren.

Hij krijgt vier dagen bedenktijd.

Zeven dagen verstrijken. Dan komt een weigerend antwoord van Dr. Geelkerken bij de in Assen vergaderende broeders binnen. Ze lezen o.a.:

Gelijk ik reeds meermalen verklaarde, heb ik persoonlijk geen bepaalde exegese betreffende bedoelde punten, en evenmin op zichzelf eenig

geloofsbezwaar tegen de onder ons bestaande traditioneele uitlegging daarvan.

Maar Dr. Geelkerken wenst ruimte in de kerk van Christus voor hen, die niet in een echte slang kunnen geloven. Hij bepleit 'een behandeling in vollen omvang der zich onder ons voordoende vragen inzake Gereformeerde Schriftbeschouwing' en verklaart zich bereid zolang dit duurt zich in preken en

catechisaties naar de uitspraak der synode te zullen voegen.

Wat nu te doen?

Koortsachtig beraadslagen de broeders in de Asser Zuidersingelkerk wat er moet gebeuren met deze rebel. Dat kán een synodaal lichaam toch niet nemen? Hij zál tekenen. Zonder voorbehoud.

‘Geef hem nog één kans,’ pleiten sommigen, ‘geef hem nog één dag om toch te tekenen. Stuur hem een telegram.’

‘Dan moeten we opschieten,’ zegt een praktisch synodelid, z'n vestzak-horloge openknippend, ‘om negen uur sluit het telegraafkantoor hier.’

De verslaggever van het *Friesch Dagblad* (a.r.) wordt naar het telegraafkantoor gestuurd om te vragen of het nog even open kan blijven. ‘Om dringende reden, ernstiger dan een ziektegeval.’

‘Goed, tot half tien dan,’ stemt de PTT-beambte toe.

Even voor half tien komt Ds. J.P. Klarhamer (uit Dokkum), de tweede scriba van de synode, het Asser postkantoor binnenrennen met een ultimatum aan Dr. Geelkerken tot elf uur morgenochtend.

Een Amsterdamse PTT-bediende werpt zich op zijn rijwiel en schelt aan bij Dr. Geelkerken. Vele gereformeerde theologen slapen die nacht onrustig.

De synodevergadering van de volgende dag, 12 maart, begint vriendelijk. Praeses Fernhout is jarig en wordt waarderend toegesproken. De verslaggevers van de christelijke pers bieden een bloemstukje aan. De synode zingt: ‘Want God de Heer zoo goed, zoo mild, is t' allen tijd een zon en schild’.

Dan komt de zaak Geelkerken. Bij geruchte heeft iedereen het al gehoord. Hij weigert.

De praeses leest het antwoord-telegram voor:

Uw ongecollationneerd telegram, zooals ik dat tegen elf uur gisteravond ontving, waarin Uw uitspraak omtrent Genesis 2 en 3 onttrokken wordt aan de wettige vrijheid van beoordeeling door een wetenschap, die zich gebonden houdt aan Gods Woord, maakt onderteekening uwer verklaring voor mij en iederen Gereformeerden geloovige te meer onmogelijk.

Wat zal de synode doen? Tegen twaalf uur valt de beslissing. Geelkerken moet worden geschorst.

Maar er komt nóg een telegram. Dr. Geelkerken zou op z'n eerste beslissing zijn teruggekomen.

‘We leven bij het uur,’ zegt een der synodeleden tot de in spanning in de perskamer wachtende journalisten.

Verslaggever R. Hagoort van *De Standaard* krijgt echter in de loop van de middag uit Amsterdam de tip, dat het tweede telegram vermoedelijk een falsificatie is. Een kwalijke grap. Hij meldt in z'n krant:

Groot was de verontwaardiging ter synode. En begrijpelijk. Deze misleiding verlengde de synodeduur met een hele dag.

Velen staan 's avonds voor het kerkgebouw aan het Asser singeltje te wachten op nieuws. Omstreeks elf uur 's avonds mag het publiek naar binnen. De zitting wordt openbaar. De synode stemt over het voorstel om Dr. Geelkerken voor drie maanden te schorsen. Niemand is tegen.

Spotprent van Hahn Jr. in *De Notenkraker*. De Houten Pomp (a.r.) nam het plaatje over met het bijschrift: 'Hoe de kwestie-Geelkerken de sociaal-democratische pers vermaakt.'

Terwijl gereformeerd Nederland in spanning afwacht of Ds. Geelkerken zich iets van het schorsingsbesluit zal aantrekken, publiceert *De Notenkraker* op 13 maart nevenstaande spotprent.

De geschorste predikant zelf woont op dat moment in Amsterdam een kerkeraadsvergadering bij. Laat komt hij thuis. Opeens hoort hij gejoel buiten en geroep: hiep-hiep-hoera! Leve Dr. Geelkerken!

De Standaard meldt de volgende dag:

Na afloop van de kerkeraadsvergadering hebben eenige studenten van de Vrije Universiteit Dr. Geelkerken voor zijn woning een ovatie gebracht.

Publiek staat in Amsterdam ook de volgende dag, zaterdagavond 13 maart, te wachten op nieuws uit de kerkeraadsvergadering. Zal 'Amsterdam-Zuid' zich iets aantrekken van het schorsingsbesluit?

Even voor middernacht komt naar buiten ouderling K. van den Berg (schrijver van de brochure: *Toelichting op de kwestie-Geelkerken*). Hij deelt de wachtenden mee, dat Dr. Geelkerken morgen gewoon zal preken.

De Standaard van maandag 15 maart meldt:

Gisterenmorgen trad Dr. Geelkerken op in de godsdienstoefening in de Parkkerk. Reeds lang voor half tien, het uur waarop de deuren zouden opengaan, stond een groote schare voor het kerkgebouw, en toen de deuren opengingen, was alle beschikbare ruimte in het kerkgebouw dadelijk bezet, terwijl velen buiten het kerkgebouw moesten blijven. Na den dienst werd Dr. Geelkerken door zeer velen naar huis begeleid.

Voor de middagdienst blijken nog méér mensen lucht te hebben gekregen van de rebellie van de Amsterdamse predikant. Persfotografen komen in actie. Ook de politie ziet zich genoopt op te treden in deze theologische affaire. *De Standaard* meldt over het overheidsoptreden bij de Schinkelkerk:

De politie stelde hier het publiek in file op.

Om half zes gaan de deuren open. Bij ploegen van twintig man tegelijk laat de op orde beluste politie de gelovigen binnen. Voorts weet *De Standaard* te melden:

Ook binnen hield de politie toezicht. Na de godsdienstoefening wachtten honderden Dr. Geelkerken buiten op. Onder politiegeleide en gevolgd door een groote schare belangstellenden werd hij naar zijn woning gebracht.

In hetzelfde nummer getuigt een ingezonden stuk van de zijde van VU-studenten van vrees.

De pyramidale onzin in het als gewoonlijk sensationeel 'Geestelijk Leven' van *De Telegraaf* en andere Lib. bladen gedebiteerd over 'de ovatie aan Dr. Geelkerken' verdient wel eenige toelichting.

Men is kennelijk beducht dat achter het studentengejuich vrijdagnacht teveel theologie zal worden gezocht. Omstandig wordt uiteengezet dat een bijeenkomst van het studentencorps wat vroeg was afgelopen en dat toen iemand het plannetje had geopperd om iemand een ovatie te brengen.

Zoo kwam het dat 40 (geen tachtig!) (de overgrootste meerderheid der corpsleden ging netjes naar bed) 'jonggekeelde' studenten (*Telegraaf*) ter ovatie uittogen. Van deze 40 waren er 20 verwoede Geelkerkisten en dus mag aan hun oprecht enthousiasme niet worden getwijfeld. Bij de rest zat voor de stille hoop op ingrijpen van den sterken arm en diens gevolg een gratis logeerpartij ten politiebureele. (Deze calculatie is op een tental nauw-

Ook met zelfgemaakte verkiezingsaffiches togen de kleine luyden in 1925 ten verkiezingsstrijde. Moest het beleid-Colijn worden voortgezet of niet?

's Nachts trokken de mannenbroeders er op uit om op de straten de naam van hun lijsttrekker te kalken. Soms raakten ze daarbij slaags met een plakploeg van de tegenpartij. Een plak- en kalkploeg voor Smeenk in 1922 te Amsterdam.

DE SYNODE VAN ASSEN

Heel Nederland leefde mee toen in 1926 de gereformeerde synode van Assen Dr. J.G. Geelkerken te Amsterdam als predikant schorste en afzette, omdat hij ruimte in de kerk wilde laten voor mensen, die niet in de paradijsslang als 'zintuiglijk waarneembare werkelijkheid' konden geloven. Boven: De synode die Dr. Geelkerken afzette, voor de preekstoel van de Asser Zuidersingelkerk.

Krantefoto van de familie Geelkerken op weg naar de Amsterdamse Parkkerk. Hoewel door de synode geschorst, ging Dr. Geelkerken toch preken.

De kwestie of „de slang” in het Paradijs tegen Adam werkelijk gesproken heeft - dan wel, zooals Dr. Geelkerken 't in z'n preeken verklaarde, dat er in deze bijbelsche historie groote moeilijkheden zijn voor den uitlegger - heeft héél de Gereformeerde kerk in ons land op stelten gezet. De Synode heeft beslist: het was werkelijk een slang . . . maar Dr. Geelkerken houdt zich aan zijn meening, en wil van zijn geëischte onderwerping niets weten! Hij preekte Zondag j.l., ondanks het verbod, en hoe druk het was, zóó dat de politie erbij te pas kwam, geeft onze foto te zien.

Een en twintigste Jaargang No. 1 Zaterdag 2 Januari 1926

HET LEVEN
ILLUSTREERD
 VOOR VAN REDACTIE EN ADMINISTRATIE
 ERSGRACHT 268 AMSTERDAM

BESTE WENSCHEN!

Versijnt elke Zaterdag. Abonnementprijs per kwartaal f 2.50 franco huis binnenland. Ned.-Indië en buitenland f 14.- per jaar. Losse nummers 20 cents. Abonnementen kunnen ten allen tijde ingaan, doch slechts worden opgezegd aan het einde van het jaar. Het tarief voor plaatsing van advertenties is op aanvraag bij de Administratie verkrijgbaar.

TELEFOONNUMMERS: REDACTIE: 36186, ADMINISTRATIE: 44060 en 46051.
 De Gironummers Administratie „Het Leven” zijn: Gem. Amsterdam L. 150 en Postgiro 55533.

Ook Nederlands meest wufte weekblad Het Leven (bekend om z'n gewaagde badnummers) zond fotografen uit naar aanleiding van de zaak-Geelkerken. De grote belangstelling voor de kerkdienst, waarin de tegen de synode rebellerende predikant vooringing, werd vastgelegd, evenals 'broeder Marinus', die de zaak in 1924 aan het rollen had gebracht.

Broeder Marinus.

Wie is, vraagt men ons, toch eigenlijk „broeder Marinus” die de zoo geruchtmakende affaire Geelkerken aan het roeren gebracht heeft door zijn klacht over de bewuste predicatie betreffende „de slang”? Hier is hij, op weg naar 't Concertgebouw te Amsterdam, waar de „Synodisten” Zondag j.l. afzonderlijk godsdienstoefening hielden, gekiekt!

Op achttienjarige leeftijd legt Prinses Juliana in de Julianakerk te Den Haag belijdenis af van haar geloof.

Verscheidene keren bezocht Koningin Wilhelmina het vliegveld Soesterberg.

keurig.) Deze gegevens zijn verklaring (en tevens waardeering) van de hiep-hiep-hoera-stemming ten huize van Dr. Geelkerken.

In het wat bangige stukje smeekt men, met een hautain blafje naar de pers, om toch vooral als student niet serieus te worden genomen.

Krantenschrijverij over studentenaangelegenheden achten wij in alle opzichten ongewenscht. Maar zoolang het Gereformeerd publiek de malle fratsen, die wij op gezette tijden plegen uit te halen, blijft beschouwen als Calvinistische zede- en beginselschokkende gebeurtenissen, en anderzijds stille verklikkers ‘van Gereformeerde zijde’ voor klinkende munt tendentieuze publikaties blijven zuigen uit hun onsmakelijke duim, lijkt het steeds weer noodig den olifant te reduceeren tot de mug, waaruit hij opgeblazen werd.

Per advertentie in *De Standaard* roept het comité-Geelkerken de gereformeerden op in het Amsterdamse Concertgebouw te komen. Het blad spreekt van een geheel bezette zaal. Voorzitter is ouderling K. van den Berg van Amsterdam-Zuid. Het Standaardverslag meldt:

Na het uitspreken van het gebed stond plotseling iemand achter in de zaal op om te verzoeken Dr. Geelkerken tot bijwoning dezer vergadering uit te noodigen.

De voorzitter antwoordde, dat, als deze wensch door de vergadering ondersteund wordt ... (daverend applaus).

Spr. wees er op, dat het Comité evenwel had gemeend Dr. Geelkerken niet te moeten verzoeken hier te komen, daar deze bijeenkomst anders allicht een persoonlijk karakter dreigde te krijgen. En een ovatie mag het niet worden, aldus de voorzitter.

Hij verzocht toen - nadat in de vergadering gebleken was, dat men Dr. Geelkerkens aanwezigheid verlangde - namens het Comité aan den heer Landsman om Dr. Geelkerken van huis te halen en den aanwezigen om Dr. Geelkerken bij zijn komst toe te zingen Psalm 121:2: ‘Hij is, al treft U 't felst verdriet, Uw Wachter’.

De heer Van den Berg, zijn openingswoord aanvangend, zeide vervolgens, dat er een ontroering ging door de harten van alle mensen toen het schorsingsbesluit van de synode was afgekomen. Het Comité had alles gedaan om de beschuldigingen tegen Dr. Geelkerken te weerleggen, doch deze buitengewone Synode deed in alles buitengewoon. (Gelach.)

Protesten van den Kerkeraad, van gemeenteleden en van mannen van wetenschap werden gewoon terzijde gelegd. Deze vergadering is bedoeld als een conscientiekreet ... Heeft hij (Dr. Geelkerken) zich misdragen in leer en leven?

Vele stemmen: Neen! Neen!

Tegen het onrecht hem aangedaan, willen wij met al wat in ons is protesteeren, gelijk de Raad van Amsterdam-Zuid het zoo uitnemend gedaan heeft. Broeders, weet dat wij allen, zooals wij hier zijn, er God

voor danken, dat gij zoo kloekmoedig zijt geweest om het schorsingsbesluit niet uit te voeren. (Daverend applaus.)

Spr. verzocht niet te applaudisseeren. Den Kerkeraad bad hij toe mannelijk en sterk te blijven...

Maar als Dr. Geelkerken even later met z'n vrouw binnenkomt en de schare toespreekt, gaan de handen van de schare opnieuw op elkaar.

Donderdag 18 maart richten zich aller ogen voor de laatste keer op Assen, waar de gereformeerde synode de volgende stap gaat zetten.

Om negen uur 's avonds opent de koster de kerkdeuren voor het publiek, dat opnieuw in groten getale naar de Asser Zuidersingelkerk is getogen. De stemming is ernstig.

Dr. K. Dijk leest voor, dat de synode besloten heeft de Amsterdamse predikant af te zetten als dienaar des Woords bij de gereformeerde kerken...

... omdat Dr. Geelkerken zich aan deze schorsing niet heeft onderworpen, daarmede getoond heeft in zijn afdwaling te volharden, aan de wettige besluiten der Generale Synode zich niet te willen onderwerpen en tot openbare scheurmaking is overgegaan...

In *Op den Uitkijk* van 3 april schrijft Dr. J. Veldkamp:

Het is een treurige geschiedenis. Dr. Geelkerken geschorst, afgezet ten slotte; het grootste gedeelte van den Kerkeraad van Amsterdam-Zuid afgezet. Woorden als 'schismatiek' en 'revolutionnair' klinken door de lucht. Er wordt met de voeten gestampt, would-be gegild en heusch gefloten.

Dat gerucht is de zelfkant aan deze droeve zaak, welke sommige buitenstaanders met Schadenfreude, vele anderen, zooals ik naar den aard der liefde aanneem, met innig leedwezen vervult.

Laat toch geen Christen ook maar in de verte behagen scheppen in deze betreurenswaardige verdeeldheid. Bij die heete hoofden verkillen de harten zoo licht. Het is om te schreien, dat bij al de verdeeldheid die er al is, ook dit nu nog weer moest komen. Wee degenen, die er de verantwoordelijkheid voor hebben. Hoevele 'kleinen' zullen hierdoor niet geërgerd worden?...

Gerbrandy, 'de rode advocaat van Sneek'

Uit elke trein, die op die hete maandagmiddag van 12 juli 1926 aankomt op het stationnetje van Lunteren, stappen enkele tientallen mannenbroeders. Zoekend staan ze op het zonnige pleintje. Welke kant moeten ze uit?

Uit hun jaszak halen ze een circulaire met aanwijzingen:

... den spoorwegovergang juist ten Zuiden van het station over, den grintweg volgen, langs en voorbij het Herstellingsoord; aan het einde van

den grintweg rechtsaf den zandweg inslaan en den eersten zijweg links nemen, het fietspad volgen tot aan het terrein.

Met kwieke stap begeven zij zich op weg. Allen dragen koffertjes, waarin 'n spiegeltje, handdoeken, zeep, lakens en sloop, enkele kaarsen, een schrift, een potlood, de Zendingsliederenbundel en een bijbeltje.

De hele week zullen ze in het conferentieoord van Lunteren zich bezighouden met het sociale vraagstuk. Buiten in de schaduw drinken de mannenbroeders thee tijdens de kennismaking. Allen spelden een rond wit kaartje op, waarop men z'n naam heeft geschreven. Dat is praktisch.

Voorzitter C. Smeenk spreekt in z'n openingsrede over Ds. Talma, die naar menselijke berekening te vroeg stierf, en over de 'medezeggenschapsgedachte'.

Zij vindt niet haar oorsprong in onwilligheid, om een gezag te erkennen, dat bovenpersoonlijk is, of dat niet rust op een meerderheidsbesluit. Zij is in één woord niet, zooals geschiedde, zonder meer te brandmerken als een uiting van de 'revolutionnaire democratie'.

Hij verklaart de christelijk-sociale cursus voor geopend.

Ontroerd zingen de mannenbroeders een psalm:

*... 't ellendig volk wordt dan uit lijden
Door Zijnen arm gerukt;
Hij zal nooddriftigen bevrijden;
Verbrijz'len wie verdrukt.*

Achter de lessenaar staat de volgende dag een kleine man, met een opvallende snor. 'De rode advocaat van Sneek', noemen sommige anti-revolutionnaires de 41-jarige Mr. P.S. Gerbrandy, lid van Gedeputeerde Staten van Friesland. Benieuwd zet men zich tot luisteren. Tevoren had Gerbrandy negentien stellingen laten verspreiden, die opvielen door hun progressieve gedachte.

Stelling 10 luidt:

Het streven, dat de medezeggenschap beperken wil tot de arbeidsvoorwaarden en de rechtspositie van den arbeider in engeren zin, is in wezen niets anders dan een getemperd radicaal individualisme en voor den geloovige niet te aanvaarden, daar het de kern van de tegenwoordige God-onteerende verhoudingen onaangetast laat.

En stelling 18:

Het boekenonderzoek eener onderneming door deskundigen, ten blijk, of het beweren dat een bedrijf of een onderneming bepaalde loonen niet toelaat, overeenkomstig de waarheid is, is in beginsel gerechtvaardigd.

Het is merkwaardig, hoe velen de verhouding tussen Staat en individu opvatten, zegt Gerbrandy. Als de Staat of de Overheid iets doet, zegt men: nu is hij bezig op mijn paadje te komen; daarvan moet hij afblijven. Deze opvatting vindt ge ten aanzien van de sociale wetgeving, maar ook ten opzichte van andere onderwerpen. Maar dat is toch in de grond zuiver een Romeinse, een heidense opvatting.

Gerbrandy vindt dat boekenonderzoek een goed middel is om na te gaan: is het u menens met de medezeggenschap?

In de praktijk komt het bezwaar naar voren: dat kunnen de arbeiders niet. Maar zij moeten dan in de gelegenheid zijn het te laten doen. Er zijn toch wel mensen in de wereld, die het kunnen! Hoe zouden anders de patroons zelf het kunnen beoordelen?

Een andere vraag is, of het op 't oogenblik kan. Dat hangt af van de omstandigheid, of het economisch leven reeds zoo ver is, dat het het kan verdragen.

Dat is een kwestie van bestuursbeleid.

Smeenk:

Juist! Dat is geen principieele kwestie.

Gerbrandy:

Neen, dat is het mijns inziens niet.

De gemeenschappelijke taak moet tot haar recht komen, vindt Gerbrandy.

Men zegt, de groote massa is daartoe niet in staat. Maar ik vind dat argument verbazend zwak. Dat geldt ook in de koloniale politiek ten aanzien van de mogelijkheden van zelfbestuur. Maar als het zoo is, dat de menschen er niet toe in staat zijn, moet men er dan niet naar streven?

Aan het eind van z'n referaat zegt de Sneeker advocaat over de medezeggenschapsgedachte:

Voor u is het ideaal dit: dat patroon en knecht samenwerken aan een taak met verschillende verantwoordelijkheid, maar zoo, dat niet alleen de patroon, maar ook de knecht de eenheid ziet ... In het christelijk bewustzijn zit het ideaal, dat wij er toe kunnen komen. Het is een lange weg. Gij zult het eind niet zien, uw kinderen niet en misschien ook uw kleinkinderen niet. Maar het komt! Gij moet vasthouden, het ideaal dat het kan en moet en dan komt zeker eenmaal het oogenblik, dat de ontwikkeling zoover gevorderd is, dat het mogelijk is!

De mannenbroeders applaudiseren.

De zedelijke verwildering van 1926

En de zeden blijven ook in 1926 de gemoederen beroeren. F.B. van Velzen slaakt in *Op den Uitkijk* van 3 april de klassieke kreet:

Die Nederlandsche jeugd toch!
 Bijna elke courant geeft berichten, waarbij 'n huivering ons bekruipt.
 Hier 'n dievenbende, daar 'n goed georganiseerde inbrekerstroep, 'n zedenschandaal...
 Doch waartoe meer?
 We weten het allen.
 Vroeger, ja ook vroeger waren er ondeugende jongens, maar ze traden niet zoo driest op. 't Waren in den regel kinderen uit gezinnen, waarvan men wist, dat er van opvoeding geen sprake was. Verwaarloosde, misdeelde kinderen. Straatjongens van 't type 'bedelaars-joggie'.
 En nu?
 Zijn niet de gemoederen een tijd lang in beroering gehouden door een interessant (?) proces van 'n jongeheerenbende'? Verwilderings onder alle rangen en standen, onder alle gezindten. Is er een oorzaak?

In dansen, bals, muziek, toneel, bazars en andere vermaken ziet Van Velzen een verklaring.

Ook 'Opmerker' in *De Spiegel* van 23 oktober wijst op de dans:

Het is de tijd van brood en spelen. Als bij de oude Romeinen. Het is de tijd van oververzadiging. De 'beschaving' is zoover gevorderd, dat de dansen en de muziek van de onbeschaafde, heidensche negers worden geïmporteerd. En toen dat niet voldoende meer was, het gaat hollend naar den afgrond, haalde men de negers en negerinnen zelf die zoo goed als naakt dansen op het tooneel in Den Haag en Rotterdam.

Met instemming citeert de Spiegelcommentator een uitlating van Dr. Van Aalst, president van de Nederlandsche Handelmaatschappij:

Ik geloof dat de wereld dansende te gronde gaat.

Een ontdane *De Nederlander* (c.h.) vertelt 22 april dat Mr. P.C. van Rossum, die aan boord van een oceaanstomer vertoefde, aan een Amerikaans meisje vroeg hoe ze het reisje met haar moe naar Europa vond.

Het meisje kijkt hem aan, trekt haar roodgeverfde lipjes in snibbige ontevredenheid omlaag en antwoordt: 'Zoo een reisje naar Europa? Een strop ... Op het oogenblik zijn mijn vriendinnen in New York den heelen dag dronken en ze spelen tot midden in den nacht bridge. Wat moet ik in Europa uitvoeren?

De Graafschapper (a.r.) van 23 april meldt:

De propaganda voor een immoreel leven gaat rusteloos voort. De Nieuw-Malthusiaansche Bond heeft den arbeid nog niet gestaakt, maar draagt het zijne er toe bij, dat de zedelijke verwildering bij gehuwden en ongehuwden gaandeweg toeneemt ... De bestrijders van de groote gezinnen ontzagen zich niet, om in verschillende plaatsen aan hen die in het huwelijk willen treden, ongevraagd pamfletten toe te zenden, waarin ze werden opgewekt om gebruik te maken van de door den Nieuw-Malthusiaanschen Bond aangeprezen middelen.

De Spiegel van 16 oktober heft de waarschuwende vinger bij 'De triomf van de sigaret'. Wat is de keerzijde van de medaille?

Te royaal omspringen met het zakgeld door jongens, die sigaretten rooken van 's morgens tot 's avonds. Verwoesting van gezondheid. Rookten door vrouwen en meisjes. Diefstal door jongens, om toch maar geld te hebben, teneinde sigaretten te kunnen koopen...

Overigens blijft ook de bioscoop een bron van kwaad.

De Spiegelopmerker vraagt zich af:

Wie zal de ellende peilen, door dit bioscoopbezoek veroorzaakt?

Hij wijst op het grotere aantal diefstallen in Amsterdam en acht commentaar verder overbodig. Van de bioscoopwet verwacht hij weinig heil.

De geest der menschen moet anders worden. En zoolang de pers van de overzijde (een blad als het *Handelsblad* heeft zelfs een rubriek 'De rolprent') voortgaat met smakelijke recensies te geven, die tot bioscoopbezoek opwekken, och, zoolang komt er geen verandering...

De Geldersche Kerkbode meent 20 februari:

Ontegenzeggelijk moet erkend worden, dat er bij allen vooruitgang in ontwikkeling en 'beschaving', een droeve achteruitgang is op moreel gebied. De mensch van de 20e eeuw wint het, dank zij prikkellektuur, sensatie-roman, tooneel en bioscoop in ongebondenheid van zijn voorgeslacht...

Heimwee naar 'vroeger'

En in weemoedige oudejaarsstemming mijmert de rubriekschrijver 'Opmerker' in *De Spiegel*:

Van het jaar dat voorbijvloog, wegstierf en nu begraven is in het graf der eeuwen, kan niet worden gezegd dat het weer normale toestanden bracht,

‘normaal’ dan genomen in betrekkelijken zin, daar iemand, niet ten onrechte, eens heeft opgemerkt: Wat is op deze wereld normaal? Dat is niet te definieeren. Intussen begrijpen wij elkaar! Vóór het jaar 1914 kon men spreken van normale toestanden op politiek, maatschappelijk en economisch terrein ... Het jaar 1926 is zoo goed als voorbij. We schrijven straks 1927. Sinds den zoo vurig verbeiden vrede zijn acht jaren verlopen. Ieder jaar hebben we ons afgevraagd: heeft het afgelopen jaar ons de normale toestanden teruggebracht? Wij moesten ontkennend het hoofd schudden. Het geschiedde niet...

En verder...

... meent ‘Opmerker’ in *De Spiegel* in een beschouwing over Mussolini: ‘Fascisme en socialisme, och, er is geen verschil tussen die beide...’

... wordt bij een VU-promotie de volgende stelling vernomen:

Voorschriften betreffende de zondagsheiliging vallen buiten de competentie van het staatsgezag.
(A. Goote)

Prent uit *De Houten Pomp* van 19 november 1926.

1927

De calvinist en zijn harmonium

Met een oproep aan christelijk Nederland adverteert voorjaar 1927 de orgelhandel 'Joh. de Heer' in het christelijk weekblad *De Spiegel*.

Andere tijden, andere zeden.

Was Calvin tegen een orgel in de kerk en vernietigde de puritein Cromwell de orgels in Engeland, een kerkgebouw van Nederlandse protestanten is ondenkbaar zonder dit machtige muziekinstrument. En in de schaduw van de kerkorgelpijpen heeft zich met name bij de gereformeerde gezindte een bloeiende harmoniumcultuur ontwikkeld.

Ook buiten het eigen erf dringen de klanken door. Zo schreef R.N. Roland Holst in 1923 in *Overpeinzingen van een bramenzoeker*:

De aartsengelen hadden hun gouden bazuinen, en Tubal Kaïn zijn ijzeren aambeeld en Pan had zijn dwarsfluit en Apollo zijn lier, de schaapherders hadden hun doedelzak, maar de calvinist heeft zijn harmonium, waaruit de snotverkouden stem der menschheid schijnt te jammeren om erbarming.

'Het jammerhout,' spot de wereld. Maar 'onze mensen' trekken zich niets daarvan aan. 's Zondags zet vader zich op de kruk voor het harmonium, plaatst zijn voeten op de trappers, slaat de muziekbundel open van Johannes de Heer en grijpt in de toetsen. De gewijde klanken dringen door tot op straat. Het hele gezin zingt rond het orgel, psalmen en andere christelijke liederen. In de huiskamer neemt het harmonium een ereplaats in. Het is het kostbaarste meubelstuk. Moeder zet het regelmatig in de was. Rond het huisorgel zijn de kleine luyden zichzelf.

Voor al bij de gereformeerden wordt een heel geslacht van orgelminnaars opgekweekt. En voor de ouderen, voor wie het notenschrift te moeilijk is, geeft Johannes de Heer cijfermuziek uit. Men legt een strook met letters en cijfers langs de toetsen, plaatst het cijferboek voor zich en na enig oefenen kan men met vier vingers een psalm aan het orgel ontlokken.

Het zijn misschien geen mooie klanken, die het harmonium voortbrengt. Maar bij deze orgeltjes worden de stoere mannelijke calvinisten weer kinderen. De huiskamerorgeltjes beroeren tere snaren in het gemoed van de strijdbare gereformeerde. Weerloos geeft hij zich bij het orgel over aan zijn Heer. En dan wordt hij wonderlijk gelukkig.

'Veilig in Jezus' armen.'

'Daar ruist langs de wolken een lieflijke Naam.'

'Blijf bij mij Heer.'

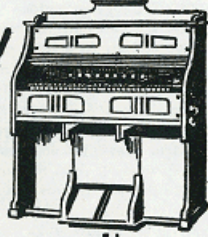
De harmoniumklanken verwarmen het hart van 'onze mensen'. Thuis bij het orgel halen ze in, wat ze tekort zijn gekomen in een kerk, waarin soms het intellectualisme regeert.

Oproep!!
aan Christelijk Nederland!

Waar meer en meer het gezin in onzen tijd wordt aangerand, de jeugd steeds sterker door wereldsche vermaken aan den boezem van het gezin wordt onttrokken, is het een dure plicht de in Uw bereik zijnde middelen aan te wenden.

Wij stellen U in de gelegenheid; hoort!
Een prachtvol

Angelus-orgel voor f.185.

Wij regelen de betaling met U zóó, dat U in drie jaar eigenaar is. Vraagt onze condities dit verplicht U tot niets.

Orgels vanaf f185.-, onder volle garantie.

JOH. DE HEER
ORGEL- EN PIANOHADEL

ROTTERDAM HOOFDKANTOOR OOSTZEEDEUK 324/32
AMSTERDAM: Korte Nieuwendijk 8 GRONINGEN: N. Ebbingestr. 121
DEN HAAG: Paul Krugerlaan 2-8 LEEUWARDEN: Kerkstraat 1

Advertentie uit *De Spiegel*, 1927

Patroon voor een orgelloper in de handwerkrubriek 'Voor onze lezeressen' in De Spiegel van 1 januari 1927.

‘Ga niet alleen door 't leven.’

‘Kent gij reeds den goeden Herder?’

‘Ach, blijf met Uw genade.’

Over de toetsen van z'n harmonium spreidt hij een stofwerend lopertje uit, voordat hij de klep van het muziekinstrument sluit.

Men kan zo'n orgelloper zelf maken.

In de handwerkrubriek van *De Spiegel* van 1 januari 1927 schrijft Tine Cortenbach:

Er schijnt nog steeds behoefte te zijn aan een patroon voor een orgellooper. Niet dat onze orgels niet voorzien zijn! O, zeker, meestal voldoen ze niet en ziet men liever eigen werk.

Voor 50 cent kan men bij haar een patroon bestellen van een looper, waarop de volgende tekst geborduurd kan worden:

‘Looft God met bazuingeschal’.

Ze adviseert er bij: Op zwarte stof zou ik de letters paars nemen. De hoofdletters kunnen iets sprekender nuance-paars hebben met zachtgroen, de blaadjes en stengels en de bloempjes goud of oranjegeel.

Ook kan men een orgelloper breien. Tine Cortenbach meldt met enige trots:

Zelf heb ik eens een looper gebreid, waarin ‘Halleluja’.

‘Hollandsche huiselijkheid’, adverteert in 1927 de orgelhandel Goldschmeding.

Wie zou er denken aan uitgaan, wanneer de gezellige huiskamer tot thuisblijven lokt?

Maar het is toch nog iets meer dan Hollandse huiselijkheid, wat onze mensen bij hun orgel vinden. Ook dat drukken ze uit in een lied.

Iedereen in huis zingt, broemt, of neuriet het mee, wanneer vader het inzet, Jan boven bij zijn huiswerk, en moeder in de keuken bij het eten koken:

‘k Heb geloofd, en daarom zing ik...’

Wie dit niet mee kan zingen, zal ‘onze mensen’ nooit kennen.

De zedelijke verwildering van 1927

‘t Is ontzettend in wat op zedelijk gebied verwarden tijd wij leven, roept de commentator in het nummer van *De Spiegel* van 19 maart '27.

Men is soms bang een courant in handen te nemen. Het is al den dag, in alle hoeken der wereld, moord en doodslag en inbraak en overval en met opzet treinen laten ontsporen en vergiftigingsgevallen. Zelfmoord is aan de orde van den dag. Ge ziet in de bladen tegenwoordig al het woord: zelfmoord-

epidemie. Alle vastigheid schijnt weg te zijn, neen *is* weg. Schaamteloos wordt gespot met God en Godsdienst.

Op 30 juli beziet hij de moderne literatuur:

In de meeste moderne boeken die thans op de markt worden geworpen, is met alle moraal gebroken. Met een zekeren wellust worden echtscheidingen beschreven; om de tien bladzijden is er, bij wijze van spreken, sprake van een verboden liefde; de huwelijksrouw is verdwenen; ge leest stuitende tooneelen, kortom de gansche atmosfeer is vergiftigd ... Ook *De Standaard* had er een hoofdartikel over, terwijl *De Rotterdammer* in het letterkundig bijblad er enkele malen aandacht aan schonk.

In het nummer van 12 februari onthult de commentator ademstokkende bijzonderheden over de vervaardiging van bioscoopfilms:

Men geniet in den bioscoop van de beelden op het doek. En als men nu niet *wist*, hoe een film gemaakt wordt, dan was er nog een verontschuldiging. Maar men weet héél goed, dat er voor de film eerst *gespeeld* moet worden door acteurs of door hen, die voor acteurs doorgaan. Welnu, als daar dan in een bestaande film van Fransche makelij personen op het doek verschijnen, die door wolven worden verscheurd, zóó dat de lappen menschen vleesch er bij hangen, dan is dat toch eerst in werkelijkheid gebeurd. Het *is* dan ook geschied. De spelers gilden en schreeuwden toen zij door de wolven werden aangevallen. Maar de man aan het filmtoestel verrichtte koelbloedig zijn werk. Het moest natuurgetrouw zijn.

In de *Asser Kerkbode* van 18 november laat een der plaatselijke predikanten zijn licht schijnen over het bioscoopvraagstuk:

Een andere beroemde z.g.n. christelijke film is: Quo Vadis? Die heb ik gezien. Buiten den bioscoop. Maar het is mij niet bevallen. De voorstelling was prachtig. Doch die comediantentronies stonden mij heelemaal niet aan. In die comediantenwereld voel ik me niet thuis. Dat is mijn wereld niet.

Dezelfde schrijver verzucht ook:

Ge moest eens weten, wat voor wereldsche dingen tegenwoordig ook door christelijke mensen door middel van de radio worden beluisterd.

Inderdaad is het mogelijk om door middel van 'de draadloze' in contact te komen met 'de wereld', zonder dat de groep waartoe men behoort, daarvan iets merkt. *De Spiegel* meldt:

Op honderden huizen in de groote steden vindt ge antennes; de meest afgelegen boerderij op het platteland staat door middel der radio in verbinding met de buitenwereld.

De commentator van het weekblad meent:

Ik geloof stellig, dat de radio al heel wat kwaad gebrouwen heeft, ook in Christelijke gezinnen. Men heeft taal vernomen, die niet gehoord moest worden. Men heeft de klanken der wereldsche muziek opgevangen, die de gedachten in de danszaal deden vertoeven. Het kwam, omdat men niet afsloot maar toegaf aan de booze neiging van het hart dat van nature zoo zondig is. Daarom blijft, ondanks het werken van de NCRV, op het hoofd van het gezin waar een radiotoestel is, een zware verantwoordelijkheid rusten. Hij heeft toe te zien, *waarnaar* de leden van het gezin luisteren!

Prent uit *De Houten Pomp* (a.r.) van 4 maart 1927.

Op 4 juni gaat de Spiegelcommentator nog eens dieper in op ‘het dansen, de race van onzen decadenten tijd’. Het verleden maakt reeds een acceptabele indruk.

Vroeger een heel fatsoenlijke dans, een zwierdraai, een genoeg. Toen kwam de neger aan bod. Men ging het leeren van de onbeschaafde volken. Men ging bij de heidenen te gast. De cakewalk kwam. Toen de tango. Daarna de charleston.

Woorden van lof spreekt de Spiegelcommentator tot ‘de Christelijke leden van den Haagschen Raad, die het danskwaad wilden beteugelen’. En over de schoolgaande jeugd oordeelt hij 26 februari:

Hoe komt het, dat veel leerlingen klagen over veel werk; dat zij zoo gejaagd werken? Omdat zij te veel uitgaan, in het algemeen genomen. Voor pret maken is tijd te over. Er is partijtje op partijtje, met bal na. Bioscoop en schouwburg weten zij heel goed te vinden. Sport neemt een groot deel van den tijd in beslag. Enzoovoorts, er is zooveel. We kunnen het al den dag zien.

Over het loterijwezen tenslotte is de Spiegelcommentator op 5 maart zeer kort.

Over het lot- en kansspel spreken wij niet. Dat is, in welken vorm ook, voor ons contrabande. Basta.

Uitzet van het jonge meisje

De jonge meisjes van tegenwoordig zijn ook al niet meer zoals die van vroeger. In de handwerkrubriek van *De Spiegel* van 5 maart 1927 slaakt Tine Cortenbach de klacht:

Lag vroeger het uitzet van het niet verloofde meisje kant en klaar te wachten, thans zien we vaak het tegenovergestelde. 't Jonge verloofde meisje voelt niet veel voor 't beginnen aan een uitzet. Ze heeft het zóó druk en 's avonds is ‘hij’ er, óf als ‘hij’ er niet altijd is, dan laat ze 't om de mensen, die zouden vragen wanneer ze ging trouwen.

Maar 't maken van een uitzet hoeft het jongemeisje niet te doen blozen, vindt Tine Cortenbach.

Moesten we er niet veeleer trotsch op zijn?

Een week later verstrekt ze een lijstje van goederen, ‘die de a.s. bruid hebben moet, wil ze met een rustig hart haar huishouden beginnen’.

Nauwkeurig wordt aangegeven hoeveel drie-, zes- en twaalfballen van elk stuk textiel nodig zijn. Het rubriekje ‘Lijfgoederen’ ziet er uit als volgt:

6 nachtjaponnen
6 hemden
6 flanellen

6 pantalons
3 onderjurken
6 paar kousen.

Het weekblad *De Spiegel* komt kennelijk niet alleen in eenvoudige ‘burgerwoningen’. In het volgende nummer vertelt Tine Cortenbach hoe het uitzet er uit moet zien van ‘dames van de eerste standen’.

Dat is een tikje anders, want ‘een huishouding met bedienden vraagt een ruimer gevulde linnenkast dan een, waar alles op eigen kracht is aangewezen’. Maar ook het ene lichaam vraagt kennelijk meer. Het lijstje ‘Lijfgoederen’ ziet er thans als volgt uit:

1 bruidsgarnituur	12 paar zijden kousen
2 boudoirkapjes	12 paar halfzijden kousen
12 nachthemden	6 paar wollen kousen
12 hemden	4 directoires
12 pantalons	4 dozijn zakdoeken
6 onderjurken	4 nachtrokken
2 kapmantels	2 lingeriezakken
12 camisoles	

En bij deze opsomming biedt het blad een patroon voor een ‘hemdversiering’.

Misschien is er wel een lezeres, die haar lijfgoed van borduurwerk wil voorzien.

En verder...

... zegt Mr. P.S. Gerbrandy (de rode advocaat van Sneek) op een wetenschappelijke bijeenkomst van de VU op 22 juli 1927:

De tegenwoordige stand der organisatie van patroons en van werklieden bewijst, dat de tijd rijpt voor een dwingende organisatie, waarin elk bedrijfsgenoot is opgenomen.

... schrijft *De Spiegel* van 23 april over de voorbereidende ontwapenings-conferentie te Genève:

Er is geen dag dat de heeren het met elkaar eens zijn ... Er zou heel veel veranderen. Er is in werkelijkheid niets veranderd.

... schrijft hetzelfde blad over de 15 januari overleden volksschrijver L. Penning:

Noem één auteur, die zóó het oor en oog van ons christelijk *volk* had!

... wordt bij een VU-promotie de volgende stelling vernomen:

Eenig inzicht in de psychiatrie is voor den aanstaanden predikant met het oog op zijn pastoralen arbeid van groot belang.
(G. Brillenburg Wurth)

1928

Hatta en Colijn over de toekomst van Indonesië

Behalve een berichtje over een 41-jarige Hilversumse steenhouwer, die zijn schoonzuster enkele bijlagen heeft toegebracht, vinden lezers van *De Standaard* op 8 maart 1928 onder de rubriek 'Rechtszaken' het volgende stukje:

Het O.M. te Den Haag vorderde heden in de zaak tegen de Indonesische studenten wegens opruiing, tegen Hatta 3 jaren, Pamontjah 2½ jaar en tegen Sastroamidjojo en Adhiningrad ieder 2 jaren gevangenisstraf. Daarna ving Mr. Mobach zijn pleidooi aan.

Flink zo, denken vele mannenbroeders. Laten ze maar eens ferm optreden tegen die losgeslagen kwajongens, die geen dankbaarheid kennen. Wat verbeelden die snotneuzen zich wel?

De volgende dag krijgt in de Haagse rechtszaal de 25-jarige verdachte Mohammed Hatta het woord. Al 5½ maand zit deze student aan de Rotterdamse Handelshogeschool gevangen in het Huis van Bewaring. Een grote stapel brochures, vlugschriften en exemplaren van *Indonesia Merdeka* nam de politie bij z'n arrestatie in beslag. Hem wordt thans ten laste gelegd:

Opzettelijke opruiing tot gewelddadig optreden.

Ook buitenlandse journalisten zitten in de rechtszaal wanneer de jonge Hatta het woord krijgt.

Edelachtbare Heeren President en Rechters.

Men vindt het maar gek, een student die aan politiek doet. Van een student verdraagt men dat hij een jolig fuifnummer is, maar niet dat hij zich serieus bezig houdt met politieke vraagstukken.

Hatta in de verdachtenbank houdt een indrukwekkende stapel papieren omhoog. In het Huis van Bewaring heeft hij dagenlang zitten schrijven.

Ik heb een lange verdediging voorbereid, waarvoor ik gedurende circa 3½ uur Uw aandacht zou moeten vragen. Maar ik spaar U deze kostbare tijd door U mijn pleitrede over te leggen.

Maar wel wil Hatta er nog iets mondeling aan toevoegen in de rechtszaal. Waarom dwarsboomt Nederland de studentenvereniging Perhimpoean Indonesia, waarvan hij voorzitter is?

'Sedert jaar en dag worden wij vervolgd,' zo klinkt het in de rechtszaal.

Onze ouders in Indonesië werd, onder bedreiging van ontslag uit gouvernementsdienst of van andere maatregelen van willekeur, het *verbod*

opgelegd om hun in Europa studeerende zoons verder geld te zenden voor studie, wanneer zij nog lid bleven van de Perhimpoean Indonesia.

En ook roept Hatta zijn rechters toe:

Dat de Nederlandsche overheersing ten einde loopt, staat voor mij vast. Het is slechts een kwestie van tijd en niet van ja of neen. Laat Nederland zich niet langer suggereeren, dat zijn koloniale macht ten eeuwigden dage pal zal blijven staan!

Maar over Hatta's bewogen rede vernemen de Standaardlezers niets in het avondblad. Ze lezen alleen:

Na een half uur in de Raadkamer geweest te zijn, heeft de Haagsche Rechtbank hedenmiddag besloten de vier Indonesische studenten uit hun preventieve hechtenis te ontslaan. De uitspraak in hun zaak is bepaald over 13 dagen.

En dertien dagen later lezen 'onze mensen' in *De Standaard*:

De Strafkamer der Haagsche Rechtbank heeft heden de vier Indonesische studenten die terecht gestaan hadden, verdacht van opruiing, van het hun ten laste gelegde vrijgesproken.

De Houten Pomp (a.r.) moppert:

Ieder, die een weinig verstand van juristerij heeft, snapte wel dadelijk, dat men ze niet veel kon doen voor wat hun ten laste gelegd werd ... Alleen voor de SDAP was deze zaak een mooi fortuintje.

Inderdaad vierten de socialisten op de avond van de vrijspraak feest met de Indonesische studenten in de Haagse Dierentuin. Hatta spreekt de socialisten ook toe. Maar hij zegt nadrukkelijk:

Onze strijd is niet de uwe!

'Wat blijft U?' vraagt een hoogst verwonderde *Houten Pomp*. Daar begrijpen de mannenbroeders niets van. Is Indonesisch nationalisme, socialisme en communisme dan niet één pot nat?

Hatta ontkent het:

Onze strijd is noch socialistisch, noch communistisch.

De mannenbroeders glimlachen wijs. Ze laten zich niet bedotten. Hatta mag dan beweren dat de Indonesische vrijheidsdrang mede gevoed wordt door Nederlandse verhalen over Willem van Oranje, zij zoeken achter Indonesische verenigingen die een zelfbewuste toon aanslaan, slechts communistisch gewroet, behoefte om alle gezag te ondermijnen en zonde tegen Romeinen 13. Wanneer Hatta en z'n medestudenten feest vierten over de vrijspraak van de Haagse rechtbank, reist de leider van de anti-revolutionairen, H. Colijn, door Nederlands-Indië om zich op de hoogte te stellen van de toestanden. In dertien jaar is hij er niet geweest. Er komen almaar berichten in de kranten over onlusten. Colijn zal eens poolshoogte nemen. In februari is hij vertrokken. Reeds in mei bespreekt hij met de gouverneur-generaal

van Indië, Mr. A.C.D. de Graeff, de tekst die hij reeds geschreven heeft voor een boek, dat zal heten:

Koloniale vraagstukken van heden en morgen.

Terwijl Colijn in Indië samen met de gouverneur-generaal aan z'n geschrift doktert, bewerkt in Nederland Hatta de pleitrede, die hij teruggekregen heeft van de Haagse rechtbank. Hij gaat het stuk in brochurevorm uitgeven onder de titel:

Indonesië Vrij.

Terwijl de Haagse rechtbank zich beraadt of Hatta en zijn medestudenten schuldig zijn aan opruiing, toont De Houten Pomp(a.r.) zich ontdaan over de socialistische landgenoten, die het Indonesische vrijheidsstreven steunen.

In zijn hut aan boord van het stoomschip 'Indrapoera' voltooit Colijn in juni z'n boek. Heeft hij ooit gehoord van de student Mohammed Hatta? Of ziet ook Colijn in hem alleen maar de oproerige kwajongen, aan wiens rechtszaak terecht door *De Standaard* niet veel aandacht is geschonken?

Over de enkele maanden oude, door Ir. Soekarno geleide federatie van Indonesische organisaties, schrijft Colijn:

Alles werkt voorts naar het plan van de in Nederland gevestigde Indonesische vereniging, waarvan Mohammed Hatta de algemeen erkende leidsman is.

Maar weet Colijn wat er leeft in de harten van de jonge Indonesiërs? Weet hij hoe geschokt zij zijn omdat Nederland de belofte van november 1918 niet is nagekomen? Weet hij hoe oprecht de Indonesiërs geloofd hebben dat deze belofte het begin was van de erkenning door Nederland van het recht op zelfbeschikking?

Het blijkt niet uit z'n boek. De gedachte 'Indië los van Holland' verafschuwt hij. De instelling van de Volksraad in Indië acht hij een fout, omdat er toch naar zijn mening geen sprake kan zijn van een overneming van het gezag door Indonesiërs.

In zijn cel schrijft Hatta:

Door de analyse der koloniale verhoudingen, komt Perhimpoean Indonesia tot de ontdekking, dat deze uitermate beheerscht wordt door twee tegenovergesteld werkende krachten, m.n. het standpunt van Nederland, dat de Kolonie tot elken prijs moet behouden worden en het streven van Indonesië naar de absolute onafhankelijkheid. En dit brengt haar tot de overtuiging dat de onafhankelijkheid van Indonesië alleen verkrijgbaar is door geweld.

In zijn hut op het s.s. 'Indrapoera' schrijft Colijn:

Het eenige doelmatige verweer is de inhamering van het besef, dat het *slagen* van elke revolutie *volstrekt uitgesloten* is, dat elke poging daartoe van te voren reeds tot volslagen mislukking gedoemd is.

Hatta schrijft:

Nederland heeft het dus absoluut in zijn macht op welke wijze Indonesië vrij zal komen, op gewelddadige wijze dan wel langs vreedzamen weg. Maar gelet op de houding van het overgroote deel van het Nederlandsche volk ... vrees ik dat het den eersten weg opgaat.

Colijn schrijft:

Dat besef kan alleen gewekt worden als regeering en (niet-revolutionnaire) bevolking beide naar buiten de overtuiging weten te wekken, dat het Nederlandsche gezag volstrekt onaantastbaar is; dat het in Indië even hecht gevestigd is als de Mont Blanc in de Alpen rust...

Hatta schrijft:

Dat de Nederlandsche overheersching in Indonesië ten einde loopt, staat voor mij vast. Het is slechts een kwestie van tijd, van vroeg of laat en niet van ja of neen. Het Nederlandsche volk heeft deze ijzeren wet der historie te aanvaarden, of het wil of niet. En laat Nederland zich niet suggereeren, dat zijn koloniale macht ten eeuwigen dage pal zal blijven staan. Laat de koloniale regeering niet verder gaan met geweldmaatregelen, want deze kunnen

eindigen in een toestand, welke nadeelig zal werken op Nêêrlands handel in koloniale waren.

Maar Colijn ziet z'n wensdroom aan voor harde werkelijkheid:

De nuchtere feiten zijn nu eenmaal, dat *wij* verantwoordelijk zijn, ook tegenover de buitenwereld, voor wat in Indië geschiedt, dat Indië *niet* in staat is om op eigen beenen te staan en óók niet in staat zelf de tijdruimte aan te geven, waarbinnen dat eventueel wél het geval zal kunnen zijn. Ook het tempo van den vooruitgang moet dus door ons, als voogd, bepaald worden.

Hatta schrijft:

Na meer dan drie eeuwen koloniale overheersching heeft de z.g. 'apostel der civilisatie' het niet verder gebracht dan 7% alphabeten.

De wensen van Colijn en van Hatta lopen mijlenver uiteen. Maar zou Colijn dan toch nog niet een beetje oog hebben voor de werkelijkheid van de Indonesische vrijheidsdrang?

Hatta schrijft:

Als bij dezen ondraaglijken economischen toestand een steeds toenemende ontevredenheid en bitterheid onder de massa heerschte, dan hield men nog den moed over om dit toe te schrijven aan het 'communistisch gestook'.

Colijn schrijft:

Het lijkt mij, in verband met dien toestand, dan ook bepaald onjuist gezien, om een scheiding te maken tusschen communistische en ultra-nationalistische propaganda.

Verwijtend schrijft de anti-revolutionnaire voorman Idenburg aan Colijn, dat diens conclusies al vaststonden vóór hij naar Indië vertrok.

Hatta leest Colijns boek meteen. In *De Vlam* van 1 november 1928 noemt hij de schrijver een koloniaal-politieke kwakzalver, die nergens de indruk geeft de synthese van het probleem te begrijpen:

Zijn heele vertoog over dit verschijnsel (het Indonesisch nationalisme) is een meesterstuk van oppervlakkigheid.

Maar toch is Hatta verheugd over de verschijning van Colijns boek. Want het zal stimulerend werken op de auto-activiteit van de Indonesiërs.

Wij zijn het dan ook niet eens met de conclusie van de Surabajase Studie-club, als zou Colijns geschrift een rem zijn voor de bereiking van Indonesia Merdeka (Vrij Indonesië). Neen, de door Colijn aanbevolen middelen en systemen zullen louterend werken op de kracht van de Indonesische vrijheidsstrijd.

Omroepstrijd laait fel op

Wat is het belangrijkste in het leven van de Nederlander? Z'n reformatisch christen-zijn? Het rooms-katholicisme? Het socialisme? Of staat door het ontbreken van een levens- of wereldbeschouwing 'Het Nederlandschap' in z'n leven voorop?

De 53-jarige Italiaan Marconi, die binnenkort geëerd zal worden met de titel van Markies, is zich niet bewust, welke eeuwenoude geestelijke worsteling in Nederland thans om zijn uitvinding is ontstaan.

Wie mag gebruik maken van de enkele golflengten waarover Nederland

beschikt? Een fanatieke radio-strijd is ontbrand.

Aan de ene kant staat de AVRO, die - gesteund door de neutraal-liberale pers - als 'nationale' omroep zendtijd opeist van 'een volle week op een eigen zender op de beste omroepgolf'.

Daartegenover staan NCRV en KRO, die sinds 1924 en 1925 uitzenden en thans samen de Huizer zender bezitten.

Verder zenden sinds 1926 de VARA en de VPRO. In deze omroepen brengen andere groepen dan het nationalistische neutraal-liberale volksdeel tot uiting wat hun het meest heeft gegrepen.

De eind vorig jaar uit HDO en ANRO ontstane AVRO weigert evenwel plaats te nemen in dit rijtje. De AVRO wil geen 'sectarische' omroep zijn, maar een 'nationale'.

Vooraf in *De Telegraaf* raast de AVRO tegen de sectarische omroepen, die op voet van gelijkheid met de 'algemene' AVRO, wensen mee te delen in de zendtijd.

In Nederland was het in 1927 mogelijk, dat een verblinde regeering het politieke paard in den omroep haalde en de sectarische drijvers metterdaad steunde in hun aanslagen op den Algemeenen Onpolitieken Omroep,

zo toornt het blad op 8 januari 1928.

In Nederland werd in 1927 de door de luisteraars van alle richting verafschuwde *verpolitieking van den radio* voortgezet door een regeering, die den zender te Huizen geheel voor politieke propaganda laat misbruiken en maar al te veel neiging vertoont om den Hilversumschen zender voor de helft aan de socialisten af te staan.

Vooraf de groei van de VARA jaagt de AVRO schrik aan. De VARA moet als 'sectarische' omroep ook maar naar de Huizer zender, zo vindt men.

Verlangende blikken werpt het blad op Duitsland. In *De Telegraaf* van 24 december 1927 is een artikel opgenomen van de Duitse regeringscommissaris van het omroepwezen, Dr. Hans Bredow, die o.a. betoogde:

De Duitse draadloze omroep staat als dienaar van het algemeen belang boven de strijdvragen der politiek en der levensbeschouwing.

Zo moet het ook hier, vindt *De Telegraaf*. Echter...

In ons land is het streven van alle beroepspolitici er op gericht den Nederlandschen draadlozen omroep ondergeschikt te maken aan de strijdvragen der politiek en levensbeschouwing.

Het Telegraafstuk eindigt:

Het Algemeen Belang is er echter niet mede gediend, dat daardoor destructieve elementen een krachtig propagandamiddel ter ondermijning der maatschappelijke orde krijgen en de luisteraars zich met weerzin van de Nederlandsche stations afwenden.

Doch alle Telegraafgekrijt ten spijt, sluit het Nederlandse volk zich massaal bij de ‘sectarische’ omroepen aan. De NCRV loopt al hard naar de 20.000 leden.

Wij aanvaarden geen tegenstelling tusschen algemeenen en bijzonderen of sectarischen omroep. Wij staan, met de andere omroepverenigingen, niet o n d e r , maar gelijkwaardig n a a s t den H.D.O.,

zegt NCRV-voorzitter Mr. Van der Deure in zijn oudejaarstoespraak van 1926. En de NCRV-gids van 25 juni 1927 roept:

Begrijpen de heeren dan niet, dat wij n o o i t kunnen toestaan, dat onze protestantsch-christelijke levensrichting wordt beschouwd, wordt gequalificeerd als iets b i j z o n d e r s , iets afwijkends, terwijl de neutraal-liberale gedachte als 'de' nationale levensrichting naar voren wordt geschoven?

De Telegraafhetze tegen 'verpolitieking' van de radio heeft tot gevolg dat ook bij de VARA de leden binnenstromen. *Het Volk* meldt:

En vrijwel allen, die zich opgeven, grijpen de gelegenheid aan om te protesteeren tegen Telegraaf, AVRO en fascisme.

Het a.r. satyrieke blad *De Houten Pomp* van 20 januari is het voor de eerste keer eens met de SDAP-er Vliegen, die in *De Groene Amsterdammer* z'n hart lucht over de z.g. 'neutrale' pers, die de radio voor zich wil opeisen.

En oud-minister J.J.C. van Dijk zegt het op 4 januari nog eens heel duidelijk tot de 'nationalen' van AVRO en Telegraaf:

Hoe de regeling zal worden getroffen, blijve hier uiteraard buiten beschouwing, maar dit zal wel vast staan, dat de Christelijke volksgroepen zich nimmer tevreden zullen stellen met minder dan volkomen gelijkberechtigdheid...

A.R.-partij ziet bij jubileum een nevelige toekomst

Tot voor kort sprak niemand tegen dat de thans 50 jaar oude a.r.-partij een democratische partij is. In het gedenkboek schrijft thans echter een verwonderde Colijn:

De laatste jaren openbaarde zich in de beoordeeling te dien aanzien echter een vrij ingrijpende verandering ... Conservatief, aartsconservatief zelfs, hoort men minstens even vaak als democratisch.
Vanwaar die tegenstelling?
Vanwaar die wijziging in het oordeel?

Ds. H. Janssen beziet in het gedenkboek *Schrift en Historie* de a.r.-partij en de toekomst.

Maar aan voorspellingen waagt hij zich niet.

... ik kan mij op dit oogenblik niets moeilijkers voorstellen dan iets te zeggen en te schrijven over de toekomst van de a.r.-partij.

J.J.C. van Dijk verafschuwt de gedachte aan een wereldburgerschap:

Ons beginselprogram moet bevatten een protest tegen het cosmopolitisme
.. Een dergelijk cosmopolitisme is in strijd met hét wereldplan Gods.

L.F. Duymaer van Twist laat de 'Bijzondere Vrijwillige Landstorm' maar weer eens grommen:

Met het oog op het gevaar, dat nog steeds dreigt en dat zeker in den laatsten tijd niet is verminderd, is het voor het Nederlandsche volk een groote geruststelling, dat meer dan 50.000 vrijwilligers gereed staan om - 'als 't moet' - God beware Nederland voor nieuwe revolutionaire aanslagen - de regeering te steunen bij het handhaven van het gezag en bij het bewaren van de orde en de rust in den lande.

H. Colijn beziet de samenstelling van de a.r.-partij:

Wij tellen onder ons leden van onzen hoogen adel, maar talrijk zijn ze niet. Uit de hoogere kringen der gegoede burgerij zijn er die tot onze warmste medestanders behooren, maar het tellen van hun aantal vordert geen uren. Onder de laagste volksgroepen behoeven we waarschijnlijk heelemaal niet naar aanhangers te zoeken. Onze medestanders zijn dus hoofdzakelijk te vinden onder den gezeten werkman en de kleinere en middelsoort burgerij - daaronder begrepen de landbouwende bevolking op het platteland - voorzooverre men in die kringen nog bleef vasthouden aan het geloof der vaderen...

Mismoedig beziet Ds. Janssen het kerkelijk terrein:

Wanneer wij het kerkelijk leven van onzen tijd nuchter bekijken, dan kunnen wij toch allerminst ontkennen, dat de stand van zaken voor de toekomst geen meerdere samenbinding, maar wel meerdere verdeeldheid voorspelt. Er werkt een splijtzwam op ons kerkelijk erf. Wij raken in de laatste tijden steeds verder van elkander af...

Het opkomend geslacht baart Ds. Janssen zorg:

Ook het geslacht dat binnen de grenzen van onze partij opgroeit. Velen voelen niets of slechts heel weinig voor de beginselen die door onze partij worden beleden, wat ten gevolge heeft, dat zij afzakken, niet naar een andere Christelijke partij, maar helaas naar een partij die in haar banier het 'ni Dieu, ni Maître' schrijft. Dat is een heel droef verschijnsel, dat zich gaandeweg onder ons meer openbaart.

Zo klinken er vele tonen in mineur bij het 50-jarig bestaan van de a.r.-partij. Nog eenmaal krijgt Colijn het woord:

De moderne danswoede onzer dagen, met al wat er aan vastzit; de overmoedige levenshouding van velen, die openlijk alle ingetogenheid hebben afgelegd; de toenemende verslapping in de heiliging van den dag des Heeren; de verworping, in vele kringen, van de opvattingen omtrent het huwelijk, waaraan in steeds uitgebreider zin slechts het karakter van een zuiver maatschappelijk contract wordt toegekend, dat alles roept thans luider om bestrijding dan 50 jaar geleden.

Schuldbelijdenis na overtreding van 'het zevende gebod'

'Gij zult niet echtbreken', luidt het zevende gebod. Iedere zondag wordt het in de kerkdiensten voorgelezen. Ook de negen andere geboden natuurlijk, maar vooral het overtreden van het zevende gebod vinden we een extra zware zonde. Bij overtredingen

van het zevende gebod wordt althans openbare schuldbelijdenis geëist in het midden der gemeente.

‘Gij zult niet echtbreken’. Op de een of andere manier zien we kans om echtbreuk mogelijk te achten bij jonge mensen met trouwplannen.

Wanneer kerkelijke bevestiging van het huwelijk wordt aangevraagd, komt eerst een ouderling op bezoek.

‘En staan jullie nog wel vrij tegenover elkander?’

Wanneer het wichtje dan bloost, weet de ambtsdrager voldoende. Er moet een baby komen. En dat is te vroeg.

Echtbreuk noemt men dit voortijdige huwelijk. De jongelui kennen de straf. Openbare schuldbelijdenis. Het is verschrikkelijk wat zij deden.

Met gebogen hoofd staan de zondaren 's zondags in de kerk. Maar niet alle kerkgangers gedragen zich even waardig wanneer de schandpaal voor de preekstoel staat.

In de (gereformeerde) *Asser Kerkbode* van 13 juli schrijft een predikant:

Zooals in de Korte Notulen van de vorige week te lezen was, heeft de Kerkeraad besloten voortaan de openbare belijdenis van wege de zonde tegen het zevende gebod op een eenigszins andere wijze te doen geschieden dan tot dusver het geval is geweest. Ze zal nu kunnen worden afgelegd bij de huwelijksbevestiging. Ze kan ook geschieden bij den doop van het kind. Ze kan verder geschieden, naar dat het geval zich voor zal doen.

De oorzaak van deze wijziging is gelegen in de groote oneerbiedigheid, die sommigen onder het jonge volk bij zulk een schuldbelijdenis aan den dag plegen te leggen. Zulk een belijdenis moest onder den diepsten eerbied van de zijde der gemeente kunnen geschieden. Sommigen, gedragen zich daarbij echter zoo ongemanierd, en de uitlatingen die enkele jongeren zich daarbij veroorloven durven, droegen meermalen, naar getuigd werd, zulk een vuns karakter, dat de kerkeraad oordeelde het beter te zijn de openbaarheid der belijdenis binnen enge grenzen te beperken. Zelfs werd voorgesteld haar geheel na te laten. Maar de vrees was dan niet ongegrond, dat deze zonde tegen dit gebod daardoor weer zou kunnen toenemen, gelijk we in het verleden daarvan zoo vele droeve ervaringen hebben gehad, en waarin sinds veel verbetering kwam.

De gedwongen huwelijken zijn een schande voor de christelijke gemeente. Ze wijzen op een omgang vóór het huwelijk, welke onder christenen niet moest bestaan. Zoo'n huwelijk zonder geur en fleur doet ons het meeste leed om den goeden naam der gemeente in het midden der wereld. Maar niet minder doet ons leed de verruwing der zeden, welke de openbaarheid van de schuldbelijdenis bezwaarlijk maakt.

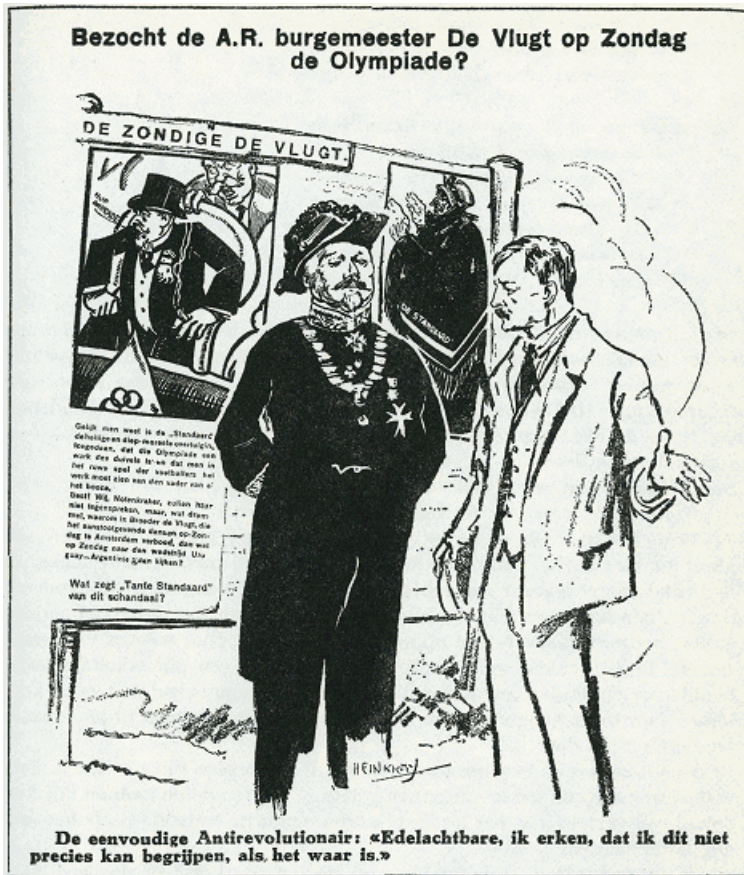
Dezelfde *Asser Kerkbode* meldt 4 december 1928 over een kerkeradsvergadering:

De zoete hoop op electrische verlichting van de Molenstraatkerk liep door staking van stemmen op donkere teleurstelling uit. 11 tegen 11.
Ouderlingen in meerderheid voor - Diakenen in meerderheid tegen. Als weeldeartikel verworpen.

De Rotterdammer en Friesch Dagblad jubileren

*Was er durfen moed voor noodig
In 't nemen van het Initiatief
Om een Dagblad op te richten
Voor den stuggen, stoeren Fries,*

*'t Werk werd in Gods kracht begonnen
en Hij, Die het al regeert
Doet ons thans met blijdschap juichen
't Friesch Dagblad jubileert.*

Van de Olympiade in Amsterdam moesten de mannenbroeders weinig hebben, maar van een Olympiade op zondag helemaal niets.

Behalve het *Friesch Dagblad* bestaat ook het geestverwante blad *De Rotterdammer* een kwart eeuw. In de drukkerijen van beide bladen wordt onder hoogspanning gewerkt voor de extra dikke jubileumnummers, die een extra kleurtje (uiteraard: oranje) meekrijgen. Bezingt J.B.-L. te B. de lof van het *Friesch Dagblad*, in Rotterdam grijpt redacteur K. Vink in de snaren. Zijn feestlied krijgt muziek van F. Tollig.

*Een kwarteeuw lang kwam elken dag
De Rotterdammer aandacht vragen;
Zij heeft, wat er ook wiss'len mag,
Getrouw de Kruisbanier gedragen.
Een wijder kleed werd vaak geweven:
Het richtsnoer is Gods Woord gebleven.*

Ook het laatste couplet van Vinks loflied is het vermelden waard:

*Waai uit dan, Rotterdammervlag!
Wij strooien zilver op Uw banen.
En wat de toekomst brengen mag:
Gij, Rotterdammer plant uw vanen,
In breeder kring en wijder dreven.
Lang moog' De Rotterdammer leven!*

De jubileumnummers van beide bladen weerspiegelen regionale varianten van de calvinistische geest. Valt in het Rotterdammerlied op de zinspeling op het wijdere kleed dat vaak werd geweven, (het artikel van directeur-hoofdredacteur H. Diemer heet: 'Wat bij alle verandering niet veranderen mag!'), in de feesttoon van het *Friesch Dagblad* breekt de romantiek der Indianenboeken door.

Voorals rubriekschrijver 'Uddo' is een strijdbaar journalist. Hij noemt zichzelf 'Torenwachter van de Anti-revolutionnaire Partij'.

Als ik hier of daar een roggeveld geheimzinnige bewegingen zie maken, of, als er ginder een rookwolkje opkringelt uit het lange gras, of als ik achter al den rijkdom der Natuur zoo geheimzinnig een rood vaandel zie aankomen, dan ... ben ik opeens klaar wakker. Dan weet ik het, dat de vijand nadert en dat het mijn plicht is, om op mijn hoede te zijn. Niet zoozeer voor mijzelf. Ja, een enkele maal snort er ook wel eens een pijl rakelings mijn hoofd voorbij, omdat 'men' het dienstig oordeelt zoo mogelijk dien dwarskijker daar in de hoogte neer te leggen, maar ... het is toch in hoofdzaak om de Partij te doen...

Ik oefen het beroep van torenwachter nu al een heelen tijd uit. En ik heb vooral trouw op de roode uniformen gelet ... Mijn vaderen hadden mij dat ook al wel verteld, dat het leeperds waren, maar de ervaring heeft het mij nog beter geleerd.

Sluipen er dan alleen 'roodhuiden' op de a.r.-partij af? In de ogen van 'Uddo' wel. Het leger der 'neutralisten' of Liberalisten noemt hij 'zoo goed als uit den tijd'. Het zijn thans de rooden, die op zijn calvinistische scalp jagen. 'Als ik Socialist was ...' mijmert hij.

Als ik Socialist was...

Dan was ik voor de ondermijning van het huisgezin. WANT dat huisgezin is altijd een bolwerk geweest voor den Christelijken Staat en kweekplaats van ideeën van vrijheid en burgerzin: daarom moet het verdwijnen in zijn tegenwoordigen vorm...

'Lydia', die eenmaal in de veertien dagen de rubriek 'Vrouwenkout' schrijft

EEN TABLEAU-VIVANT

In de tuin van het Gebouw voor Chr. Belangen te Delft repeteert de Meisjesvereniging voor een zendings-tableau. De foto werd genomen omstreeks 1928/1929. Toneel was taboe in de gereformeerde jeugdorganisaties. De gereformeerde jongelingen hadden zelfs besloten: 'geen samenspraken meer op onze jaarvergadering', maar het tableau-vivant werd als een minder groot gevaar beschouwd. Weliswaar werd er ernstig over gesproken. Maar de toch bepaald niet lichtzinnige 'grote onbekende' van het NCRV-vragenuurtje bleek van oordeel:

'Daar steekt niets ongeoorloofds in. Wat zou daar met recht en reden tegen aan te voeren zijn? Als op radio-avonden de NCRV-vrienden doel en streven van onze Christelijke Radio-actie in beeld brengen, wat zou daar voor bezwaar tegen bestaan? Waarom zou 'n groep meisjes in het wit gekleed' niet mogen symboliseren de kostelijke gaven van geloof en hoop en liefde en waarheid en vrede? Waarom zouden onze jongens niet de hooiplukkers van Lochem of de matrozen van Michiel de Ruyter mogen voorstellen? Tegen dit alles is werkelijk geen redelijk argument aan te voeren.'

En zo dacht ook de M.V. van Delft er over. Met poederchocolade maakte men voor het zendings-tableau natuurgetrouwe heidenen. Over gazen vleugels voor de engelen is even gedacht, maar dit idee is verworpen als zijnde niet in de lijn der vaders. Op de achtergrond klinkt zachtjes het lied: 'Hoor jij die stemme...'

WANDTEKSTEN

Wandteksten, die gebruikt zijn in protestants-christelijke gezinnen.

in het *Friesch Dagblad*, verhaalt hoe zij in een vergadering van vrouwen wordt aangespoord om ook iets te zeggen in de jubileumbijeenkomst.

Zeg Uddo, dat 'k hem van harte gelukwensch, en dat ik hem dank, dat hij ons anti-revolutionair vaandel zoo ferm in de hoogte houdt.

Een stem achter uit de zaal:

‘Dat hij de rooien er zoo fijn van langs geeft.’

Geroep: ‘Ho-ho, niet schelden.’

Lydia: ‘Nee, niet doen, laten we den tegenstander óók respecteeren...’

Strijdlust ademen ook de gelukwensen in het jubileumnummer.

H.A. Leenstra te Haskerhorne schrijft:

Eenerzijds moet daar zijn een geloovig, kalm, de zaak des Heeren stellen, maar anderzijds een leeuwenmoed, die de wapens hanteert, zoodat de spaanders er af vliegen. Niet om menschen te verwonden of af te maken, maar alles wat niet naar Gods gebod is tegen den grond te slaan, en daarnaast opbouwen alles wat in onze menschelijke samenleving gereformeerd moet worden naar den eisch van Gods Woord.

De taak van onze a.r.-pers is een heerlijke taak! Rechtzetten wat de zonde scheef trok of weer scheef wil trekken.

Dat is onze taak Christenen, door onze pers!

Door het geloof de vaandelen opsteken, in den Naam des Heeren!

Door het geloof ... dat de wereld overwint!

Ontleent het *Friesch Dagblad* zijn beelden gaarne aan het krijgsbedrijf, de beeldspraak van *De Rotterdammer* komt meer voort uit de wereld van de handel, bij voorkeur uit die van de koopvaardij.

Spreekt het *Friesch Dagblad* van ‘vaandel’, *De Rotterdammer* heeft een ‘vlag’; houdt scheepsraden en heeft soms last van tegenwind. Hoofdredacteur H. Diemer betoogt:

Wat bij alle verandering niet veranderen mag, dat is de *vlag*, die *De Rotterdammer* voert, en dat is de geest, die uit *De Rotterdammer* spreekt. De vlag draagt de anti-revolutionnaire kleur. Niet verbleekt, maar in haar volle schittering...

Zoo is het ook voor ons vanzelfsprekend, dat de vlag van *De Rotterdammer* dezelfde moet zijn, als waarmede in 1903 bij de intrede van het politieke leven werd gezwaaid. Terugtrekken van de geestelijke leiding ware plichtmatig, indien veranderde gezindheid aanwezig bleek te zijn.

Opheffing van het blad ware beter, dan de geboorte te verloochenen.

Trouw moet blijken...

Johanna Breevoort verhaalt hoe kleine luyden vrijwillige offers brachten om het Rotterdammerschip drijvend te houden. Dienstmeisjes, werksters, naaisters, ambachtslui, arme schoolmeisjes (‘die hadden 't nog schraal toen’), ieder nam een aandeeltje. Je spaarcentjes, 25, 50, ja 100 gulden...

Je dagblad ging je persoonlijk aan. Rotterdamsch Christenvolk, je bent trouw geweest. Je dagblad is er gekomen, is gegroeid, groot geworden. De Christelijke partijen zijn er gekomen. Halleluja! Ja Halleluja! Rotterdam met zijn kracht en energie op zijn best. Die schreeuwerige, drukke Rotterdammers, die altijd het lawaai moeten overbulderen, op hun best.

God zij geloofd, Rotterdammers zijn trouw. 'k Heb nooit een predikant gesproken die niet hield van ons stadsvolk.

En verder...

... schrijft *Het Zoeklicht* van 27 oktober:

Oppervlakkig gezien is het kaartspel op zichzelf even onschuldig als andere familiespelletjes, doch in de praktijk is het afdoende bewezen dat de benaming 'des duivels prentenboek' nog niet zoover naast de waarheid is.

... worden bij VU-promoties o.a. de volgende stellingen vernomen:

Afschaffing van het instituut van Voorlezer in onze Geref. Kerken is niet wenschelijk.

(L.v.d. Zanden)

De doodstraf is een ordinantie Gods voor alle eeuwen.

(L.v.d. Zanden)

Een nieuwe vertaling der Heilige Schrift verdient de voorkeur boven herziening van een reeds bestaande vertaling.

(W.H. Gispen)

... meldt Ds. Landwehr in de *Gereformeerde Kerkbode* van Rotterdam over een reis naar Duitse geestverwanten:

De meesten dezer broeders waren zeer ingenomen met Barth en achtten Barth in zooverre hoog, dat hij het Rationalisme den doodssteek heeft gegeven...

Er waren echter ook anderen, die het met Barth volstrekt niet konden vinden.

1929

‘Im Westen nichts Neues’, fantasie of werkelijkheid?

Ik heb vannacht niet kunnen slapen.

Met deze uitroep komt Fritz Ross, directeur van de afdeling boekendistributie van het Ullsteinconcern te Berlijn, de dagelijkse stafvergadering binnen. Hij opent z'n tas en werpt een slordig getypt manuscript op tafel.

Nog dezelfde ochtend besluit de concernleiding 50 gestencilde exemplaren te laten vervaardigen van het manuscript *Im Westen nichts Neues* van de onbekende 31-jarige journalist Erich Maria Remarque, oud-frontsoldaat uit de oorlog '14-'18. Men geeft ze ter beoordeling mee naar huis aan expeditieknechts, zettters, drukkers, kantoorbedienden, reporters, directeuren en andere mannen uit het bedrijf, die de loopgravenoorlog persoonlijk hebben meegemaakt. Unaniem luidt het oordeel: ‘Ja, zó is het geweest.’

De Houten Pomp van 22 november schrijft:

Hebt ge wel gelezen, hoeveel exemplaren in diverse talen reeds zijn verschenen van het bekende werk *Im Westen nichts Neues*, waarvan de Nederlandsche vertaling getiteld is: *Van het Westelijk Front geen nieuws*. Niet minder dan één-miljoen-zeshonderd-vijfentwintig duizend stuks en dat in nog geen jaar tijds, want in Februari 1929 verscheen het oorspronkelijke werk in Duitschland.

De velen, die winter 1928-1929 dachten dat de mensen de vele oorlogsboeken meer dan beu waren, blijken zich te hebben vergist. Er zijn miljoenen, die nog wel over de oorlog willen lezen, maar weeë oorlogsromantiek zijn ze beu.

Men wil eindelijk de realiteit onder ogen zien.

Vele geschokte ouderen echter, die geen bezwaar hebben tegen dienstplicht voor jongeren (Remarque was 18 toen hij naar het front werd gestuurd) vragen zich ontdaan af of de jeugd wel tegen het boek kan.

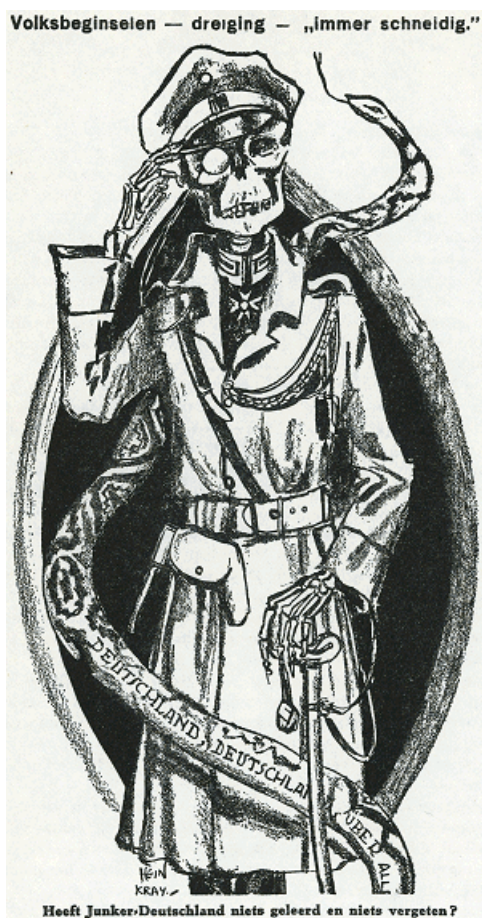
Het *Gereformeerd Jongelingsblad* van 24 mei 1929 roept de jongelingen toe:

Leest dit boek niet. Als zelfs ouderen zich daardoor uit het evenwicht laten slaan, hoeveel te grooter is dan het gevaar voor jonge mensen wier levensschip nog niet tegen allerlei wind van leer bestand is.

Dezelfde geest ademt de boekbespreking van A.L. van Hulzen op 2 oktober in *Timotheüs*.

En nu kan men van dit succesboek tweeërlei zeggen. Men kan er blij om zijn, dat het door tienduizenden gelezen is, en meenen dat dergelijke lectuur het vredesideaal dichterbij brengt. En men kan dit boek gevaarlijk achten vooral voor jonge mensen en vooral in ons land. Ik zou het niet iedereen in handen willen geven.

Ook meent de boekbespreker:

Prent van Hein Kray in het a.r.-blad *De Houten Pomp* van 25 oktober 1929.

Het is onevenwichtig; de schrijver is zelf vernield door den oorlog; hij schrijft maar raak.

Overigens meent hij wel:

Propaganda voor eenzijdige ontwapening kan dit boek nauwelijks zijn voor wie nuchter de dingen beziet.

Een onder het pseudoniem ‘Haëlvébé’ schrijvende medewerker van de anti-revolutionnaire *Houten Pomp* is 22 november een graadje feller. Hij verklaart het succes van het boek aldus:

Im Westen nichts Neues is van begin tot eind één geweldige schreeuw van levenszathheid. De schrijver behoort tot de massa, voor wie alleen deze wereld bestaat, en voor wie 't met den dood voor eens en altijd uit is.

Overigens betwist deze volksvoorlichter dat het boek de realiteit weergeeft:

Er duiken tegenwoordig ook Nederlandsche ‘dichters’ op, die de gruwelen van den oorlog zeer realistisch bezingen ... En toch fantaseeren die lui maar. Ze weten er niets van. Ik stel me voor, dat 't melkmuilerige bleek-gezichten zijn met magere wangen, holle oogen, lange haren, manchester-pakken en zwierige spokige capes. 't Zijn tenminste allemaal van die pen-en-inkt-ridders, die in de socialistische wateren op komen duiken.

Hij waarschuwt de lezers van *Im Westen nichts Neues* slachtoffer te worden van sensatie. Hij vindt het boek gevaarlijk en sfeerbezoedelend en werpt de vraag op:

Heeft deze infanterist, heeft dit dagboek ooit bestaan?

De boekbespreker weet iets beters. Hij wijst op het boekje *Feldzugsbriefe eines Pastors im Waffenrock*, ten bate van een liefdadig doel uitgegeven door de weduwe van de in 1915 gesneuvelde Duitse veldprediker Schüssler.

Deze brieven ademen een geheel andere geest. *Van het Westelijk front geen Nieuws* leert ons de verdierlijking van een generatie.

En ook houdt ‘Haëlvébé’ de lezers van *De Houten Pomp* de liedjes voor van de gesneuvelde Duitse dichter Gerhard Bamberg, die ‘der Kaiser, das Vaterland, Toten, Helden, Heimat, Frieden en Tannenbaum’ heeft bezongen.

Der Frieden kommt!

Es kommt ein deutscher Friede wert der heiligen Opfer.

‘Dit is werkelijkheid’, jubelt de voorlichter in *De Houten Pomp* en hij roept de gesneuvelden Schüssler en Bamberg toe:

Uw woord is l i c h t , in de duisternis van oorlogsfantasieën, die
f a n t a s i e ë n zijn!

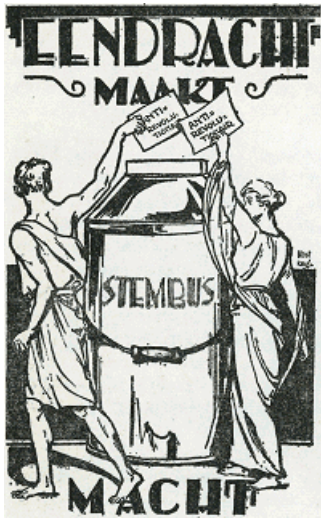
Maar de gereformeerde Ds. J.J. Buskes meent 5 oktober 1929 in een vergadering
van de Christelijk Democratische Unie:

Remarque ... moet gelezen worden!

De danswoede onzer dagen

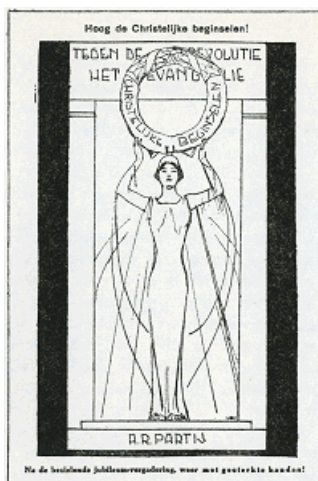
De Roomsche geestelijkheid te Utrecht heeft openlijk van de kansels een
verbod uitgevaardigd voor allen, die tot de Roomsche Kerk behoren, om
aan het dansen deel te nemen.

Aldus begint een artikel van L. in het gereformeerde weekblad *De Heraut*, dat
overigens minder dient om sympathie voor de bisschoppen op te wekken

VERKIEZINGEN 1929

Prent uit 'Nederland en Oranje' van de a.r.-kiesvereniging te Groningen, zomer 1929.

Tekening uit De Houten Pomp, 12 april 1929.

Reeds davert door de landen
Der ongodisten kreet;
Versterkt de slappe handen,
Gij, die u Christenen weet.

Vlecht, vlecht de broederbanden!
Ontplooit uw heilige vaan!
Versterkt de slappe handen,
Om 't ongelooft te slaan!

Behoedt uw leus voor schande:
Voor God, Oranje en t volk!

Versterkt de slappe handen,
Bij dreigend' oproerwolke!

Ras gaat de strijd ontbranden;
Reeds dreunt van ver 't gedruisch;
Versterkt de slappe handen,
Met kracht van Christus' kruis!

Uw knieën, die ontspanden
Al struikelend, stelt ze vast!
Versterkt de slappe handen,
Volvoert uws Konings last!

En, moet dan 't scheepke stranden
Bij 't kenteren van den vloed,
- Wij gaan, gesterkt van handen,
Gevest van knie, **te voet!**
BART VAN DE VELUWE

Uit De Houten Pomp, 24 mei 1929.

Een vriendelijke opmerking in het s.d.a.p.-blad Het Volk over de gereformeerden in de Chr. Democratische Unie (waartoe o.a. behoorden Ds. J.J. Buskes en Fedde Schurer) bezorgde het a.r.-weekblad De Houten Pomp onderstaande nachtmerrie. In een versje treurde het blad een week later over de weggelopen anti-revolutionairen:

*'Arme Christen-democraten!
Met uw kankerend gekijf:
Waarom ach! zo boos, verwaten
Trapt g' uw moeder op het lijf?'*

dan wel om afkeer van het dansen aan te wakkeren.

Reeds in de danswoede, die zich vooral na den wereldoorlog van de volkeren heeft meester gemaakt, schuilt een zeer ernstig zedelijk gevaar. Maar nog veel meer daarin, dat al deze moderne dansen er als op toegelegd zijn om de zinnelijkheid te prikkelen en verkeerde hartstochten op te wekken en te bevredigen.

Het blad merkt op:

Dit verbod nu trekt daarom te meer de aandacht, omdat de Roomsche moralisten tot dusver over het dansen zeker veel minder streng oordeelen dan de Gereformeerde Puriteinen.

Algehele onthouding acht het weekblad de enig juiste houding om aan de vele gevaren van de danswereld te ontsnappen.

Wij zijn daarom dankbaar, dat de Roomsche geestelijkheid te Utrecht het goede voorbeeld gaf door dit dansverbod uit te vaardigen.

Dat het gereformeerde volk een grotere mate van persoonlijke verantwoordelijkheid zou genieten dan het roomse, blijkt niet uit de woorden die dan volgen:

In onze Gereformeerde kringen is het dansen gelukkig nog zulk een groote uitzondering, dat zulk een dansverbod van den kansel niet noodig is.

De bezorgdheid over het dansen is groot op het calvinistische erf. Zo vraagt de a.r.-kiesvereniging Den Haag II op de deputatenvergadering op 3 april 1929 of beteugeling van het danskwaad niet mogelijk is.

En ook uit de aanbeveling, die 1 november 1929 wordt gepubliceerd in de *Asser Kerkbode* om lid te worden van de NCRV, breekt deze beduchtheid door.

Wij mogen de lucht-beheersching niet overlaten aan de mensen van het dol vermaak, aan de dans-maniakken, die zelfs jonge kinderen al brengen tot het schaamteloos beweeg, het zedeloos gedoe, waartoe de moderne dans den moegemaakten, na-oorlogschen mensch heeft gevoerd.

De familie Kuiper verdeeld over de ‘vleeschkleurige kous’

Het is alweer jaren geleden dat de ‘vleeschkleurige kousen’ in de mode kwamen. Foei, riep men aanvankelijk, maar ook voor deze mode bezwijken vrouwen en dochters van de mannenbroeders.

De delinquenten werden zóó talrijk, dat 't delict moest worden afgevoerd, schrijft geamuseerd Kuipers schoondochter mevrouw Hendrika Kuiper-Van Oordt in het weekblad *Timotheüs* van 5 oktober 1929.

Het is een geestig en verstandig artikel, vinden de lezeressen, die reeds de vleeskleur dragen.

Mevrouw Kuiper waarschuwt:

't Is nooit verstandig, als 't zulke wisselende, uiterlijke dingen betreft, dadelijk zoo over-gedecideerd te wéten en te vonnissen, en zoo erg principieel 'de antithese' te zien. Weet u waar dat meestal op uitloopt? Op: bakzeil halen; zijn eigen woorden opeten; achteruit krabbelen; zwenken; z'n draai nemen, en hoe de volksmond deze weinig fiere en stichtelijke behandeling meer betitelt.

Mevrouw Kuiper herinnert er (uit het hoofd citerend) aan, dat, toen de mode

van de lichte kousen begon, een hoogstaande vrouw, die zeer veel invloed bezit in de Christelijke meisjeswereld, in een gezaghebbend blad schreef:

Wie vleeschkleurige kousen draagt, staat met beide beenen op 't erf van den vijand.

Was dat vol te houden? vraagt mevrouw Kuiper-Van Oordt zich af.

Ook in de rubriek 'Hoe gaan wij gekleed?' in het weekblad *Christelijk Vrouwenleven* van juli 1929 herinnert een schrijfster zich deze uitlating.

't Zal een vijftal jaren geleden zijn, dat ik eens in 'een brief' las: 'Wie gekleurde kousen draagt, staat met beide voeten in de ongerechtigheid'. Dit woord maakte veel indruk op me, maar de algemeenheid der lichte kousen maakt toch, dat ik stellig vermoed, dat bedoelde dame dezen regel nu niet meer zóó schrijven zal.

Maar de dame in kwestie denkt er nog wél zo over. Zowel aan *Christelijk Vrouwenleven* als aan *Timotheüs* laat Kuypers dochter Henriëtte weten, dat zij het was, die deze woorden schreef in een 'Brief aar een verre vriendin' in *De Standaard*.

De uitspraak luidde precies:

Wie vleeschkleurige kousen draagt, staat met beide beenen op het terrein van den vijand.

En over deze kleding oordeelt Kuypers dochter nog steeds:

de vleeschkleurige kous bedoelt: het been bloot te doen lijken, en is dus een oneerbare dracht ... Tegen vleeschkleurige kousen, tegen alle vleesch-kleurig boven- en ondergoed handhaaf ik mijn protest onverzwakt. Iedere eerbare vrouw voelt, dat vleeschkleurige kleding oneerbaar, en daarom onoorbaar is. Iedere eerbare vrouw, die 'n paar kousen koopt, voelt heel goed het onderscheid tusschen vleeschkleurige en lichte kousen, zelfs al naderen de tinten elkaar.

Nu ze toch aan het woord is in *Timotheüs* van 9 november, wil Henriëtte ook over de rok lengte nog iets zeggen.

Misschien mag ik hier den raad herhalen, dien ik reeds velen gaf, en ook onlangs aan mijn 'verre vriendin' in *De Standaard* schreef. Wie een japon of blouserok koopt neme toch eerst de z i t p r o e f. Zoo dikwijls is een rok niet te kort, als men staat of loopt, maar wórdt hij tekort als men gaat zitten, en den rok optrekt tot boven de knieën soms. Men vrage aan de verkoopster een stoel, en ga daarop, met den rok aan, voor een lagen spiegel zitten. Dan kan men zelf zien, of de rok, bij 't zitten, eerbaar blijft of oneerbaar wordt.

Ook van een andere lezeres heeft de redactie van *Timotheüs* nog een protestbrief ontvangen tegen het aan het woord laten van Kuypers toch nog te voorbarige schoondochter, mevrouw Hendrika Kuiper-Van Oordt.

Een nabootsing van bloote beenen acht zij toch iets, dan alleen past bij vrouwen van slecht allooi, zoodat de uitdrukking ‘erf van den vijand’ daarvoor nog maar een sobere uitdrukking is.

De redactie van het blad acht de waarheid in het midden liggen, betoogt dat onze christenvrouwen en -meisjes moeten zorgen voor eerbare en oorbare kleding en geeft tot slot nog het woord aan lezeres G. Middelman-Moll te Voorthuizen, die een vers inzond, getiteld: ‘Vleyskleur-kous’.

*Soo heeft de modevorst het 'konstnaeckt' uitgevonden;
 Geen sedepreecker kan nu stoutelyk verkonden,
 Dat sulcks onwaardig sy, want - alles is maer scheyn,
 't Syn echte kousen slechts, kan dat onsedig syn?
 O maegd, doorsie dees list, wil niet met konstvel jokken,
 Noch als een houten ham met vleysen scheyn gaan lokken.
 Weg met dat naemaeck nackt, uw kleeding sy een kleet,
 Dat naektgegoochel spel voert vaeck tot bitter leet.*

De jacht naar verbroedering

Met gefronste wenkbrauwen leest de gereformeerde Asser predikant Ds. T. Gerber het pas verschenen kerstnummer van het tijdschrift *Op den Uitkijk*. Het blad ziet er mooi uit. 'Kunstig en keurig', vindt de predikant.

'Zelden zagen we zulk een prachtuitgave,' zo schrijft hij in de *Asser Kerkbode*. Maar het artikel van Dr. J.H. Gunning J.Hz. bevalt hem niet zo erg. Hij leest het nog eens over:

Jezus Christus *is* toch de Wettige Koning der gansche wereld. Hij *is* toch de Zaligmaker van Roomsche en Protestant, van Gereformeerden in drie, vier, vijf schakeeringen, en van Lutherschen, Darbysten en Apostolischen, van al die bonte scharen van loketjes-christenen, die elkander zoo akelig-makkelijk kunnen voorbij loopen en die elkander toch zoo brood-noodig hebben.

Ds. Gerber schudt het hoofd. Hij schrijft:

Wij willen geenszins een te eng standpunt innemen; we zijn volstrekt niet exclusief ten opzichte van den rijken zegen, bereid in den Zaligmaker; maar gaat eene uitspraak als deze niet wat ál te ver?

Neen, het artikel kan de predikant niet bekoren.

De jacht naar 'verbroedering' spreekt daarin volgens onze bescheiden opmerking te luide.

En verder...

... breekt in oktober een paniekstemming uit op de Amsterdamse beurs als terugslag op de Wallstreetpaniek.

... Laat Kuypers dochter Henriëtte de gereformeerde jongedochters op hun boudsdag zingen: 't Is plicht, dat ieder meisje voor d' onafhankelijkheid...'

... bevat de *Catechismus of Onderwijzing in de politieke en sociale beginselen voor eersibeginnenden en eenigszins gevorderden* door J. ter Borg de volgende vraag:

Moet men dan niet zijn naasten liefhebben als zichzelf?

Antwoord: Zeker. Maar o n z e naasten zijn de Nederlanders en daarna volgen Duitschers, Belgen, Engelschen enz.

... spreekt de gereformeerde kerkeraad van Assen zijn droefenis uit over de medewerking, die de Chr. muziekvereniging 'Oranje' gaf aan 'wereldsche aangelegenheden tot verhooging van de feestvreugde'.

1930

Het a.r.-weekblad 'De Houten Pomp' ter ziele

*'Ach de Houten Pomp gaat zinken!'
 Enkelen nemen 't hoedjen af;
 Maar meest zie 'k nog een grijnslach blinken
 Bij dit droevig, roemloos graf.
 't Stiefkind op verschoven plekje
 Heeft z'n leven afgeleid;
 Koelheid schimpt bij 't kerkhofhekje:
 'Kijk, dien lastpost zijn we kwijt!'*

Aldus dicht Bart van de Veluwe (pseudoniem van B. van Mourik) in maart 1930 in de achtste jaargang van *De Houten Pomp*. De N.V. Arnheemsche Boek-, Courant- en Handelsdrukkerij heeft wegens gebrek aan abonnees moeten besluiten de uitgifte van het a.r. satyrieke orgaan te staken.

*Zeven jaar ruim mocht gij vuren
 Uit het Rechtsche legerkamp;
 doch uw dreunen kon niet duren;
 Nu verdwijnt g' in rook en damp.*

'De tijden zijn ernstiger geworden', schrijft de tekenaar Hein Kray in een afscheidsartikel, 'er is minder plaats dan vroeger voor de ironische, vroolijke uitbeelding en er is meer gelegenheid ontstaan voor de ernstige plaat'.

Ziet hij het goed? Het rooms-katholieke zusterorgaan *De Roskam* ging reeds in 1929 ter ziele en *De Notenkraaker* van de SDAP zal het ook niet lang meer maken. Maar ook is waar, dat het protestants-christelijk erf geen vruchtbare voedingsbodem blijkt voor politieke spot. Reeds in 1925 jubelde de nogal door *De Houten Pomp* geplaagde heer Snoeck Henkemans in *De Nederlander*:

De Houten Pomp, het a.r. caricaturistisch weekblad zal waarschijnlijk met het einde van het jaar ophouden te verschijnen. Het blad wil er - gelukkig maar! - blijkbaar niet in.

De Banier, van de staatkundig gereformeerden, stemde daarmee in.

Gelukkig! zeggen ook wij. Ernstige zaken moeten ook ernstig worden behandeld. We hebben ons nimmer met *De Houten Pomp* ingelaten en achten het een gunstig teken, dat ook de a.r.-pers zo nu en dan haar afkeuring er over te kennen gaf. 't Is beter zich ernstig toe te leggen op de studie der beginselen, dan zich te vermaken in een politiek stuiversblad.

Maar de doods klok luidde toch nog vijf jaar te vroeg.

Voor al in onderwijzerskringen bleef men *De Houten Pomp* trouw. De finan-

ciële zorgen groeiden evenwel met het jaar. In 1925 ging men een ruilvereen-komst van spotprenten aan met *De Roskam*, het spotblad van de rooms-katholieken. Ook gebruikte *De Houten Pomp* vroeger geplaatste clichés, die van een nieuw onderschrift werden voorzien om de kosten van het blad te drukken. Een plaat van een tussen puinhopen treurend echtpaar: 'De ramp van Borculo', is kort geleden nog eens opgenomen onder de 'Satans triumpfen' om de vervolging van verdrukte Russische christenen uit te beelden. En een plaat van een ernstig door Colijn toegesproken, zeer bedrukt kijkend manspersoon, aanvankelijk voorstellend een in zijn salaris gekorte ambtenaar, doet in het laatste nummer dienst om Colijn een paar bezadigde woorden te laten toevoegen aan rebelse a.r.-jongeren in Friesland.

Door de a.r.-leiding is het blad de laatste jaren doodgezwegen. Bart van de Veluwe jammert:

*Redacteuren, kamerleden,
Excellenties, grijs en wijs!
Doet ons eens uw meening hooren!
Want die stellen w' erg op prijs,
Is Jan Politiek niet zuiver
Is Hein Kray soms rood ter graat?*

Pomp en Pers: levensles.

Een bittere afscheidsprent van Hein Kray op de voorpagina van het laatste nummer van De Houten Pomp, 28 maart 1930.

Maar geen van de voormannen steekt een vinger uit om de zinkende *Pomp* te redden. Het abonnementenaantal is geslonken tot ongeveer 500.

‘Men heeft ons wel eens heel erg kwalijk genomen dat we eigen mensen ook niet spaarden,’ schreef Jan Politiek (*Standaard*-redacteur J. Hollander) ten afscheid, ‘helaas konden we dit niet. We hadden hen nog veel meer aan moeten pakken’.

Het geruchtmakende zendtijdbesluit; NCRV juicht

Zal ten slotte dan eens aan de verwarring in de ether door een billijke regeling een einde komen?

Aldus zucht Hein Kray bij 'n prent over de radiostrijd in het laatste nummer van *De Houten Pomp*.

Enkele weken later hakt minister Reymer de knoop door. Op 15 mei beslist hij dat NCRV en KRO samen de zender ‘Huizen’ zullen delen en de AVRO en VARA samen de zender ‘Hilversum’.

Gejuich in het protestants-christelijke, het rooms-katholieke en het socialistische kamp. Woedende kreten in AVRO- en Telegraafkringen. Een jaar tevoren had de AVRO 400.000 handtekeningen in een colonne vrachtwagens naar het Binnenhof gereden om zijn eis (één hele zender) kracht bij te zetten. En nu dit. De zendtijd bijna gehalveerd!

Maar de NCRV geeft een extra-nummer uit van de *Omroepgids*. Op de voorpagina prijkt het gelaat van minister Reymer:

De man die ons r e c h t deed.

De hele zomer van 1930 woedt de radiostrijd.

De AVRO ontketent een felle protest-actie tegen het radiobesluit, dat hem gelijkstelde met de ‘sectarische omroepen’.

Dr. J. Veldkamp schrijft in *Op den Uitkijk* van 7 juni:

Waarlijk, de protestvergaderingen van de AVRO bieden een allesbehalve verheffenden aanblik ... En wat ik nog erger vind, men heeft zelfs niet geschroomd de Koningin in den strijd te betrekken door er met ophef van te gewagen, dat Hare Majesteit voor de microfoon der AVRO heeft gesproken. De bedoeling behoeft hier geen verduidelijking. De naam van Hare Majesteit wordt zoo gebonden aan de AVRO en de laatste is weer eens gestempeld als bij uitstek ‘nationaal’.

Het nationale stempel op ons volk is echter niet neutraal-liberaal, maar reformatorisch.

Dr. Veldkamp roept dan uit:

Als er één omroep het epitheton n a t i o n a a l zou verdienen, dan zou het wezen de NCRV...

In de strijd om radiozendtijd schermt men met de term ‘het karakter van het Nederlandse volk’. Maar bestaat er wel zo'n volle? Of is het nationaal-eigene van Nederland juist, dat iedereen zichzelf mag zijn, dat er vrijheid is voor ieder?

Dr. Veldkamp citeert Prof. Dr. G. van der Leeuw, die in het *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur* ontkent dat er een Nederlands volk is.

Wij hebben in Nederland eigenlijk vier volken, in administratief verband:

het roomsche, het 'christelijke', het socialistische en de rest.

Die 'rest' is volgens de professor

óf te lauw om zich religieus of politiek warm te maken, óf ze meenen, dat ze vóór alles Nederlanders zijn.

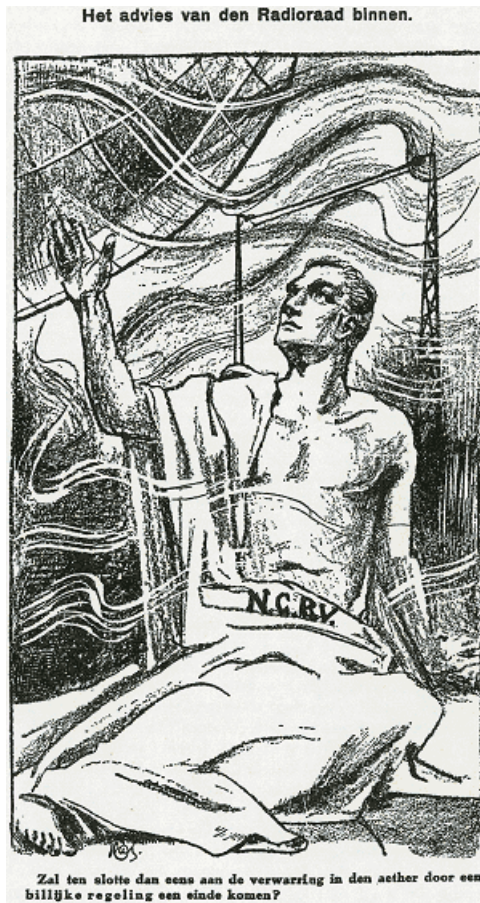
Het zijn de vóór-alles-Nederlanders, die zich door *De Telegraaf* laten opzwepen tot fanatieke protesten tegen 'verpolitieking' van de radio.

Maar op de Nederlanders die een levenbeheersend beginsel kennen, heeft de campagne van AVRO en Telegraaf een averechts effect.

In het lustrumnummer van de *Omroepgids* constateert NCRV-voorzitter Mr. Van der Deure:

Spotprent in *De Houten Pomp* van 15 november 1929.

Prent in *De Houten Pomp* van 21 maart 1930.

De spot en hoon der tegenstanders bleek het machtigste middel te zijn om onze christenmannen en -vrouwen samen te brengen onder ons vaandel. Welhaast was een aantal georganiseerden van meer dan 80.000 bereikt. En nu op dit oogenblik is de verdeeling van den zendtijd de kroon op ons werk. Immers daardoor wordt onze NCRV gelijkgesteld met de ‘neutrale’ en ‘algemeene’ AVRO.

Beter dan vele leidslieden voelen duizenden gewone mannen en vrouwen waarom het hier ten diepste gaat. Ze voelden het in de schoolstrijd. Ze voelen het ook hier.

In de NCRV vinden de protestantse christenen ook iets terug van de eenheid der verscheurde kerk.

C.A. Keuning, de secretaris-penningmeester van deze omroep, schrijft:

Het is heerlijk, dat de eenheid der christenen in den radio-omroep tot uiting komt.

En Mr. Van der Deure kan schrijven:

Mannen van Hervormde richting beluisteren Gereformeerde predikdiensten, en komen vol verwondering tot de erkenning, dat daarin toch wel frissche nieuwe gedachten naar voren komen. Gereformeerde luisteraars stemmen hun toestel af bij de voordracht van een Hervormden spreker en constateeren - het is historisch - ‘dat die man, wat zijn rede betreft, wel Gereformeerd kon zijn’. Voor de microfoon komen Lutherschen, strijders van het Leger des Heils, evangelisten als Johannes de Heer, en onze leden *v o e l e n*, dat al die sprekers, redenaars met elkander een éénheid vormen, dat wel hier en daar verschil van meening en inzicht, van wijze van uitdrukking en van vorm wordt geconstateerd, doch dat ze allen leven uit één heilig beginsel, dat ze allen troost putten uit éénen Bijbel, dat ze allen onzen Heere Jezus Christus als hunnen Zaligmaker zoeken en erkennen.

En zou deze gemeenschap der heiligen de natie hebben verscheurd?

Omroepbestuurder C.A. Keuning schrijft in 1930:

Indien een christelijke omroep het nationaal besef schaadt, dan is daardoor onze natie veroordeeld...

Fedde Schurer krijgt ontslag aan de Christelijk-Nationale school te De Lemmer

Terugkerend van z'n werk ziet de 31-jarige Amsterdamse predikant Ds. J.J. Buskes (geschorst bij Geelkerken-conflict in 1926; daarna ‘Hersteld-Verbander’) een man in pilopak bij hem op de stoep staan.

Zeker weer een of andere sjacheraar in potloden, denkt de gereformeerde dominee. En omdat hij zeker weet niet 'neen' te kunnen zeggen, loopt hij door en wacht een paar huizen verder tot de kerel verdwenen zal zijn.

Maar de man verdwijnt niet. De deur gaat achter hem dicht en Ds. Buskes kan niets anders doen dan maar achter hem aan de trap opstommelen naar het bovenhuis.

Even later maakt hij kennis met de 32-jarige onderwijzer aan de christelijke school te De Lemmer in Friesland, Fedde Schurer. Toch wel een goeie gereformeerde, moet de dominee toegeven, ondanks het pilopak en de Domela Nieuwenhuis-das. Maar niet iedereen blijkt tot deze erkenning te kunnen

HET ROODE GEVAAR

*Verkiezingsplaat van de anti-revolutionairen in 1929. De grijpende hand was gedrukt in rode kleur.
In De Houten Pomp dichtte Bart v.d. Veluwe bij dit affiche:*

*Weer en keer de roode hand
Graaiend naar 't viervoudig pand
Waarmee na manhaften strijd
Holland werd gebenedijd;
Houd als Gideonsbende stand,
Voor Vorstin en Vaderland!*

Op de zondagsschool kregen de kinderen plaatjes met een bijbeltekst. Een probleem was door de jaren heen of het plaatje moest aansluiten bij de tekst of niet.

In duizenden kinderslaapkamers hing bovenstaande prent, die uitgegeven werd door de Vereeniging tot Verspreiding der Heilige Schrift. Op de achterzijde werden enkele kindergebedjes afgedrukt. Voor het eten: 'Heere, zegende deze spijs, Amen'; en voor het slapen: 'Ik sluit mijn oogjes, ik vouw mijn handjes, ik buig mijn knietjes voor U neer...' Dezelfde vereniging verspreidde ook onderstaande protestantse devotie prent van de Goede Herder.

stituut N.N.S.A.L.D., Lousteuwingel
54, te Utrecht.

7.00 N.M. Tijdsein.

7.00—7.30 N.M.
VRAGENHALFUURTJE

7.30—7.45 N.M.
POLITIEBERICHTEN.

7.45—8.00 N.M.
PERSBERICHTEN van het Ned.
Chr. Persbureau.

8.00 N.M. Tijdsein.

8.00— ± 10.15 N.M.

UITZENDING van de
N.C.R.V. Propaganda-
avond, naar aanleiding
van de eerste vertooning
van de Propagandafilm
voor autoriteiten, pers
en genoodigden in de
Aula van het Koloniaal
Instituut te Amsterdam.

Openingsrede door den
Voorzitter der N.C.R.V.,
Mr. A. van der Deure,
te Bennekom.

Muziek door het
Symphonie-Orkest der
N.C.R.V. (de H.O.V.),
o.l.v. den heer Frits
Schaarman.

Orgel: De Heer G. v.
d. Burg te Amersfoort.
(Het concertorgel is v.
d. fa. R. v. d. Burg,
Piano- en Orgelhandel
te Amersfoort).

In de pauze — van
± 9.00—9.30 — spreekt
de Heer L. W. J. van
Hasselt te Hilversum
over onze N.C.R.V.-Film.

Na afloop:
Persberichten van het Persbureau

Een knipsel uit de Omroepgids van 22 oktober 1931.

Duizenden zagen de in 1931 gemaakte propagandafilm van de NCRV: 'De klokken luiden'.

Een beeld uit de film.

komen. De onderwijzer is 1 mei 1930 door zijn schoolbestuur ontslagen omdat hij in ernstige mate van de Nederlandse Geloofsbelijdenis zou zijn afgeweken. Fedde Schurer doet z'n verhaal nog maar eens.

Vorig jaar, in april, sprak hij in Leeuwarden voor de plaatselijke afdeling van de Christelijk-Democratische Partij, waarvan hij, evenals Buskes lid is. 'Kristendom en Oarloch' heet de rede, waarin hij o.a. uitroept:

Volg de stem van uw geweten en laat u niet meer africhten en dresseeren voor moordenaarswerk.

Wat moet een Christelijk-Nationale school met een pacifist voor de klas? Fedde Schurer wordt op het matje geroepen. En in oktober vorig jaar wordt door het schoolbestuur schriftelijk, gevraagd:

of Schurer den 80-jarigen oorlog aanvaardt als een volkomen gewettigden vrijheidsoorlog en een aan onze vaders opgedrongen religiekrijg ter verdediging van de kerk des Heeren?
of Schurer de oorlogen van Israël aanvaardt als oorlogen des Heeren?
of het Schurer's bedoeling is aan te sporen tot het weigeren van militairen dienst?

De gereformeerde onderwijzer antwoordt dat hij met zijn ganse ziel en zijn hele hartstocht staat aan de zijde der strijders voor vrijheid, recht en religie. En ook:

Ik wensch, dat ieder Christen ten opzichte van den modernen oorlog en deszelfs toerusting zichzelf in zijn geweten de vraag zal voorleggen: 'Wat wil mijn Heiland dat ik doen zal?'

Het schoolbestuur kan er geen genoeg mee nemen. Fedde Schurer krijgt een tweede stel vragen toegestuurd, die geformuleerd zijn door de te hulp geroepen Mr. P.S. Gerbrandy (vrijwillige landstormer - tevens bekend als 'de rode advocaat van Sneek'), en waarin hem het vuur nader aan de schenen wordt gelegd met het begrip 'rechtvaardige oorlog'.

Maar Schurer zegt:

Het nobele doel kan het satanische middel niet heiligen.

Op 10 februari 1930 krijgt Schurer een verklaring voorgelegd van het schoolbestuur, die hij moet tekenen, wil hij voor de klas blijven. O.a. moet hij verklaren:

dat hij alles zal vermijden wat in de harten en hoofden der kinderen de overtuiging omtrent de positie van het overheidsgezag, gelijk die in Gereformeerde en confessionele kringen wordt beleden, zou ondermijnen...

Ook buiten de school zou Fedde Schurer z'n mening niet meer mogen propageren.

Schurer weigert. Thans is hij ontslagen. Of Ds. Buskes hem wil verdedigen voor de Commissie van Beroep (van de Scholen met den Bijbel), die 9 juli z'n zaak zal behandelen.

Zonder een ogenblik te aarzelen, stemt Ds. Buskes toe. Ook hij is met hart en ziel anti-militarist. Oorlog is zonde. Van het dagblad *De Standaard*, dat hen, CDU-ers, ziet als revolutionairen, anarchisten en ongelovigen, moet de predikant weinig hebben, maar volmondig is hij het eens met wat het blad vorig jaar, 2 januari 1929, schreef:

**Centraal Comité
tot Waarschuwing tegen
Eenzijdige Ontwapening.**

DEBAT **DEBAT**

**OPENBARE
VERGADERING**

op Woensdag 20 Mei a.s.

**in de groote zaal van het
Concerthuis te Assen.**

Spreker :

Luitenant-Kolonel der Artillerie

Jhr. J. T. ALTING VON GEUSAU

oud-leeraar aan de
Hoogere Krijgsschool.

Toegangsprijs f 0.25.

**Militairen beneden den rang
van onderoff. f 0.15.**

Eene uitnoodiging tot bijwoning
dezer vergadering is o.a. gezonden
aan de besturen der Afd. Assen
van S.D.A.P., V.D.B. en „Kerk
en Vrede.”.

Vóórverkoop kaarten bij de
Sigarenmagazijnen G R E E B E,
BASTIAANS, BINNENWIJ-
ZEND en G. F. HUMMELEN's
Boekhandel N.V., Kruisstraat.

DEBAT **DEBAT**

Advertentie in de (gereformeerde) Asser Kerkbode.

Een nieuwe groote oorlog zou op den zelfmoord van Europa neerkomen.
Immers zou die oorlog in hoofdzaak zijn een luchtkrijg, en die beteekent
vernietiging van al wat leeft en bestaat.

Overigens maakt Buskes zich geen enkele illusie over de afloop van de zaak-Schurer.
Maar het is een kans om te getuigen.

In een zaaltje van Terminus in Utrecht komen 9 juli de mannen-broeders bijeen.
Het schoolbestuur wordt verdedigd door Mr. Gerbrandy; Schurer brengt mee Mr.
Pollema, de heer Jungcurt, secretaris van de Unie van Christelijke Onderwijzers en
Ds. Buskes. De commissieleden Mr. H.v.d. Vegte, Dr. K. Dijk, F. Kalsbeek, J.
Schouten, J.C. Wirtz en Mr. D.W.O.A. Schut luisteren.

Maar Mr. J.A. de Wilde (a.r.-kamerlid) vindt dat kennelijk niet de moeite waard.
Tijdens de betogen leest hij rustig z'n krantje.

‘Van welk artikel der Nederlandsche Geloofsbelijdenis wijkt Schurer af?’ zo wil
Ds. Buskes weten.

Maar op 16 september 1930 beslist de Commissie van Beroep dat Schurer ontslagen
blijft. Hij wordt onderwijzer aan een openbare school in Amsterdam. Voor
anti-militaristen is op het gereformeerde erf geen plaats.

Dat blijkt diezelfde week ook uit de *Asser Kerkbode*. Op 12 september schrijft de
enkele maanden tevoren in de gereformeerde kerk te Assen bevestigde 29-jarige Ds.
B.A. Bos het volgende stukje:

TEEKENT NIET!

Er wordt een actie gevoerd!

Een actie onder schoone leuzen!

Het gaat tegen de bewapening van onze overzeesche gewesten, speciaal
Curaçao.

De vlootwet moet, als helaas voorheen, vallen! Daarvoor wil de SDAP handteekeningen verzamelen en een petitionnement aan de Kamer richten. Wellicht komt men ook bij U.
Weest daarom op Uw hoede en *teekent niet*.

De zedelijke verwildering van 1930

Op een prachtige nazomerse dag in 1930 maakt Dr. J. Veldkamp tussen de Lunterse dennen een wandeling met een jong, levenslustig student. In *Op den Uitkijk* van 25 oktober verhaalt hij van het gesprek.

‘t Is een lust om te leven tegenwoordig,’ zei ik tegen mijn jongen vriend, den blijden opgewekten student. Maar ik stond even te kijken van het antwoord dat ik kreeg. ‘Neen, dat vind ik niet,’ zei hij opeens heel ernstig. ‘Ik vind zoo heel veel naars in het leven. Als U wist wat er omgaat onder de jongelui tegenwoordig! En dan het communisme en de langzame vergiftiging der geesten...’

Hij had gelijk. Als men het van dien kant bekijkt, dan is onze tijd werkelijk hartbeklemmend.

De langzame vergiftiging der geesten door het communisme, ingedruppeld door het tot de tanden gewapende bolsjewistische Rusland, tegen de verschrikkingen waarvan de eenzijdige ontwapenaars ons weerloos willen maken; de schaamteloze onzedelijkheid, gepropageerd in roman en vunzige pornografie en menig liederlijk tooneelstuk, om van de vele bioscoopvoorstellingen en de beruchte ‘dancings’ maar niet te spreken; dit alles is zóó droevig, dat men zich zou kunnen afvragen, waar moet het met ons volk, waar moet het met de wereld naar toe? De geest en de toon van de heele wereldliteratuur is, met zeldzame uitzonderingen zóó, dat het wel schijnt of er geen God is, alsof christelijk Europa in volslagen paganisme is teruggezonden ... Voor de jeugd is het een gevaarlijke tijd. Door communistische en sociaal-democratische invloeden, door verkeerde lectuur, ook door het ‘modern’ doen van vele ouders, die zich van menigvuldige lastige dingen in verband met hun kinderen afmaken door te zeggen: ‘Och ja, de jeugd is nu eenmaal anders dan vroeger; daar kun je toch niets aan verhelpen’. En van die gemakzucht worden dan de kinderen het slachtoffer. De kinderen gaan naar schouwburgen, bioscopen en bals op een leeftijd waarop ze aan heel iets anders moesten denken. En nu komt het. Op sommige hunner invitaties staan tegenwoordig de letters G.B., waarmee men dan te kennen wil geven: ‘geen bagage meebrengen’. Maar wat verstaat de onderlinge verstandhouding onder G.B.? Daarmee worden de ouders bedoeld!’

Dr. Veldkamp wijst ook de hoofdschuldige van dit alles aan. Het is de moderne pedagogiek,

die een uitvloeisel is van de leer van Jean Jacques Rousseau, van De Raaf en de moderne libertijnse nieuwlichters. En dan de communistische en sociaal-democratische invloeden.

Sombere geluiden klinken ook op uit de *Asser Kerkbode* van 2 mei:

Door de radio komt de 'wereld' in ons huis - de wereld, zooals we die kennen in tegenstelling met 'de kerk'. De wereld: dat is de opera, de ope-

rette, dat is de cabaret- en bioscoopmuziek; de wereld, dat is de frivoliteit, de lichtzinnigheid van den uitgaanden mensch onzer eeuw. Hielden we het groote gevaar, dat we de moderne bioscoop noemen buiten onze woning, de radio brengt 'de wereld in huis'.

Weest op uw hoede!

In een gezin, dat den christennaam hoog houdt, is niet het kind baas over 'de radio', maar daar bepalen vader en moeder wat zal worden gehoord. Een radiotoestel is een gevaarlijk ding. Kerk en wereld kunnen er door spreken, maar de wereld doet het het meest. Ziet dan toe, wat gij hoort!

Het film- en bioscoopvraagstuk

Zeg Hendrik, kijk 'es...

Verontrust legt de moeder een afgescheurd entreebiljetje op tafel.

Ik wil de voering van z'n jas naaien. En dit vind ik in z'n zakken.

De vader houdt het kaartje onder de lamp, die recht boven de tafel hangt en leest:

Luxor; Parterre.

Geschokt kijken ze elkaar aan. Hun jongen op het verkeerde pad? Maar het bewijsstuk ligt op tafel. Er is geen twijfel mogelijk. Piet is naar de bioscoop geweest. En de bioscoop is 'de wereld', waar 'onze mensen' niet horen.

Wat moeten ze nu? Deugen die jongen z'n vrienden wel?

Al jaren worstelt de protestants-christelijke wereld met het bioscoopprobleem. De zuigkracht is er. Er zijn toch ook 'goede' films? Maar het verzet is sterk, vooral bij oudere gereformeerden. Geheelonthouding is het beste. Weg met de bioscoop, vinden velen. Weg met alle films, vinden sommigen.

Maar de jongelings- en meisjesverenigingen zijn thans reeds bevolkt met de zoveelste generatie gereformeerden. Raken zij geïnspireerd door een grootser strijddoel dan zelfhandhaving en bewaring van het erfgoed der vaderen? De jeugd zal de vruchten plukken van de strijdlust, de offerbereidheid en de soberheid der puriteins levende vaderen. De jeugd snakt naar idealen om ook warm voor te lopen. Maar als een nieuwe toekomst niet meer wenkend lokt, wordt het 'nu' belangrijk. En er zijn toch ook 'goede' films? Trouwens, vonden de vaderen de concertzaal eerst ook niet verwerpelijk?

Menige protestants-christelijke jongere maakt nieuwsgierig en met kloppend hart een uitstapje naar 'de wereld'. Schuw kijken ze achterom wanneer ze het schitterende bioscooppaleis betreden. Ziet niemand het? Verdoofd wankelen ze enkele uren later de bioscooptrappen weer af. Nimmer ontvingen ze zulke sterke prikkels.

In Ermelo in Huize Witteveen is er van 11 tot 13 augustus een Gereformeerd Jeugdcongres, speciaal over het vraagstuk van film en bioscoop.

Inleider is Ds. N. Buffinga te Rotterdam. Serieus wordt er gediscussieerd.

Het congres komt o.a. tot de volgende conclusies:

- Het is noodzakelijk, voor den Gereformeerden levenskring te komen tot het afbakenen van eigen positie tegenover den film, gelet op de groote gevaren en bezwaren, welke zich ook op dit gebied voordoen.
- De dramatische film, onder welke algemeene benaming worden saam-

gevat het verfilmde drama, het verfilmde boek en al wat verder niet tot stand kan komen zonder de medewerking van de tooneelwereld, behoort te worden verworpen.

- De bioscoop moet als contrabande worden beschouwd, o.a. om ‘de wereldsche sfeer’, die daar heerscht.

Maar niet alle films worden verworpen.

- Ten opzichte van de schoolbioscoop dient de grootst mogelijke voorzichtigheid te worden betracht.
- Te aanvaarden zijn, mits zijzelve of de vertooning er van niet strijden met eenigen norm van Gods Wet:
 - a. films, die een wetenschappelijk of populair wetenschappelijk karakter dragen;
 - b. films, die alleen gefotografeerde werkelijkheid geven;
 - c. films, die een historische gebeurtenis weergeven, welke gereconstrueerd werd zonder medewerking van het beroepstooneel;
 - d. het verfilmde sprookje, onder dezelfde voorwaarde als in c genoemd;
 - e. de teekenfilm.

Maar Piet is in ieder geval duidelijk fout geweest.

‘Wat doen we, Hendrik?’ vraagt de moeder.

De vader zegt de volgende dag boos tot z'n zoon:

Je gaat de laatste tijd de verkeerde kant uit. Het is schandelijk! Het Luxor-theater, daar horen wij niet!

De moeder zegt zacht verwijtend:

Hoe kun je je ouders dát nu aandoen?

En Piet voelt zich schuldig, betrapt, vernederd, boos en ellendig. Woedend loopt hij de kamer uit. Je mag ook niks...

En verder...

... rijden er in ons land 2.200.000 (van belastingplaatjes voorziene) rijwielen.

... schrijft Dr. J. Veldkamp in *Op den Uitkijk*:

Te spreken van de onafhankelijkheid van Indië in een min of meer verre toekomst is principieel onjuist en gevaarlijk in zijn gevolgen ... Het eenige juiste standpunt is dus de saamhoorigheid, de b l i j v e n d e s a a m h o o r i g h e i d van Nederland en Indië ... Europeesch Nederland

zou een arm, onbeteekenend landje worden, wanneer de Aziatische helft er van afgescheurd werd...

... wordt bij een promotie aan de Vrije Universiteit de volgende stelling vernomen:

De puriteinse Zondagsviering is niet in overeenstemming met de opvatting van Calvijn.

(W.H. Rutgers)

1931

NCRV maakt propagandafilm ‘De klokken luiden’

Vrouw Hesselius is slecht ter been. Ze kan de deur niet meer uit. Voor het laatst bezocht ze de kerk met de hulp van haar zoon Gerrit en buurman Harscamp, die haar in een punter naar de kerk in het dorpje Griftdaal voeren. Maar dat is al drie jaar geleden. Nu kan ze ook déze reis niet meer ondernemen...

Het projectie-apparaat zoemt. De in het donker gehulde zaal is berstensvol. Er zijn er onder het publiek, die voor het eerst van hun leven een film zien. Op het met veters in een raam gespannen witte doek verschijnt meer dan levensgroot het hoofd van vrouw Hesselius. Ze draagt een witte gesteven muts. Voor het raam kijkt zij toe hoe andere mensen in hun zondagse goed naar het kleine kerkje van Griftdaal stappen.

Opeens staan er een paar jongemannen op het doek. Ze praten met Brouwer, de propagandist van de Nederlandsche Christelijke Radio Vereeniging in Griftdaal. Hij knikt.

't Is tweede paasdag. Het volk van Griftdaal gaat ter kerke. Dan stappen de twee jonge mannen met NCRV-propagandist Brouwer bij vrouw Hesselius binnen. Ze dragen een grote doos. Een radiotoestel wordt uitgepakt. De antenne wordt gemaakt. Eindelijk is de aansluiting gereed. Na enige fluittonen geeft Brouwer de zender ‘Huizen’ door, die begint met de uitzending van een kerkdienst in Griftdaal. Uit de luidspreker komt psalmgezing. Gespannen luistert vrouw Hesselius naar het apparaat. Daar ruist het in haar oor:

Dan ga ik op tot Gods altaren...

Haar lippen bewegen. Het is ontroerend te zien hoe zij na drie jaren voor het eerst weer met de gemeente samen dit lied kan aanheffen.

Ontroering golft ook door de zaal. In het samenzingen van psalmen en gezangen beleeft men de gemeenschap der heiligen sterker dan op enige andere wijze.

De orgelklanken sterven weg. Het filmdoek licht opeens fel op; het projectie-apparaat raast even sneller door. Dan floept het licht aan. Einde van het eerste deel van de NCRV-film ‘De klokken luiden’.

Afgelopen zomer heeft ‘Polygoon’ de film gemaakt naar ontwerp en plannen van het NCRV-hoofdbestuurslid D. Pereboom, die ook leider van de propaganda is.

De zaal hult zich weer in het donker.

We zien NCRV-propagandist Brouwer op stap in Griftdaal. Daar komt boer Harscamp aanfietsen, die sinds kort een aansluiting heeft op de radiocentrale. Brouwer roept. Boer Harscamp springt van z'n fiets. De twee praten samen.

Brouwer gaat mee. Op de boerderij geeft Harscamp zich op als NCRV-lid. Steeds meer leden krijgt de NCRV in Griftdaal. Brouwer weet alweer wat nieuws. Een autotocht naar de NCRV. Men is enthousiast, vooral de vrouwen. Op een schone zomerdag rijdt hij naar Bennekom, waar NCRV-voorzitter Van der Deure woont, naar Ede, Huize 'Vooglenzang', dan naar Wageningen, waar secretaris-penningmeester Keuning zetelt. In Huizen wordt de vlag gehesen, wanneer de Griftdalers aankomen.

Het filmapparaat snort. Mr. Van der Deure verschijnt op het doek. Hij houdt z'n Oudejaarsrede voor de microfoon. Op velen maken z'n woorden diepe indruk. We zien een heer, die, getroffen door het woord van de NCRV-voorzitter, tweeduizend gulden legateert aan de christelijke omroep. De film eindigt met een stroom van in elkaar vloeiende dankbrieven, postwissels, girobiljetten, telegrammen, enz.

Hierdoorheen lezen de mensen in de zaal:

STEUNT DEN OMROEP MET DEN BIJBEL.

Klokgelui dreunt door de zaal. Elke avond draait de film ergens anders in Nederland. Het ledental van de NCRV loopt naar de 100.000. Sterker dan vele leidslieden des volks voelen eenvoudige mensen de band des geloofs trekken in het nieuwe communicatiemiddel.

Het NCRV-bestuur schrijft:

Als na jaren deze periode van radiostrijd en radiozegen in het geheugen zal zijn vervaagd, dan zal 'De klokken luiden' een historisch document zijn geworden en met genoegen zult gij en zal het nageslacht zich verdiepen in hetgeen in deze jaren de publieke belangstelling gaande hield...

En verder...

... stijgt het aantal werklozen in ons land van 99.500 tot 242.800 en wordt op initiatief van Prinses Juliana op 21 november het Nationaal Crisis-Comité geïnstalleerd.

... wordt voor twee gulden op 14 december 1931 een zaaltje van het vergadergebouw van de Christelijke Jongemannen Vereeniging aan het Domplein in Utrecht verhuurd aan A. Mussert, hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat, en C. van Geelkerken, ambtenaar van de Provinciale Griffie, voor de oprichtingsvergadering van de Nationaal-Socialistische Beweging.

... worden bij promoties aan de Vrije Universiteit o.a. de volgende stellingen verkondigd:

De invoering der evenredige vertegenwoordiging is een der oorzaken van de aftakeling van het politieke partijleven.

(E.H.T. Kwast)

De preventieve censuur bij radio-uitzendingen dient te worden
gehandhaafd.
(P.G. Knibbe)

De geboden der bergrede geven slechts één der wijzen, waarop de
gerechtigheid Gods op aarde dient te worden vervuld.
(P.G. Knibbe)

1932

‘Janse van Biggekerke’, Ds. Buskes en Prof. Anema slaan alarm: fascisme is een groot gevaar!

Als Christen en als Fascist...

Het zijn twee merkwaardige ingezonden stukken, die de lezers van het gereformeerd weekblad *Woord en Geest* vrijdagavond 18 november 1932 in hun blad vinden.

Als Christen en als Fascist zie ik zelf de zaak zoo: als Christenen belijden we een Eenheid in Christus over alle landsgrenzen heen. Wij zien in Hem onzen Koning. Dit internationale van het Christendom was echter nimmer in strijd met het nationalisme van eenig land, getuige onze landsgeschiedenis, de Hervorming, enz. Maar het internationalisme en grof materialisme, zooals die in diverse partijen en vakvereenigingen tot uiting komen, brengen mede, dat de nationale gevoelens worden doodgedrukt, dat de leuze ‘God met Nêêrland en Oranje is het schoon drievoudig snoer’ (één der leuzen hier te lande van het Fascisme, welks wereldbeschouwing volgens Ds. Buskes het meest zuivere heidendom is) eenvoudig naar de geschiedenis wordt verwezen.

Aldus schrijft de heer W. Vink Jr. te Bilthoven, die aan z'n naam toevoegt: ‘Lid van den Nederlandschen Fascistenbond’.

Hij is het volstrekt oneens met de enkele weken eerder gepubliceerde mening van Ds. J.J. Buskes, redacteur van het blad, die het fascisme een ‘Christus-vijandige religie’ heeft genoemd.

Het tweede ingezonden stuk, waarin Buskes' veroordeling van het fascisme wordt gelaakt, is van een medewerker aan het blad, Ir. C.G. Meeder Jr. te Ootmarsum. Hij vindt dat de predikant dictatuur en fascisme heeft verward, en meent:

Het Fascisme in ons land ontwikkelt zich steeds meer in de richting van de corporatieve staatsidee, die zeer goed - heel wat beter bijv. dan de huidige liberale staat - in overeenstemming te brengen is met de anti-revolutionnaire beginselen, zij het dan ook niet in overeenstemming met de opvattingen der a.r.-partijleiding, welke laatste zich steeds meer in liberale richting beweegt, naar het schijnt.

Ir. Meeder wijst op het effect van de fascistenbestrijding in Duitsland:

De anti-fascistische beweging heeft één uitgesproken uitwerking gehad: versterking van het communisme.

Maandenlang woedt de discussie in *Woord en Geest* voort. Ds. Buskes waarschuwt tegen het geroep om een sterke man in Nederland. Maar niet alle lezers van zijn artikelen denken er zo over.

Het blad wordt vooral door onafhankelijk denkende gereformeerde intellec-

tuelen gelezen, vooral in de kring van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband, die ontstonden na de afzetting van Dr. J.G. Geelkerken als predikant in 1926.

De reclameslagzin van het blad is:

*Calvinisten, die geen mensen vreezen,
Durven 'Woord en Geest' te lezen.*

Maar over niet alle vraagstukken denken de lezers van het blad gelijk, ook niet over het fascisme. Ds. Buskes constateert:

Er wordt in den kring van *Woord en Geest* verschillend over deze dingen gedacht.

Toch komt de bezinning over het verschijnsel fascisme vooral najaar 1932 op gang. Al acht jaar regeert in Italië de fascistische dictator Mussolini. Velen van hen die aanvankelijk lachten om deze nationalistische braller en die hem een verwerpelijke revolutionair achten, zijn thans geïmponeerd door de orde, die hij wist te scheppen in Italië. 'De treinen lopen er thans op tijd,' zo vertellen toeristen.

In Duitsland kromt Adolf Hitler zich voor zijn sprong naar de macht. Overal in het wegens gebrek aan democraten zieke Europa ontstaan fascistische bewegingen, die gemeen hebben:

1. een extreme vaderlandsliefde;
2. een hang naar autoritair bestuur.

Ook in Nederland schieten ze uit de grond, uitbundig zwaaiend met nationale vlaggen en Oranje-boven roepend. Hoe moeten Nederlandse calvinisten daar tegenover staan?

In *Woord en Geest* begint 8 juli een objectiviteit pretenderende serie artikelen van P. van Rijn over het nationaal-socialisme. In de eerste aflevering verklaart Van Rijn:

Wij mogen niet meedoen aan het streven om alles wat met Hitler of het nationaal-socialisme verband heeft van te voren reeds af te maken of bespottelijk voor te stellen.

Laatdunkend laat hij zich uit over voorstellingen die van Hitler worden gegeven in de socialistische en communistische pers.

Hitler, de Roomsche Hitler, zou straks de aanstichter worden van de meest verwoede Jodenpogroms en zijn doel zou alleen zijn den chaos in Duitsland te ontketenen. Wie 't nationaal-socialisme zóó ziet, zoo wellicht wil zien, zal zich van de blaam van kortzichtigheid niet kunnen zuiveren.

Op 15 juli schildert hij de figuur van Adolf Hitler op sympathieke wijze met gegevens uit *Mein Kampf* en een artikel van Dr. Joseph Goebbels in *der Ausland deutsche Beobachter* van juni 1932. Van Rijn geeft toe dat Goebbels geen objectief toeschouwer is.

Maar tegenover al hetgeen de binnen- en buitenlandsche pers ons wil doen gelooven, doet het weldadig aan, over dezen merkwaardigen man eens andere woorden te kunnen beluisteren.

Op 22 juli poogt de schrijver begrip te wekken voor Hitlers houding ten aanzien van de Joden, waarbij hij erop wijst dat het Oosters-georiënteerde Joden-

dom in gehalte veelal trappen lager staat dan het type Jood in Nederland en dat Joden de grootste ijveraars zijn geweest voor communisme en sociaal-democratie.

Ook in Nederland hebben de Joodsche marxisten door middel van pers en parlement niet nagelaten het gezonde nationaliteitsbesef bij de massa te verzwakken en hebben zij die massa opgevoed in den klassenstrijd.

Hij kan begrijpen dat Hitler in verzet is gekomen tegen de invloed van de Joodse cultuur.

Een Jood blijft altijd Jood en wordt nimmer Duitscher.

Het Nederlandse vrijheidsgevoel komt spontaan in verzet wanneer zelfs maar gedoeld wordt op beperking van de politieke invloed van Joden, zo constateert Van Rijn.

Wij zijn gewoon onze Joodsche landgenooten als volkomen gelijkberechtigde medeburgers te beschouwen, en verkeerden daardoor dan wel in gevaar, ons niet voldoende rekenschap te geven van den machtigen invloed, die van de cultuur van het Jodendom ook op onze geciviliseerde Hollandsche samenleving is uitgegaan.

Op 12 augustus betwist Van Rijn, dat Hitler in dienst van 'Rome' zou zijn of dat hij een actie tegen de kerk zou voeren. Hij citeert daarbij een uitspraak van Pastor Hans Wegener van de Evang. Geref. Gemeente te München, die over Hitler verklaarde:

In zijn optreden is hij een Christen.

Het artikel eindigt:

De strijd van het nationaal-socialisme gaat niet tegen de Kerk, maar tegen het communisme, den werkelijken vijand van alle religie.

In ons land wemelt het inmiddels van fascistische groeperingen. Even voor Van Rijn zijn serie artikelen in *Woord en Geest* begint, weet op 30 juni het *Algemeen Handelsblad* te berichten, dat Ir. A.A. Mussert, hoofdingenieur van de provinciale waterstaat te Utrecht en bekend om zijn actie voor de Amsterdam-Rijn-verbinding en zijn strijd tegen het Nederlands-Belgisch Verdrag, de Nationaal-Socialistische Beweging heeft opgericht.

Een vergelijking met het fascisme in Italië en de Hitlerbeweging in Duitsland gaat niet op, daar de eerste een geheel Italiaansch karakter draagt en de laatste o.a. gekenmerkt wordt door haar anti-semitisme, dat aan de NSB in Nederland vreemd is.

In september somt Mussert in een *Handelsblad*-interview op, welke fascistische groepjes ons land behalve z'n eigen NSB telt: de Nationaal Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij, de Nationale Unie (Prof. Blok), het Verbond van Nationalisten (Nederlandsche Fascistenorganisatie, goedgekeurd bij K.B. van 6 Aug. '32 - gebruikt Oranje-enveloppen!), De Fascisten-bond (De Bezem, Haighton), De

Algemeen Nederlandsche Fascistenbond. Verder komen daar nog bij Het Verbond voor Nationaal Herstel (Snijders, Westerman), Het Nationaal Verbond 'Plicht, Orde, Recht' en de Oranje-Fascisten.

Keus genoeg.

Op 24 oktober vergadert in Utrecht de Nationale Unie in het Gebouw voor

K. en W. Het verslag van het *Utrechtsch Dagblad* meldt o.a. een optreden van Prof. Dr. C. Gerretson. Deze ontkent dat de N.U. een Nederlandse afdeling zou zijn van het nationaal-socialisme of fascisme. Het is een autogene, nationale beweging.

Spr. kan het practisch verschil het beste duidelijk maken met een kantteekening op de rede, die een spr. bevriend man, met wien hij in de Belgische kwestie samen het nationaal belang heeft voorgestaan en met wien hij nog veel hoopt samen te werken (spr. bedoelt blijkbaar Ir. Mussert) dezer dagen te Rotterdam heeft gehouden. In die rede is spr. getroffen door twee uitspraken: 1e. Ik wil een gezond nationaal voelend volk. 2e. Ik wil in Nederland de fascistische beginselen invoeren. Spr. ziet tusschen beide stellingen een tegenspraak. Wat betreft de eerste stelling gaat de N.U. volkomen accoord ... De import, kant en klaar, van een buitenlandsch politiek systeem schijnt spr. met den eerbied voor het nationaal karakter zonderling in strijd ... Niet Heil Hitler is onze leus, niet Heil Mussolini, maar, als belijdenis van de beginselen, die ons volk en staat hebben grootgemaakt: Oranje boven ... Tenslotte werd het Wilhelmus gezongen, terwijl daarna de fascistten het fascisttenlied aanhieven...

Het Landstormblad vreest 11 november:

... dat het zal uitloopen op een ondersteuning van de fascistische beweging. Uiting van nationalisme is ook het Nationaal Jongeren Verbond (Orgaan: *Slaat op de Trom*, gedrukt op oranje-papier), dat tijdens Gerretsons rede in Utrecht een vergadering heeft in Leeuwarden, waarbij klappen vallen.

Op 29 oktober schrijft *Spiegel*-medewerker J.C. de Koning over de toestanden in Duitsland:

Men zegt dat dezelfde geest, die vóór 1914 zooveel rampen over Duitschland bracht, nu opnieuw de gemoederen vervult.

J.S. Hoek vertelt in *Op den Uitkijk* van oktober:

Enkele weken geleden had ik een onderhoud met een bekenden Lutherschen predikant uit Zuid-Duitschland, een overtuigd nationaal-socialist. Onmiddellijk begon hij een lofrede te zingen op Hitler. 'Hij is de man, die ons bewaart voor het bolsjewisme. Hitler is in 't geheel niet tegen de Christelijke religie. Dat blijkt wel daaruit dat hij van al zijn S.S.-en S.A.-lieden eischt, dat zij lid van een kerk zijn...' In gloedvolle woorden schilderde dominee zijn liefde voor den 'Führer'. Zijn kleine meid van zes was nog enthousiaster dan hijzelf en haar grootmoeder zag in Adolf Hitler zelfs den van God gezonden redder van het Duitsche volk!

Maar J.S. Hoek ziet scherper.

Vergeten wordt dat Adolf Hitler een 'fanaticus' is, die thans den tijd gekomen acht om 'een wereldgeschiedenis te schrijven, waarin het

rassenvraagstuk allesoverheerschend zal zijn' (*Mein Kampf*, blz. 469).
Duitsland's hart, de Kerk, is aangetast. Zij zoekt haar heil bij Hitler,
inplaats van het geloof dat 'bergen kan verzetten' en ... graaft daarmede
haar eigen graf.

Het is het hoofd van de christelijke school in Biggekerke, A. Janse, die in oktober
1932 de eerste belangrijke poging onderneemt om de Nederlandse

De kijk van de socialistische Notenkraker op Hitlers S.A.-mannen, 22 okt. 1932.

calvinisten wakker te schudden voor het dreigend gevaar. 'Janse van Biggekerke' is reeds een begrip op het calvinistisch erf. Hij is een auto-didact, wiens woord minstens zo veel gezag geniet als de door 'onze mensen' als geestelijke leiders erkende VU-hoogleraren.

Zijn boekje heet:

Nationaal-socialistische fascistien-politiek, gezien in den levensgang van

Mussolini en in de propaganda zijner geestverwanten in Nederland.

Spoedig is het uitverkocht. Een half jaar later verschijnt er reeds een tweede, uitgebreidere druk.

Hij prijst de toespraken over 'Nationalisme', die J. Schouten en H. Bijleveld dit voorjaar hebben gehouden op de Groninger Bondsdag van Gereformeerde Jongelingen en laakt het 'oppervlakkig geschrijf' over het fascisme door Ir. C.G. Meeder in het orgaan van SSR van 1 juni 1929.

Het boekje van Janse van Biggekerke wordt aanbevolen door Ds. J.J. Buskes in een serie artikelen 'De roep om een sterken man', waarmee de predikant in oktober de strijd tegen het fascisme begint. Een 'sterke-man-begeren' van de Amsterdamse Ds. Van Hoogenhuyze is de aanleiding. En Ds. Buskes roept:

De weg van Ds. Van Hoogenhuyze loopt uit op een christelijk fascisme, een christelijke dictatuur; een sterke man met God voor oogen. Maar dit christelijk fascisme is voor het Protestantisme een groter gevaar dan het goddelooze bolsjewisme.

Verscheidene protestbrieven bereiken Ds. Buskes. Discussiërend vervolgt hij z'n serie. Op 11 november 1932 schrijft hij:

Voor de kerk is het bolsjewisme minder gevaarlijk dan het fascisme, daar het zich heel eerlijk als het zuiverste atheïsme aan ons presenteert, terwijl het fascisme in Italië, Duitschland en ook in ons land tot de mensen komt als een engel des lichts: in christelijk gewaad!

En in het slotartikel op 10 maart 1933 stelt hij:

De Godverloochening en menschvergoding dier nieuwe denkbeelden te ontmaskeren, ziedaar onze taak in dezen tijd, meer dan ooit.

In dit artikel verwijst hij ook naar de rede, die Prof. Mr. A. Anema 13 februari 1933 uitsprak op een propaganda-vergadering voor de VU in de Keizers-grachtkerk te Amsterdam. Scherp ontleedt Anema fascisme en nationaal-socialisme.

Godloochening en menschverheerlijking - dat is het innerlijkste wezen van wat thans als eenig heilmiddel aan de naar uitkomst uit den chaos smachtende menscheid wordt gepredikt. De grondlijnen van dit nieuwe leergebouw en die nieuwe practijk op elk gebied van de geestelijke wetenschappen voor onze studeerende jeugd toe te lichten en de dwaling tot in haar verste schuilhoeken en in al haar schoon schijnende leuzen te ontmaskeren, dat is thans de dure roeping en de meer dan ooit onmisbare taak onzer Universiteit.

Jan Zwart en het nieuwe NCRV-orgel

Woedend is Jan Zwart. Hoe halen ze het in hun hoofd! Hoe kunnen ze hem dat aandoen bij de NCRV!

Opgewonden loopt hij door zijn woning in Zaandam. Hij grijpt een pen en even later glijdt er een brief in de bus op weg naar Hilversum, waarin Nederlands populairste organist zijn contract opzegt voor het wekelijks concert op maandagmiddag.

In huize Zwart hangt een gedrukte stemming. Al drie jaar speelt vader iedere

maandagmiddag voor de radio. Anderhalf uur lang. Het geld kan het grote gezin eigenlijk ook niet missen. Maar het lijkt onherroepelijk. Het staat al in de kranten.

Niet genegen zijn wekelijksche serie van bijna 200 concerten op het kerkorgel der Hersteld Evangelisch Luthersche Gemeente te Amsterdam te laten overgaan in 'concerten die met grootere tussenruimte moeten plaats hebben' op het Unit-orgel, dat onlangs door de NCRV voor haar studio van 'Klank en Beeld' overgenomen is, heeft de heer Jan Zwart zijn verbintenis met de NCRV per 1 October opgezegd en zal mitsdien de laatste orgelbespeling door hem gegeven worden op Maandag, 26 September a.s.

'Ben je niet een beetje te cru opgetreden?', vragen sommigen. Maar Jan Zwart schudt z'n hoofd. Z'n artistiek geweten kan het niet verantwoorden.

Je kunt Mengelberg toch ook niet voor een jazzband zetten en mij op zoo'n xantippe van een instrument laten spelen.

Diep verbolgen is hij, dat de NCRV een concertorgel, in feite een ordinaar bioscooporgel, heeft gekocht van de tentoonstelling 'Klank en Beeld' in het Amsterdamse RAI-gebouw. Hij wil het orgel niet eens zien. Hij denkt er niet over om zijn geliefde Strümpf-orgel in de Hersteld Evangelisch Luthersche kerk aan de Amsterdamse Kloveniersburgwal, waarop hij al 34 jaar speelt, in de steek te laten. Dit tussen 1793 en 1796 gebouwde orgel is zijn orgel. Heeft hij er niet op eigen kosten een 'Fern- of Zwelwerk' op laten aanbrengen om ook werken uit de Franse orgelschool te kunnen spelen?

Een gedeprimeerde stemming hangt opnieuw in huize Zwart, wanneer de organist die bewuste maandag zijn laatste radioconcert geeft.

Nog dezelfde avond kondigt NCRV-voorzitter Mr. Van der Deure aan dat thans de 'orgelmeester' Marcus E. Bouwmeester het nieuwe NCRV-orgel zal bespelen, dat opgesteld is in de suitekamers van de NCRV-studio-villa. Vele orgelminnaars luisteren geschokt. Weer spreekt Mr. Van der Deure. Of de luisteraars nog enkele weken willen wachten met hun opmerkingen, want er moet nog heel wat verbeterd worden aan de behuizing van het instrument. Maar de luisteraars hebben geen geduld. Het stroomt protestbrieven.

Een van de hoofdbestuursleden van de NCRV, Ds. K. Schilder te Rotterdam-Delfshaven, leest in de Duitse plaats Erlangen, waar hij zich voorbereidt op z'n promotie, in het muziektijdschrift 'De Harp', dat Jan Zwart zijn contract bij de NCRV heeft opgezegd en waarom. Meteen zet de predikant, die tot de oprichters van de NCRV behoorde, zich achter de schrijfmachine om een vlammend protest tot z'n medebestuursleden te richten. We mogen Jan Zwart niet verliezen voor ons christelijk volksdeel, schrijft hij. De man wiens concerten tot ver over de grenzen gewaardeerd worden, mag voor onze microfoon niet verdwijnen. Verkoop het Unit-orgel zo gauw mogelijk aan Luxor of een ander theater, maar behoud Jan Zwart voor ons christelijk volksdeel. Zijn concerten zijn bijkans het enige aan culturele waarde, dat wij ons volk kunnen bieden.

Vrijdagmiddag belt bij huize Zwart een telegrambesteller aan. Het telegram komt van de NCRV.

Wenschen onderhoud met u.

12.50—2.00 N.M.
LAATSTE ORGELCONCERT door
 den heer JAN ZWART uit de Herst.
 Evang. Luth. Kerk, Kloveniersburg-
 wal, te Amsterdam.
 1 Koraalvoorspelen uit „20 Koraal-
 voorspelen.” W. Oranje.
 a Ev. Gez. 50 : 1.
 b Ev. Gez. 48. (Melodie Ps. 81).
 2 Fantasia et Fuga. (G. moll). J. S.
 Bach.
 3 2 Koraalvoorspelen. Jan Zwart.
 a Uren, dagen, maanden, jaren.
 b Alle roem is uitgesloten.
 4 a Choral III. César Franck.
 b Pastorale. César Franck.
 5 Sonate V. A. Guilmant.
 a Allegro appassionata.
 b Adagio.
 c Scherzo.
 d Recitativo.
 e Choral et Fugue.
 6 2 Koraalbewerkingen. Jan Zwart.
 a Gebed des Heeren.
 b Psalm 72 : 11 „Zijn Naam moet
 eeuwig eer ontvangen”

NCRV-omroepgids 26 september 1922. Het laatste concert.

ORGELCONCERTEN ● VAN JAN ZWART

In ons vorig nummer staat in het programma van Maandag 26 September vermeld, dat de Heer Jan Zwart van half één tot twee uur zijn laatste orgelconcert voor de N.C.R.V. zou geven. Het verheugt ons, thans aan onze luisteraars te kunnen mededeelen, dat de Heer Zwart bereid gevonden werd, opnieuw een overeenkomst met onze vereeniging aan te gaan, zoodat we ook voortaan van zijn — we mogen wel zeggen beroemde — orgelconcerten kunnen genieten. De lezers zullen dan ook in het programma van Maandag 3 October opnieuw een orgelconcert van den Heer Jan Zwart vinden.

NCRV-omroepgids 1 oktober 1922. Jan Zwart speelt weer.

Zaterdagmorgen verzoekt de naar Zaandam gereisde omroep leider P.C. Tolk aan Jan Zwart om toch vooral voor de NCRV te blijven spelen. Maandag al moet zijn middagconcert gewoon doorgaan. En of hij maandelijks ook een avondconcert wil geven.

Er heerst die zondag vreugde in huize Zwart. De jongste zoon Willem Hendrik laat vader het psalmversje lezen, dat hij moet leren voor de zondagsschool. Meteen weet Jan Zwart wat hij de volgende middag het eerst zal spelen. Een feestelijk koraal jubelt 's maandags in de Nederlandse huiskamers:

*'k Zal gedenken, hoe voor dezen
 Ons de Heer heeft gunst bewezen...*

En verder...

... worden bij promoties aan de Vrije Universiteit de volgende stellingen vernomen:

Om principiële en praktische redenen behooren de Bonden voor vrije
 Gereformeerde jeugdvorming staatssubsidie niet te aanvaarden.
 (J. Schelhaas)

Alle probleemstellingen der nieuwere Duitse theologie hangen ten nauwste samen met het loslaten van het volstrekte gezag der Heilige Schrift.
(G.C. Berkouwer)

1933

De mannenbroeders en ‘De Zeven Provinciën’

Grote opschudding in het land.

De Standaard van 6 februari roept in een twee-koloms kop:

Muiterij op ‘De Zeven Provinciën’.

En de commentator van *De Spiegel*, J.C. de Koning, schrijft:

Terwijl we dit schrijven weten we alleen, dat de oproerige inlandsche bemanning de zich aan boord bevindende officieren en onderofficieren met geweld heeft overmand.

De natie gonst van opwinding, terwijl het pantserschip ‘De Zeven Provinciën’ onder commando van de muitende bemanning door de Indische wateren vaart. Terwijl een groot deel van de officieren feestvierde aan de wal, hebben zij het anker gelicht. De zich aan boord bevindende officieren zijn opgesloten. Wat willen de mannen? Willen ze een staatsgreep ontketenen? Willen ze revolutie tegen het Nederlandse gezag in Indië?

De Standaard meldt welk telegram de muiters naar het hen achtervolgende schip zenden.

Wij verzoeken u om de hogere autoriteiten namens ons te willen mededeelen, dat door ons geen communistische neigingen worden gekoesterd en dat wij niet van plan zijn tot gewelddadigheden over te gaan. Wij willen alleen protesteeren tegen de korting op de salarissen en tegen het in arrest stellen van onze kameraden.

Diep verontwaardigd zijn de bemanningsleden over het regeringsbesluit om hun salaris, dat vorig jaar al met 10 procent is verminderd, nog eens te verlagen in verband met de ongunstige financiële toestand.

De Standaard (hoofdredacteur Colijn) schrijft:

Nu is het *mogelijk*, dat er fouten begaan zijn bij de toepassing der salaris-korting, dat de houding der regeering weifelend zou zijn geweest. Wij zelf weten daar *niets* van, maar men hoort daarover spreken. Intusschen kan ons zulks, *op dit oogenblik*, om het nu maar heel duidelijk te zeggen, geen lor schelen. Er is muiterij op de vloot! Die muiterij moet onderdrukt worden! Dat is het *eenige*, waarop het *thans* aankomt.

Het a.r.-dagblad *De Rotterdammer* meent:

Met dat al is een vlek geworpen op de Nederlandsche natie, welke lang zichtbaar zal blijven.

De Nederlander (c.h.) roept:

Het gebeurde, dat niet minder is dan een nationale ramp, doet duidelijk

Pagina uit *De Spiegel* van 9 januari 1932, het jaar waarin het aantal werklozen in ons land steeg tot 298.900.

Ben van Kaam, *Parade der mannenbroeders. Flitsen uit het protestantse leven in Nederland in de jaren 1918-1938*

zien hoe noodig het is dat de g e e s t e l i j k e krachten, die sterker zijn dan het bolsjewisme, d a a r t e g e n o v e r worden gesteld.

En *De Spiegel* oordeelt:

Hier wast de vrucht van het jarenlang gestrooide zaad van revolutie.

Het socialistische blad *Het Volk* schrijft:

Reeds het feit alleen, dat een Nederlandsche oorlogsbodem in handen is geweest van Indonesische praletariërs, zal niet nalaten een geweldigen en onuitwisbaren indruk te maken op alle inheemschen, die nationalistisch denken en voelen.

Terwijl het schip vaart, discussieert op 8 februari de Tweede Kamer. De overzichtschrjver van *De Standaard* laat de mannenbroeders weten:

't Was slechts een demonstratie, oordeelde de leider der SDAP, ook al is het een ernstig geval. Ja, zegt u dat wel, mijnheer Albarda, het is inderdaad een ernstig geval. 't Is een hulpeloze en hopeloze demonstratie', was het oordeel van den leider der SDAP. Hulpeloos en hopeloos, men gevoelt, dat is een kwalificatie, niet een veroordeeling van de muiterij als een revolutionnaire daad!

Nog steeds vaart het muitende schip, als in Tivoli in Utrecht op donderdag 9 februari de a.r.-mannenbroeders bijeenstromen om Colijn te horen spreken. *De Standaard* meldt:

Om kwart voor zeven stonden er zeker al meer dan 1000 mensen in file te wachten. In overleg met de politie werd toen de deur alvast maar geopend. Tot halfacht stroomde het regelmatig door.

Het muziekcors 'Maranatha' (dir. de heer J.H. van Draanen) speelt 'Zij zullen het niet hebben'. De *Standaard*-verslaggever meldt:

Als één man verrezen allen van hun zetels en krachtig klonk ons a.r.-strijdlied.

Colijn krijgt een ovatie als hij binnenkomt. Voorzitter Mr. G.A. Diepenhorst leest uit Romeinen 13 de verzen over de overheid.

Want zij is Gods dienaars, u ten goede. Maar indien gij kwaad doet, zoo vrees; want zij draagt het zwaard niet tevergeefs...

Colijn spreekt zo lang, dat hij de trein van 21.39 mist. De *Standaard*-verslaggever meldt over zijn rede:

Van wat spr. in de Kamer over deze gebeurtenissen gezegd heeft, wilde hij slechts één punt herhalen, n.l. dat voor ons nationaal gevoel dit feit een

striemende zweepslag is geweest, dat het voor ons internationaal prestige - met name in Oost-Azië - een schrikkelijke deemoediging is, bovenal, dat het van onberekenbaren invloed kan zijn op ons prestige als koloniale mogendheid, als erfgenaam van Jan Pieterszoon Coen en van de groote Calvinisten uit de 17de eeuw.

Onder het 'Laatste Nieuws' lezen de *Standaard*-abonnees de volgende dag:

'De Zeven Provinciën' gebombardeerd.

Er zijn vele gewonden en 23 doden. De muiters hesen na de eerste bom die raak was, meteen de witte vlag. Voor de verkiezingen enkele maanden later geeft de a.r.-partij in oranje omslag een *Handleiding voor het huisbezoek* uit in catechismusvorm.

Vraag: Is de uitlating van Dr. Colijn bij het gebeurde met 'De Zeven Provinciën', dat desnoods het muitende schip getorpedeerd moest worden, niet wat onbarmhartig?

Antwoord: Dit woord is het meest barmhartige dat gesproken kon worden. Had ieder op deze wijze gesproken, dan was er geen bloed gevloeid. Wanneer met name de soc.-dem. leiders zouden geseind hebben: geef U onvoorwaardelijk over, dan zouden de muiters dit gedaan hebben...

Vraag: Is het niet het beste nu verder maar over het gebeurde met 'De Zeven Provinciën' te zwijgen?

Antwoord: Dat zou heel verkeerd zijn. Dit droevig voorval moeten wij gebruiken om de oogen van het Nederlandsche volk te openen voor het schrikkelijk en afschuwelijk bedrijf dat de soc.-dem. voeren. Dag aan dag vergiften zij de menschen door in de harten te zaaien het zaad der ontevredenheid ... Het is meer dan verschrikkelijk.

Colijn door Mussolini tot het fascisme bekeerd? - Verkiezingsstrijd 1933

Stampvol is de Rotterdamse Nieuwe Westerkerk als Colijn de avond van 21 februari 1933 de preekstoel beklimt voor een verkiezingsredevoering. Onder ademloze stilte beluistert men de woorden van de anti-revolutionnaire leider. *De Standaard* vertelt de volgende dag wat Colijn heeft gezegd:

De vertegenwoordiging des volks bemoeilijkt in menig land het regeeren. Dikwijls plaatst ze zich op de plaats van de overheid en vergeet ze eigen roeping en taak. Vier jaar geleden had spr. een onderhoud met Mussolini, die hem vertelde van de toestanden, die geleid hadden tot de dictatuur. Deze wees op de volslagen machteloosheid van de Regeering en de oorzaken die daaraan ten grondslag lagen en zeide toen: 'Over 25 jaar is het bij U net zoo als hier.'

Ik heb toen geglimlacht, doch er zijn teekenen, die mij - aldus spr. - doen vreezen, tenzij een geheele verandering in de geestesgesteldheid intreedt, dat ook hier toestanden kunnen ontstaan die kunnen leiden tot een wijziging in de verhouding van Overheid en volk ... Als het niet veranderen gaat, is het niet ondenkbaar, dat de orde zal moeten worden gehandhaafd ten koste van de vrijheid, want het ergste zou zijn als orde en vrijheid beide zouden verloren gaan...

Colijn krijgt een langdurige ovatie. De anti-revolutionnair houden van vrijheid, maar ook van gezag.

Doch het socialistische dagblad *Het Volk* spreekt wantrouwend over Colijn als over

een dictator in hope.

In *Op den Uitkijk* constateert Dr. J. Veldkamp, dat voor de verkiezingen een record-aantal van 53 kandidatenlijsten is ingediend.

De fascistische en nationaal-socialistische beweging oefent een tamelijk sterke aantrekkingskracht uit op sommigen onzer jongelui. Te *begrijpen* is dit wel. Het staat ongetwijfeld in verband met een zekere reactie bij onze jonge mensen, waarvan de eerste ritselingen nu hier, dan daar worden vernomen, een reactie tegen het ge‘lamme-goedzak’ waarvan ze beu zijn

geworden. De jeugd begint weer te vragen om gezag, om vaste leiding, ook in de opvoeding; en ook in de politiek en het leven van den staat.

Het fascisme vindt Dr. Veldkamp overigens ‘on-Nederlands’.

Niet in verheerlijking van het ras of van ‘den sterken man’ is het heil, maar in het buigen voor Gods Woord.

Intusschen lijkt het me wat vreemd dat de Minister van Defensie aan militairen zonder meer heeft verboden lid van fascistische of nationaal-socialistische organisaties te zijn. Ik ben geneigd te gevoelen voor het standpunt van het *Handelsblad*, dat ongeveer als volgt redeneert: het verbod ten opzichte van de sociaal-democratische en communistische organisaties kwam terecht - omdat deze *het gezag* aantasten; daarom kunnen vrijwillige *dienaren* van dat gezag daar geen lid van zijn. Maar dit is bij de *nationaal-socialisten*, tenminste die van Mussert, niet zoo.

Ongeveer 50 hoogleraren van verschillende universiteiten vragen Colijn of hij zich aan het hoofd wil stellen van een nationale beweging, die op wil komen voor een krachtige handhaving van het gezag. Colijn weigert. Hij blijft de christelijke partij trouw. Zijn antwoordt luidt: stem maar a.r.

Maar de schrijvers van a.r.-verkiezingslectuur kunnen het toch niet laten een zeiltje te hijsen op het a.r.-scheepje, dat fascistische wind vangt.

Zo schrijft de centrale a.r.-kiesvereniging Amsterdam in de verkiezingskrant *Nederland en Oranje*:

Lenin, Rykow en Stalin mogen de afschrikwekkende voorbeelden zijn, Mussolini en Hitler maken school. Talloos velen in den lande redeneeren, dat die twee elk op hun manier het toch maar aardig voor elkaar hebben gebracht! Zoo moesten we het toch eigenlijk ook hier, in ons vaderland zien in te richten en als vanzelf richten zich veler blikken naar Dr. Colijn, dien men dan gaarne als een modernen Brinio op het schild wil verheffen.

Overigens voegt men eraan toe, dat Colijn geen ‘Mussolini- of Hitlerneigingen’ heeft. Maar het socialistische dagblad *Het Volk* van 13 maart beweert met stelligheid:

Dit is echter onjuist. Colijn heeft nadrukkelijk verklaard, door Mussolini bekeerd te zijn. En als Colijn door ‘talloos vele’ fascistten gekozen wordt, zal hij de hem door fascistten verleende macht fascistisch bezigen.

De (liberale) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* betoogt evenwel een week later:

Colijn is geen fascist en heeft dit nooit nadrukkelijk of zijdelings verklaard. Het is erkend noch gezegd. Het is integendeel krachtig ontkend.

Vijf dagen vóór de verkiezingen op 26 april reist Colijn naar Utrecht om het sterke-man-verhaal de kop in te drukken. De zaal is met gekleurde doeken en oranje-vaantjes versierd. Er staan leuzen op als:

A.R.-Utrecht trouw aan Colijn

en:

Gezag, Orde, Vrijheid.

Het verslag in *De Standaard* krijgt 22 april tot kop:

Het fabeltje van ‘den sterken man’ weersproken.

En men leest:

Tot spr. leedwezen heeft onlangs een c.h.-spreekster in Middelburg hetzelfde

geluid (als de socialisten) doen hooren, nl. alsof de a.r.-partij zou meedoen aan het geroep om een sterken man.

Zelfs wordt in de sociaal-democratische pers gezegd dat Dr. Colijn door Mussolini bekeerd zou zijn van parlementariër tot een aanhanger van de dictatuur.

Spr. wil dadelijk vooropstellen, dat, als hij deze gedachte gaat bestrijden, hij niets tekort wil doen aan den Italiaanschen staatsman, voor wien hij in menig opzicht groote waardeering heeft. Maar die waardeering sluit niet uit, dat spr. voor het importeeren van een dergelijk systeem op Nederlandschen bodem niet te vinden is, nu niet en nooit! (Applaus.)

Door de radio heeft A.B. Kleerekoper (ABK), die in het socialistische dagblad *Het Volk* de beruchte ‘Oproerige Krabbels’ schrijft, Colijn een van diens laatste verkiezingsredevoeringen horen uitspreken.

Op de verkiezingsdag, 26 april, schrijft hij:

Toen sprak Colijn. Het was, in één woord, meesterlijk. Zóó moet een redevoering gebouwd en zóó moet zij uitgesproken worden. Het had een diepte en kracht; het was van beheerschte geestdrift, van ingetoomden hartstocht en van wijs beleid, dat echter geen oogenblik verwerd tot slappe diplomatie, het was onverbiddelijk protestantsch, maar ook het katholicisme werd geeerbiedigd, al werd het niet ontzien. En indien er niet een misplaatst woord over het ‘cosmopolitisme’ (de bedoeling was duidelijk) in geweest ware, zoo had men deze rede vlekkeloos kunnen noemen. En bovenal *echt* in haar soort. Zij kwam den Calvinist uit het hart.

't Is mijn calvinisme en vooral mijn hart niet. Maar dit belette mij niet, verheugd te zijn, dat nu eindelijk eens iemand weer wat knaps deed. En treffend was vooral de duidelijke aanval op Hitler en een nadrukkelijk eere-saluut aan de parlementaire democratie. Zoo schijnt dus de infectie, bij het bezoek aan Mussolini opgedaan, weer te zijn genezen...

Het zondagsschoolplaatje

Elke zondag horen tienduizenden kinderen op de zondagsscholen over Jezus spreken. Ze horen er verhalen uit de bijbel; ze leren er christelijke liederen zingen.

Heer ik hoor van rijken zegen...

Kent gij reeds den goeden Herder?

Kind'ren van één Vader....

Ook kinderen uit christelijke gezinnen bezoeken soms de zondagsscholen van de ‘Nederlandsche Zondagsschool Vereeniging’ en van ‘Jachin’, maar toch staan de scholen in de eerste plaats open voor de jeugd uit ongelovige kringen. Vooral kinderen uit de ‘geringe standen’ komen uit donkere sloppen en stegen in de grote steden naar

de zondagsschool. Het is evangelisatiewerk en jeugdwerk tegelijk. Diep in de vorige eeuw is men er al mee begonnen. Thans doen de socialisten het na.

Met name het jaarlijkse kerstfeest maakt diepe indruk op de kinderen. Ze

horen vertellen van Jezus' geboorte, ze krijgen een sinaasappel en een kerstboekje, en ze zingen:

In Bethlehems stal, lag Christus de Heer.

Elke zondag leren ze christelijke liederen en elke zondag krijgen ze ook een prentje mee naar huis met een tekst erop.

Zo geeft de gereformeerde Zondagsschoolvereniging 'Jachin' de kinderen plaatjes mee, waarop staat:

Uw bescheidenheid zij alle mensen bekend.

En op een prentje van een andere serie lezen de kinderen:

Christus heeft ons verlost van den vloek der wet, een vloek geworden zijnde voor ons.

Daar snappen ze niet veel van.

Maar de gekleurde prentjes naast de tekst vinden ze mooi. De uitgevers beijveren zich om steeds mooiere, kleuriger zondagsschoolplaatjes te maken. Men put zich uit om met gouden randjes, engeltjes en bloemen de kinderen te boeien.

De bijbeltekst erbij blijft evenwel gehandhaafd. Het verband tussen tekst en plaatje raakt echter langzamerhand zoek. Bij een groen landschapje en een ruikertje kan men dan lezen:

Volhardt in het gebed.

Een boeketje viooltjes verluchtigt de tekst:

De Heere zal Zijn kudde weiden gelijk een herder.

En een boerderijtje met een wilg krijgt als bijschrift:

De Heere der heirscharen is groot van daad.

Uit het Engelse dorpje Westhill dringt een nieuwere aanpak door in het zondagsschoolwerk. 'Het kind in het midden', is het devies. We moeten de kinderen niet als kleine volwassenen benaderen.

Een Rotterdamse uitgever van zondagsschoolplaatjes wil ook bij de tijd zijn. Hij brengt een serie prentjes op de markt onder de titel 'Gedenk aan Uwen Schepper', met kleurige tekeningetjes van kinderspelen. En ook het verband met de tekst heeft hij gepoogd te herstellen. Zo krijgt de plaat van een Marker jongetje, dat zich oefent in het tonlopen de volgende bijbeltekst:

Hierin oefen ik mijzelf, om altijd een onergerlijk geweten te hebben bij
God en de mensen.

Marker kinderen op een priksleetje krijgen de volgende tekst mee:

Uw geloof heeft u behouden, ga henen in vrede.

En kinderen die blindemannetje spelen, illustreren de tekst:

Gij zult Mij zoeken en vinden, wanneer gij naar Mij zult vragen.

Maar niet iedereen vindt deze prentjes zo'n fraaie oplossing.

't Is dom, dwaas en ergerlijk', oordeelt een medewerker van het Gereformeerde weekblad *Woord en Geest* op 24 februari 1933.

'k Kan begrijpen, dat kinderen deze plaatjes mooi vinden - zij lezen den tekst zonder begrijpen en houden 't aardige plaatje over. Maar dit grof-geforceerde verband merken ouderen wél op. En dan zal dit bij de niet-geloovige ouders s p o t l u s t , bij geloovige ouders stellig e r g e r n i s wekken.

De uitgever vindt het kennelijk bij nader inzien toch ook wat te dwaas. Het

verband tussen plaatje en tekst wordt in een volgende druk maar weer doorgeknipt.

Onder een clubje hoepelende kinderen staat thans:

Want daar is niets verborgen, dat niet openbaar zal worden.

En het zich in tonlopen oefenende Marker jongetje krijgt als bijschrift:

De redenen des Heeren zijn reine redenen.

Maar het blijft moeilijk met de zondagsschoolplaatjes...

Notities uit een bewogen jaar

30 januari. Hitler wordt rijkskanselier in Duitsland.

5 februari. Mouterij op 'De Zeven Provinciën'.

13 februari. Prof. A. Anema spreekt op een door de NCRV uitgezonden VU-bijeenkomst in de Keizersgrachtkerk te Amsterdam over het fascisme:

Het is met name tot de jongere generatie, dat deze nieuwe richting zich wendt, om bij haar bijval te vinden. In Duitschland vindt het nationaal-socialisme zijn geestdriftigste aanhangers juist in de rijen der jongeren en met het Italiaansche fascisme en zijn jeugdbeweging is het niet anders gesteld.

28 februari. De *Standaard*-koppen roepen:

GROOTE BRAND IN HET DUITSCHE RIJKSDAGGEBOUW
Nederlandsche communist de aanstichter. Scherpe maatregelen te wachten tegen de communistische terreur.

1 maart. De *Standaard* schrijft:

Kan één man, een vreemdeling nog wel, dat alles gedaan hebben? Dat klinkt wel zeer onwaarschijnlijk. Voorshands zal men dus wel moeten aannemen dat men hier te doen had met een communistisch complot. En waarom zou men zich daarover moeten verwonderen? Dat de Duitse regeering met kracht tegen deze communistische terreur zou optreden was te verwachten. We herhalen nog eens wat we reeds herhaaldelijk schreven: oproerige bewegingen in een aangrenzend land plegen bij de grenspalen niet halt te maken. Dat geschiedde in 1918 niet, en dat zal ook nu niet het geval zijn als het in Duitschland begint te barsten. Een gewaarschuwd man geldt voor twee.

11 maart. L.A. Spoor schrijft in *De Spiegel*:

Indien het werkelijk het werk van Hitler en de zijnen geweest zou zijn, dan kunnen we het niet anders dan ploertig noemen, maar overigens is het

dan een meesterlijke strategische zet, hoewel natuurlijk volkomen ongeoorloofd. Intussen gelooven wij dit nog niet en nemen vooralsnog aan, dat het de communisten geweest zijn, die er een gedeelte van hun misdadige plannen door ten uitvoer hebben gebracht ... Men zegt dat Duitschland voor de keus stond: een communistische tyrannie óf een dictatuur van Hitler. Is dat zoo, dan mogen wij den uitslag van de verkiezingen een zegen achten.

8 april. Over de in Duitsland uitgebroken jodenvervolgingen schrijft *De Spiegel*:

Duitschland heeft thans een regeering, gebaseerd op geweld en willekeur en het is onbegrijpelijk dat velen in Hitler nog zien den profeet, den redder, den

nobelen verlosser. Ook in ons land zijn er zoo. Ook onder christenen...

Doch het blad wijst er in hetzelfde artikel ook op:

In Rusland is de vervolging der christenen veel heviger, dan die der joden in Duitschland. Zeker, ook daartegen is geprotesteerd ... Maar is er zulk een spontane actie geweest, als nu bij de jodenvervolgingen in Duitschland? Ach neen! De 'wereld' keurt ook de vervolging der christenen wel af, zeker, maar toch ... En de 'wereld' vindt dit tenslotte heel gewoon, vindt het normaler dan een verdrukking der joden, die den Christus kruisigden.

17 april. Grootse herdenking in Delft van de geboorte 400 jaar geleden van Prins Willem van Oranje; 25.000 à 30.000 bezoekers. Spreker o.a. generaal Snijders. Men draagt oranje-blanje-bleu-vlaggetjes en -strikjes. Men zingt: 'Alle man van Nêêrlands stam' en 'Wien Nêêrlands bloed'. Er wordt een 'vaandelgroet' gebracht. In het comité van aanbeveling zitten o.a. Colijn, Prof. H. Brugmans, Prof. Geyl, Prof. Gerretson, majoor H. Mathon, Dr. P.H. Ritter Jr., Prof. A.A. van Schelven en Ir. A.A. Mussert.

NATIONAAL JONGEREN VERBOND	
't Is plicht van iedere jongere	
Inlichtingen bij: Voorz.: F. K. LOTGERING, Euterpestraat 62 Secr.: Mej. M. v. KATWIJK, Vondelstraat 174	V OOR VADERLAND ORSTENHUIS OLKENBOND REDE
TE ZIJN!!	
EEN GOEDE FEESTAVOND IN EEN NATIONAAL MILLIEU ●	
Kaderlandstormavond in Carlton, 8 April, van 20—4 uur. Introducties à f 1.35 bij M. F. L. Benima, Retiefstraat 17huis, Amsterdam-Oost.	
KOOPT NEDERLANDSCH PRODUCT	

Advertenties in het programma van de Willem de Zwijger-herdenking op 27 maart 1933 te Amsterdam weerspiegelen de geest des tijds.

29 april. J.C. de Koning schrijft in *De Spiegel*:

De dagen die wij thans doorleven, staan voor ons Nederlandsche volk in het teeken van Oranje. Een golf van Oranjeliefde, en dies ook van liefde voor het Vaderland, gaat en ging er over onze vaderlandsche erve. Door alle rangen en standen was er een trilling van echte, spontane, opbruisende geestdrift, waar het gold hulde te betuigen aan de nagedachtenis van den grooten Vader Willem ... Het nationale lied is weer op aller lippen.

April. Ds. J.D. Boerkoel schrijft over Hitlers daden na de Rijksdagbrand:

Bij het beoordeelen dezer maatregelen mogen we niet vergeten dat ze door het communistisch wroeten zijn uitgelokt ... Een onderzoek leidde tot de

ontdekking van duivelsche omwentelingsplannen ... Men had de keus tusschen tweeeërlei revolutie: die der Sovjetmannen of die der Nazi's. En van die twee kwaden lijkt mij het laatste dan het minst erge, ook al is dit uiterst gevaarlijk, al leidt het tot niet te overziene consequenties ... En toch: als de communistische revolutie was geslaagd, dan zaten thans ook wij midden in de revolutie. De omwenteling der nazi's waait naar ons niet over.

Mei. Dr. J. Veldkamp schrijft in *Op den Uitzicht* over 'onze' Joden.

Over 't geheel kan men zeggen dat de Nederlandsche Joden lang Orde- en Oranjelievende staatsburgers zijn geweest en ze zijn dat gedeeltelijk ongetwijfeld nog, al valt het te betreuren, dat onder de leiders der revolutionnaire (sociaal-democratische en communistische) partijen het Joodsche element sterk vertegenwoordigd is. Ook zegt men dat de Hebreeërs een grooten invloed hebben op de pers in ons land. Of dit juist is kan ik niet beoordeelen. 't Zou zeker niet onbedenklijk zijn dat in een Christenland de pers sterk onder den invloed stond van Israëlieten. 't Zou op z'n zachtst gezegd onnatuurlijk wezen en dat is toch nooit goed ... Doch dit alles mag ons niet laten verleiden tot antisemitisme, ook niet onder den invloed van de overheerschende stemming in Duitschland, waarvan er zoo licht iets naar ons overwaait. Er zijn toch ook veel sympathieke Joden ... Het valt ons moeilijk, zoo niet onmogelijk om ons hier een goed oordeel te vormen over wat er daar ginds in Duitschland gebeurt. Zooveel is echter wel gebleken, dat de socialistische en communistische pers hier in de gruwelverhalen, die ze opgedischt heeft over de Jodenvervolging in Duitschland, al even weinig te vertrouwen is, als ze dat was in het geval van 'De Zeven Provinciën' ... De revolutionairen slaan bij ons, in de pers en anderszins een toon aan, die ze in Duitschland zoo langzamerhand wel verleeren, en waarvan duizenden Nederlanders zich hoe langer hoe ernstiger afvragen of dit ook bij ons nu werkelijk maar steeds moet worden geduld ... We roepen ach en wee over wat er bij onze Oosterburen tegen de Joden gedaan wordt, maar in ons eigen land wordt er door revolutionnaire elementen veel erger tegen Christen-menschen misdreven.

Augustus. Ds. W.J.J. Velders brengt in *Op den Uitzicht* verslag uit van een Rijnreisje. Hij ontmoette er een vrouwelijke theoloog uit Berlijn.

Aber Herr Pfarrer, da müssen Sie doch gestehen, dass Hitler ein grosser Mann ist, ein Gottesgeschenk für unser armes Land.' Zij meende dat wij ons niet goed indenken konden, in welk een situatie Duitschland door de communisten en socialisten en de Joden gekomen was ... Ik kon mij de bewondering en blijdschap van mijn vrouwelijke collega best voorstellen, maar meende toch een paar opmerkingen te moeten maken. Zij gaf toe dat het optreden tegen de Joden in een te snel tempo was gegaan, dat Hitler niet in de aangelegenheden der kerk moest ingrijpen, maar hij was een Christen, want hij droeg altijd het Nieuwe Testament bij zich en leefde

uiterst sober. Ik noemde een paar andere kenmerken voor het 'Christen' zijn, maar daar kon zij zich blijkbaar niet goed mede vereenigen. Toch vond zij het aangenaam, dat ik Hitler wist te waardeeren.

I augustus. In de nacht van 31 juli wordt in Nederlands-Indië Ir. Soekarno

gearresteerd wegens het verspreiden van een brochure.

In Brits-Indië wordt Ghandi gearresteerd omdat hij zich niet wil onthouden van politieke activiteit.

Augustus. Ds. J.D. Boerkoel geeft zijn oordeel over de Duitse Jodenvervolgingen:

Hitler kan in zijn bouwwerk geen steenen gebruiken van niet-Duitsch fabrikaat. Nu moet men m.i. nooit bij een objectieve beoordeeling van zijn optreden vergeten, dat de Joden altijd een probleem vormen. Dat probleem wordt weliswaar door Hitlers geweldpolitiek niet opgelost, maar evenmin wordt het opgelost door daartegen te protesteeren. Ik zeg hiermee volstrekt niet, dat er niet geprotesteerd moet worden, ik bedoel enkel den nadruk te leggen op het onloochenbare feit dat er een Jodenvraagstuk is en blijft.

Augustus. Dr. J. Veldkamp ziet in *Op den Uitzicht* grond voor de klacht dat de zwarte fascistenjeugd niet in uniform op straat mag, terwijl de rode AJC-ers dit sinds jaar en dag deden.

De rooden hebben lang geparadeerd met hun roode vlaggen en wat dies meer zij ... Wij waren Jan Salie, toen. En toen hebben de muiters van 'De Zeven Provinciën' een bom geworpen (ik verspreek me niet), die onze vadsige rust verscheurde. En toen werd er - gezegend zij die dag! - weer door ons volk geroepen om gezag en handhaving van het gezag. En sommigen gingen toen, mede onder invloed van de gebeurtenissen over onze Oostergrenzen, te ver, vooral de jeugd, die altijd - gelukkig! - radicaal pleegt te zijn, en ze meenden fascist te moeten worden en dat door een zwart hemd op straat demonstratief te moeten toonen...

Augustus. Het 'Indische communistische kamerlid' Roestam Effendi stelt de regering de volgende vraag:

Wil de Regeering de redenen mededeelen, die in den nacht van 1 Augustus j.l. geleid hebben tot de arrestatie in Batavia van Ir. Soekarno?

Colijn antwoordt:

Omdat de Indische Regeering een en ander noodig oordeelde.

Effendi vraagt:

Is de Regeering bereid die maatregelen te treffen, waardoor onverwijld bovenvermelde repressies worden ongedaan gemaakt?

Colijn antwoordt:

Neen.

In *De Spiegel* van 19 augustus zegt J.C. de Koning:

Korter kan het wel niet, maar breeder hoefde het ook niet. En dat minister Colijn in deze bondige beantwoording naar het hart van het overgrote deel van ons volk gesproken heeft, is buiten twijfel.

9 september. Massaal is de huldiging van Koningin Wilhelmina bij haar 35-jarig regeringsjubileum.

Ds. A.G.H. van Hoogenhuyze spreekt de jubilerende vorstin toe:

Een eenig, partijloos juichend volk heeft zich heden in het Amsterdamsche stadion vereenigd om aan Uw Majesteit een nationale hulde te brengen.

In *De Spiegel* jubelt ook J.C. de Koning:

Daar waren geen partijen, daar was geen splijtzucht, daar was de éénheid

van een volk, in eendracht méér, in gloeiende geestdrift zich scharend om den Oranjetroon...

14 oktober. J.C. de Koning schrijft in *De Spiegel* over het fascisme:

De beteekenis van deze beweging is vaak onderschat. Maar de snelle groei toont, dat er, vooral onder de jongeren, een sterke hang is naar het fascisme ... Dit staat vast: met groote woorden, nog minder met schampere opmerkingen, zal het fascisme niet gekeerd worden ... Het is te verstaan dat Duitschland eindelijk het ringeloozen moe is.

20 oktober. Een week later schrijft hij in *De Spiegel*:

Het zal zeker bij zeer velen groote voldoening gewekt hebben, dat aan de VARA het uitzenden van de Internationale verboden werd. Ook hier is merkbaar de nieuwe koers, de vaste hand, die het gezag handhaaft. Zoo langzamerhand wordt het duidelijk dat de wind uit een anderen hoek waait.

22 november. Minister Colijn roept bij een interpellatie over de arrestatie van Soekarno:

Het vrije Indië, dat deze leiders voor oogen staat, is een
c o m m u n i s t i s c h e republiek.

30 december. Het wordt ambtenaren verboden lid te zijn van de N.S.B. Generaal Snijders (spreker bij de Oranje-bijeenkomst in Delft) acht dit in strijd met recht en waarheid. Achttien hervormde predikanten en een doopsgezinde in Amsterdam zijn dezelfde mening toegedaan in een protest-adres aan de regering. Een van de ondertekenaars is Ds. A.G.H. van Hoogenhuyze (spreker op de Oranje-bijeenkomst in Amsterdam).

En verder...

... bezoeken 60.000 mensen een NCRV-landdag in Apeldoorn, de grootste samenkomst die tot dusver in de geschiedenis van de 'christelijke actie' in ons land werd gehouden.

... schrijft J.J. van der Meulen in *Op den Uitkijk*:

Mede in positief Christelijke kringen is meer en meer het besef doorgedrongen, dat men om het inferieure bioscooptheater het kinotoestel zelve niet buiten de deur behoeft te zetten.

... wordt aan de Vrije Universiteit de volgende stelling vernomen:

Die gewoonte in sommige kerke om na afloop van 'n diens, by die deur 'n kollekte te hou, verraai gebrek aan liturgisch besef.

(A.B. du Pree)

1934

‘Ons Program’ en ‘Saevis’

Al 56 jaar staat in de anti-revolutionnaire boekenkast een groen werk dat de van vernieuwingsdrang blakende titel draagt: *Ons Program*.

Het is Kuypers toelichting van 1878 op de a.r.-beginselen. De vaderen der huidige mannenbroeders lazen er in wat volgens het christelijk beginsel veranderen moest in de samenleving.

Maar de laatste jaren wordt het boek niet meer herdrukt. Er is geen vraag meer naar. Kuyper heet ‘verouderd’. De mannenbroeders willen eigenlijk niet zoveel meer veranderen. Het is wel goed zo. En daarom verschijnt in 1934 een nieuwe toelichting van de huidige partijleider Colijn op het gewijzigde program van beginselen.

Het heet niet ‘Ons Nieuwe Program’. Het heet: *Saevis tranquillus in undis*. ‘Kalm temidden van grimmige golven,’ licht Colijn toe, wanneer hij in april z'n voorwoord schrijft.

Kalmte, rust, zekerheid, dát is het wat ons anti-revolutionair beginsel ons schenkt.

Tussen *Ons Program* en *Saevis* is verschil. Mannenbroeders, die lust tot vergelijken mochten krijgen, waarschuwt Colijn bij voorbaat:

Een enkele maal zal men in onze uiteenzetting iets aantreffen, dat schijnt af te wijken van de lijnen voor meer dan een halve eeuw getrokken, maar dit betreft dan afwijkingen, die een gevolg zijn van de lijn der ontwikkeling, die staat en maatschappij - en wij met hen - hebben doorgemaakt.

Afwijkend blijkt o.a. het hoofdstuk over de koloniën. Colijn heeft daar altijd al anders over gedacht dan zijn voorganger. Al in 1904 kreeg de toen 67-jarige minister-president Abraham Kuyper van de 35-jarige koloniale-officier-met-verlof Hendrikus Colijn op de vraag wat hij dacht van de koloniale paragraaf in *Ons Program* ten antwoord:

Hopeloos verouderd.

Nog erger: hij vond Kuypers verhaal ook voor 1878 reeds op vele punten niet houdbaar.

Welke beschouwingen van Kuyper durft Colijn thans ‘niet voor zijn rekening’ nemen?

Dat blijkt ‘met name’ het stuk, ‘waar Kuyper de gedachte afwijst, dat moederland en koloniën één rijk zouden kunnen vormen’.

‘Een fictie’ noemde Kuyper de toen reeds in de grondwet binnengeslopen gedachte,

dat onze Nederlandsche provinciën met Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Suriname, Curaçao, enz. te zamen ééne rijkseenheid vormen.

Vignet op de band van 'Saevis tranquilluss in Undis', Colijns toelichting op het a.r.-program.

‘Dit mag, noch kan, door ons anti-revolutionnaires worden beaamd,’ riep Kuyper met klem.

Aldus te oordeelen, is naar heidensch-Romeinsch staatsrecht, wat de revolutie wil.

En een pagina lang toorde Kuyper nog na over

het valsche, onhistorische en ongoddelijke standpunt ... de revolutionaire leer dat de Koloniën behooren tot het Rijk der Nederlanden ... dit menschelijke geknutsel...

Kuyper wilde de koloniën zien als ‘bezit’ dat we ook wel eens konden kwijtraken, maar Colijn ziet Indonesië als ‘deel’ van het Koninkrijk der Nederlanden. Het woord ‘bezit’ vindt Colijn voor de Indonesiër een ‘hatelijk klinkende term’.

En wat Kuyper ‘menselijk geknutsel’ noemt in *Ons Program*, ziet Colijn als Gods werk. Het was God, ‘die naar Zijn raad Nederland en Indië sââm bracht,’ schrijft hij in *Saevis*.

En daarom kan het anti-revolutionaire standpunt geen ander zijn, dan dat ons streven gericht behoort te wezen op het behoud van de éénheid van het rijk.

Kuyper omschreef in *Ons Program* in iets andere bewoordingen hoe Nederland aan zijn koloniën was gekomen.

deels door verovering, maar hoofdzakelijk door overneming van de O.I.-Compagnie.

En hij maakte later nog eens goed duidelijk:

Wij hebben Indië alleen toevertrouwd gekregen om het onder onze voogdij op te voeden tot zelfstandigheid.

Maar die voogdij-gedachte aanvaardt Colijn slechts met enige reserve:

Voogdij in het gewone leven is een taak, die van rechtswege op iemand gelegd wordt, doch slechts voor een beperkt aantal jaren ... Hier daaren-

tegen is van zulk een tijdsbepaling geen sprake. Alleen de historische uitkomst zal hier de grens kunnen bepalen.

Voorts meent Colijn:

Dat een voogd zich uit zijn voogdij geen profijt mag toeëigenen, houdt voor ons niet in, dat voor ons het trekken van profijt uit onze koloniën zou zijn buitengesloten.

Kuyper echter ging reeds in 1878 tegen conservatieve opvattingen in, door te stellen:

dat de baatzuchtige neiging van onze staatkunde om de koloniën voor de kas van de Staat of van de particulier te exploiteeren, plaats diende te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting.

Maar over Kuypers gedachten ten aanzien van de toekomst van Nederlands-Indië oordeelt thans Colijn vergoelijkend:

Men moet ze beoordeelen in het licht van den tijd, waarin ze werden geuit. In de dagen dat Colijn deze woorden schrijft, wordt in februari 1934 in Nederlands-Indië de 32-jarige Mohammed Hatta in de gevangenis opgesloten omdat deze niet langer kan geloven dat Nederland vrijwillig het zelfbeschikkingsrecht van Indonesië zal erkennen.

Boek van een mannenbroeder over het Duitse nationaal-socialisme

Wanneer Rijksdagvoorzitter Göring om stilte belt voor de opening van de zitting van 17 mei 1933, zit op een mooie plaats vlak bij het Rijksdagpresidium de 54-jarige H. Diemer, oud-voorzitter van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1916), hoofdredacteur-directeur van het a.r.-dagblad *De Rotterdammer*. Het heeft hem grote moeite gekost een kaart te bemachtigen van Legionsrat Wolf van Buitenlandse Zaken. De belangstelling voor deze Rijksdagzitting, waarin de nieuwe Rijkskanselier Adolf Hitler voor 't eerst over de buitenlandse politiek zal spreken, is overweldigend. Diemer is goed op tijd. De Opera Kroll, die het uitgebrande Rijksdaggebouw vervangt, is nog bijna leeg wanneer hij een plaats zoekt.

Nieuwsgierig ziet hij toe hoe de zaal volloopt met o.a. bruine S.A.-mannen en zwarte S.S.-ers. De sociaal-democraten nemen wat stilletjes plaats in het hun aangewezen zaalgedeelte. De communisten ontbreken. Geen plaats blijft onbezet. Ook de loges voor de buitenlandse diplomaten zijn overvol.

Voor de tweede keer belt een zelfbewuste Göring op de voorzitterszetel om stilte.

In zijn boek *Het Duitse Nationaal-Socialisme*, dat begin 1934 uitkomt, vertelt Diemer protestants-christelijk Nederland wat hij zag en hoe hij dat ervoer.

Precies op het laatste moment komt Hitler, zoo goed als onopgemerkt, een zijdeur binnen, geeft zijn ministers een hand en neemt plaats. Na een korte inleiding van Göring is het woord aan Hitler.

De gematigde rede van de Führer laat niet na indruk te maken op Diemer. Hitler zegt o.a.:

Op het oogenblik bestaat er slechts één groote zaak, n.l. den wereldvrede te verzekeren.

Hoe slechter de tijden worden, des te meer menschen komen er aan uw deur om hun koopwaar aan te bieden of uw hulp te vragen. En al hebt u nog zoo in goed hart, u kunt ze niet allemaal helpen.

Maar wat u wel kunt, dat is: aan ieder een boekje of een traktaatje geven. Dat zal men nimmer en in de meeste gevallen welzen ook. Als u een abonnement op de

BLIJDE BOODSCHAP neemt dan hebt u steeds boekjes in huis, die voor dit doel geschikt zijn. Een abonnement (24 nrs per jaar) kost f 2.-; 5 abten (120 nrs) kosten f 9.-.

Is dit niet iets voor u om te evangeliseren zonder dat u er zelf op uit gaat?

J. N. VOORHOEVE, DEN HAAG

Gevraagd
uit den Middenstand een

BEKWAAAM
HUISHOUDSTER

Gerecl. Godsdienst, leeftijd 30-40 jaar, bij een heer alleen, dus geen hoog salaris. Brieven onder letter B aan Bureau „Timotheüs“ te Zwolle.

„Geef acht op elkander
Helpt elkander“

Dit Schriftwoord geldt niet alleen voor het geestelijk, doch ook voor het maatschappelijk leven! Daarom: Wie helpt jongeman, kantoorbediende, 25 jaar, reeds geruimen tijd werkloos, aan werkkring. Onverschillig wat of waar, geen colportage. Prima referenties. Brieven onder No. 943, Bureau „Timotheüs“ te Zwolle.

Oeloovig Duitsch meisje 19 jaar, zoekt zoo spoedig mogelijk een plaats als

Hulp bij Kinderen

of in de huishouding. Goede school- en huishoudschoolopleiding. noten. Br. fr. letter M adres: Chr. Boekhandel W. Mathlener, Delft.

PWU NEUBERECHT
WONING
AZIE

Over enkele weken verschijnt een belangrijk boek over

C. H. SPURGEON
den prins der predikers

Geschieden door A. G. BARREY WOLF.

Reeds nu kan men bij den boekverkoop het boek direct na verschijning te ontvangen. Het kost in drachtb. f 3.25, maar het is niet te zeggen, hoeveel waarde het boek werkelijk voor u kan hebben!

J. N. VOORHOEVE - DEN HAAG

Heden verscheen:

HET DUITSCHE
NATIONAAL-SOCIALISME

De West-Europasche democratie op de proef gesteld

door **H. DIEMER**

Royaal formaat - 224 bladzijden
Met 59 platen en portretten op kunstdruk.

Prijs f 2.90 - Gebonden f 3.90

De auteur heeft in Duitschland de toestanden en verhoudingen nader waargenomen.

„Bijzondere van dit boek is, dat het 't Nationaal-Socialisme van een nieuwen kant laat zien. Hij heeft er een eigen kijk op; heeft wel kritiek, maar weet ook te waardeeren. Een nuchter, zakelijk, eerlijk en objectief boek met wondervol illustratiemateriaal. Uitermate actueel. Men vroe 't prospectus.“

IN ELKEN BOEKHANDEL

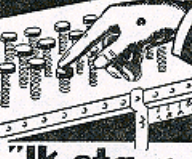
Uitgave **J. H. KOK - KAMPEN**

EEN PRIMA
SJOELBAK

125 x 40 cm, met berglade voor 36 schijven en spelregels, terzondt Aan. Ontworpen, blank geïllust. met poppen, sjoelbak, worden wij u gratis thuis voor slechts f 7.50.

Bereikbaar via licht, of bestelling op postrek No. 12180

B. BOMMES - ASSEN
HOUTWARENFABRIEK

"Ik sta verbaasd"

Dat is de altijd terugkerende uitdrukking na een demonstratie met ons

HARMONISTA - APPARAAT dat men op ieder orgel kan plaatsen en dan direct door op 1 knopje drukken alle psalmen, gezangen en een keur van liederen vierstemmig speelt.

WORDT UW ORGEL NIET GEBRUIKT

omdat U niet spelen kunt? Verkoop 't dan niet, maar koop direct een Harmonista-apparaat en U denkt niet meer over verkoopen.

Prijs f 40.-

Inclusief bijbehorende muziek. Ook verkrijgbaar in een orgel ingebouwd.

Schrijf ons nog heden en we komen morgen bij U demonstreren. 't Verplicht U tot niets.

AMSTERDAM HAARLEM
Raadhuisstr. 48-50 Gd. Oudekerkstr. 119 Oudegr. 108
GZES SILVERSUM
Lange Kerkstr. 41 Nieuwegein
ROTTERDAM
v. Gildeschoolstr. 112

GOLDSCHMEDING

PIANO'S - ORGELS - RADIO

TEXTEN uitgevoerd in TIN en keurig omlijst

in de maat van 22 x 16 cm., franco p. post na ontv. v. postw. f 2.-.

Onderstaande Texten te leveren:

Ik zal u tot een Vader zijn
Prijst de Naam des Heeren
De Hemelen vertellen Gods eer
De Heere is mijn Herder

Atelier Friessche Kunst KLAAS DIJKSTRA
SNEEK - Schapenplein

Advertenties uit het weekblad *Timotheüs* 1934.

Diemer vervolgt:

En toen stond alles op, Rijksdagleden en tribunepubliek en men zong vol geestdrift het Deutschlandlied. De groote meerderheid bracht de nazi-hulde en strekte den rechterarm. Alleen de diplomaten zongen, noch brachten hulde. Als begrijpelijk is. Nog vóór het lied uit was, was Hitler op dezelfde, bijna onopgemerkte wijze verdwenen door denzelfden uitgang. Neen, deze man *zoekt* niet zichzelf, al maakt zijn werk en ook de aard van zijn werk, dat hij *gezocht zal worden*. In hem brandt een vlam van liefde voor Duitschland en voor het Deutsche volk. Zal de vlam hemzelf verteren, of zal hij fakkel-drager kunnen blijven?

Een dikker boek dan *Het Deutsche Nationaal Socialisme* is tot dusver over de nieuwe verschijnselen niet verschenen op het protestants-christelijk erf. In zijn voorwoord, januari 1934, zegt de schrijver:

In dit boek, waarvan een gedeelte is verschenen in den vorm van dagblad-artikelen en welk gedeelte ook nog vaak gewijzigd is, met het oog op de snel wisselende gebeurtenissen, heb ik den oorsprong van deze merkwaardige beweging beproefd te schetsen, zoomede een beknopte geschiedenis gegeven van het eerste jaar der nationaal-socialistische periode in Duitschland.

Drie reizen maakt Diemer in 1933 door Duitsland.

Z'n verslag geeft nauwkeurig een beeld van het waargenomene.

Zo meldt hij o.a.:

Hoe de vreemdeling Duitschland vindt: Ordnung.

... wij, en wij zijn getrokken van West naar Oost en ook nog naar het Noorden en het Zuiden, hebben niets, maar dan ook niets bespeurd, wat op onrust leek. En wij hebben heusch niet de straat en ook niet de vergaderzaal gemeden.

En hoe wordt de vreemdeling behandeld?

Met de voorkomendheid dan is het in orde. Stationshulpen, taxi-personeel en al dergelijke onmisbare figuren op reis, vroeger in hoofdzaak communistisch aangelegd en daardoor niet altijd even vriendelijk van vertoon, hebben blijkbaar een geheel ander gezicht gekregen...

... Wat nu betreft de persoonlijke vrijheid der Joden in Duitschland, zoo hebben wij nergens iets opgemerkt hetwelk op molestatie, op handtastelijkheden gelijkt. Maar daarnevens evenmin op het kwetsen van den persoon door beleedigingen. De overdrijvingen dienaangaande in het buitenland zijn zeer groot...

In den trein, in restaurants, op straat, nergens hoorde ik één onvertogen woord tegenover Joden...

... Het doet wat vreemd aan, wanneer men, door Berlijn of Dortmund wandelend, gelijk mij in beide steden overkwam, in de drukke winkelstraten

zich een kerkelijk manifest ziet overgereikt door een S.A.-man. En dat met al den ernst, waarmede een stuk arbeid voor de Kerk verricht behoort te worden...

... Merkwaardig is het ook nog te letten op de positie van den Christelijken Volksdienst, de Deutsche zusterpartij der anti-revolutionnaires en christe-

lijk-kistorischen ... De groote meerderheid van de Volksdienst-partij is overgegaan naar de nationaal-socialisten. Vooral bij de jonge predikanten deed zich dit verschijnsel voor.

Maar Diemer doet méér dan feiten rapporteren. Hij poogt het nationaal-socialisme in de verwarrende dagen van 1933 te toetsen aan de christelijke leer. Scherper dan in enig ander geschrift, wordt in dit boek de reactie vastgelegd op de nieuwe verschijnselen van een christelijk-nationaal denkende mannenbroeder, die als vanzelfsprekend het liefhebben van de natie, plicht acht naast het liefhebben van God en de naaste.

Als hij denken en voelen er duizenden Nederlandse mannenbroeders. Hun sympathieën gaan eerder uit naar het vrome Duitsland, dat een Lutherlied voortbracht, dan naar het zedeloze Frankrijk met zijn geboortebeperving, of het hautaine, imperialistische Engeland, dat de Transvaler Boeren uit goud-dorst verdrukte.

Eerlijk gezegd is het warme christelijk-nationale van Kuyper en diens liefde voor Duitsland hun vertrouwder dan het koopmans-internationalisme van Colijn en diens oriëntatie op Engeland.

In het communisme met zijn geloofsvervolgingen en godlozenbeweging zien zij de belichaming van de antichrist. Van een sterk militair Duitsland als schild tegen het bolsjewisme zijn zij niet afkerig. In verzet tegen het gezag zien ze opstand tegen God. Vooral de vele middenstanders onder hen verafschuwen het kapitalisme (warenhuizen) evenzeer als een eigendoms-aantastend socialisme. Pacifisme ervaren zij veelal als ongeloof. In paraderen en geweerschieten in de Bijzondere Vrijwillige Landstorm hebben velen van hen zichtbaar plezier. Het religieuze nationalisme van de dichter Da Costa is hun niet geheel vreemd.

Vormen deze mannenbroeders niet de meest vruchtbare voedingsbodem voor fascistische theorieën, die men zich denken kan?

Het lijkt erop. Maar wie de schimmel afkrabt van hun calvinisme, ziet christenen die belijden dat zij Gode meer gehoorzaam zullen zijn dan mensen. Hij ziet geestelijke nazaten van de calvinisten, die een revolutie ontketenden terwille van de gewetensvrijheid, calvinisten, die onder Koning Willem I alweer in het gevang zaten, calvinisten, die de kerk onafhankelijk wensden van de staat, calvinisten, die met Kuyper een verdeelde natie prefereren boven een vrijheidsberovende éénheid en die principieel kiezen voor een christelijke partij boven een algemeen-nationale. Zij zijn daarom gehaat door hen, die zich in de eerste plaats Nederlander voelen. Zij weten zich in de eerste plaats christenen, die geen afgoden mogen hebben, ook niet 'het vaderland'.

Diemer schrijft:

Bij het Calvinisme staat de Schepper in het centrum ... Het Nationaal-Socialisme ... plaatst in het centrum den mensch, het ras, de natie. De toetsing aan de eischen van het Woord Gods bij de inrichting van Staat en van Maatschappij, het telkens terugvallen op de hoofdbeginselen, ontbreekt. Aan het gevaar, dat er een cultus, een eeredienst ontstaat van het ras en van de natie, ontkomt men niet.

NCRV-LANDDAG 1933

Geknipt uit het herinnerings-album van de Nationale Landdag der NCRV op donderdag 27 juli 1933 in 'Berg en Bosch' te Apeldoorn. Bij de foto hieronder meldde het album: 'Indrukwekkend was het oogenblik van het spreekkoor, toen allen oprezen, de hand omhoog hieven en gezamenlijk de belofte van trouw aflegden.'

Ben van Kaam, *Parade der mannenbroeders. Flitsen uit het protestantse leven in Nederland in de jaren 1918-1938*

Pagina uit het weekblad *De Spiegel* van 14 juli 1934.

Maar hij geeft toe:

Tot veel wat de nationaal-socialisten zoeken te bereiken, en tot veel wat zij reeds bereikt hebben, voelen wij ons aangetrokken.

Dit ziet hij scherp:

Het fascisme, gelijk dit het aanzien wil geven tot den *modernen* machtsstaat, kan gevoelig gekenschetst worden als *de religie van het vaderland*.

Maar toch blijkt Diemers principiële polsstok ontoereikend om de overzijde van de sloot te halen, wanneer het aankomt op praktisch stelling nemen. Hij kondigt aan:

Wanneer wij het Jodenvraagstuk nader bezien, wat wel vereischt is, willen wij beproeven dat zoo objectief mogelijk te doen...

Klakkeloos aanvaardthij reeds de bloed-en bodemtheorie in de volgendeschets:

De kern van de vraag is de verhouding van ras tegenover ras, waarbij dan in geding komt welke rechten kunnen en mogen worden toegekend aan leden van een ras, hetwelk niet één met den bodem kan worden genoemd.

Zijn indruk is dat het Duitse volk vooral beducht is voor assimilatie.

Hiermede bedoelt men, dat door een samenvloeiing der rassen, het Germaansche ras schade zou lijden.

Elders herinnert hij eraan dat ook de Nederlanders behoren tot het Germaanse volk.

Dat laatste spreekt veel meer aan, dan sommigen onzer glimlachend zouden wenschen te aanvaarden.

En hij constateert:

Al met al: het Joodsche ras is een vreemd ras. Het heeft van geslacht op geslacht zijn eigen karaktertrekken behouden, althans in het diepste wezen, en daarom is zoowel voor Joden als voor niet-Joden gewenscht, dat deze werkelijkheid onder oogen wordt gezien en maatregelen worden genomen om beide rassen te beschermen.

Welke zijn die maatregelen, die Diemer wel wat lijken? Het blijkt te zijn een politiek van gescheiden ontwikkeling.

Zie ik het goed, dan gaat het *bewust* aan op een afdoende regeling van het Jodenprobleem in de richting van *uitzonderingswetgeving met volle eerbiediging van persoon en religie*.

Hij voegt hieraan toe:

In regeeringskring heeft men beproefd ons dit duidelijk te maken, en men meende daarbij in het welbegrepen belang der Joden, die thans losgelaten van hun anker losdrijven in Duitschland, te handelen.

Geen verzet tekent Diemer aan tegen de gedachte dat Joodse Duitsers geen Duitsers zouden zijn, doch als vreemdelingen moeten worden beschouwd. Argument vindt hij:

Wanneer de zionistische Joden van het land der vaderen een Joden-tehuis konden maken in den vorm als zij wel wenschten, *dan zou alles daar in handen zijn van Joden en zouden niet-Joden daar ook slechts gasten zijn.*

Maar ze zullen goed behandeld worden. Diemer meldt:

dat het den Joden zeker toegestaan zal worden hun *eigen* cultuur te verzorgen, maar, let op het onderscheid, niet in de *Duitsche cultuur* een overwe-

gende plaats in te nemen. Berlijn heeft reeds zijn Joodsche hoogeschool. Naast deze mogen allerlei schoolinstituten in het leven worden geroepen. Ook de Joodsche pers mag er zijn, maar weer: geen Joodsche redacteurs aan Duitsche bladen. Joodsche kunstenaars hebben zich aaneengesloten om een eigen theater in Berlijn op te richten en de regeering heeft dit gaarne toegelaten, maar weer: op theater en schouwburg van de Duitschers géén Joodsch stempel.

Het is Duits nationalisme en Joods internationalisme, dat botst, ziet Diemer.

Het groote bezwaar dan, dat de nieuwe leiders en hun volgelingen in Duitschland hebben, is, dat de cultureele arbeid van de wetenschappelijk onderlegde Joden niet bedoelt de Duitsche natie als zoodanig te dienen, doch er op uit is het menschedom, gelijk dat internationaal leeft, van dienst te zijn.

Dat de Christen hier principieel naast de Jood moet staan, ziet Diemer helaas niet. Integendeel. Hij verbaast zich:

Wat zeer merkwaardig is? Dat niemand den Joden aanraadt nu ook eens de hand in eigen boezem te steken.

En hij vermaant:

Professor Einstein is zeer geleerd, maar hoe meer hij het Duitsche *volk* in beschuldiging stelt, zonder ooit de hand in eigen boezem te steken, hoe minder hij zijn doel bereiken zal. Wij gelooven dat heel wat Joden al te snel over de grens gevlucht zijn.

Deze laatste opvatting rijpte in Diemer nadat hij 'er geweest was'.

Dat lichamelijk den Joden geen gevaar dreigt, is ons bij een eerste, tweede en derde bezoek voldoende gebleken. Deze uitspraak berust op een waarlijk niet kort verblijf in verschillende streken. Natuurlijk is er wel eens een enkeling gemolesteerd, maar in ons land wordt ook wel eens een aanhanger eener partij, welke niet in den algemeenen smaak valt, lastig gevallen.

De Duitse gedachtengang wordt door Diemer als volgt geschetst:

De Duitschers zijn *menschen*. Elk drijven in de richting van pogroms of georganiseerde Jodenvervolgingen, gepaard gaande met mishandeling tot doodslag, is dus van te voren uitgesloten. In Oost-Europa mogen zulke wandaden tot voor zeer kort de geschiedenis bevreemden hebben, binnen de Duitsche grenzen vindt zoo iets *nooit* plaats.

Maar de reeds bedreven wandaden van de S.A.-mannen dan? Zeggen hun daden dan niets? Diemer schrijft:

Er zijn bij deze omwenteling dingen gebeurd, welke *ruw* waren en misschien grijpt er *nog* een en ander plaats, wat wij als ruw bestempelen, maar omwentelingstijden worden helaas altijd hierdoor gekenmerkt. Als wij thans een water- of boschgeus in onze familie hadden, zouden wij er ons voor schamen.

En de Amerikanen ontzegt Diemer in elk geval het recht tot oordelen.

Een paar Amerikaansche dames, die van Praag terugreisden over Berlijn en die wij daar ontmoetten, waren hevig vertoornd over wat den Joden aangedaan werd. Toen wij vroegen, of de behandeling der negers in Noord-Amerika toch feitelijk niet herinnerde aan een soortgelijk rassenprobleem,

maakte één der dames een beweging van groot afgrijzen: ... negers, o bah! Professor Kittel, theologisch hoogleeraar te Tübingen, beweert echter in één zijner geschriften even stellig, dat de Amerikanen niet het zedelijk recht hebben van de Duitschers te eischen, een vreemd ras in zich op te nemen, waar zij het zelf evenmin wenschen te doen.

Maar is dan niet overduidelijk voor iedereen zichtbaar dat Hitler een schurk is? Of is hij dat niet?

Onder veel voorbehoud geeft de op de principieel goede weg zo jammerlijk gestrande Diemer zijn kijk op de Führer.

Welnu dan. naar onze overtuiging steekt Hitler verre uit boven al zijn medewerkers, en is hij in staat het geheel waarin hij zich denkt als het centrum te overzien ... Tot dusver, hier past voorzichtigheid, is er geen enkele reden hem lager aan te slaan dan Mussolini, die thans alom bekwaam wordt genoemd ... In Hitler treedt de staatsman naar voren ... Het komt ons voor, en wij steunen hierbij op allerlei mededeelingen uit zijn engen vriendenkring, dat deze als een dictator optredende figuur over een groote dosis innerlijke goedheid beschikt. Maar is voor wie rondziet in zijn eigen omgeving, de combinatie *krachtig en toch goed*, niet vaak aannemelijk? Men zal zeggen dat hier de verlichte despoot aanwezig is. 't Zij zoo, doch wij wagen slechts te tekenen, en de wereldhistorie gaat zijn gang, zonder den lezer en ons verlof te vragen.

Maar aan voorspellingen hoe het met Hitler zal aflopen, waagt hij zich toch maar niet.

Of de wereld eenmaal, bij de afsluiting dezer periode, dankbaar kan zijn voor dezen uit het niet opgekomen staatsman, is een zaak, waarover de toekomst zal beslissen.

Crisistijd in de taal van de ambtenaar en de dichter

Een functionaris van het Centraal Bureau voor de Statistiek schrijft in 1934 de volgende dode machinetekst:

Bij 1064 organen der openbare arbeidsbemiddeling stonden op 29 september 1934 totaal 333.090 werkzoekenden ingeschreven, waaronder 314.126 mannen. Hiervan waren werkloos 309.430 personen, waaronder 295.788 mannen. In vergelijking met het overeenkomstige tijdstip van het vorig jaar wijst het aantal bij de organen der openbare arbeidsbemiddeling ingeschreven werkzoekenden een stijging aan van rond 23.000 personen.

Maar gelukkig zijn er ook nog dichters om de werkelijkheid te vertellen. Een 25-jarige gereformeerde jongeman, H.M. van Randwijk, debuteert met de bundel 'Op Verbeurd Gebied'. In het gedicht *Crisistijd* luidt zijn rapport:

*Het werk was niet te zwaar, maar twaalf harde gulden
bij zooveel kroost en ziekte is voor geen mensch genoeg.
Hij was zoo dom, dat hij om opslag vroeg.
Wat later kon de baas z'n kuchen niet meer dulden.
Nu speelt hij kaart in een obscure kroeg.*

En het slotgedeelte van het gedicht luidt:

*Wij zijn zoo aangedaan, de koffie wil niet smaken,
als 's werelds leed en andergang zoo tastbaar voor ons staan.
En zelfs Colijn kan het niet beter maken,
en allen die zooveel en graag naar 't mooi Genève gaan.
Wat bittre medicijn! - De woorden doen het best.
Maar ach, straks brengen we niets meer in 't midden.
Alleen ons arm gebed - de troost, dat God in 't lest
Zich wellicht laat verbidden.*

‘De proletarische dichter’ onder de jong-Protestanten, zo noemt K. Heeroma de schrijver van deze regels.

Het blad *School met den Bijbel* constateert 5 juli:

‘t Is scherp, zonder vriendelijke, welwillende woorden; 't is op 't bittere af met een ondertoon van verwijt, zoodat we er soms van schrikken. ‘Nette menschen’ en ‘gezeten burgers’ zullen dan ook dit bundeltje misschien ter zijde leggen niet een minachtend gebaar - innerlijk echter bang, dat ze uit hun geruste dommel - die ze zorgvuldig conserveeren - worden opgeschrikt. Deze poëzie is beschuldigend voor ons Christenen. Want de dichter weet, zooals we 't allemaal weten, h o e 't leven volgens den Bijbel kan zijn, en hoe 't vaak wordt.

En dan citeert het blad nog enkele versregels van Van Randwijk:

*Wij vonden Gods genâ op and're wijze!
Het kasboek en 't verslag van ons vennootschap prijzen
Hem veel en groot; en in de kerkezak,
Al ging dat anoniem, was Hij heel wel te loven;
Een kwartje naar omlaag; de zegen komt van boven!*

In *De Rotterdammer* van 30 juni schrijft P.J. Risseeuw:

Onder de jongere christelijke dichters is hij, na Jan de Groot, de eerste die fêl bewogen wordt door de algeheele ontredde van het leven na den oorlog. Sociaal mededoogen uit zich bij hem niet, zooals bij menig ‘socialistisch’ dichter in een verblind krijschen tegen het ‘kapitaal’; bij Van Randwijk is er een diepere toon, die raakt aan de zwakke plekken van het hedendaagsche christendom - aan het manco van ons aller leven.

Advertentie in *De Spiegel* van 20 oktober 1934.

En verder...

... constateert op 27 januari 1934 J.C. de Koning in *De Spiegel* over de toestand in Duitsland:

De vrijheid met name, is spoorloos verdwenen. De bezem, die het communistisch complot opruimde, heeft in één veeg, ook veel kostbare volks- en particuliere vrijheden meegenomen.

... schrijft Dr. W.A. Visser 't Hooft:

Oecumenisch is ons daadwerkelijk protest tegen de zelfgenoegzaamheid, waarmee de kerken hun nationale of raciale grenzen aanvaarden.

... neemt de classis Leiden van de Gereformeerde Kerken een resolutie aan, waarin als conclusie o.m. de onverenigbaarheid wordt gesteld van het lidmaatschap der NSB met de Gereformeerde belijdenis.

... worden bij promoties aan de Vrije Universiteit de volgende stellingen verkondigd:

Kerkelijke tuchtoefening ten aanzien van lidmaten, die zich bij de Nationaal-Socialistische Beweging hebben aangesloten, is onjuist.
(W.F. van Gunsteren)

De Friesche beweging is geen bedreiging van de Nederlandsche staats-eenheid.
(W. Kok)

Naar zijn oorsprong, grondstellingen en ontwikkeling is de Buchman-beweging on-calvinistisch te noemen.
(K.J. Cremer)

... meldt op 29 januari het persbureau Vaz Dias:

Na een strijd van verscheidene maanden is de oppositiebeweging in de Duitse Evangelische Kerk thans onderdrukt. Dr. Niemöller, de leider van den Pfarrer Notbund, is in arrest gesteld. Alle predikanten, die op 14 Januari de bekende verklaring van den kansel voorlazen, zijn geschorst. De Rijks-bisschop Müller heeft zich in een decreet tot dictator geproclameerd. Alle overige kerkleiders hebben gecapituleerd.

1935

Predikanten naar Dachau

In het voorjaar van 1935 worden in Duitsland de eerste predikanten opgesloten in het kamp Dachau. De *Westdeutscher Beobachter* schrijft 24 april 1935:

Saboteurs en staatsvijanden zijn het, die in de Evangelische Kerk het ambts-gewaad misbruiken, halve Joden, voor welke een bedorven tijd den weg naar den preekstoel open stelde ... Het concentratiekamp is in zulke gevallen het eenig mogelijke en waarschijnlijk leerrijke antwoord.

Doch het is slechts een handjevol christenen, dat zich in Duitsland o.l.v. Niemöller (Karl Barth verloor in de strijd z'n positie als hoogleraar in Bonn en week uit naar Zwitserland) tegen Hitlers pogingen teweerstelt om de kerk dienstbaar te maken aan de Duitse Staat.

H. Diemer constateerde voorjaar 1934 reeds in zijn boek:

Toen is Hitler gekomen en in evangelische kringen is men hem met vreugde en vertrouwen gevolgd. Dat *hij* van huisuit roomsch-katholiek was, hinderde niet.

Men hoort hem in christelijke kringen betitelen als een Godsgeschenk, een gebruik dat Diemer niet hindert:

Of het woord Godsgeschenk profanatie, ontheiliging inhoudt? Dit is niet nodig, wanneer wij Hoogere leiding in de geschiedenis erkennen. Ook bij ons is wel gesproken over den van God gegeven Leider, waaruit dan ook groote dankbaarheid sprak.

Er is in Duitsland zelfs een nationaal-socialistische beweging, die zich (op advies van Hitler) de 'Duitsche Christenen' noemt. Diemers eerste indruk is:

Oppervlakkig beschouwd, zit in den gedachtengang der 'Duitsche Christenen' iets, hetwelk de gereformeerde opvatting omtrent het beslag leggen op alle terreinen des levens, meer benadert.

In de richtlijnen van de 'Duitsche Christenen' staat o.a.:

Wij zien rassen, volksdom en natie als van God geschonken en toevertrouwde levensordeningen, welke Gods gebod ons oplegt te verzorgen.

En ook:

Wij willen een Evangelische Kerk, welke in het volkskarakter wortelt en wijzen den geest van een christelijk wereldburgerschap af.

In het mengsel 'christelijk-nationaal' wint het nationale het. Hitler en Hess steunen de Deutsche Christenen geestdriftig. Het is ook Hitler, die tegen de wil van de kerken de legerpredikant Müller op de troon van Rijksbisschop zet om de christenen dienstbaar te maken aan de Duitse Staat. 'Een soldaatbisschop, een S.A.- en S.S.-bisschop' zo noemen de 'Deutsche Christenen' hem.

Predikanten, die zich tegen hem verzetten, worden bij honderden gearresteerd of krijgen huisarrest.

J.C. de Koning wordt het te bar in *De Spiegel* van 23 maart 1935. Hij kan verstaan dat het hele Duitse volk achter Hitlers bewapeningsstreven staat, maar:

Hier toont het nationaal-socialisme weer opnieuw zijn waren aard ... We hopen dat de overheid zal inzien hoe verkeerd ze handelt; de leden der belijdende kerk staan pal voor hun vaderland, maar in de kerk willen ze slechts Jezus Christus erkennen als Heer en Koning.

Een constatering, waaruit onvoldoende duidelijk blijkt, dat de door Hitler vervolgd geen scheiding van deze terreinen erkennen.

Punt 2 van de door hen aangenomen 'zes evangelische waarheden' luidt: 'God, door Jezus Christus, eischt ons geheele leven op. De ketterij, dat er levenssferen kunnen bestaan, die niet tot Hem behoren, maar aan andere meesters, wordt verworpen.'

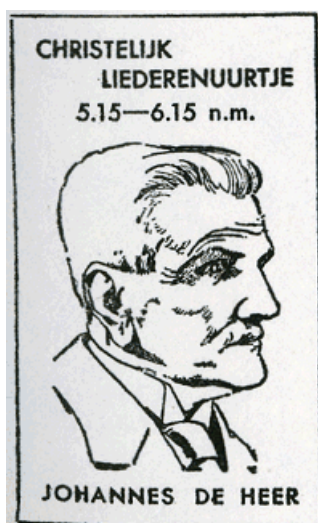
Dat er tussen Karl Barth en de meeste Nederlandse gereformeerden theologische verschillen bestaan, wordt door de NSB-pers handig uitgebuit door er op te wijzen dat Barth en Niemöller door de Nederlandse orthodoxen als 'ketter' zouden zijn beschouwd. Van NSB-zijde wordt ook gemeld dat plm. 8000 gereformeerden lid zijn van de Nederlandse nationaal-socialistische beweging.

Prof. Anema blijft aan de Vrije Universiteit fulmineren tegen fascisme en nationaal-socialisme, dat er in tegenstelling tot het communisme niet openhartig voor uitkomt dat er naast de door hen gepredikte god geen plaats is voor een andere.

Anema zegt 16 mei:

haar totaliteitsbeginsel sluit het christendom uit, omdat dit leert, dat aan Christus alle macht is gegeven in den hemel en op de aarde.

In de gereformeerde kerken discussieert men wat er moet gebeuren met de NSB-ers. Moeten ze eruit? Dan de CDU-ers ook, roepen die gereformeerden,

Veelbeluisterde NCRV-programma's in 1935.

Het NCRV-busje.

die vooral de ‘roden’ vrezen. We moeten wennen aan de gedachte dat er ook niet-antirevolutionaire gereformeerden zijn, sussen sommigen. We moeten de NSB-ers zo lang mogelijk vasthouden, menen anderen. De classis Haarlem beslist op 12 december in de Kloppersingelkerk:

dat de beginselen der NSB, zooals die bekend zijn uit haar officieel uitgegeven geschriften, in strijd zijn met Gods Woord en de Gereformeerde belijdenis.

Op een toogdag van de a.r.-jongeren roept Dr. Scheurer over het nationaal-socialisme:

een strooming, waartegenover we misschien, wat God verhoede - straks met het blanke wapen moeten staan, om Gods wil en om ons Volles wil.

En verder...

... roept Colijn bij het Van Heutsz-monument over Indië:

Dit pand van grooter Nederland is ons heilig; wij zullen getrouw zijn in de bewaring ervan; met Godes hulp getrouw tot in den dood.

... treedt het a.r.-kamerlid Prof. Dr. Hugo Visscher (‘de man met de geuzenkop’ - Kuiper) uit de a.r.-partij na de Christelijk Nationale Partij te hebben opgericht.

... leeft het schakende calvinistische volk van ons land zeer mee in de match Euwe-Aljechin, die eindigt in een wereldkampioenschap voor Euwe.

... en wordt bij een promotie aan de Vrije Universiteit de volgende stelling vernomen:

De noodleugen is onder alle omstandigheden met de wet des Heeren in strijd.
(D. Nauta)

KERK IN TWEESTRIJD

De kerkstrijd in Duitschland wordt, soms duidelijk zichtbaar, soms meer verborgen, maar steeds met groote felheid voortgevoerd. De mannen van de belijdeniskerk koeren zich, met Gods Woord in de hand onweerstandelijk tegen de bedoelingen van rijkstusshp Müller. Maar het gaat niet tegen Müller als zoontje, het gaat ook niet tegen de „Duitsche christenen“ die hem naar voren schoven, het gaat in laatste instantie tegen het heidendom en de afgoderij die daarachter ligt.

Bevo. Deze foto, genomen op een der partijdagen te Nürnberg, geeft een duidelijk voorbeeld van het rooie, veront dat ze na- wien de nationaal-socialistische staat en de kerkelijke opvat- tingen van bisschop Müller bestaat. — Daarmee: Een der gewoone vergaderingen van de „Duitsche christenen“ in het streeklief te Berlijn. — Huidsaat: Rijksbischop Ludwig Müller, zwaaien van zijn aansen.

„Als een gemeenschap van vastbesloten, den Heere Christus geboortame strijders, hielden wij God den Almachtige, Hij moge alle christenen de oogen openen, opdat wij tot Zijn eer en in Zijn dienst trouw blijven, ook alles doen wat Hij van ons in trouw en toegewijding jegens volk en staat verlangt.“
Uit de „Ulmer verklaring“.

HIERONDER DE STRIJDBARE MANNEN VAN DE BELIJDENIS-KERK.

Dr. Paul Harnburg, be-
zitter als leider van de
Wies-Duitsche Jeugzen-
nen Vereniging.

Dr. Makrazus, de leider
der belijdenis-veeriging.

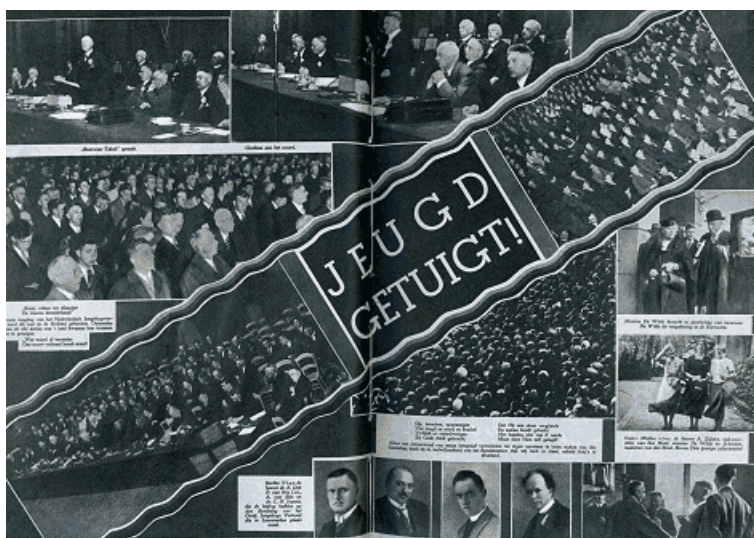
Dr. Martin Niemöller,
voorzitter der belijdenis-
veeriging, thans strafbaar ge-
rekeerd in Berlijn.

Dr. Meier, Lutherisch
bischop van Bremen.

Dr. Wurm, Lutherisch
bischop van Württem-
berg.

Dr. Friedrich von Bodel-
schwingh, de eerste
rijksbischop.

Pagina uit het weekblad *De Stuwdam* van 21 september 1935.

Hemelvaartsdag 1936. De Stuwdam van 30 mei schenkt aandacht aan de bondsdagen der protestants-christelijke jongeren.

VU-dag te Haarlem in 1936.

Ook de NCRV had 'n stand op de 'markt', die de Utrechtse Chr. Jongemannenvereniging in 1936 organiseerde in de Handelsbeurs. De foto is uit De Stuwdam van 4 april 1936.

1936

De ‘grote onbekende’ spreekt voor de NCRV over vrouwenkapsels

... En voorts, bekommerde zuster, vraagstukken als daar zijn dat betreffende de knippen des haars behandelt men niet in een blad als het onze. Wij vreezen, dat zelfs de Onbekende van het befaamde vragenuurtje daarvoor zou terugdeinzen...

Aldus schrijft 29 februari 1936 het geïllustreerde christelijke koperdiepdrukblad *De Stuwdam* in zijn vragenrubriek.

Maar het weekblad blijkt dan toch de moed van ‘de grote onbekende’ schromelijk te hebben onderschat. Heel christelijk Nederland weet van deze radiospreker. Men prijst hem om zijn wijsheid of men ergert zich aan zijn bekrompenheid. Men acht het juist dat hij onbekend blijft of men verfoeit zijn anonimiteit: ‘Wie zoveel “praats” heeft, moet met open vizier strijden’.

Maar beluisterd wordt hij, de stem van Joh. C. Francken, die door de omroeper soms wordt aangekondigd als ‘de Grote Onbekende’, en die op alle vragen van de waarde luisteraars wel een woord heeft. Ook op deze:

Is het volgen van de mode inzake het dragen van het haar op grond van de Heilige Schrift te bestraffen?

De vrouwelijke calvinisten in de huiskamer spitsen de oren en zetten het radiotoestel wat harder.

Ik moet persoonlijk van die korte haren niets hebben bij een vrouw, maar ik weiger er aan mee te doen, als men eenvoudig al die vrouwen en meisjes maar als wereldsch veroordeelt, omdat ze in de haardracht de mode volgen. Op grond van Gods Woord kan nooit iemand zeggen, dat kort haar dragen zonde is. Denk maar aan het korte haar onder de Friesche kap!

Opgelucht haalt het vrouwvolk adem. Ditmaal mág het dus van de Grote Onbekende. Hoor maar:

Ik kan met den besten wil van de wereld niet inzien, dat het tegen Gods Woord in gaat, als een vrouw het haar kort laat knippen, evenmin als het tegen Gods Woord ingaat, als ik elken dag mijn baardharen afscheer! Als dat laatste, evenals elke toiletmaatregel, voortkomt uit wereldzin, dan is dat net zoo goed mis,

aldus meent mild de Grote Onbekende.

Maar in 1 Corinthiërs 11 staat toch duidelijk, dat het der vrouw een ere is, als zij het haar lang draagt? De Grote Onbekende wijst er echter op dat de Apostel niet zegt *hoe* lang.

Wat uit dit woord wél volgt, is dit, dat een vrouw zich in haar dracht niet aan den man gelijk mag maken en vanzelf mag het omgekeerde ook niet. Lang haar staat den *man* leelijk, - goed, dan staat kort haar een *vrouw*

leelijk. Hoe kort? Net zoo kort als een man het draagt. Dat veroordeelt dus positief voor een vrouw of meisje het dragen van het haar als jongenskop!

Ongerust werpen de meisjes een blik in de spiegel. Hoe zit hun haar? Lijken ze op jongens? En daarom horen ze nauwelijks dat nog uit de luidspreker klinkt:

Maar onze tijd is een mondaine tijd en dan is voorzichtigheid in wandel den Christen dubbel geboden.

Het volk zingt: ‘Lippe-Detmold, eine wunderschöne Stadt’

Verscheidene Nederlandse journalisten en persfotografen pakken 8 september 1936 ijlings hun koffer, na op de kaart gekeken te hebben waar in Duitsland het stadje Detmold ligt. De natie gonst van opwinding. De koningin heeft laten weten dat haar dochter Juliana zich verloofd heeft met een Duitse prins, van wie men nog nooit had gehoord. Het verloofde paar zit naast Koningin Wilhelmina wanneer deze 9 september haar verraste volk vertelt:

Ik kan u niet zeggen hoe dankbaar ik ben, dat deze verloving eene is, die uitsluitend berust op beiderzijdsche genegenheid, de beste waarborg voor een gelukkige toekomst.

En ook stemt het de natie tot voldoening te horen:

Ofschoon hij onlangs eerst den leeftijd van 25 jaar bereikte, heeft hij blijk gegeven, een degelijk en hard werker te zijn.

Een golf van vreugde gaat door het land. Was er in de pers de laatste tijd zelfs niet vrij openlijk op gezinspeeld, dat er gevaar bestond voor het uitsterven van onze roemruchte dynastie?

Dat de prins Nederlander wil worden, begrijpt het volk wanneer het Prins Bernhard in onze eigen taal (met nog zeer Duitse tongval) voor de radio hoort zeggen:

Ik begrijp natuurlijk volkomen, dat die hartelijkheid in de allereerste plaats de Prinses geldt en niet mij, die voor u een onbekende is...

Prinses Juliana zelf vertelt:

Mijn verloofde wil zich eerst nog eenigen tijd rustig wijden aan de studie van ons land en zijn overzeesche gewesten en die, geleid door zijn persoonlijken aanleg, speciaal van de economische zijde aanvatten.

Terwijl Nederlandse journalisten bij de *Detmolder Tageszeitung* gegevens halen over de prins von Lippe-Biesterfeld en fotografen plaatjes schieten van het familieslot in Detmold, zijn Nederlandse fabrikanten al druk in de weer om te voorzien in de

plotseling ontstane behoefte aan bekertjes, prentjes, schildjes, bordjes, wanddoekjes en albums over het vorstelijk paar.

De schoolkinderen wordt met spoed een lied geleerd dat wordt aangezien voor het Lippische volkslied:

*Lippe-Detmold, eine wunderschöne Stadt,
darinnen ein Soldat.
Und der muss marchieren in den Krieg,
und der muss marchieren in den Krieg,
Wo die Kanonen stehn,
wo die Kanonen stehn.*

Maar Prins Bernhard is helemaal niet zo gelukkig met dit gezang, dat in Lippe-Detmold geen volkslied is, maar een soort 'Piet Hein'. Een Lippisch volkslied bestaat niet.

De Standaard van 2 januari 1937 meldt:

Wij hebben reden om aan te nemen dat het Prins Bernhard niet aangenaam is, dat hem ter eere bij velerlei gelegenheden het Lippe-Detmoldlied ten gehoor wordt gebracht.

Volgt een toelichting. Het bericht eindigt:

Daarbij komt dat de prins thans Nederlander is en zich ook Nederlander voelt. Het zou daarom op hoogen prijs worden gesteld, indien men het spelen van vreemde volksliederen achterwege liet en zich beperkte tot het Nederlandsche volkslied.

Maar het melodietje zit in enkele maanden reeds te vast in de Nederlandse hoofden gehamerd. Er is weinig meer aan te doen.

Voor de Nederlandsche Christelijke Reisvereniging is het verlovingsbericht aanleiding om met bekwame spoed een nieuw reisdoel te adverteren. Voor f37,50 biedt zij een achtdaagse reis naar Detmold, met wandelingen in het Lippische bergland, 'het vaderland van Prins Bernhard'.

Clinge Doorenbos zingt:

*Hart'lijk welkom zijt Gij, Hoogheid,
Hier bij ons in Nederland,
We verheugen ons van harte
Over dezen nieuwen band.*

En minister Slingenberg verklaart 11 september dat alle werklozen de komende week een extra-uitkering krijgen van een rijksdaalder:

naar aanleiding van de heugelijke gebeurtenis der vorstelijke verloving.

Boekenkast en kamerwand in 1936

Vindt u dat een Chr. Boekhandel alles kan verkoopen?

Ter gelegenheid van de Boekenweek 1936 legt het christelijke geïllustreerde weekblad *De Stuwdam* (redacteur Jilles Limburg) deze vraag voor aan boekhandelaar Wattez in de Papestraat in Den Haag.

Neen, lang niet alles. Over het algemeen zijn de mensen in onze chr. kringen slechte romanlezers. Zelfs de boeken, die in den algemeenen boekhandel 'schlaggers' zijn, worden in onze zaken slechts matig verkocht. Alleen de 'bibliotheek', de 'series' gaan er goed in. Deze series bereiken inderdaad formidabele oplagen. Het pleit niet voor de literaire ontwikkeling

van ons volk, dat zij inteekenen op 'n serie van boeken waarvan tevoren alleen maar auteurs en titel bekend worden gemaakt. Zij koopen dus boeken, die de uitgevers hun wenschen aan te bieden, *zonder zelf te kiezen*. Nu moet gezegd worden, dat de kwaliteit van de boeken de laatste jaren honderden procenten beter is geworden. Het is tegenwoordig allemaal oorspronkelijk werk, terwijl vroeger vrijwel uitsluitend vertaalde boeken werden geleverd. Maar het is toch eigenaardig dat deze series bij onze menschen een geweldig debiet hebben, terwijl geen enkele neutrale uitgever iets dergelijks op touw

durft te zetten. Daarentegen hebben wij een belangrijken verkoop van theologische en meditatieve werken, zielkunde en opvoedkunde, terwijl populair-wetenschappelijke werken, reisverhalen en boeken over natuurleven in onze kringen wel zeer in trek zijn. Ons volk studeert wel!

De protestants-christelijke schrijvers staan in 1936 nog als groep apart op letterkundig terrein. Een Stuwdam-fotograaf kiekt de groep op een Woudschoten-conferentie in Zeist. In het Verbond van Christelijke Letterkundige Kringen grijpen de reformatische schrijvers en dichters naar het beproefde organisatiewapen om ook op het terrein der letteren strijd te leveren. In de praktijk betekende dit vooral een onderlinge strijd over principiële vragen. Wat zij schrijven en dichten vormt 'n hoofdstuk apart in het jaarlijkse boekenweekgeschenk. Schrijft Anton van Duinkerken in 1935 over 'Katholieke perspectieven', C. Rijnsdorp geeft een beschouwing over 'Hedendaagsche protestantsche letterkunde'. En in het boekenweekgeschenk van 1936 is het thans P.H. Muller, die schrijft over 'Protestantsch-Christelijke lectuur en literatuur in 1935'.

De titel wil duidelijk maken dat er ernstig onderscheid wordt gemaakt tussen 'echte' kunstprodukten en 'verhalende lectuur zonder literaire pretenties'. Muller schrijft:

Wie zoo dwaas is, Prot. Chr. Nederland nog altijd te beschouwen als kunst- en vooral als literatuur-'feindlich' dient zich van die kritische houding, vooral der jongeren, een indruk te vormen door na te gaan, wat in de diverse week- en maandbladen over kunst en literatuur wordt geschreven en gedacht en hoe er over wordt geoordeeld. De essaysisten van Opwaartsche Wegen, De Werkplaats, Alg. Weekblad voor Chr. en Cult., Woord en Geest, Stemmen des Tijds, De Reformatie en Calv. Wbl. staan allerminst met den rug naar tijd en tijdsgebeuren gekeerd en behouden daarbij open oog, voor de eischen welke aan de literaire voortbrengselen uit eigen kring dienen te worden gesteld.

Er is na de grote wereldoorlog wel het een en ander gebeurd. Jongeren namen de pen op. In het jubileumnummer in 1936 van *Stemmen des Tijds* constateert Dr. C. Tazelaar:

Terwijl de practijk der ouderen in den strijd tegen de doorwerking der Tachtigersprincipes meer en meer cultuur-vijandig was geworden, werd nu verlevendigd het besef, dat de Christen cultuurdrager behoort te zijn, omdat hij 'geplaatst (is) in den wijngaard des Heeren en geroepen tot arbeider in Zijn oogst', zooals het in 'Opwaartsche Wegen' werd gezegd. En op dat besef richtte zich het werk der jongeren.

In de etalages van de christelijke boekhandel liggen de werken dezer jongeren uitgesteld. Naast Van Randwijks *Burgers in Nood* liggen de crisis-romans *Geeft Gij hun te eten* van G. Mulder en *Vechters* van Dingena de Pater (Diet Kramer).

Rie van Rossum ontroert duizenden met het overlijden van kweekschoolleerling Jan in *De Kloof zonder Brug*. Ook in *Cinderella* herkennen onze mensen een stuk

van hun eigen alledaagse leven. Nieuwe schrijfstersnamen in protestants-christelijk milieu zijn ook Mary Pos en Leentje M. Hagen.

Van Willem Evers (door Dr. Schilder genoemd: 'de Gerdes van het Hersteld Verband') verscheen enkele jaren geleden de roman *Wijkende Wegen*, waarin (volgens Dr. Geelkerken zeer juist) het Asser conflict van 1926 werd behandeld. Wie weet, dat zich achter dit pseudoniem Piet Korthuys verbergt? En wie weet ook, dat Hendeck Sönne, die enkele jaren geleden debuteerde met de roman *De roep van het bloed*, niemand minder is dan Prof. Waterink?

Jilles Limburg, redacteur van *De Stuwdam*, is volgens Muller een veelschrijver geworden als Gerdes en Penning in vroeger dagen, mét het verteltalent van deze schrijvers. Nieuw klinken ook de namen van Bert Bakker, Jan H. Eekhout, C. Rijnsdorp, G. Bokhorst, H. de Bruin en Anne de Vries.

Geweldig, wat een succes heeft de laatstgenoemde, een christelijk onderwijzer, met z'n *Bartje* in de *Nobelreeks*. 'Brei die kous eens af', adviseerde mevrouw Hendrika Kuyper-Van Oordt de jonge onderwijzer van het blindeninstituut Bartimeüs, die in de bundel *Kleuters, die langs ons gaan*, een novelle had gepubliceerd onder de titel *Bartje*. Het bleek 'n goed advies.

Onze Prot. Chr. literatuur beleeft goede dagen. 'Bartje' is daar mede oorzaak van,

jubelt B. van Noort in *Ons Correspondentieblad*.

De etalage ligt vol. Van de oudere schrijfster Wilma is er 'n nieuwe novellenbundel *De drie torens*. Van J.K. van Eerbeek, *Gesloten Grenzen* en *Beumer en Co.* en van Jan H. Eekhout, *Patriciërs*. De christelijke boekhandelaar kan ook tonen Willem de Mérode's *Geestelijke Lieder* of *Dertig Psalmen*. En wie een kinderboek wil, kiest natuurlijk *Rozemarijntje* of een ander boek van W.G. van de Hulst. Ook bij de 'mevrouwen' kan men weer terecht. Van Nelly van Dijk-Has is er 'n dikke pil: *Jeugd steigert* en van mevrouw Van Hoogstraten-Schoch gleed in mei '36 de achtste druk van de pers van *Gouden Teugels*. Wie 'n boek wil lezen waarover iets 'te doen' is geweest, moet *De Sjoenemietische* van Kuypervereerder Seerp Anema laten inpakken. En voor de liefhebbers van verzamelbundels is er rijke keuze. Aan *Wolken, wind en water* werkten mee Hilbrandt Boschma, J.K. van Eerbeek, E. van Everdingen, J. Fortgens, K. Norel, Mary Pos, H.M. van Randwijk, Rie van Rossum, Prof. A. van Veldhuizen, Anne de Vries en Wilma.

En 'n ander verzamelwerk is: *Jong Holland, pak aan!* dat werd samengesteld door de jonge christelijke auteurs Bert Bakker en Leentje M. Hagen. Flinke titels dragen ook *Hou je roer recht* en *Holland, zo ben je*. Daarin schrijven ook niet-christelijke auteurs, maar als het klooke vaderlanders zijn, dan behoeven ze toch niet van onze boekenplanken te worden geweerd? Is het 'nationale milieu' niet de tweede, ruimere woning op cultureel erf van de neo-calvinist van deze dagen?

Al mogen er dan goede boeken worden geschreven en zelfs verkocht, de kamerwanden van onze mensen doen vele werkers aan de culturele verheffing van het volk nog zuchten. *De Stuwdam* klaagt op 25 januari:

Ontstellend is het op te merken, hoeveel rommel (wij weten heus geen vriendelijker term) er zoo hier en daar bij Christenmensen aan de muren hangt. Wij denken hier niet aan de kalenderschilden, waarvan het veelal

afgrijselijke aspect reeds lang een spreekwoordelijke vermaardheid heeft gekregen. Neen, wij bedoelen zeer in het bijzonder hetgeen onder den naam 'schilderij' door trouwhartige zielen aan hun huismuren wordt opgehangen. Men begripte toch eens voor al, dat men voor een prijs van zegge tien of twintig gulden nu eenmaal geen behoorlijk schilderstuk kan koopen. Dan veel liever een goede reproductie dan een slechte 'schilderij'.

Werkloosheid: jong onderwijzer schrijft 'Burgers in Nood'

Leden der Staten-Generaal,

Helder klinkt de stem van Koningin Wilhelmina door de Ridderzaal. Ernstig en waardig horen de politici de troonrede aan op dinsdag 15 september 1936.

Ook in het komende zittingsjaar zal de bestrijding van de werkloosheid en van haar gevolgen de volle aandacht vragen. Op een zoo rechtvaardig en doelmatig mogelijke aanwending van de daarvoor bestemde geldmiddelen zal het streven der regeering gericht blijven. De bestrijding van de werkloosheid onder de jeugd zal met onverminderde kracht worden voortgezet.

De intekenaren op de *Nobelreeks* van Callenbach in Nijkerk ontvangen dit voorjaar een 'crisis-roman'. Het staat met oranje-rode letters al op het etiket van het pakpapier. *Burgers in NOOD*. Dat laatste woord springt in een vette rode letter naar voren.

De schrijver is de 27-jarige christelijke onderwijzer H.M. van Randwijk te Werkendam.

Een 'schreeuw als getuigenis', zo noemt in *Opwaartsche Wegen* Hein de Bruin het boek van het jonge lid van de Christelijke Auteurskring.

Er zijn sinds 1930 al heel wat romans en kortere verhalen verschenen, die handelen over de 'crisis' en haar uitwerking op het zielebestaan en den lijdensstrijd van onze medemenschen, medeburgers, evennaasten, maar nog geen van deze kwaliteit.

zegt Dr. K.H. Miskotte 2 mei in het *Haarlemsch Predikbeurtenblad* (hervormd) in een bespreking van wat hij vertederd aanduidt als 'dit "rooie" boek'.

De roman bevat drie delen. Het eerste heet: 'Willem Verdoorn gaat stempelen' -

Willem Verdoorn is twee en dertig jaar oud en werkt acht jaar bij den heer Banders als hij op een zaterdag ontslag krijgt. Hij is chauffeur en zijn baas is meelfabrikant, samen twee doodgewone menschen.

De hoofdfiguur blijkt een net persoon van christelijken huize. En zoals zovele christelijke arbeiders voelt en denkt hij als een middenstander. Met energie en vlijt probeert hij z'n problemen de baas te worden. Hij adverteert:

B.z.a. BEKWAAM CHAUFFEUR, P.G., vggv...

Maar hoe Willem Verdoorn ook worstelt, hij kan niet uitkomen boven de grauwe massa van het proletariaat.

Willem Verdoorn is een vliegtuig, dat starten wil, omhoog, maar het lukt niet, de gansche wereld hangt er aan.

Machteloos gaat Willem Verdoorn tenslotte door de knieën. Als een gebroken man meldt hij zich voor steun bij de arbeidsbeurs.

Wanneer hij terugwandelt, loopt hij plechtig, met groote langzame passen, of hij naar een begrafenis is geweest.

Inderdaad heeft Willem Verdoorn iets moeten begraven. Het is de gedachte dat werklust en vlijt altijd worden gezegend en dat werkloosheid de straf is op luiheid en futloosheid.

‘Willem Verdoorn stempelt’, heet het tweede deel van het boek. En het derde heet: ‘Willem Verdoorn stempelt nog’.

Met harde taal slaat Van Randwijk een muur van misvattingen stuk, die ‘onze mensen’ gescheiden houdt van ‘de massa’. Willem Verdoorn wordt tegen wil en dank lid van het grauwe leger stempelaars. De jonge, sociaal bewogen Ds. Braans laat Van Randwijk uit idealisme solidair worden met de schare, die de wet niet kent.

Dr. Miskotte schrijft:

De werkloosheid heeft zich voor hem van een economisch probleem uitgezet tot een zedelijk, tot een godsdienstig vraagstuk, meer nog: tot de hernieuwde vraag naar de verborgen gerechtigheid Gods ... Deze onderwijzer is bij Karl Barth ter school geweest.

Het regent gunstige besprekingen in de bladen, die in maart door uitgever Callenbach verzocht zijn ‘vanwege het actueele karakter’ spoedig een artikel aan het boek te wijden.

Het boek heeft me geslagen en getroost, of ik den Bijbel zelf las.
(J.W. Dippel in het juninummer van *Stemmen des Tijds*)

Het is dan ook niet alleen om het onderwerp, dat wij verwachten dat *Burgers in Nood* bij een zeer groot publiek de aandacht zal trekken, maar ook wel degelijk om de wijze van behandeling ervan, langs een kant waarlangs het slechts zelden wordt aangevat, en met een fairheid, die den auteur alle eer aandoet.

(Victor van Vriesland in *N.R.C.*, 18 april)

En met zijn suggestieve kracht dwingt hij zijn lezers zich bezig te houden met beangstigende problemen, die ons innerlijk raken, omdat het een probleem is, dat samenhangt met het groote gebod: onze naasten lief te hebben als onszelf, maar God boven alles.

(Q.A. de Ridder in *De Nederlander* (c.h.) van 24 april)

We zijn Van Randwijk dankbaar voor dit uitnemende werk.

(A.L. in *School met den Bijbel*, 9 april)

Dringt het eigenlijk wel volkomen tot den lezer door dat deze roman, behalve den nood van de werkloozen, ook het zieleproces van Willem Verdoorn geeft, in zekeren zin een bekeeringsgeschiedenis is, maar dan zoo een volgens een heel ander ‘recept’ dan al die boekjes, waarvan men er geen dertien, maar vijf en twintig in een dozijn heeft?

(H.B. in *De Standaard* (a.r.), 4 april)

... wekte dit boek onze nieuwsgierigheid, omdat het uit christelijken kring komt en men met vreugde constateeren mag, dat men zich daar allengs afwendt van het beruchte tractaatjes-genre, zoetelijk en wee, door en door

onwaarachtig, en zich meer schijnt bewust te worden van den socialen achtergrond der menselijke verhoudingen.
(C.J.W. in *Het Volk* (socialistisch), 13 mei)

Mevrouw Westenbrink-Wirtz zegt over Van Randwijk in *De Christenvrouw*:

Hij is zeer sociaal ingesteld (niet te verwarren met socialistisch!).

Maar het zijn niet enkel loftuitingen, die worden gehoord. In de *Amsterdamsche Kerkbode* (geref.) van 29 maart meent B.W.:

Grove woorden, onsmakelijke uitdrukkingen, maken het boek ergerlijk en gevaarlijk. Broeder Callenbach, hoe kunt ge deze lading dekken met de vlag van uw naam?

Wiens schuld is de werkloosheid? Van Randwijk laat de jeugdige Ds. Braans. tot een wanhopig-werkloze timmerman zeggen:

Ik kan jullie niet aan het werk zetten, op z'n hoogst een beetje meehelpen, ik ben geen econoom, ... maar dat het zoo is, is Zijn schuld niet, hebben we met mekaar verprutst ... met mekaar...

En zo behandelt het boek meer dan problemen van werklozen. Piet IJspaard constateert in het *Chr. Sociaal Dagblad* van 18 april:

Dit is een boek, dat tot bezinning stemt de werklozen en hen die nog arbeiden mogen.

En dat is een iets andere conclusie dan P.H. Ritter Jr. 8 maart voor de AVRO-microfoon trekt:

Er wordt te weinig gedaan voor de werklozen. 'Burgers in Nood' moeten geholpen worden.

De jonge auteur wordt met uitnodigingen overladen. Zo kan men achter de etalageruit van een boekwinkel in Zandvoort lezen, dat Van Randwijk in deze plaats over zijn roman 'Burgers in Nood' zal spreken.

Het is een avond van de hervormde gemeente.

Ds. D. Tromp laat de mensen zingen:

*Vest op prinsen geen betrouwen,
Waar men nimmer heil bij vindt...*

De *Oprechte Haarlemsche Courant* meldt 's zaterdags:

Spr. begon met te constateeren, dat het boek belangrijker is dan het persoontje van den schrijver. In dit boek heb ik laten uitkomen onze menselijke tekortkomingen, echter schreef ik het niet uit medelijden. Het geldt hier niet zoozeer den socialen nood, maar den menschen-nood. Het gaat hier ook niet om sociale schuld, maar om menschen-schuld.

En een kerkblaadje meldt:

Schrijver en boek vielen weg op dezen avond en zoo wilde de spreker het ook; hij wilde ons brengen tot een lotsverbondenheid om samen den open hemel te zien boven de meest chaotische wereld.

De slotzin van het verslag luidt:

Bij den uitgang werd gecollecteerd voor den werkloozenarbeid van den heer Van Randwijk in Werkendam, welke collecte f12,- opbracht.

Van Randwijks roman eindigt:

De straten zijn bevolkt
met jeugdige werklozen. Doelloos
gaan ze hun weg geen plaats op
de arbeidsmarkt uitgestooten!

**Lichamelijke en geestelijke
kracht wordt vernietigd**
of dreigt verloren te gaan. Zal ons
nageslacht bestaan uit mensen, die
het werken hebben verleerd, nooit
werken hebben geleerd?

De nood is nijpend
en de „Centrale voor Werklozen-
zorg“ doet wat in haar vermogen is,
iets van dien nood te lenigen. In haar
zeven werkkampen vonden in 1935
reeds 1350 jongens gedurende acht
weken nuttigen arbeid.

Vierduizend jonge mensen
van christelijken huize, tusschen 17-25
jaar, die werken willen,

Kunnen geholpen worden
en in 1936 acht weken arbeiden, licha-
melijk en geestelijk worden gesterkt,
wanneer de „Centrale“ haar werk
kan voortzetten.

Aan werk
is er geen gebrek, wanneer de mid-
delen aanwezig zijn.

Er is noodig
behalve de 75 % subsidie die het Rijk
verleent, een bedrag van niet minder
dan

Eén honderd duizend gulden
Dat bedrag moet er komen! Draagt
Gij Uw deel van de ton bij?

**DE WERKKAMPEN OPEN,
OOK IN 1936.**

Jong Holland is in nood

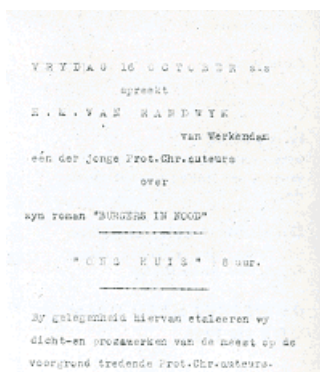
SECRETARIAAT: STADHOUDERSLAAN 43-45 - UTRECHT - GIRO 234919

Advertentie in De Spiegel van 14 maart 1936.

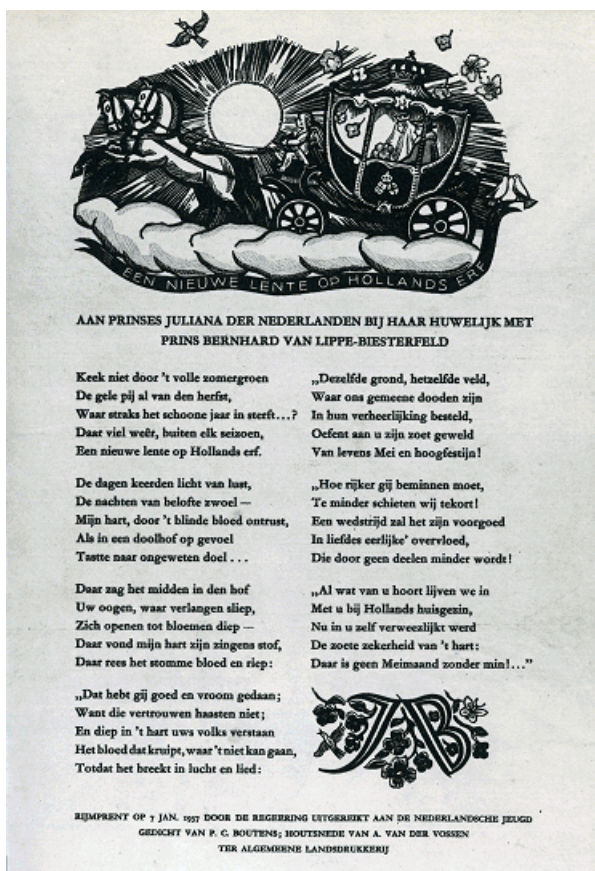

CHRISTELIJKE SCHRIJVERS IN 1936

Foto uit *De Stuwdam* van 6 juni 1936. In georganiseerd verband rukten protestants-christelijke schrijvers en dichters naar voren op het terrein der letteren. Op Woudschoten confereerden zij. V.l.n.r (staande) de heren P.A. de Rover, A. Wapenaar, G. Mulder, P.J. Risseeuw, Rie Bauer, Jan Roselaar, H.M. van Randwijk, H. de Bruin, W. Broos, Kees Klap, Bert Bakker en K. Heeroma; (zittend) Marianne Colijn, Piet Korthuys, Jan H. de Groot, Jo Ypma, Wilma, Rie van Rossum, Phé Wijnbeek en Betty van der Plaats.

Midden in de crisistijd schreef H.M. van Randwijk, een der jongere christelijke auteurs, zijn 'Burgers in Nood'.

De omstreden rijmprent van de dichter P.C. Boutens, die de Nederlandse regering in 1937 uitreikte aan de schooljeugd bij het huwelijk van Prinses Juliana en Prins Bernhard. Miljoenen vroegen zich af: 'Wat bedoelt toch die dichter?' Het rumoer illustreerde hoe ver de 'moderneren' door hun vrije kunstbeoefening van het volk waren verwijderd geraakt.

Met vlaggen, vaandels, trommen en marsen beleefde een deel van de protestantse jeugd in de Oranje-Garde de gedurende de jaren dertig overal in Europa verhevigde nationale gevoelens.

Die week passeert het aantal ingeschreven werklozen de vierhonderd-duizend.

Als de schrijver op 16 oktober 1936 in Zandvoort spreekt, hebben al 50.000 mensen meer hun ontslagbriefje gehad.

En verder...

... eindigt Colijn zijn radiorede op 11 maart 1936 over het niet met groot verlof zenden van de zgn. winterploeg van infanterie en wielrijders naar aanleiding van Hitlers opzegging van het pact van Locarno met de woorden:

Ik verzoek de luisteraars dan ook nu, wanneer zij hun legersteden opzoeken, even rustig te gaan slapen als zij dat ook andere nachten doen. Er is voorshands geen enkele reden om ongerust te zijn...

... schrijft het christelijke weekblad *De Stuwdam*, dat het geen bewondering heeft voor het Plan van den Arbeid, maar...

het wordt tijd, dat men eindelijk eens overgaat tot spoedige, liefst krachtadige beantwoording van de vraag hoe het dan wél zou behooren te gaan. Wij hebben den indruk dat het Derde Christelijk Sociaal Congres, dat met eenigen goeden wil in 1937 toch wel bijeen zou kunnen komen, althans dit aan het licht zou kunnen brengen, dat ook onder ons met betrekking tot de vraagstukken die zich in dit verband opdringen, niet veel anders en meer dan groote onzekerheid bestaat.

... bezingt Willy Derby de door de nood op straat gedreven pinda's verkopende Chinezen ('Pinda-pinda-lekka-lekka'); verder de kinderen, die om sigarenbandjes bedelen ('Geef me een sigarenbandje. 'k Heb er al zoveel gespaard').

... publiceert de Britse economist Keynes zijn *The general theory of employment, interest and money*.

... en worden bij VU-promoties de volgende stellingen verkondigd:

Het zingen van het 'Wilhelmus' door de Gemeente na afloop van de godsdienstoefening op den Zondag, volgend op 31 Augustus, kan niet worden veroordeeld als vermenging van Kerk en Staat.
(P.G. Kunst)

De opvatting welke den zgn. radiostrijd gelijk stelt met den schoolstrijd, geeft blijk van overschatting van den zgn. radiostrijd en van onderschatting van den schoolstrijd.
(W.F. de Gaay Fortman)

1937

Boutens' rijmprent 'Een nieuwe lente op Hollands erf'

Op school gekregen, mams! Omdat prinses Juliana gaat trouwen!

Opgetogen komen honderdduizenden schoolkinderen thuis met een kleurige rijmprent op oud-Hollands papier. Er staat een tekening bij van een door Cupido bestuurde gouden-koets in de wolken, waarin twee gestalten zichtbaar zijn. En verder zien de kinderen lentebloemetjes en vogeltjes.

Het vers geloven ze wel.

Maar dit is niet het geval bij de ouders.

In heel wat huiskamers ligt 's avonds, als de kinderen naar bed zijn, de door de regering uitgereikte rijmprent onder het lamplicht op tafel.

Met gefronste wenkbrauwen wordt de tekst van de dichter Boutens gelezen. Wat bedoelt die man toch?

*De dagen keerden licht van lust,
De nachten van belofte zwoel -
Mijn hart, door 't blinde bloed ontrust,
Als in een doolhof op gevoel
Tastte naar ongeweten doel ...*

Voorzitter E.J. Grimm van de Chr. Oranjevereniging 'Amsterdam-Oost' klaagt in *Ons Oranjeblad*:

Wil iedere lezer (of lezeres) na aandachtige beschouwing der verheven poëzie en zich klaarbewust van de treffende bedoeling derzelve, zoo heel vriendelijk zijn, mij de beteekenis schriftelijk uit te leggen? Ik heb er oprecht naar gestreefd, maar ben niet klaargekomen.

Hij is niet de enige. Groot gemor stijgt op uit het volk om *Een Nieuwe Lente op Hollands Erf* van de vooraanstaande dichter Dr. P.C. Boutens. De letterkundige medewerkers aan de dagbladen weten zich plotseling verzekerd van een ongevoon groot publiek.

Boutens willen ze liever niet afvallen.

Maar waarom heeft men deze opdracht niet gegeven aan een dier vele, en in hun zooveel nederiger genre lang niet alle onverdienstelijke mensen, die wel bevattelijk kunnen rijmen voor anderhalf miljoen kinderen,

schrijft het *Haarlemsch Dagblad*.

En de *School met den Bijbel* vraagt zich af:

Als men dan toch een neutraal gedicht wilde, waarom dan Koos Speenhoff niet geïnviteerd, een volkszanger, of Clinge Doorenbos?

Hoewel afkomstig uit een diep-gelovig calvinistisch Zeeuws gezin, blijkt de thans 67-jarige Boutens de reformatorische oranjegezinden niet naar het hart

te hebben gesproken. De heer Grimm klaagt verder in *Ons Oranjeblad*:

Het lust mij niet, zin voor zin aan den kaak te stellen, maar het is mij een raadsel, hoe onze Regeering, teneinde de opgroeiende jeugd een herinnering mee te geven aan dit grootsche, voor ons Vorstenhuis, land en volk zoo belangrijk gebeuren, met zoo'n prul durft aan te komen!

Is dit gedicht misschien zoo futloos ter wille van de hooggeroemde neutraliteit der openbare school? Getuigt het van blijdschap van en voor 't Oranje-huis? Klinkt er een toon in van stille vreugd en Godsvertrouwen? Deze voor kinderen heelemaal onbegrijpelijke rijmelarij is een slag in het gezicht van de Nederlandsche natie! Wij hadden van onze Regeering iets anders verwacht.

Ook *De Telegraaf* schudt het hoofd. Maar A. de Froe, directeur van een Chr. h.b.s., meent verontwaardigd over de kritiek in een ingezonden stuk in dit blad:

... dit lied is een schoon, een heerlijk, een waardig lied, waarvoor ons volk dank moet brengen aan den dichter, die zoo treffend onze gevoelens vertolkte.

En de heer Van der Vlies meent in *De Standaard*:

Geloof maar vrij, dat het voor Dr. Boutens een kleine moeite geweest was om een rijmprent te dichten, die zelfs voor kinderen van vier jaar begrijpelijk is.

De dichter zelf zegt:

Ik moest iets schrijven voor kinderen van zes jaar, zoowel als voor gymnasiasten van achttien, negentien. Nu staat er één ding vast: die kinderen van zes jaar hebben een redelijke kans dat zij negentien worden, maar die van negentien worden nooit weer zés. Laat de jongeren de rijmprent maar bewaren, misschien hebben sommigen van hen haar later tóch liever dan een chocoladeletter...

Hij zegt dit in een gesprek met Dr. G. Stuiveling, die, 'geërgerd door de vele en soms wonderlijke commentaren' en door 'de journalistieke critiek' de trein naar Den Haag pakt om de dichter te vragen wat hij nu precies bedoelt. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 januari brengt hij verslag uit van wat Boutens zei:

De regeering wou bij deze feestelijke gelegenheid een rijmprent uitgeven, en ze vroegen mij, of ik den tekst wilde schrijven. Voor zulke dingen komen ze altijd bij mij; voor een penning van het Rijksmuseum, voor een gevelsteen in het gebouw van P.T.T., en nu voor dit geschenk ter eere van het huwelijk van de Prinses. Ik zei: ik zal het probeeren, maar ik kan niets belóven. Zooiets moet plotseling lukken, of het lukt niet. Ik had vier dagen tijd ... Je kunt er natuurlijk niet opzettelijk voor gaan zitten, maar toen ik ál die vier dagen ánder werk had gedaan, kwam toch op den laatsten avond

dit vers, achter elkaar. Ik publiceer eigenlijk nooit iets, of het moet heelemaal bestorven zijn; maar dat kon hier natuurlijk niet. Ik heb het dadelijk uit handen gegeven, en tegen de regeering gezegd: hier is het, jullie hoeft het niet te nemen, maar dit heb ik ervan gemaakt. En eerlijk gezegd: dit gedicht bevalt mij hoe langer hoe beter...

De dichter van de omstreden rijmprent zegt ook in dit interview:

Als het Wilhelmus vandaag geschreven werd als volkslied, zou men precies zoo mopperen, als over mijn rijmprent. ‘Goed en bloed al tezamen...’ Wie bij die onsterfelijke woorden niet onmiddellijk denkt aan ál de offers van ál de jaren dat Willem de Eerste voor ons volk geleden heeft, kan immers niet lézen!

Ik zal rustig wachten tot het gekrakeel voorbij is, over twintig jaar weet niemand meer, wát de kranten hebben geschreven. Mijn vers zal dan heusch nog wel bestaan; het is niet erg als ze het dán pas mooi vinden, want de betekenis van dit huwelijk geldt ook véél langer dan twintig jaren.

Oranjeklanten trekken op naar het ‘rode’ Zaandam

Een storm van verontwaardiging is er door ons land gegaan, toen men vernam, hoe er in Zaandam met de nationale vlag wordt omgesprongen.

Aldus begint een artikel in *Ons Oranjeblad*, het orgaan van de Christelijke Oranje-Vereeniging ‘Amsterdam-Oost’, die sinds haar oprichting in 1932 actief is om nieuw leven te blazen in sluimerende oranjegevoelens van ons volk. Terugblikkend op het eerste begin, schrijft W. van Kessel tevreden:

Onze Juliana-avond op 1 Mei 1933, per radio uitgezonden, gaf een belangrijken stoot in de goede richting (zelfs voor het geheele vaderland). Nu, in 1937, weten we wéér Oranjeliefde te betuigen. Wij hebben het weer geleerd. De vlaggen wapperden van allen kant. Oranje sierde ons aller borst. Maar er is gewerkt, gezwoegd om het zóó te krijgen!

En daarom kijkt men met grote ergernis naar het ‘rode’ Zaandam, waar het oranjevuur maar niet wil oplaaien. Een aantal leden van ‘Amsterdam-Oost’ voelt dadendrang in zich opkomen. Er zijn twee soorten leden, constateert voorzitter E.J. Grimm op 15 januari.

De een wil: veel lawaai maken, altijd hameren op hetzelfde aambeeld, te keer gaan tegen alles wat rood is, geestdrift kweken, reclame maken, veel leuzen in dit blad, strooibiljet, vergadering, optocht. Natuurlijk is dit allemaal goed. Ik zou niet graag voor het tegendeel pleiten. Stel je voor! Altijd maar stil in een hoekje kruipen, het aambeeld maar laten roesten met den hamer er bij, rood zijn gang maar laten gaan, de geestdrift temperen en een aansprekersgezicht zetten, voor je zaak niet durven uitkomen, heelemaal geen leuzen en een slot op den mond leggen en van bangheid in een hoekje kruipen. Neen, dat moeten we niet hebben. Van zoo'n futloosheid walgen we. De ander wil: verdieping en belijning. Hij wil het eerste ook, maar hij wil meer, hij wil iets belangrijkers.

Zachtmoedig wijst Grimm de oranjeklanten dan op ‘het bezit der geestelijke goederen’. Dat moet toch vooral niet vergeten worden.

Maar Zaandam doet het oranjebloed koken. Dit kan men niet op zich laten zitten.
Ons Oranjeblad schrijft:

Reeds dadelijk nadat in 1931 er de roode meerderheid werd gevestigd, is de nationale vlag van haar gemeentegebouwen geweerd, terwijl ook het ministerieele schrijven in 1934 het gemeentebestuur er niet toe heeft kunnen bewegen om, behalve van het gemeentehuis, eveneens de nationale vlag van de andere gemeentegebouwen te laten waaien.

Kop van het blad van de actieve Chr. Oranjevereniging Amsterdam-Oost.

Wij beschouwen het bovenstaande als een unfaire bejegening der nationale minderheid in het roode Zaandam, hetwelk ook 'n ieder onzer diep in het hart treft.

Wij gevoelen een zekere verwantschap met onze talrijke Zaandamsche Oranjeklanten, omdat het voor hen op iederen nationalen feestdag een terugkeerende ergernis moet zijn, te bemerken, dat het gezag gedwongen moet worden om op het gemeentehuis de nationale vlag uit te steken.

Wij vragen ons af: zijn die roode Zaandammers dan ook geen Nederlanders? Moeten zij dan juist over de grens geweest zijn om te weten wat Hollander is? Gloeit in hun hart ook geen liefde voor ons vaderland, voor ons Vorsten-huis en voor onze vlag? Zijn zij ook geen afstammelingen van dat volk, dat 80 jaar voor die vlag heeft gevochten en daarmede de Nederlanders heeft vrijgemaakt? Past hen dan ook geen eerbied voor die vlag?

Werkelijk, wij moeten erkennen, dat er te weinig aandacht is geschonken aan onze vlag. De liefde daartoe moet wederom worden aangekweekt. Zij behoort in het middelpunt van ons nationaal leven. De geest van den Vader des Vaderlands, zijnde verdraagzaamheid en opofferingsgezindheid, worde vaardig over heel ons volk, en op zijn geboortedag, 24 april 1937, willen wij deze gedenken, en waar zou dit beter kunnen geschieden als in Zaandam? 'Amsterdam-Oost' gaat dus op den Zaterdag vóór Princessedag 1937, 24 april a.s., met de booten der Alkmaar-Packet naar Zaandam, voor het houden van een groote Oranje openluchtmeeting. Zij neemt al haar sectie-vlaggen, draagvlaggen, Oranjevlaggen en wimpels, doeken en banieren mede, wekt haar leden op eveneens hun vlaggen met zich te nemen.

Zoo zal dan een Amsterdamsche Oranjevloot Zaandam begroeten. Wij hopen daarmede het roode Zaandam in een Oranje-sfeer te plaatsen en daarmede antwoord te geven op een anti-nationale daad om de vaderlandsche vlag zooveel mogelijk te weren.

Rood-wit-blauw of oranje-blanje-bleu; natie verdeeld over eenheidssymbool

Toen ik, zoodra de heuglijke tijding van de verloving van onze Prinses mij bereikt had, mijn Oranje-Wit-Blauwe vlag uitstak, riep een voorbijfietsend

Advertentie uit Het Schouwvenster, 1 oktober 1937.

arbeider mij iets toe over ‘fascisme’. Blijkbaar hield hij mij, wegens die O.W.B.-vlag voor een fascist.

Aldus schrijft Ir. L. Jonker Czn te Rotterdam november 1936 in een brochure getiteld:

Misverstanden betreffende de Prinsenvlag.

Prinsenvlag of princevlag, zo noemt men het oranje-blanje-bleu, dat aan steeds meer gevels verschijnt inplaats van het rood-wit-blauw.

Het christelijk weekblad *De Stuwdam* vertelt 16 november 1935, dat het oranje-blanje-bleu vroeger alleen uithing aan het huis in de Haagse Trompstraat, waar Jhr. A.F. de Savornin Lohman woonde. Het blad schrijft:

Er is een tijd geweest - en hij ligt nog niet zoo heel lang achter ons - dat de Princevlag met haar Oranje-Blanch-Bleu slechts zelden werd gezien ... In dit opzicht is sindsdien heel wat veranderd; al meer moet het rood, wit en blauw voor het oranje, blanch, bleu plaatsmaken. Bedriegen we ons niet, dan is sinds 1918 zelfs in breede kringen de wensch opgekomen het oranje-blanch-bleu met uitsluiting van andere vlaggen tot officieele landskleuren te maken ... Wij willen niet verheelen, dat het ons persoonlijk een vreugde zou zijn, indien straks het rood, wit en blauw (ook de officieele vlag van Luxemburg) voor het aloude oranje-blanch-bleu het veld zou moeten ruimen.

De belangstelling voor het nationale dundoek groeit even hard als nationaal gevoel en nationalisme.

Ir. Jonker, die voor ‘fascist’ gescholden wordt omdat hij het oranje-blanje-bleu uithangt, publiceert in verschillende kranten artikelen over de ‘Princevlag’ (‘dat heilig oud symbool’) en hangt in z’n tuin een rij proefvlaggetjes om de kleurechtheid van verschillende modellen te toetsen. Maar iets fascistisch heeft het oranje-wit-blauw niet, zo stelt hij in z’n brochure.

Het was niet voor 't eerst, dat ik deze geheel verkeerde opvatting betreffende het gebruik van de Prinsenvlag ontmoette en het is dringend noodig, dat eens op dit ernstig misverstand gewezen worde. Voorstanders van de oranje-wit-blauwe vlag vindt men zoowel onder de anti-revolutionnaires als onder de christelijk-historischen en de nationaal-herstellers. Omgekeerd is het mij bekend, dat onder de nationaal-socialisten ook voorstanders van behoud van de Rood-Wit-Blauwe vlag voorkomen. Het voeren van de oranje-wit-blauwe vlag beteekent dus *g e e n s z i n s*, dat men tot de fascistische groepen behoort, al maken deze o o k van die vlag gebruik.

Laat ons toch van het tegenwoordige vlaggenvraagstuk geen politiek vraag-

stuk g a a n m a k e n ! Onze oude Prinsenvlag staat en moet blijven staan
bóven de partijen!!!

Maar er helpt geen lieve moederen aan. De fascisten (die ook boven de partijen willen staan) tonen een duidelijke voorkeur.

Want NSB-leider Mussert schrijft:

Niettegenstaande het rood-wit-blauw onzen vollen eerbied heeft, móet hebben, omdat onder deze kleuren door Nederlanders groote daden zijn gedaan, veel geleden en gestreden is, kiezen wij doelbewust, op grond van onze beginselen, voor den komenden Nederlandschen Nationaal-Socialistischen Staat het aloude Oranje-blanje-bleu.

Zie je nu wel, triomferen anderen. Tegenover de fascistisch-nationalistische voorkeur voor het oranje-blanje-bleu groeit bij de meer democratische, naar internationale rechtsorde strevende figuren een voorkeur voor het even aloude rood-wit- en blauw.

Zeer te betreuren is het, dat nu het boven gesignaleerde misverstand dreigt te rijzen; dat sommigen zelfs - laten we het maar ronduit zeggen - de oranje-wit-blauwe vlag meenen niet te kunnen aanvaarden o m d a t de NSB die o o k gebruikt,

zo klaagt Ir. Jonker.

Twisten laaien op, welke vlag de oudste rechten heeft, het rood-wit-blauw of het oranje-blanje-bleu. Men snelt naar het Rijksmuseum om oude schilderijen te bekijken van zeeslagen voerende voorvaderen. Maar veel wijzer wordt men niet.

Het rood-wit-blauw is al 300 jaar de nationale vlag, roepen de anti-fascisten. Het oranje-blanje-bleu werd zeker al in 1672 gevoerd, triomferen de NSB-ers. Sinds 1630 heeft het rood-wit-blauw de overhand gekregen, luidt het weerwoord. Waarom zouden we veranderen?

De regentenklik was óók tegen het oranje-blanje-bleu, reageren de fascisten. Dáárom.

Felle debatten worden gevoerd. Tientallen auteurs werpen zich in de strijd. De geschiedenis van het Oranjehuis wordt nagegaan, oude rekeningen van de Marine worden besnuffeld, archieven worden doorgewerkt, oude schilderijen met een vergrootglas bekeken. Maar het hele gekrakeel heeft slechts tot achtergrond de toenemende spanning tussen democratische en fascistische gevoelens.

Overigens betekent dat niet dat de scheidslijn scherp loopt. Ook de NSB blijft met het rood-wit-blauw zwaaïen ten gerieve van die vaderlanders, die hun hart aan déze kleuren hebben verpand en er zijn oranje-gezinde democraten die weigeren zich door de NSB hun vlag te laten ontroven.

Maar wel neemt de kloof toe. Met zorg ziet Colijn hoe de natie verdeeld dreigt te raken door de discussie over de vlag. Op 19 februari 1937 laat hij het volgende Koninklijk Besluit bekendmaken:

De kleuren van de vlag van het Koninkrijk der Nederlanden zijn rood, wit en blauw.

Dit basta-achtige K.B.tje wordt 22 mei 1937 gevolgd door een wetsontwerp om de Nederlandse vlag een wettelijke basis te geven. Want het vlaggen-

gekrakeel heeft tot de verbijsterende ontdekking ten departemente geleid, dat Nederland officieel niet eens een vlag hééft!

Men kan dus ook thans nog niet volhouden, dat de Nederlandsche vlag rechtens is vastgesteld.

zo constateert verschrikt de Memorie van Toelichting.
Bewust kiest de regering voor rood-wit-blauw.

De voorkeur voor het oranje-blanje-bleu is reeds, toen zij in de zestiger jaren van de vorige eeuw voor het eerst van zich deed horen, al dadelijk van zeer gezaghebbende zijde bestreden.

De oranje-blanje-bleu minnaars zijn geschokt.
Mussert raast in het NSB-orgaan *Volk en Vaderland*:

De regeering gaat nu op haar manier 'ordenen' en decreteert onder leiding van Dr. Colijn: rood-wit-blauw is de vlag, dus weg met de Princevlag, hetgeen de heeren anti-revolutionnaires en christelijk-historischen niet belet om dagelijks met de vereeniging 'De Princevlag' als dikke vrienden om te gaan.

Handig speculeert hij op de schoolbankjeshaat van oranjegezinden jegens 'regenten':

De heeren regenten maken het dus voor de Nationaal-Socialistische Beweging noodzakelijk om ook ten aanzien van de vlag stelling te nemen. Wel, dat zullen wij dan nu reeds doen en zeer principieel ook ... want de keuze van de vlag is niet een kwestie die van belang is voor vandaag of morgen, maar een levensbelang voor het Nederlandsche volk in het nationaal-socialistische Europa, dat wordende is in onzen tijd.

In het oranje-blanje-bleu blijkt Mussert dan een beleving te zien van de Groot-Nederlandsche gedachte, 'die in wezen een nationaal-socialistische gedachte is'. In een voorkeur voor rood-wit-blauw ziet hij 'een aanleunen van regenten tegen Frankrijk en Engeland'.

Men heft het lied aan:

't Is Oranje
't Blijft Oranje
't Blijft Oranje boven!

Generaal-majoor Ch. Kiès (KNIL - b.d.) te Den Haag oppert het plan:

Laat ons een streep onder het verleden zetten. Laat ons alle twisten op historische, politieke, godsdienstige of andere gronden staken. Maar laat ons aan onze geëerbiedigde Koningin bij Haar 40-jarig regeeringsjubileum op 6 September 1938 verzoeken de roode baan te willen terugbrengen tot de oranjebaan, opdat aldus in onze nationale vlag voor altijd zal worden

gesymboliseerd, de, meer dan 3 ½ eeuw-oude, samengroei van
Vaderland-Volk-Vorstenhuis.

En zo wordt de nationale verdeeldheid groter, naarmate vuriger wordt gepleit voor
een van de twee vlaggen. De verdeeldheid onder de calvinisten openbaart zich in de
volgende stellingen die bij VU-promoties in deze jaren worden verkondigd:

De argumenten voor het vervangen van het rood in onze driekleur door
het oranje zijn niet afdoende.
(W.J. Goslinga)

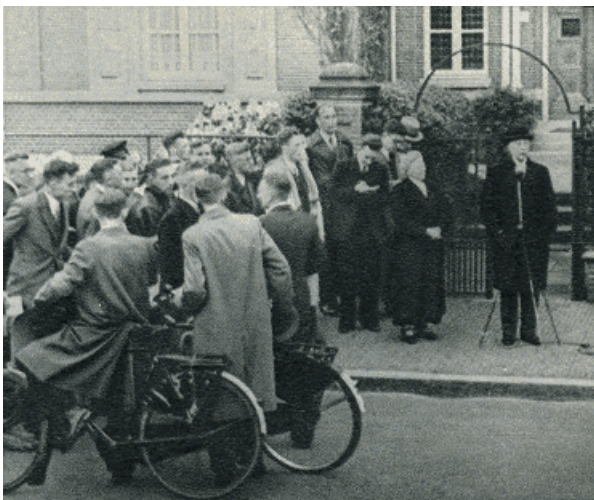

Ook in de reclame weerspiegelde zich in januari 1937 de vreugde over het huwelijk tussen kroonprinses Juliana en Prins Bernhard.

Verkiezingsborden te Amsterdam in 1937. De n.s.b. ging de verkiezingen in met leuzen als 'Mussert of Moskou' en 'Uw kerk ook een paardestal?' Colijn schitterde als de 'sterke man'. Zijn verkiezingstournee werd een zegetocht door het land.

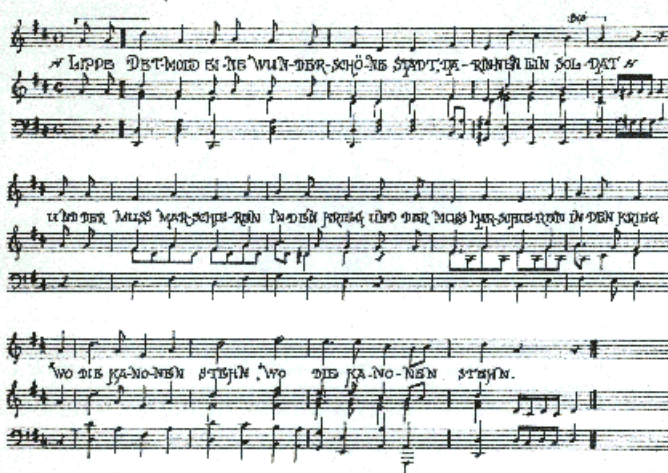

Tweeduizend anti-revolutionaire jongeren sprongen op een zaterdagavond in 1937 beginselvast in het zadel voor een propaganda-fietstocht ten gunste van Colijn. In optocht ging het naar de woning van de partijleider. In het toespraakje voor zijn deur voorspelde Colijn dat de n.s.b. bij de verkiezingen zou verliezen. Het kwam uit. Zeventien zetels (van de honderd) waren voor de anti-revolutionairen.

Lippe Detmold, eine wunderschöne Stadt

Die v. een penitair volghed toe het eenmalige vutendom Lippe, die de laatste weken behaardelijk toe gewone werd gemaekt.

Lippe Detmold, eine wunderschöne Stadt,
dazinnen ein Soldat.
Und er muss marschieren in den Krieg,
wo die Kanonen stehen.

Und als er in die grozse Stadt rein kam
wohl vor die grozse Haus,
Sich da schaut zum Fenster der General
heraus: Mein Sohn, bist du schon da?

Nu geh mal gleich nach deinen Feldwebel
und zieh den Blausack an;
denn du musst marschieren in den Krieg,
wo die Kanonen stehen.

Ach Kam'rad, lieber bester Kam'rad mein,
Schreibe du ein Brief an die;
Schreibe du einen Brief an meinem Scham,
dass ich geschossen bin.

Kaum hat er diese Worte zugesagt
da fiel der zweite Schuss,
Sieh, da liegt er nun und schreit nicht mehr,
Sein' Seele ist bei Gott.

Als das der Herr General erfuhr,
da tauft er sich den Bart:
Womit soll ich nun führen meinen Krieg
weil mein Soldat ist tot?

In verscheidene albums en gedenkboeken werd in 1936 en 1937 het Lippe-Detmoldlied opgenomen.

Op historische gronden verdient het oranje in de Nederlandsche nationale vlag de voorkeur boven het rood.
(J. Oranje)

Colijn verslaat z'n tienduizenden

Een lauwe verkiezingsstrijd belooft 1937 niet te brengen. Vijf weken vóór de stembag meldt de anders zo bezadigde *Standaard* reeds met een kop over de volle breedte van de voorpagina:

TWAALFDUIZEND PERSONEN HOORDEN
DR. COLIJN'S EERSTE VERKIEZINGSREDE.
Overweldigende inzet der stembusactie
in de Nenijsaal te Rotterdam
En zonder enige moeite zou nog een zaal met duizenden personen gevuld
zijn, die thans teleurgesteld moesten worden.

vertelt trots het blad er bij. Inhakend op de door Nederlandse nationaal-socialisten aangeheven verkiezingskreet, roept voorzitter Heukels volgens *De Standaard*:

Was die strijd een strijd om personen, dan zou de keus voor de a.r. ook niet moeilijk zijn. Want zij zouden zeggen: Geen Mussert, geen Moskou, geef mij maar Colijn. (Applaus.)
De strijd gaat echter niet om personen. Wij scharen ons slechts achter personen, voor zoover zij dragers van beginselen zijn.

Minister-president Colijn spreekt anderhalf uur. Hij heeft het o.a. over de werkloosheid. Het (socialistische) Plan van den Arbeid keurt hij af.

De principiele fout in het plan is, dat men de arbeidsgelegenheid veel te vast koppelt aan het nationaal consumptievermogen. Werkverruiming is in eerste instantie afhankelijk van uitvoer. Het verbruik binnen de grenzen is nooit in staat om de nationale productie op te nemen.

Het uitvoeren van grote projecten biedt ook al geen oplossing, denkt Colijn.

Er is al zooveel gedaan aan wegeaanleg en bruggenbouw. Moeten we soms nog een tweede Moerdijkbrug naast de pas geopende leggen, of moeten we nog een nieuwen weg van Rotterdam naar Den Haag aanleggen?

Colijn ziet het niet. Hij zegt volgens het Standaardverslag:

Men stelt de Regeering voor als hardvochtig te zijn met het lot der werklozen. Welnu (en er klinkt ontroering in de stem van Dr. Colijn, als hij zegt): Als er één ding is geweest, dat mij slaap heeft gekost - en dat

gebeurt niet spoedig - dan is het geweest de zorg voor het probleem der werkloosheid (applaus).

Als ik een weg had gezien - ook al had het heel veel geld gekost - waardoor men op *vruchtbare* wijze de werkloosheid had kunnen bestrijden, dan was het gebeurd.

In een beschouwing over deze massa-bijeenkomst prijst *De Standaard* Colijns taal, die 'een kind kan begrijpen'.

Prachtig is, om een enkele greep te doen, de afwijzing van de ongemotiveerde critiek van de zijde der SDAP. Met 200 miljoen gulden per jaar wil het Plan van den Arbeid de werkloosheid tot de helft terug dringen. Waarom dan niet verder gegrepen? vraagt de practische staatsman. Waarom

geen 400 miljoen en weg is de werkloosheid. De opklaterende lach bewijst, dat de principiele denkfout in het socialistische plan begrepen wordt.

Buiten de hal wacht een talrijk publiek om Colijn een ovatie te brengen wanneer hij naar buiten komt.

Een zegetocht begint door het land. Overal organiseert de a.r.-partij massabijeenkomsten met als spreker Colijn. Op 3 mei meldt *De Standaard* jubelend dat reeds 73.500 personen Colijn hebben beluisterd. En de verkiezingsdag is pas 26 mei.

De grootste zalen in het land zijn te klein om het Colijn-publiek te kunnen bevatten. Grote tenten worden hier en daar opgeslagen om de duizenden te bevatten, die Colijn willen horen. Men vergadert in de A.T.O.-garage in Zwolle, tussen raderen en drijfriemen in een fabriek in Dordrecht en in de openlucht. Zalen en kerkgebouwen worden door luidsprekers met elkaar verbonden. Soms spreekt Colijn viermaal op een dag. De anti-revolutionairen plakken Colijn-zegels op hun brieven, men vlagt met Colijn-vlaggen, men post Colijn-briefkaarten, en men verdringt zich om een handtekening te krijgen van de grote man. Vooral de jeugd (ook de vrouwelijke) is gebrand op z'n handtekening.

Over de spreekbeurt in Leeuwarden meldt *De Standaard*:

Overal werd Dr. Colijn stormachtig toegejuicht, terwijl hij in de Koepelkerk aan tal van jonge dames zijn handtekening gaf op verkiezingsbriefkaarten onder de opmerking: 'Het lijkt wel of ik op mijn Departement stukken mag teekenen':

Men spreekt al spoedig van een handtekeningen-rage. De kaarten voor de Colijn-avonden vliegen weg. In Amsterdam, wordt 28 april op de zwarte markt vijf gulden geboden voor een van de 12.000 plaatsen op 10 mei in de Apollohal.

De *Standaard*-verslaggever, die in dezelfde trein als Colijn naar Groningen reisde, meldt:

Aan elk station was er direct belangstelling, als iemand zijn markante figuur in de gereserveerde coupé had opgemerkt. In Groningen ging een hoeraatje op, toen Dr. Colijn den trein verliet. Een paar jeugdige handtekeningen-verzamelaars waagden het hem om zijn handtekening te vragen. Bereidwillig voldeed Z. Exc. aan hun vraag.

Op één dag spreekt Colijn tweemaal te Dokkum en tweemaal te Heerenveen.

Beide vergaderingen zijn ordentelijk verlopen. Alleen in de eerste vergadering werd hinderlijk gefotografeerd. Dr. Colijn verzocht hiermede op te houden. 'Ik ben,' aldus spr., 'de laatste veertien dagen zeker wel 500 maal gefotografeerd. Het is nu meer dan genoeg.'

In IJmuiden wordt een spreekkoor aangeheven:

Wie zal het zijn? Colijn!

De Standaard publiceert 29 april een stembuslied op de wijs van ‘Zij zullen het niet hebben’. Een der coupletten luidt:

*Dus Mussert en de zijnen,
Hen vallen wij niet bij.
Noch Kersten, noch Van Houten,*

*Wij blijven waarlijk vrij.
Wij volgen onzen leider,
Door druk en moeiten heen,
Hij is door het beginsel,
met ieder onzer een.*

Ovaties ook in Zwolle op 4 mei. *De Standaard* meldt:

Buiten wachtte een groep jongere mensen, die geen kaart hadden kunnen krijgen, maar die deze gelegenheid gebruikten om den a.r.-leider toe te juichen. Zij holden zelfs langs den kortsten weg naar het station om hem daar opnieuw te begroeten. Een aantal kocht zelfs een perronkaartje en holde, toen de trein (van 21.13 uur) zich in beweging zette, een eindweegs op het perron mee, vroolijk wuivend en groetend.

De taal van de anti-revolutionnaires wordt met de dag militanter. *De Standaard* spreekt over een 'verkiezingsveldtocht'. De werkers worden aangeduid als 'De Gardisten van Colijn'. En op een 'mobilisatievergadering' van de Centrale Propaganda Commissie in Amsterdam spreekt Mr. A.B. Roosjen over de heer J. Deutekom als 'de plaatselijke commandant'.

De Standaard meldt:

Vol vertrouwen - zoo vervolgde de heer Roosjen - gaan wij den verkiezingsstrijd in. En op 10 Mei a.s. zullen wij - ook al regent 't baksteen - de Apollohal, waar de sociaal-democraten verleden week maar ruim 3000 mensen bijeen konden krijgen, vullen en ons met een 'Present Generaal' bij Dr. Colijn melden.

Mr. Roosjen heeft gelijk. Er zijn er meer dan 12.000. In zijn toespraak zegt hij ook:

De tocht van Dr. Colijn door 't land is een zegetocht. Elken avond spreekt hij voor duizenden en de angst is den liberalen om 't hart geslagen, zoodat de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* de liberale kandidaten bij de kiezers als hulptroepen van Colijn aanbeveelt.

Inderdaad zitten er nogal wat liberalen onder het gehoor van Colijn. Ze zien wel iets in hem. De geschrokken Vrijheidsbond adverteert: 'Zet meer liberalen naast Colijn'. De journalist D. Hans schrijft in de liberale *Avondpost*:

Gisteravond is het a.r.-volk van Den Haag bijeen geweest, om naar *zijn* Colijn te luisteren. Te luisteren in Het Gebouw, in het Circus, in de Zuider-kerk. En alles was vol, vol, vol ... En uit de verte schalden de liederen ons al tegemoet. Want dit anti-revolutionnaire volk zat niet stijf te wachten. Het zóng. Het zong opgewekt en geestdriftig vaderlandsche liederen. Het zong dat het daverde. En niet één, of tweemaal. Het werkte een heel repertoire af. Het zong psalmen. Massief klonk Luthers geloofslid 'Een vaste burcht is onze God'. En daar schalde ook Da Costa's oude strijdzang: 'Zij zullen het niet hebben' ... En daar kwam de Minister-President. Jubelend ontvangen. Met de zegebede uit den 134en

Psalm begroet. In zijn openingswoord had de voorzitter gezegd:
'Excellentie, ik wil niet spreken over kabinetsformatie, maar ik zeg alleen
dit: wij hopen dat u op uw post kunt blijven!' Toen daverde het gebouw
op zijn grondvesten. En met die woorden

werd een wensch vertolkt ook van zeer velen, die niet tot de anti-revolutionnaires behooren...'

Ook op de Bondsdag van de gereformeerde jongelingen op hemelvaartsdag in Middelburg spreekt Colijn een paar woorden. Bondsvoorzitter Prof. Dr. K. Dijk roept hem toe:

En wat de Gereformeerde jongelingen betreft, die gevoelen zich bij u, Dr. Colijn, als bij een vader. (Applaus.) En als men u smaalt, dan zullen zij zich op Christelijke, Calvinistische wijze daarover wreken, door u zóó trouw te blijven, dat, onder beding van Gods genade, niemand die phalanx zal mogen verbreken. (Daverend applaus.)

Druk wordt geadverteerd met een nieuw boek van Rudolf van Reest:

De levensroman van Dr. H. Colijn verschijnt reeds volgende week.

Nederland beleeft een felle verkiezingsstrijd voor de 2e Kamer, vooral ook omdat Musserts NSB voor het eerst meedoet. Voor 'sterke man' Colijn is Mussert beducht. De fascistische trachten de 70-jarige staatsman af te schilderen als een oud vermoeid mens, maar de vitaliteit waarmee Colijn tussen de 40 en 50 keer z'n duizenden toespreekt, maakt daarom des te meer indruk.

Bij Alphen aan den Rijn verongelukt een auto, waarin 6 NSB-ers terugkeren van een bijeenkomst in Lunten. De auto komt in het water terecht en alle inzittenden verdrinken. De NSB roept: terreur. En hun *Nationale Dagblad* publiceert het volgende insinuerende berichtje:

In Alphen heeft op den avond van den Tweeden Pinksterdag een auto rondgereden, waarop verkiezingsreclame voor Colijn was aangebracht, waarvan de bestuurder NSB-wagens molesteerde. Op gevaarlijke wijze werd door hem het verkeer gehinderd, zóó zelfs dat het verscheidene malen maar op het randje af was of er waren ongelukken ontstaan. Is het een wonder dat twijfel gerezen is omtrent de oorzaak van het betreutswaardig ongeval, hetwelk juist op dit deel van den weg heeft plaatsgehad? Tot na 12 uur heeft deze molestatiwagen immers den weg onveilig gemaakt.

De Standaard spreekt 21 mei verachtelijk van 'vuige laster'. Er heeft niet eens 'n reclamewagen in Alphen gereden. De NSB moet in een andere richting zoeken. En het a.r.-blad citeert een verklaring van een garagehouder, die de verongelukte auto in reparatie heeft gehad:

Letterlijk was er niets meer goed aan den auto, bijv. ondeugdelijke remmen, slechte banden, weinig of geen licht ..., enz.

De 'Nederlandsche Beweging voor Eenheid door Democratie' plaatst ook in *De Standaard* advertenties ter grootte van een pagina, waarin het Nederlandse volk hartstochtelijk wordt opgeroepen niet te stemmen op enige nationaal-socialistische of communistische partij.

De a.r.-jeugd blaakt van geestdrift. In Den Haag organiseert de a.r.-propagandaclub ‘Mobiel’ fietstochten met verkiezingsborden. *De Standaard* van 1 mei schrijft:

Moeten we niet allen onze gaven in dienst stellen van onze a.r.-partij om tegenover demagogie van onze tegenstanders te propageeren onze beginselen, die gegrond zijn op de Heilige Schrift en die dus alléén juist zijn. En zulke propaganda maken we in niet geringe mate als we met honderden door de

Het raambiljet, dat de anti-revolutionairen in 1937 gebruikten bij de succesvolle Colijnverkiezingen. Zoveel liberalen stemden Colijn, dat de a.r.-fractie zeventien van de honderd parlamentszetels verwierf.

Haagsche straten rijden, dat we de menschen als het ware toeroepen: Wie? lijst 3. Colijn.

Op 4 mei wordt de fietsende jeugd gewaarschuwd:

dat in verband met een wijziging in de politieverordening het ten strengste verboden is, de fietsbel anders te gebruiken, dan om de veiligheid van het verkeer te bevorderen. Waar we vorige jaren door luid bellen de aandacht konden trekken, zullen we nu de bel met rust moeten laten.

Dat is wel jammer. Maar het dooft het enthousiasme van de Colijnfietsers niet. Op zaterdagavond 22 mei springt een verbluffend aantal in het zadel. *De Standaard* brengt nauwkeurig verslag uit:

Een kilometers lange stoet van fietsers slingerde zich zaterdagavond door de straten van Den Haag en Scheveningen. Allen propagandisten van de a.r.-partij in hart en nieren.

Uit het Westland kwamen ze in eenige rijen, Voorburg, Voorschoten, Zoetermeer, Scheveningen en nog andere plaatsen in den omtrek waren vertegenwoordigd.

Tusschen half zeven en zeven uur stelde de stoet zich op in de Vreeswijkstraat en de Driebergenstraat. Hoeveel er waren, viel moeilijk te schatten, maar het naderde dicht de tweeduizend. Auto's, voorzien van pakkende leuzen, onderbraken telkens de eindelooze rij van fietsers. Later in den middag verscheen nog de luidsprekerauto, die met de tamboers en trompetters de menschen uit de huizen lokte, zoodat de belangstelling langs den weg buitengewoon groot was.

De uitbundige anti-revolutionnair trappen eerst naar het huis van minister De Wilde. Dan slaan zij af in de richting van de Stadhouderslaan, naar de woning van Colijn.

Honderden hadden hier een plaats gevonden op het middenpad tegenover de woning van Dr. Colijn.

Dr. en Mevrouw Colijn, die eerst op het bordes hadden gestaan, kwamen op het trottoir, waar ze allereerst een ovatie in ontvangst hadden te nemen van de omstanders. De optocht was inmiddels genaderd en zoodra de kop onder luid gejuich was voorbij getrokken, werd halt gehouden. Dr. Colijn zou eenige woorden spreken!

Een inderhaast aangebrachte microfoon en luidspreker stelde welhaast allen in staat dit kort woord te volgen.

‘Hoewel ik vanmiddag,’ aldus Dr. Colijn, ‘pas voor 7000 menschen te Hilversum een rede gehouden heb, merk ik wel dat ik nu niet alleen kan toekijken. Daarom wil ik gaarne een paar woorden zeggen en u dank brengen voor de belangstelling. Wat de uitslag der verkiezingen zal zijn, daarnaar kunnen we slechts gissen. Zeker kunnen we ervan zijn, dat zij die het toeleggen op onze volksvrijheden, geen meerderheid zullen halen. (Daverende toejuichingen.)

En nu, zoo besloot Colijn, ik ben den heelen dag in touw geweest, ik weet niet hoe het met U is, maar ik zie verschillende jongeren, voor wie het tijd is om naar bed te gaan. En aangezien ge niet weggaat, eer ik wegga, wil ik den raad geven naar huis te gaan en daar te overdenken, op wien woensdag

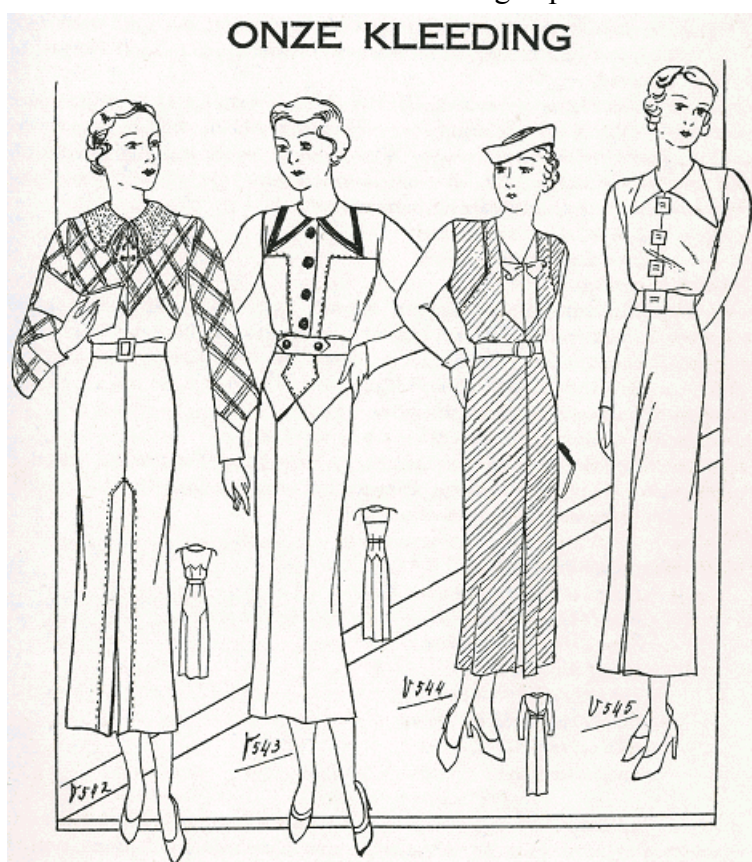
gestemd zal worden. Dat hoeft niet op mij te zijn, doch op lijst 3.'

Dit korte woord van onzen grijzen leider werd spontaan beantwoord met het zingen van het Wilhelmus. De stoet zette zich hierop weer in beweging en Dr. Colijn, zoowel als mevrouw Colijn, werden niet moe de hartelijke toejuichingen te beantwoorden met vriendelijk wuiven.

Zingend en juichend trokken de honderden voorbij en in hun oogen glom liefde en bewondering voor hun aanvoerder.

Hoe vindt Colijn zelf deze uitbundigheid rond zijn persoon?

Aan de vooravond van de verkiezingen publiceert *De Standaard* een interview,

De gezusters Balder (Broek op Langendijk) verzorgden in Het Schouwvenster de knip- en naairubriek. In 1937 boden zij knippatronen aan voor onderstaande japonnen.

dat de Arnhemse correspondent had met de lijsttrekker van de mannen-broeders. Ge kunt, als ge dat wilt, er een stil protest in aflezen tegen de evenredige vertegenwoordiging, zegt Colijn. Het is z.i. een bewijs van de hang naar bepaalde personen, die bij het volk leeft.

Acht u dit een verblijdend verschijnsel, Excellentie? Weer die aantrekkelijke, schalkse glimlach. Verblijdend? Och, ik zou zeggen: een natuurlijk verschijnsel. Als men kiespijn heeft, is dat allesbehalve verblijdend, maar wel natuurlijk. 't Zou beter zijn als de mensen uit vaste beginsel-overtuiging de verkiezingsvergaderingen bezochten, maar er zijn er nu eenmaal bij wie ook andere factoren invloed doen gelden.

De stemdag verloopt ordelijk. De *Standaard*-lezers vernemen dat Prinses Juliana en Prins Bernhard gestemd hebben in het gymnastieklokaal van het Baarnsch Lyceum. Ze moesten 5 minuten in de rij staan wachten.

Het publiek wilde het Prinselijk Paar vóór laten gaan, doch dit werd door de Prinses van de hand gewezen. Als gewone mensen hebben Prinses en Prins gestemd.

In het *Standaard*-gebouw aan de Nieuwe Zijds Voorburgwal in Amsterdam verneemt Colijn 's avonds z'n grote overwinning. Als hij voor de ramen verschijnt, juicht de menigte hem toe. Via de luidsprekerinstallatie spreekt hij een kort woord. Dan gaat hij naar Krasnapolsky, dat uitpuilt van antirevolutionairen. Ze zingen als hij binnenkomt:

*Colijn, zijn naam is klein
Zijn daden bennen groot...*

En Colijn spreekt:

De ras-echte anti-revolutionairen hebben recht op twaalf zetels in de Kamer. Die komen ons toe in verband met de samenstelling der bevolking. In 1933 boekten we veertien zetels, meer dus dan waarop we mochten rekenen. Er waren er die op onze lijst stemden omdat zij in mij zagen een heelen of halven Mussolini (groote vroolijkheid).

Over de sprong thans naar zeventien zetels zegt Colijn:

Men plaatse echter onzen vooruitgang niet alleen op den persoon van den lijsttrekker, er is ook meerdere waardeering ontstaan voor de anti-revolutionaire beginselen in het staatkundig leven.

NCRV-film 'In Stormgetij'

*Door het luchtruim heen
Klinkt Gods lof alleen*

*Zing Zijn Naam ter eer
Prijst den Heer.
Tot in 't verste oord,
Wordt van Zuid tot Noord
Klokgelui gehoord,
Looft den Heer.*

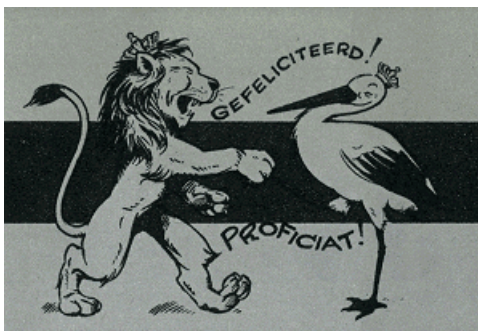
Bekende klanken vullen de donkere zaal. De NCRV geeft weer een filmavond. Duizenden trekken naar de gebouwen 'voor christelijke belangen' om de

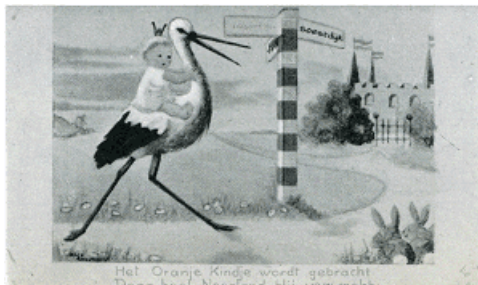

Op deze pagina en de volgende: Prentbriefkaarten in omloop tijdens de jaarwisseling 1937/1938.

nieuwe NCRV-film 'In Stormgetij' te zien. Het is een speelfilm, maar er is geen gebruik gemaakt van beroepstoneelspelers, zo heeft 'De Grote Onbekende', van 'Het Vragenuurtje' van de NCRV nog eens met nadruk voor de microfoon gezegd. Er is gebruik gemaakt van dilettanten. Men kan dus zonder bezwaar gaan kijken.

In de zomer van 1937 is de film gemaakt, weer naar een ontwerp van NCRV-propagandist D. Pereboom. In het filmboekje, dat men kan kopen bij de ingang van de zaal, lezen de mensen thuis nog eens na wat zij gezien hebben.

De familie Coster is een zeer geachte familie in het dorp. Met God en met eere brengen zij hun kinderen groot. De meisjes - ze zijn heel gemakkelijk in de opvoeding: altijd Moeders trouwe hulp. Maar Jan - ja, dat gaat niet heelemaal zooals Vader en Moeder het wenschen.

Wat is er aan de hand met Jan? Ja, wil geen onderwijzer worden; hij wil varen.

Het liefst zit hij aan 't water, het groote water: de zee, die op nog geen honderd meter van het huis voor hem te bereiken is. Als Oom Jaap, de oude zeerob, op bezoek komt en zijn verhalen doet over verre reizen met een viermaster, is Jan een en al oor.

Met verlangende ogen zien we Jan naar een scheepje in een fles kijken. Maar ach, van vader en moeder moet hij toch naar de christelijke kweekschool. Daar in de klas staart hij vol heimwee naar de wandplaat 'Oostindië vaarders' van Isings.

Na een scène thuis krijgt Jan z'n zin. Hij mag naar de Zeevaartschool. Weldra is hij stuurmansleerling op een stomer naar Noorwegen.

In den vreemde gaat hij passagieren.

't Is hem eerst wat vreemd, hem, den jongen van christelijken huize, kroegen te bezoeken. Doch dat went al spoedig. Tot hun groot verdriet moeten zijn ouders ervaren, dat hun vrees niet ongegrond is en dat Jan zich thuis al spoedig niet meer op zijn gemak gevoelt. 't Is vaste regel, 's Zondags naar de kerk te gaan, maar Jan loopt de kerk voorbij en laat daar een leeg plaats. Wel doet het orgelspel, waarvan de melodie 'Blijf bij mij, Heer', tot hem doordringt, hem even opkijken.

Jan vaart naar de Middellandse Zee. Hij is al stuurman. In Algiers struikelt hij bij het lossen over een tros en slaat tegen de reling. We zien hoe hij naar het ziekenhuis wordt gebracht. Daar zal Jan enkele weken moeten liggen, het hoofd in verband.

In het ziekenhuis verveelt Jan zich. Hij vraagt om een radiotoestel. Dan hoort hij:

Hier is Hilversum, de NCRV. U hoort vervolgens het bekende 'Blijf bij mij Heer', gezongen door 'Die Haghesangers' met begeleiding van het NCRV-orkest.

Geroerd luistert Jan naar de woorden.

*Blijf bij mij, Heer, als 't zonlicht niet meer straalt,
Blijf bij mij, Heer, als straks de avond daalt,
Als vrienden henegaan in stormgetij,*

blijf Gij ter hulp gereed, o blijf bij mij!

Het filmboekje vervolgt:

Moeder! ... hoe heerlijk zong zij het altijd aan mijn bedje ... Ja ... en toen ik langs de havens dwaalde, dat draaiorgel ... en toen ik de kerk voorbijliep...
Deze gedachten flitsen door zijn brein. Moeder, zij bad voor mij, bidt nog voor mij.
En Vader ... Ja, ik ben op den verkeerden weg. Waarom bid ik zelf niet meer ... en lees ik niet meer in mijn Bijbel...?

En dan zien we Jan een zuster wenken. Hij vraagt of zij uit z'n koffertje het bijbeltje wil halen, dat z'n moeder daarin heeft gestopt.

De film maakt diepe indruk op de duizenden NCRV-leden. Al 118.000 mensen geven een vrijwillige bijdrage aan de NCRV. Ze doen het graag. Er zijn plannen voor de bouw van een prachtige studio in Hilversum.

In het propagandaboekje lezen ze:

Of de radio moet betaald worden uit belastinggelden, door den Staat te innen, óf uit de giften, welke de radio-bezitters zelf vrijwillig ter beschikking van de Omroepverenigingen stellen. Onttrekken zich de radiobezitters aan de vrijwillige bijdrage, dan loopt dat uit op een staatsomroep en belasting. Wanneer men niet vrijwillig *geeft*, wordt men straks gedwongen te *betalen*.

Ze weten het. Maar het zal niet aan het protestants-christelijk volksdeel liggen wanneer het nog eens zover komt. In hun hart trilt mee het refrein van het NCRV-lied:

*Op dan, Christ'nen, op met ons ten strijde,
Draagt het woord van 't Evangelie mee,
Werft ons leden, sterkt met Uw gebeden,
Steunt den arbeid van d'NCRV.*

En verder...

... gedenken de calvinisten het feit dat Abraham Kuyper honderd jaar geleden werd geboren, met een grote bijeenkomst en 48 pagina's dikke extra-nummers van *De Standaard* en *De Rotterdammer*.

... worden bij promoties aan de Vrije Universiteit de volgende stellingen verkondigd:

Het streven naar autarkie is niet bevorderlijk aan een vreedzame samenleving der volkeren.
(Gezina H.J.v.d. Molen)

De doorwerking der nationaal-socialistische beginselen in Duitschland op strafrechtelijk gebied, beteekent een ernstig gevaar.

(W.P. Berghuis)

Tegen het toekennen van het promotierecht aan de Theologische School te Kampen bestaan geen juridische bezwaren.

(E. Diemer)

Die strewe na die gelykstelling tussen blank en swart in Suid-Afrika is 'n uitvloeisel van die Revolusie en die segregasie op maatskaplik, kerklik en staatkundige terrein is die vrug van die Calvinisme.

(D.C.S. du Preez)

1938

Wat lezen ‘onze mensen’ de eerste zondag van 1938?

Als een sprookjespaleis ligt het witte gebouw van het Prinselijk Paar te Soestdijk in het sneeuwlandschap.

Aldus meldt ‘onze speciale verslaggever’ van *De Standaard*. En onder een foto van mannen, die een gleuf in de grond graven, lezen onze mensen:

Een serie nieuwe telefoonkabels wordt aangelegd, voor het postkantoor, gelegen recht tegenover het Paleis Soestdijk.

Ook *De Spiegel* brengt de eerste zondag van het nieuwe jaar 1938 een foto over de komende gebeurtenissen.

De eerste voorbereidingen voor de viering van de geboorte van een Oranje-telg worden reeds overal getroffen. Een foto uit Den Haag: het aanleggen van de gasleidingen, die op den Vijverdam lichtzuilen hun vreugdevuur zullen geven.

Vol verwachting stapt het Nederlandse volk het nieuwe jaar in. En met Prins Bernhard, die twee maanden geleden op de Muiderstraatweg bij Diemen een ernstig ongeluk had, gaat het gelukkig ook goed.

De lezeressen van *De Standaard* spellen een opruimingsadvertentie van Vroom en Dreesmann:

Damesjaponnen 88 cent tot f3,85; betere japonnen f5,85-f14,90.
Dames-hoeden 38 cent-88 cent; betere soort f1,88-f2,95. Lakens f1,98.

En Hitler houdt een nieuwjaarsrede:

Terwijl Duitschland een element van orde, van vrede in het binnenland en naar het buitenland geworden is, zien wij in vele ons omringende landen dezelfde koortsverschijnselen, als vijf jaar geleden ook Duitschland teisterden.

De Spiegel brengt foto's van een nieuwe gereformeerde kerk in Amstelveen, van de in aanbouw zijnde Maastunnel in Rotterdam en van een dochter van minister De Wilde, die in Den Haag in het huwelijk getreden is met de heer J. van Andel, leraar aan het Christelijk Lyceum.

Ook *Het Schouwvenster* brengt foto's in de rubriek ‘Uit eigen kring’. De Chr. Muziekvereniging ‘Euterpe’ te Halle bij Zelhem herdacht haar 25-jarig bestaan en Dr. J.H. Gunning J.Hzn, de bekende *Pniël*-redacteur, hoopt 23 januari a.s. zijn 80ste verjaardag te vieren.

De schrijver van de *Schouwvenster*-rubriek ‘Van week tot week’ meldt dat de atmosfeer in de wereld geladen is.

Wat betreft den internationalen toestand bij de intrede van het jaar 1938, valt er het volgende op te merken. De Spaansche burgeroorlog heeft zijn beteekenis voor den toestand in Europa vrijwel verloren, althans wat betreft

de dreiging van onmiddellijk oorlogsgevaar. Zeer waarschijnlijk is de uiteindelijke victorie voor Generaal Franco, en na diens overwinning zal Europa er als volgt uitzien:

Dictatorisch-Fascistisch geregeerde landen: Italië, Spanje, Portugal, Duitschland, Roemenië (eventueel met Polen, dat sterke sympathieën in deze richting heeft);

Dictatorisch-Communistisch geregeerd: Rusland;

Democratische republieken met communistische sympathieën dan wel defensieve verplichtingen ten opzichte van Rusland: Frankrijk en Tsjecho-Slowakije;

Democratische monarchieën: Engeland, Nederland, België, Zweden, Noorwegen, Denemarken.

Dat Hongarije voor een groot fascistisch blok te vinden is, staat wel vast en dat Oostenrijk ten slotte gedwongen zou worden tot een entente met Duitschland en Italië, en een fascistischen staatsvorm, lijkt nogal duidelijk.

En dan zijn er ten slotte de korte verhalen voor de eerste zondag van 1938. Boven die van *Het Schouwvenster* staat: 'Wat een foto uitwerkte'. Het gaat over Hanne, die na een jaar haar verkering uitmaakt met Harry de Wilde.

De jonge man haalde ongeduldig z'n schouders op en zei bitter: Je kunt wel zien, dat je weer thuis geweest bent, Zaterdag en Zondag. Ze hebben je wel weer aardig tegen me opgestookt ... Waarom ben je er dan mee begonnen? Ik heb je toch nooit verborgen gehouden, dat ik wat jullie noemen ongeloofig ben?

Maar Hanne weet dat zij niet bij Harry past, al houdt ze van hem. Hun wegen gaan uiteen. Tien jaar later zien we Harry opereren als inbreker. In het huis van een welgestelde familie opent hij een cassette. Hij treft een stapel bankbiljetten aan, maar ook een foto van een vrouw en een kind. Wie blijkt de vrouw des huizes te zijn? Hanne!

Een zacht steunen ontsnapte hem, want eensklaps beseft hij hoe leeg en hol en waardeloos z'n bestaan tot dan toe geweest was! Ook hij immers had eens een goede positie gehad - als hij maar geluisterd had naar het eenigste meisje, dat hij ooit had liefgehad, dan zou hij nu ook een rustig tehuis gehad kunnen hebben ... Zij had gelijk gehad: verkeerde vrienden, drank en spel hadden hem gemaakt tot wat hij nu was...

Harry legt de duiten berouwvol terug en sluipt heen om z'n leven te beteren. Een jaar later krijgt Hanne een brief uit Zuid-Afrika dat hem dit gelukt is:

Het onverwachte vinden van jouw foto en die van je kind gaf mij een schok en deed me eindelijk beseffen, hoe verkeerd ik deed.

Ook *De Spiegel* brengt een soort 'inkeer-verhaal', 'een vrije vertelling om een historische kern' van K. Norel. Het speelt op de eerste oudejaarsavond in een gloednieuwe Zuiderzeepolder. Rooms en hervormden en gereformeerden komen

bijeen in één kerk. Veldwachter Kool en z'n vrouw begeven zich er - hoewel buitenkerkelijk - uit verveling ook heen. Want verder is er niks te doen.

Het is een ure van inkeer en wijding, en tegelijk van sterking om moedig met het pionierswerk voort te gaan. En dit samenzijn schenkt een sterk

besef van eenheid ... Bij het dankgebed buigt Kool mee het hoofd.

Na de dienst laat Norel de buitenkerkelijke veldwachter aanklampen door de calvinist Laernoës.

‘Gaaf ge mee; de avond is nog lang’. Kool kijkt z'n vrouw aan. Ze zijn altijd afhoudend geweest van de fijnen.

Maar ze gaan toch. Voor het eerst komt Kool in een protestants-christelijk gezin, waarin de oudejaarsavondsfeer raak door Norel wordt geschetst.

Alleen de oliebollen komen met vroeger overeen. Maar stijf is het er heelemaal niet. Er wordt druk en vroolijk gepraat. De kinderen van Laernoës - er is een heel koppel - zingen bij het harmonium de eene psalm na de andere en een heel repertoire uit den bundel van Johannes de Heer. Laernoës haalt avonturen op uit zijn dienstdienst in de mobilisatiejaren. Kool vertelt van sluipochten achter stroopers, dieven en brandstichters. Kool geniet om de gretigheid van zijn luisteraars en schrikt op als Laernoës op de klok wijst. Al tegen twaalf!

‘Geef nu de Bijbel, moeder?’ vraagt Laernoës.

Hij leest psalm 90.

Eer de bergen geboren waren, en Gij de aarde en de wereld voortgebracht hadt, ja van eeuwigheid tot eeuwigheid zijt Gij God...

Nawoord

De tijd tussen beide wereldoorlogen is, naar mijn indruk, wel een interessante, maar niet de meest verheffende geweest in de geschiedenis van het reformatorische volksdeel. De Kuiper-periode ervoor doet me eerlijk gezegd veel meer. Die zou ik graag ook eens in boekvorm vastleggen. Trouwens, ook de jaren ná 1938 lijken me de moeite waard.

Waarom dan toch de jaren tussen 1918 en 1938 gekozen?

Omdat mijn nieuwsgierigheid het allermeeft naar die tijd uitging en omdat me bleek dat dit bij veel generatiegenoten het geval was. In die jaren liggen tal van vage jeugdherinneringen, die om meer klaarheid roepen. Een mens wil graag zijn herkomst weten. Met dat verlangen heeft het ontstaan van dit boek alles te maken.

In de jaren waarin dit boek begint, is de emancipatieperiode van de kleine luyden vrijwel voorbij. Kerkelijk, politiek en maatschappelijk zijn zij tot aanzien gekomen. De schoolstrijd is praktisch gewonnen. In de gereformeerde kerkbode van Leeuwarden adverteren bonthandelaren en in De Standaard beginnen automobiël-advertenties te verschijnen. In de toon van verscheidene toespraken klinkt thans duidelijk iets door van de zelfvoldaanheid van de arrivé. De eigen emancipatie is voltooid. Wat moesten ze nú?

Dat is ook de vraag, die Kuiper stelt in z'n laatste deputatenrede voor de a.r.-partij in 1918. *Wat nu?*

En zijn antwoord luidt kort gezegd: de sociale kwestie.

Kuiper roept in deze rede zijn mannenbroeders toe:

De 'Vrije school' blijft als bezielende leuze met gouden letteren in het vaandel van onzen staf prijken. Doch naar we hopen durven, zal, eer de vier komende jaren om zijn, dit eerevaandel in onze hoofdwacht zijn bijgezet, en dan zullen het niet in 't minst onze kloeke onderwijzers zijn, die bij de garde van het corps dat den socialen strijd aandurft, worden ingelijfd.

Hij richt zich speciaal tot de onderwijzers, maar het geldt voor al zijn mannenbroeders.

Een tevreden volksdeel is echter niet zo geschikt om te ijveren voor maatschappelijke veranderingen. Enigermate symbolisch was voor mij dat het door mij in de boedel van een a.r.-familie aangetroffen exemplaar van de brochure van 1918 *Wat nu?* nog in 1963 moest worden opengesneden. De eigenaar had er nimmer een blik in geworpen. Hij had het geschrift ook niet bestreden of in het vuilnisvat geworpen. Hij had Kuipers politieke testament slechts zorgvuldig bewaard.

Een bewarende neiging kenmerkt de levenshouding van de vaders tussen beide wereldoorlogen. Vaak moest ik denken aan de man, die zijn talent in de

akker begroef. In de titels van enkele deputatenredes van Colijn klinken ons de antwoorden tegemoet op Kuypers *Wat Nu?*

Der vaderen erfdeel (1922).

Om de bewaring van het pand (1925).

Wees de hoogbejaarde Kuyper de mannenbroeders op *het machtige sociale vraagstuk* als hoofddoel voor de toekomst na de schoolstrijd, reeds vijf jaar na Kuypers dood schreef Colijn in een verkiezingskrant:

De zorg voor de economisch zwakkeren kwam keer na keer op onze stembus-programma's om een vooraanstaande plaats vragen. Thans echter voelen we dat vooral het bewaren van wat we hebben het eerst om ons aller inspanning vraagt.

Dit is - mild uitgedrukt - niet de taal van een sociaal profeet. Maar het was wel de taal, die het gros van het reformatorische volksdeel aansprak. Na de voltooiing van eigen emancipatie wenste men vooral orde en rust in de samenleving. Niet het een of andere toekomstideaal, maar het 'nu' werd belangrijk.

Men had iets te verliezen. Kuypers onbereikbare ideaal, een christelijke samenleving, raakte op de achtergrond.

Op 9 maart 1933 bestaat De Standaard het om op een pagina *Onze deputatenvergaderingen in vogelvlucht* onder de kop *Dr. A. Kuypers laatste woord op de vraag WAT NU?* een citaat uit deze rede te bieden, waarin met geen woord over het sociale vraagstuk wordt gerept.

De houding, die men begint aan te nemen, wordt defensief. Bedreigd achten de mannenbroeders het gezin, het gezag, het huwelijk, de kerk, de school en de burgerlijke vrijheden. Niet meer in conservatisme en liberalisme zag men de grootste bedreiging, maar in rode revolutionaire en maatschappij-hervormende strevingen. Vastberaden betrok men de wacht. Over een andere toekomst op aarde werd niet meer gedroomd. Een betere toekomst zou de mensheid pas op de nieuwe aarde vinden.

Alle decadentieverschijnselen, die optreden bij keurtroepen welke hun bezieling aan iets anders moeten ontleen dan aan een wenkend perspectief, zien we ontstaan. De groep zelf wordt het doel. De mannenbroeders gaan paraderen, massabetogingen houden, vaandels koesteren, veteranen eren en grote slagen uit het verleden herdenken. En extra scherp gaat men letten op elkaars leer en leven. Want de keurtroep mag niet uiteenvallen. Symptomen van een afwijkend levensgedrag of een afwijkende leer moet meteen de kop worden ingedrukt. Zo krijgen werkelijke vernieuwingsstromingen geen kans bij het volksdeel, dat men aanduidt als 'de gereformeerde gezindte'.

Er is in de collectiviteit een duidelijke neiging om één leer en één zede aan te houden. Maar een puriteinse leefwijze, die min of meer vanzelfsprekend is in een periode van strijd en opkomst, gaat knellen wanneer geen andere toekomst meer wenkt. De zede wordt een probleem. Men gaat er over schrijven en congresseren. Er komen spanningen tussen de collectieve neiging om één leefpatroon aan te houden en de individuele behoefte, vooral bij de intellectuelen en de meer welgestelden, aan een wat minder strakke zede. Wat op het slagveld geen probleem was, wordt een

vraagstuk op het exercitieplein. Zo uit de kazerne van het vrouwenhulpcorps kan komen de uitroep van een van Kuy-

pers dochters, dat de vrouw, die vleeskleurige kousen draagt, met beide benen op het erf van de vijand staat.

Toch lukt het niet om Kuypers heerscharen na de schoolstrijd in strakzittende gevechtsbepakking te houden. Militant blijft men. Maar het is een uitgaansuniform dat thans wordt aangetrokken. Het vlak waarop zich enige verruiming van zeden gaat voltrekken en waarop men tegelijk weer andere volksdelen gaat ontmoeten, is het nationale. In de sympathie voor de uitdrukking ‘christelijk-nationaal’ proef ik ook iets van de behoefte aan een wat ruimer, minder eng-calvinistisch leefklimaat. In een instituut als de Bijzondere Vrijwillige Landstorm ontmoet men niet-socialistische ‘andersdenkenden’. Samen met andere niet-socialistische volksdelen marcheren de christelijke organisaties in 1933 het grasveld op van het Olympisch Stadion in Amsterdam (een ‘werelds’ gebouw) in defilé voor de Koningin. Hun ‘oranje boven’ vermengt zich met dat van andere niet-socialistische volksdelen. Het ‘nationale’ spreekt hen zeer aan. Het op zondag voetballende Nederlands elftal mag dan nog officieel een eind buiten hun blikveld liggen, de trots op de Uiverbemanning overvleugelt de bedenkingen tegen een vliegrace, ook op zondag. En op het oranje-papier van een feestprogramma dringen de eerste advertenties van dansscholen de orthodoxe gezinnen binnen. In ‘nationaal milieu’ vindt een deel van het orthodox-protestantse volksdeel een tweede, iets ruimer tehuis.

In bladen als *De Spiegel* ziet men dat in de loop van de dertiger jaren de twee milieus gestalte krijgen. Was er vroeger geen onderscheid tussen specifiek christelijk en nationaal nieuws, thans worden de jubilerende dominees en de vaandels onthullende verenigingen naar een aparte pagina gedreven onder de kop ‘Van eigen erf’.

Algemeen nationaal nieuws daarentegen zijn de prestaties van KLM-vliegers, het wereldkampioenschap schaken van Max Euwe, de verjaardag van de Koningin, een nieuwe brug in ons Indië, de landdagen van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm, prinsjesdag en Colijn.

Dat laatste is een beetje vreemd, want Colijn is toch ‘een der onzen’? Inderdaad is hij dat, maar ‘onze mensen’ gloeien van trots, wanneer een hunner in het nationale milieu een groot man wordt. Colijn is een ‘nationale’ figuur. In hem genieten de vaders nationale erkenning. Colijn is een symbool van de emancipatie van een vroeger gesmaad en veracht volksdeel.

Uit deze symboolfunctie van Colijn moet, geloof ik, verklaard worden waarom er bij de mannenbroeders vaak nauwelijks een discussie ontstond over de toch heus wel aanvechtbare politieke denkbeelden van Colijn. Want aan een symbool raak je immers niet!

Opvallend is de ook thans nog bij sommige ouderen levende behoefte aan de erkenning dat Colijn een ‘groot’ man was. Zijn formaat wordt vaak belangrijker geacht dan zijn politiek.

Dat Colijn een regent van betekenis is geweest, lijkt me duidelijk. Uit de stukken en uit talloze verklaringen van mensen die hem persoonlijk goed gekend hebben, komt hij bovendien naar voren als een volstrekt integer, en vaak beminnelijk man. Hij was stellig een veel prettiger mens dan Kuiper. En zijn

persoonlijke charme moet groot geweest zijn. Maar de geweldige visie van Kuiper bezat hij niet. Hij was een krachtige, autoritaire persoonlijkheid, gevormd door en in een ouderwets leger, met de zogenaamde nuchtere, realistische kijk op de dingen. Hij was een man, die met beide benen op de grond wilde staan. Maar in die positie zie je nu eenmaal niet ver. Daarvoor moet je de wolken in en dromen dromen. Het verloop van de geschiedenis is rijk aan fantasie en daarom zullen mensen die met beide benen op de grond staan, nogal eens mistasten.

Kuiper bezat een geweldige verbeeldingskracht. Hij zag een andere toekomst. Hij bezat het vermogen zich in anderer gevoel te kunnen inleven. Hoewel hij nooit in Indonesië is geweest, kon hij toch reeds in de vorige eeuw voorvoelen, wat zou gebeuren. Hij mikte in geloofsgehoorzaamheid op het onmogelijke. 'Eén zucht beheerst mijn leven,' was het lied van zijn levensdoel. Uit dat lied spreekt het roepingsbesef van een apostel van Christus. Kuiper joeg naar het onbereikbare. Hij was een vrome fantast. En daarom bereikte hij zo veel. Daarom laat hij diepe sporen na in de Nederlandse samenleving. En daarom gaat van vele van zijn woorden nog steeds een evangelische bezieling uit. In het jagen naar het onbereikbare zit de christelijke gehoorzaamheid in zijn politiek.

Colijn was volstrekt anders. Hij kon niet op iets onmogelijks mikken en als geheel wilde het volksdeel achter hem dat ook niet meer. De bestaande verhoudingen vonden men goed en vaak zelfs van God gewild. Krachtige gezagshandhaving tegenover (rode) revolutionaire neigingen achtte men gewenst. In het communisme zag men het stelsel van de anti-christ. Een 'sterke man' sprak hen aan. Niet verdoezeld mag worden, dat verscheidene mannenbroeders om die reden aanvankelijk sympathie koesterden voor fascistische en nationaal-socialistische theorieën, ook al raakten zij op het punt van de vrije school en de vrije omroep met die stelsels in de knoei.

Mijn indruk is dat vele van Colijns volgelingen in het begin van de dertiger jaren een ernstiger fascistische besmetting hadden opgelopen dan de nuchtere, internationaal georiënteerde en aan de christelijke partijgedachte trouwe Colijn zelf. Uit die jaren citeer ik nogal wat. Het leek me nuttig, omdat er uit blijkt dat het niet zo eenvoudig is om vast te stellen waar onschuldig nationaal gevoel begint te ontaarden in heidens nationalisme. Na de oorlog werken we veel met de emotioneel zeer bevredigende voorstelling van Hitler als een misdadige gek. Maar deze 'verklaring' van het jongste verleden draagt het gevaar in zich dat een principiële benadering van de verschijnselen fascisme en nationaal-socialisme achterwege blijft. Toch is Hitler niet aan de macht gekomen door een gebrek aan psychiatrisch inzicht bij het Duitse volk, maar door de - ook bij zeer veel christenen levende - neiging tot afgoderij met de begrippen volk, ras en natie. Wie meent dat Nederlandse christenen daarvoor ongevoelig zijn, maakt een gevaarlijke vergissing. De meest succesvolle, tegelijk echter onprincipiële bestrijding van het fascisme, is in de dertiger jaren naar mijn mening geweest de constatering, dat het 'on-Nederlands' was. Maar het was in de eerste plaats: 'on-menselijk' en 'on-christelijk'. Men krijgt uit de oude bladen niet de indruk, dat dit voor de oorlog algemeen

door het protestants-christelijk volksdeel werd ingezien. Voor het appèl aan nationale sentimenten waren velen niet ongevoelig. Maar juist in zaken, die de mens dierbaar zijn, dreigt het gevaar van verabsolutering, van afgoderij. En dat het ‘nationale’ ook Nederlandse protestanten zeer aanspreekt, is duidelijk. Vooral in de jaren dertig was dit zeer sterk het geval, met alle risico's van ontsporingen. Niet alle mannenbroeders waren zich zoals Idenburg voortdurend klaar bewust dat het de christen uiteindelijk niet mag gaan om het Koninkrijk der Nederlanden, maar om het Koninkrijk der Hemelen.

De jaren van 1918 tot 1938 zijn naar mijn indruk niet de meest vruchtbare geweest van het reformatische volksdeel. Aan het ‘vaderlijk erfdeel’ werd weinig nieuw gebied toegevoegd. Er is één belangrijke uitzondering. In de oprichting van de NCRV en het ijveren daarbij voor een democratisch omroepbestel in ons land trokken de mannenbroeders de lijn door van de voor geestelijke vrijheid strijdende vaders. Op dit terrein bouwde men iets nieuws, durfde men naar de toekomst zien en liet men de na-oorlogse generatie iets na, dat de moeite waard is. Maar daarvoor moest als vanouds weer slag worden geleverd tegen conservatisme en liberalisme.

Ben van Kaam